

ЛНБ ім. В. Стефаника

00073088 (Q)

И С Т О Р І Я
Л И Т Е Р А Т У Р Ы Р У С К О Й.

Написавъ

ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

— { Ч А С Т Ъ I. } —

Л Ъ В Ъ В Ѣ, 1887.

Накладомъ Товариства имени Шевченка.

Зъ друкариѣ Товариства имени Шевченка,
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.

9р

Збірка М. С. ЗНІЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 36 159

и 20378 / 1

ПАМЯТИ

АВТОРА

„СЛОВА О ПЪЛКУ ИГОРЕВЪ“

присвячує

Омелянъ Огоновскій.

Вступъ.

Литературу свою має той нарѣдъ, у которого єсть своя исторія, свѣй питомый свѣтоглядъ и своя мова, У такого народу не запропаститъ ся жите литературне. хоча-бъ бнѣ и втративъ самостѣйнѣсть политичну, бо живе слово не загине мимо ворожихъ змаганъ тыхъ, щѣ принадою „объединенія“ морочать духа слабшихъ, незрячихъ братѣвъ. „Мова не полова“, каже народне прислѣве, „нѣякій вѣтеръ єв не вувѣе“.¹⁾ А вже-жъ нема народу на свѣтѣ, котрый при всякихъ прикметахъ своєї самостѣйности дѣзнававъ бы такой незавидной долѣ, якою побиває ся нарѣдъ рускій. Про єю долю жалкувавъ ся Н. Костомарѣвъ отъ-сими словами: *„Едва ли въ свѣтѣ єсть языкъ, несчастные малороссійскаго. Вѣка проходили одинъ за другимъ; всѣ признавали, что на свѣтѣ существуетъ малороссійскій народъ и говоритъ своею рѣчью; цари обращались къ этому народу съ своими грамотами и царское слово именовало его „малороссійскимъ народомъ“, а для сношенія съ Малороссіянами и уразумѣнія ихъ рѣчи въ Москвѣ при посольскомъ приказѣ были особые переводчики. Никому въ голову не приходило сомнѣваться въ томъ, что такой*

¹⁾ Ужинок рідного польза вистачиниј працею М. Г... Москва 1857, стор. 44.

народъ со своимъ языкомъ существуетъ. Но въ недавнее время книжные мудрецы выдумали, будто малороссійскаго народа нѣтъ вовсе и никогда не было, а въ край, называемомъ Малороссіей, живетъ все такой же народъ, какъ и въ Москвѣ, и въ Твери и въ Нижнемъ — вездѣ въ русскомъ государствѣ одинъ только народъ русскій¹⁾.

Въ тяжкѣмъ лихолѣтїю втративъ нашъ народъ на Украинѣ свою крѣпкими боями здобуту и договорами запоручену автономїю, и ѳдакъ молодшій а дужшій братъ присвоивъ собѣ его народну назву „Русь“, користуе ся его стародавною литературою и голосить свѣтови, що Русь-Украина єсть настоящою Россією. Такій диктаторскій высказъ звѣщають именно московскій панслависты школы Каткова. Первѣстнїй бо панслависты, примѣромъ Иванъ Кирѣевскій и Алексѣй Хомяковъ, не дуже ще ворогували противъ Украинцѣвъ; ихъ идеаломъ було московске царство вѣку XVII. Звѣщаючи свѣтови, що „Западъ“ (с. в. Европа) гние и швидко зовсѣмъ згниє та розвалить ся зѣ своєю гнилою цивилизацією, добачали они въ „Востоцѣ“ (с. в. въ Москвѣ) засновокъ просвѣты правдивои. Нова „восточна“ цивилизація по ихъ думцѣ двигне ся на основѣ московскѣй; въ неѣ увѣйдуть три элементы: православїє, самодержавїє и національнѣсть великоруска, и колись-то всѣ славянскѣ рѣки зліють ся въ морѣ росскѣмъ. Коли-жь въ 1863. р. Катковъ, редакторъ „Московскихъ Вѣдомостей“, выгадавъ *обрусьнє*, терминъ попереду незвѣстный, то сказаный панславизмъ зъ прикрасою богословскою перетворивъ ся въ панславизмъ бюрократичный. ѳдакъ правительство росскѣ засудило на смерть народности не-росскѣй. Катковъ бо

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“, Журналъ исторїи-политики-литературы. С.-Петербургъ, 1882., томъ I.: „Задачи украинофильства“, стор. 886.

гадає, що зъ языкомъ росіійскимъ скрѣзь пѣйде й мысль росіійска, що Украинцѣ, Поляки, Литовцѣ и Нѣмцѣ заговорять по-росіійски та й стануть вже думати по-московски.

Тому-то по думцѣ теперѣшнихъ московскихъ панславистѣвъ не-то Украинцѣ, але й всѣ другі народности славянскій, Поляки, Чехи, Лужичане, Словѣнцѣ, Сербове, Хорваты й Болгарове не мають въ собѣ нѣякого засновку до истнованя политичного: всѣ они суть неначе усохші вѣтки великого славянського дерева, котрї треба бѣдъ пня бдрѣзати. Нѣ одинъ изъ тыхъ народѣвъ не має якои-то будучности въ житю державнѣмъ; тро-те языкъ росіійскій має статись не тѣлько мовою дипломатичною, але й литературною всѣхъ народѣвъ славянськихъ. Всякї инші язики поодинокихъ народѣвъ славянськихъ можуть остатись лише нарѣчіями, котрыми людѣ мѣгъ бы корыстуватись въ сѣльскихъ хатахъ.

Такъ отже Русь-Украина и проча славянщина зѣ своимъ національнымъ „сепаратизмомъ“ мають счезнути зъ карты Европы передъ лицемъ бюрократичного панславизма московского. Инакше задивлюють ся такъ-звані „Западники“¹⁾ на пытанѣ самостѣйного розвою поодинокихъ народностей славянськихъ. По ихъ политичнымъ и суспѣльнымъ поглядамъ всяка народнѣсть славянска має право, свѣбдно зберегати свои національні святощѣ; отже й Руси-Украинѣ не боронять они розвивати свои мовы й литературы. Найбѣльше талантливый изъ „Западникѣвъ“, А. Пыпинъ, колишній професоръ университетскій, высказавъ уже неразъ въ „Вѣстнику Европы“ вельми прихильне слово про патріотичнї змаганя Укра-

¹⁾ „Западниками“ зовуть ся въ Россіи тї тямущї люде, щѣ не гордуютъ просвѣтою „Запада“, та щѣ бажають оживити свѣтоглядъ росіійскій либеральными думками захѣдномъ Европы.

инцѣвъ, та й у своїй Исторіи славянськихъ литературъ визначивъ почесне мѣсце литературѣ малорускѣй.¹⁾

Але-жь тї людянї ђдносины „Западникѣвъ“ до Украинцѣвъ поки-що не вдѣють нїчого въ хосенъ нашої народности, по-за-якъ правительство росїйске особливо ђдъ 1876. р. спинило на Украинѣ майже всякїй рухъ литературный. Руско-українське слово замовкло отже въ полудневѣй Росїи и корыстуе ся мирнымъ захистомъ лише въ монархїи австрїйско-угорекѣй, де конституція поодинокимъ народностямъ подає свободу, зберегати поконвѣчнї права народнї.

Литературу малоруску або руско-українську уважаємо окремою ђдъ литературы росїйскої, тому-що народнѣсть руско-українська єсть окремою ђдъ народности великорускої або росїйскої. На литературу польську не потрібно тутъ рефлектувати, по-за-якъ словеснѣсть руска стоить бѣльше ђдалеки ђдъ литературы польскої, нїжь ђдъ росїйскої. Такъ отже заявляємо вразъ зѣ славнымъ историкомъ Костомаровомъ, що суть двѣ рускї народности, малоруска и великоруска.²⁾ На першїй поглядъ видає ся дивовожнымъ, що суть двѣ рускї народности; та вже-жь нашъ нарѣдъ тому не виновать, що царѣ московскї перенесли назву „Русь“ на свою державу, та що наша батькѣвщина лишилась свого питомого имени. Поки-що слово „Україна“ заступає у нашихъ народовцѣвъ втрату свого названя. Терминъ бо „Малорусь“ не находить прихильни-

1) „Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“. Изданіе второе. Томъ I. С.-Петербургъ. 1879. „Южно-руссы“, стор. 306—447.

2) „Историческія монографїи и изслѣдованїя“, изданіе второе. Спб. 1872. Томъ I. „Двѣ русскїя народности“; стор. 51—109.

кôвъ изъ-за того, що ставить нашу Русь въ яку-то зависимôсть ôдъ Великоруси.¹⁾

Коли-жь суть двѣ рускїи народности, то не диво, що Русини-Украинцѣ майже въ цѣлôй своѣй исторїи являють ся народомъ чужимъ супротивъ московскихъ своихъ сусѣдôвъ. И тѣ-то двѣ народности черезъ кôлька вѣкôвъ визначують ся окремою назвою ôдъ того часу, ôдъ коли они въ исторїи суть звѣстнїи. Именно колишнїи славянскїи племена въ нынѣшнїй полуднево-захôднїй Россїи ôдъ вѣку IX., а жителѣ нынѣшньої Волини и Галичини ôдъ вѣку XI. звались „Русью“ або Русинами, мѣжь-тымъ коли племена землѣ Ростовской и Суздальской вразѣ зъ Радимичами и Вятчями ôдъ вѣку XV назвою „Москва“ визначувались.²⁾ Московою отже назывались тѣ

¹⁾ Назвою „Малорусь“ хбснувавъ ся у-перве галицко-володимирскїй князь Юрїй II.; ôнъ бо именовавъ себе (1335. р.) „natus dux totius Russiæ minoris“. (Карамзинъ, „Исторїя государства російскаго“, томъ IV., примѣч. 276). Коли-жь въ XIV. вѣцѣ назвою *Малорусь* визначалось тôлько галицко-володимирске князѣвство, то въ договорѣ, якїй заключивъ Богданъ Хмельницкїй въ Переяславѣ (1654) зъ Олексѣемъ Михайловичемъ, великимъ княземъ московскимъ, именовано *Малорусью* тую полудневу Русь, щô зъединилась зъ царствомъ московскимъ. (Порôвн. Studien auf d. Gebiete d. ruth. Spr. v. E. Ogonowski, S. 6, Anm. 2.)

²⁾ По причинѣ, що Москва приняла нашу назву *Русь*, проявилось мѣжь галицкими Русинами велике непорозумѣнє въ писаню приложника *рускїй*. Прихильники „объединенїя“ стали писати *русскїй* (зъ двома *е*), такъ якъ се слово пишуть теперъ Россїяне; Украинцѣ же, придержуючись давнього переказу, пишуть *рускїй* або *руськїй* (зам. *русьскїй*), тому-що въ мовѣ рускôй согласнїи звичайно не здвоюють ся. Саме слово, чи-то пише ся *русскїй*, чи *рускїй* або *руськїй*, виражає отже понятє одно, котре й въ Москвѣ уважалось прикметою народности руско-української, поки царѣ московскїи не прийняли назвы „Русь“. Слова-жь *Россїя*, *россійскїй* означали первѣстно тее, щô *Русь*,

славянські племена північної Росії, котрі осіли були по-між Фіннами. Тільки-ж не годить ся думати, ма-буть то Росіяне не суть Славянами, тому-що ихъ предки въ вѣцѣ XII. змішались зъ племенемъ финськимъ. Правда, що въ півніжній землі Ростовській и Суздальській, въ часѣ утвореня ладу громадского у племенъ славянськихъ, жили передше тільки самі Финны, належачи до угро-татарской породы племені туранського, однак численні колоністи славянські вдѣляли тес, що той зачатокъ азійської перетворивъ ся въ породу славянську. Тоті Финны змішались именно зъ двома славянсько-ляцкими племенами, Радимичами и Вятичами, що сидѣли въ тыхъ сторонахъ, де теперъ простягають ся губерніи Могилевська, Орельська и Калужська. Заходили туды такожъ колоністи зъ Новгороду, изъ Смоленщини и зъ (полудневої) Руси, и бѣдакъ порода розумнішихъ Славянъ перемогла породу пів-дикого Финна.

Такъ отже Русини-Українці рѣзнять ся бѣдъ Росіянъ не тільки мовою, але й статію тѣла, звичаями, темпераментомъ и въ загаль вдачаю душевною.¹⁾ Укра-

руській. Названє бо землѣ руской *Россією*, а народа руского *россійскимъ* або *росскимъ* появилось въ южній Руси въ першій половинѣ XV. вѣку и грамотѣями-чужинцями въ Руси утворилось бѣдъ грецкого слова *Ῥώσ*.

Що-до языка російського належить замѣтити, що бѣдъ втворивъ ся зъ нарѣчія московского. Въ вѣцѣ XVIII. піддержувалась тая нова мова багатствомъ языка церковно-славянського; доперва въ вѣцѣ XIX. російській писателѣ звернули свою увагу на деякі нарѣчія Росії північної. Коли-жъ въ нашихъ часахъ московскимъ панславистамъ заблаглось накинути всѣмъ Славянамъ російській языкъ яко літературний, то збогачено его особливо лексикальнимъ апаратомъ языка руско-українського, а донекуды й словами другихъ языківъ славянськихъ.

¹⁾ Про самостійні прикметы руско-української народности

инці мають стать тїла рослу и струнку, визначують ся тонкимъ, рвнимъ носомъ, чорнявимъ волосемъ и чорними очима. Они ведуть мирну жизнь родинну, люблять спївъ та музику и нахиляють ся до демократичного свобдного ладу суспїльного. Змаганя ихъ душї суть вельми сильнї; тому-жь, що они въ житю народнїмъ черезъ кїлька вїкївъ не зазнали щасливои долї, елегїйний настрої єсть головнымъ признакомъ холеричного ихъ темпераменту. Россїяне (Москалї) же суть за-звычай заживнї, росту бїльше малого, нїжь високого; они мають нїсь кирпатыи, бїляве волосє и сивї або голубї очи. Въ родиннїмъ ихъ житю женщина займає становище низьке; они не оказують замилованя до спїву и музики, и въ загалї цїла вдача ихъ душї єсть менше идеальна и поетична, нїжь вдача Русина-Украинця. Изъ-за того Россїяне люблять такї роботы, котрї приносять хосєнь: они займають ся радо торговлею, та йдуть далеко свїтъ за очи, не побиваючись тугою за родиню. Поетична вдача Русина-Украинця и прозаичне змаганє Россїянина являє ся такожь въ хозяйствї домашнїмъ. Въ селахъ украиньскихъ стоять гарнї хаты въ садахъ, мїжь-тымъ коли Россїяне вдоволяють ся бїдними хижами, що не стоять пїдъ захистомъ деревини. Коли села украиньскї принадле мають положєнє, красуючись на горбкахъ або въ долинахъ въ зеленїй гушавинї де-

смотри статью А. Пыпина: „Обзоръ малорусской этнографїи“ („Вїстникъ Европы“, 1885, томъ IV., стор. 744—780; томъ V., стор. 325—350; 777—804; томъ VI., стор. 351—387; 778—817. Особливо-жь гляди сю статью въ томѣ IV., стор. 753. — Порїви. „Малоруссы юго-западнаго края“ („Труды этнографическо-статистической экспедициї въ западно-русекїй край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ“. Томъ VII. С.-Петербургъ 1872; стор. 339—452)

ревъ, то хаты Россіяняъ стоятъ въ однѣмъ простѣнькѣмъ ряду и творять въ селѣ тѣлько одну улицу. Завважати-жь треба, що въ селахъ губерніи Курской, де Украинцѣ зъ Россіянами разомъ сидять, жителѣ, належачи до обохъ сихъ народностей, такъ дуже ѡдъ себе ѡдъокромились, що Украинцѣ звычайно одну сторону, а Россіяне другій бѣкъ сѣблной улицѣ занимають. Ѡдтакъ одні зъ другими мало пристають и въ загаль не завязують зъ собою подружя супружеского.

Не придадутъ ся отже на нѣщо ворожі змаганя панславистѣвъ московскихъ и ихъ ученикѣвъ въ Галичинѣ, що мовь-то тяжкимъ тараномъ побивають неодолимый захистъ Украинцѣвъ. Якъ неподвижныхъ правъ природы не поборе нѣхто изъ смертныхъ людей, такъ нѣякій велить не подолѣе непохитныхъ правъ народности руской, хочъ бы истноване еи не годилось зъ плянами прихильникѣвъ культуры „восточной“.

Такъ отже етнографичні прикметы хоронять нашу народнѣсть ѡдъ сумной загибели, до якои пруть сѣ опѣкуны непокликаніи. Именно же мова наша являє ся передъ ареопагомъ Европы неподвижнымъ доказомъ нашої самоетѣйности національной. Тому-то першій знатокъ славянської филологіи Францъ Миклошичъ назвавъ нашу мову самоетѣйною, а не нарѣчіемъ языка російского.¹⁾

¹⁾ Ось слова славного Миклошича: „Indem ich die Sprachen nach der Nähe ihrer Verwandtschaft an einander reihe, behandle ich dann das Kleinrussische, das auf dem Gebiete der Wissenschaft, wie die Untersuchung selbst darthut, als eine selbstständige Sprache, und nicht als ein Dialect des Grossrussischen anzusehen ist“. (Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen von Fr. Miklosich. Wien 1852., S. IX). — Порѣвн. слѣдуючій слова знаменитого лінгвіста Шляйхера: „Das Kleinrussische (Ruthenische, Russinische) ist nicht als russische Mundart, sondern als ein ihm wie den andern coordinirter

Таке мнѣнє высказали такожъ инші свѣточѣ въ славянщинѣ, именно нашъ землякъ Яковъ Головацкій,¹⁾ польскій граматикъ Франць Кс. Малиновскій²⁾, ученій Россіяне Петро Лавровскій³⁾, В. И. Даль,⁴⁾ — ба й въ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія“ выпечатано въ Петербурзѣ 1863. р. статью офиціяльну, выказуючу деякѣ окремѣшнѣ признаки языка малорусского, котрыми

slavischer Dialect zu betrachten. Russisch und Kleinrussisch sind bis ins XI. Jahrhundert hinauf zu erkennen“. („Die Deutsche Sprache“, Stuttgart 1860., S. 77).

¹⁾ „Розправа о языкѣ южнорускомъ и его нарѣчїяхъ“. Львовѣ 1849. — „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien“. Lemberg 1861., S. 114: „Die ruthenische (russinische oder kleinrussische) Sprache ist eine selbständige Sprache und kein Dialect des Grossrussischen. Ein Satz, den ich noch in meiner 1848 verfassten und 1850 (in dem „Историч. Очеркъ основанія галицко-русской Матицѣ“) gedruckten Abhandlung, so wie in meinem Programme der Vorlesungen der ruthenischen Literatur („Три вступительнїи преподаванїя“ 1849) aufgestellt und in der 1849 herausgegebenen Grammatik durchgeföhrt hatte“.

²⁾ Krytyczna gramatyka języka polskiego, zeszyt II. str. 85.

³⁾ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенїя“, 1859. Нр. 6, въ статьѣ: „Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчїя малорусскаго, сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчїями“. На сторонѣ 39. сей розправы пише П. Лавровскій отъ-се: „Пробѣгая мысленно все приведенныя выше черты малорусскаго нарѣчїя, легко замѣчаемъ, что между ними есть много такихъ, которые неоспоримо даютъ этому нарѣчїю право на такое-же самостоятельное мѣсто, какое занимаютъ и другїя нарѣчїя славянскїя“. — Въ сѣй статьѣ Лавровскій зове все языки славянскїи нарѣчїями. — Порѣви. статью Лавровского п. з. „По вопросу о южно-русскомъ языкѣ“ („Основа, южно-русскїи литературно-ученый вѣстникъ“. 1861. Ноябрь и декабрь. С.-Петербургъ).

⁴⁾ „Толковый словарь живаго великорусскаго языка“. Москва 1863., часть I. стр. XXVII—XXVIII.

ѣнь рѣзнять ся ѣдъ языка россійскаго та польскаго.¹⁾

Дивовижными являют ся отже высказы тыхъ недоченыхъ политикѣвъ, котрѣ нашу мову зовуть нарѣчѣмъ и еѣ въ такѣ ѣдносины кладуть до мовы россійской, въ якихъ находить ся нарѣчѣе долѣшньо-нѣмецке до языка горѣшньо-нѣмецкаго. Нашъ нарѣдъ має свои окремиѣ физичнѣи и духовѣи прикметы, свои питомѣи звичаѣи ѣи обычаѣи, свою милозвучну мову, свѣѣи историчный характеръ, котрый выражае ся особливо въ богатѣи поезіи людовѣи, якою нѣи одинъ нарѣдъ славянскѣи звеличитись не може, — словомъ, нашъ нарѣдъ має свою исторію, щѣи высказуе свѣтови вѣкъ богатырскѣи нашихъ предкѣвъ. Народу долѣшньо-нѣмецкаго нѣколи въ свѣтѣи не було; — исторіа знае тѣлько поодинокѣи племена долѣшньо-нѣмецкѣи. Ѡдтакъ множество нарѣчѣи завмираючої мовы долѣшньо-нѣмецкаго роздроблюе ся щѣи разъ бѣльше, а деякѣи патриѣоты, примѣромъ Фрицъ Шверинъ, Клявсъ Гротъ и Фрицъ Райтеръ, списують популярнѣи свои творы въ своѣмъ нарѣчѣиу тѣлько зъ шѣтивизму для говору матернього. Въ мовѣи же руско-украинскѣи суть лише три нарѣчѣи (червоно-руске, украинске и польске), котрѣи одно ѣдъ одного незначно рѣзнять ся, изъ-за чѣо нарѣчѣе украинске, найкрасше по-мѣжь другими, легко могло пѣднестись до языка литературного.

Такъ отже всякимъ „ѣбѣдинителямъ“ россійскимъ, щѣи покликують ся на нѣмецкѣи языкъ литературный, ѣдповѣдаемо отъ-се: Баварцѣи, Саксонцѣи и другѣи меншѣи народности породы нѣмецкаго могли принять литератур-

¹⁾ „Ѡ нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка, не сходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ“ (Журналъ министр. народн. просвѣщ. 1863. т. СХІХ, Науки, 45—56).

ний языкъ нѣмецкій, тому-що въ ихъ мовѣ не було прикметъ розвою самостѣйного. Вирочѣмъ поодинокѣ народности нѣмецкѣ не потребували цуратись языка литературного по тѣй причинѣ, що бнѣ не бувъ мовою якои-то пануючої націѣ, але утворивъ ся изъ всѣхъ нарѣчій нѣмецкихъ трудомъ ученыхъ мужѣвъ бѣ часу перекладу библіѣ Лютерової. Такій штучно утворений языкъ мѣгъ справдѣ статись спѣльнымъ майномъ словеснымъ всѣхъ Нѣмцѣвъ, по-за-якъ тутъ не накидувано нѣкому языка другої народности; про-те деякѣ нѣмецкѣ племена, приймаючи сю мову книжну, не потребували ще зрѣкатись своєї рѣдної мовы. Тая-жь жива мова донекуды устоялась дѣйстно досѣль, примѣромъ у Голяндцѣвъ, що намагають ся вытворити словеснѣсть окрему; тамъ же, де прикметы етнографичнѣ не являли выразу окремого, рѣдна мова стала нарѣчѣемъ, а люде письменнѣ хѣснувались такожъ въ домашнѣмъ розговорѣ мовою литературною.

А вже-жь не всѣ германскѣ народности зѣединились зъ теперѣшними Нѣмцями литературно и политично. Данцѣ и Шведове мають свою окрему, самостѣйну мову й литературу, та вѣдай вже нѣколи не ѳдкажуть ся сеї найдорожшої спадщини по своїхъ предкахъ. Такъ отже не всѣ народности германскої породы являють ся зѣединеными; та й не всѣ народности накорѣнку романьского творять теперь одинъ нарѣдѣ, по-за-якъ Французы стоять ѳддалеки бѣ Италянцѣвъ и Испанцѣвъ, ба й Португалцѣ не гадають сполучитись зъ Испанцями, хочъ ихъ мова єсть бѣльше нарѣчѣемъ, нѣжь языкомъ самостѣйнымъ супротивъ языка испаньского.

Не покинуть отже святощѣй народныхъ Русины-Українцѣ, хочъ ихъ патріотизмови ругають ся панслависты московскѣ. А вже-жь Русь-Україну не такъ-то

ѣнь рѣзнять ся ѣдъ языка россійскаго та польскаго.¹⁾

Дивовижными являютъ ся отже высказы тыхъ недоченыхъ политикѣвъ, котрѣ нашу мову зовуть нарѣчѣмъ и еѣ въ такѣ ѣдносины кладуть до мовы россійской, въ якихъ находятъ ся нарѣчѣе долѣшньо-нѣмецке до языка горѣшньо-нѣмецкаго. Нашъ нарѣдъ має свои окремиѣ физичнѣи и духовѣи прикметы, свои питомѣи звичаѣи ѣи обычаѣи, свою милозвучну мову, свѣѣи историчный характеръ, котрый выражае ся особливо въ богатѣи поезіи людовѣи, якою нѣи одинъ нарѣдъ славянскѣи звеличитись не може, — словомъ, нашъ нарѣдъ має свою исторію, щѣи высказуе свѣтови вѣкъ богатырскѣи нашихъ предкѣвъ. Народу долѣшньо-нѣмецкаго нѣколи въ свѣтѣи не було; — исторіа знае тѣлько поодинокѣи племена долѣшньо-нѣмецкѣи. Ѡдтакъ множество нарѣчѣи завмираючої мовы долѣшньо-нѣмецкаго роздроблюе ся щѣи разъ бѣльше, а деякѣи патріоты, примѣромъ Фрицъ Шверинъ, Клявсъ Гротъ и Фрицъ Райтеръ, списують популярнѣи свои творы въ своѣмъ нарѣчѣи тѣлько зъ пѣтивизму для говору матерняго. Въ мовѣи же руско-украинскѣи суть лише три нарѣчѣи (червоно-руске, украинске и польске), котрѣи одно ѣдъ одного незначно рѣзнять ся, изъ-за чога нарѣчѣе украинске, найкрасше по-мѣжъ другими, легко могло пѣднестись до языка литературного.

Такъ отже всякимъ „ѣбѣдинителямъ“ россійскимъ, щѣи покликують ся на нѣмецкѣи языкъ литературный, ѣдповѣдаемо отъ-се: Баварцѣи, Саксонцѣи и другѣи меншѣи народности породы нѣмецкаго могли принять литератур-

¹⁾ „Ѡ нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка, не сходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ“ (Журналъ министр. народн. просвѣщ. 1863. т. СХІХ, Науки, 45—56).

ный языкъ нѣмецкій, тому-що въ ихъ мовѣ не було прикметъ розвою самостѣйного. Впрочѣмъ поодинокій народности нѣмецкій не потребували цуратись языка литературного по тѣй причинѣ, що бнѣ не бувъ мовою якои-то пануючої націѣ, але утворивъ ся изъ всѣхъ нарѣчій нѣмецкихъ трудомъ ученыхъ мужѣвъ ђдѣ часу перекладу библіѣ Лютеровой. Такій штучно утвореный языкъ мѡгъ справдѣ статись спѡльнымъ майномъ словеснымъ всѣхъ Нѣмцѣвъ, по-за-якъ тутъ не накидувано нѣкому языка другой народности; про-те деякі нѣмецкій племена, приймаючи сю мову книжну, не потребували ще зрѣкатись своєї рѡдної мовы. Тая-жь жива мова денекуды устоялась дѣйстно досѣль, примѣромъ у Голяндцѣвъ, що намагають ся вытворити словеснѡсть окрему; тамъ же, де прикметы етнографичнѣй не являли выразу окремого, рѡдна мова сталась нарѣчѣмъ, а люде письменнѣй хѡснувались такожь въ домашнѣмъ розговорѣ мовою литературною.

А вже-жь не всѣ германскѣй народности зъединились зъ теперѣшними Нѣмцями литературно и политично. Данцѣ и Шведове мають свою окрему, самостѣйну мову й литературу, та вѣдай вже нѣколи не ѡдкажуть ся сѣй найдорожшої спадщины по своихъ предкахъ. Такъ отже не всѣ народности германской породы являють ся зъединеными; та й не всѣ народности на-корѣнку романьского творять теперъ одинъ нарѡдъ, по-за-якъ Французы стоять ѡддалеки ѡдъ Италіянцѣвъ и Испанцѣвъ, ба й Португальцѣ не гадають сполучитись зъ Испанцями, хочъ ихъ мова єсть бѡльше нарѣчѣмъ, нѣжь языкомъ самостѣйнымъ супротивъ языка испаньского.

Не покинуть отже святошѣй народныхъ Русины-Украинцѣ, хочъ ихъ патріотизмови ругають ся панслависты московскѣй. А вже-жь Русь-Украину не такъ-то

бнѣ рѣзнять ся ѡдъ языка россійскаго та польскаго.¹⁾

Дивовижными являють ся отже высказы тыхъ недоченыхъ политикѡвъ, котрѣ нашу мову зовуть нарѣчїемъ и євѣ въ такїѣ ѡдносины кладуть до мовы россійскои, въ якихъ находить ся нарѣчїе долѣшньо-нѣмецке до языка горѣшньо-нѣмецкаго. Нашъ нарѡдъ має свои окремиѣ физичнїи и духовїи прикметы, свои питомїи звичаѣ и обычаѣ, свою милозвучну мову, свѡи историчный характеръ, котрый выражає ся особливо въ богатѡй поезїи людовѡй, якою нѣ одинъ нарѡдъ славянскїи звеличитись не може, — словомъ, нашъ нарѡдъ має свою исторїю, щѡ высказувє свѣтови вѣкъ богатырскїи нашихъ предкѡвъ. Народу долѣшньо-нѣмецкаго нѣколи въ свѣтѣ не було; — исторїя знає тѡлько поодинокїи племена долѣшньо-нѣмецкїи. Ѳдтакъ множество нарѣчїи завмираючої мовы долѣшньо-нѣмецкои роздроблює ся щѡразъ бѡльше, а деякїи патрїоты, примѣромъ Фрицъ Шверинъ, Клявєсъ Гротъ и Фрицъ Райтеръ, списують популярнїи свои творы въ свѡѣмъ нарѣчїю тѡлько зъ пїєтизму для говору матерняго. Въ мовѣ же руско-украиньскої суть лише три нарѣчїа (червоно-руске, украиньске и польске), котрѣ одно ѡдъ одного незначно рѣзнять ся, изъ-за чого нарѣчїе украиньске, найкрасше по-мѣжь другими, легко могло пѡднестись до языка литературного.

Такъ отже всякимъ „объединителямъ“ россійскимъ, щѡ покликають ся на нѣмецкїи языкъ литературный, ѡдповѣдаємо отъ-се: Баварцѣ, Саксонцѣ и другїи меншїи народности породы нѣмецкои могли принять литератур-

¹⁾ „О нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка, не сходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ“ (Журналь минист. народн. просвѣщ. 1863. т. СХІХ, Науки, 45—56).

ный языкъ нѣмецкій, тому-що въ ихъ мовѣ не було прикметъ розвою самостѣйного. Впрочемъ поодинокѣ народности нѣмецкѣ не потребували цуратись языка литературного по тѣй причинѣ, що бнѣ не бувъ мовою якои-то пануючої націѣ, але утворивъ ся изъ всѣхъ нарѣчій нѣмецкихъ трудомъ ученыхъ мужѣвъ бѣдъ часу перекладу библіѣ Лютерової. Такій штучно утвореный языкъ мѣгъ справдѣ статись спѣльнымъ майномъ словеснымъ всѣхъ Нѣмцѣвъ, по-за-якъ тутъ не накидувано нѣкому языка другой народности; про-те деякѣ нѣмецкѣ племена, приймаючи сю мову книжну, не потребували ще зрѣкатись своєї рѣдної мовы. Тая-жъ жива мова донекуды устоялась дѣйстно досѣль, примѣромъ у Голяндцѣвъ, що намагають ся вытворити словеснѣсть окрему; тамъ же, де прикметы етнографичнѣ не являли выразу окремого, рѣдна мова сталась нарѣчѣмъ, а люде письменнѣ хѣснувались такожь въ домашнѣмъ розговорѣ мовою литературною.

А вже-жь не всѣ германскѣ народности зѣединились зъ теперѣшними Нѣмцями литературно и политично. Данцѣ и Шведове мають свою окрему, самостѣйну мову й литературу, та вѣдай вже нѣколи не бѣдкажуть ся сеї найдорожшої спадщини по своихъ предкахъ. Такъ отже не всѣ народности германской породы являють ся зѣединеными; та й не всѣ народности накорѣнку романьского творять теперь одинъ нарѣдъ, по-за-якъ Французы стоять бѣдалеки бѣдъ Италіянцѣвъ и Испанцѣвъ, ба й Португальцѣ не гадають сполучитись зъ Испанцями, хочъ ихъ мова єсть бѣльше нарѣчѣмъ, нѣжь языкомъ самостѣйнымъ супротивъ языка испаньского.

Не покинуть отже святощій народныхъ Русины-Украинцѣ, хочъ ихъ патріотизмови ругають ся панслависты московскѣ. А вже-жь Русь-Украину не такъ-то

легко вычеркнути зъ карты Европы. Политичнй шовинисты й шибай-головы можуть собѣ желати, щобъ якась народнѣсть не истнувала самостѣйно, але сила дѣй историчныхъ голосить свѣтови иншій высказъ категоричный. Той бо нарѣдъ, щѣ мае всякї услѣвья жизни, остане ся самостѣйнымъ и на-будуще, хоча-бъ московскї панслависты намагались его зъединити зъ народомъ россійскимъ. Впрочемъ нѣяка сила въ свѣтѣ не здужае вынародовити нашего люду, щѣ саме-теперь приходитъ до самовѣжи національной. Поки-щѣ можемо вдоволитись именно въ Австрїи окремымъ побутомъ народнымъ. Въ загалѣ-жъ вельми поважне число Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть порукою непохибною самопомочи противъ змаганя кормиги все-россійской. Всѣхъ Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть 21,356.232: именно на Украинѣ 18,000.000, въ Галичинѣ 2,516.542, на Буковинѣ 239.690, а въ угорскѣй Руси 600.000 душъ. Если-жъ додамо ще число Бѣлорусѣвъ, с. в. 3,592.057 душъ, котрї бесѣдують нарѣчивъ руско-украиньскимъ, то окаже ся, щѣ всѣхъ тыхъ, котрї говорятъ по-руски, есть 24,948.289, мѣжь-тымъ коли 34,389.871 душъ до россійскоко народу причисляе ся.¹⁾

Справдѣ, велика руска мати! Она займае вельми поважне мѣсце въ родинѣ славянскѣй, и ачейже небавомъ дѣжде ся лучшой долѣ въ жизни національнѣй, будучи неначе серцемъ въ величнѣмъ тѣлѣ славянщины.

¹⁾ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod redakcyą Dr. Tad. Pilata“. Rocznik VI, Zeszyt 2. Lwów 1881. — „Дѣло“, 1883., числѣ 121., въ статьѣ: „Кѣлько всѣхъ Русинѣвъ (Малорусѣвъ)?“ — Порѣвн „Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann“, 24. Band 1878. S. 334 a.

Передній замѣтки про исторію литературы въ загалѣ.
Подѣлъ рускои исторіѣ литературы на періоды.

Учені и недівчені грамотѣ пишуть, що литература єсть душею народной жизни, та що исторія литературы єсть образомъ духового житя въ народѣ. Оно справдѣ такъ и єсть, але тѣлько въ тѣй литературѣ, що розвиває ся правильно зъ поглядомъ на жизнь народну. Руска же литература письменна являє ся душею народной жизни тѣлько въ періодѣ новѣйшѣмъ, коли писателѣ рускі стали дѣйстно хѣснуватись мовою и свѣтоглядомъ люду. До Ивана Котляревского литература письменна не була народною, тому-що розвѣй єи сѣпили три елементи: навпередѣ церковно-славянська виантїїщина, ѳдтакъ культура польска зъ середньовѣчною наукою схолястичною, а наконець просвѣтна кормига царства московского.

Ќдъ того часу, якъ Володимиръ Великій, охрестивши Русь, засновавъ въ Кієвѣ перші школы для науки лзыка церковно-славянського, ажъ до зруйнованя Сѣчи запорезкой, майже нѣ-оденъ володаръ не думавъ просвѣтити Руси рѣднимъ словомъ и наукою питомою, майже нѣ-оденъ грамотѣй не писавъ нѣчого такого, що могло бы просвѣтити незрячихъ братѣвъ. Тому-то складо єя таке диво, що люде письменні жили ѳдсторонѣ ѳдъ люду, не дбаючи про єго просвѣту, а списуючи пе-

легко вычеркнути зъ карты Европы. Политичнї шовинисты й шибай-головы можуть собѣ желати, щобъ якась народнѣсть не истнувала самоетѣино, але сила дѣй историчныхъ голосить свѣтови иншій высказъ категоричный. Той бо нарѣдъ, щѣ мае веякї услѣвья жизни, остане ся самоетѣинымъ и на-будуще, хоча-бъ московскї панслависты намагались его зъединити зъ народомъ росїйскимъ. Впрочѣмъ нѣяка сила въ свѣтѣ не здужае вынародовити нашего люду, щѣ саме-теперь приходитъ до самовѣжи національной. Поки-що можемо вдоволитись именно въ Австрїи окремымъ побутомъ народнымъ. Въ загаль-жъ вельми поважне число Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть порукою непохибно самопомочи противъ змаганя кормиги все-росїйской. Веѣхъ Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть 21,356.232: именно на Украинѣ 18,000.000, въ Галичинѣ 2,516.542, на Буковинѣ 239.690, а въ угорекѣй Руси 600.000 душъ. Если-жъ додамо ще число Бѣлорусѣвъ, с. е. 3,592.057 душъ, котрї бесѣдують нарѣчиемъ руско-украиньскимъ, то окаже ся, щѣ веѣхъ тыхъ, котрї говорятъ по-руски, есть 24,948.289, мѣжь-тымъ коли 34,389.871 душъ до росїйскоко народу причисляе ся.¹⁾

Справдѣ, велика руска мати! Она займае вельми поважне мѣсце въ родинѣ славяньскѣй, и ачейже небавомъ дѣжде ся лучшой долѣ въ жизни національнѣй, будучи неначе серцемъ въ величнѣмъ тѣлѣ славянщины.

¹⁾ „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod redakcyą Dr. Tad. Pilata“. Rocznik VI, Zeszyt 2. Lwów 1881. — „Дѣло“, 1883., числѣ 121., въ статьѣ: „Кѣлько веѣхъ Русинѣвъ (Малорусѣвъ)?“ — Порѣвн „Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann“, 24. Band 1878. S. 334 a.

Передні замѣтки про исторію літератури въ загалѣ.
Подѣлъ рускои исторіѣ літератури на періоды.

Ученіи и недовченіи грамотѣѣ пишуть, що література вѣть душею народнои жизни, та що исторія літератури вѣть образомъ духового житя въ народѣ. Оно справдѣ такъ и вѣть, але тѣлько въ тѣй літературѣ, що розвиває ся правильно зъ поглядомъ на жизнь народну. Руска же література письменна являє ся душею народнои жизни тѣлько въ періодѣ новѣйшѣмъ, коли писателѣ рускій стали дѣйстно хѣснуватись мовою и свѣтоглядомъ люду. До Ивана Котляревского література письменна не була народною, тому-що розвѣи єи сѣпняли три елементи: навпередѣ церковно-славянська византійщина, ѳдтакъ культура польска зъ середньовѣчною наукою схолястичною, а наконецъ просвѣтна кормига царства московского.

Ќдъ того часу, якъ Володимиръ Великій, охрестивши Русь, засновавъ въ Кієвѣ першій школы для науки языка церковно-славянського, ажъ до зруйнованя Сѣчи запорозкои, майже нѣ-одень володарь не думавъ просвѣтити Руси рѣднимъ словомъ и наукою питомою, майже нѣ-одень грамотѣи не писавъ нѣчого такого, що могло бы просвѣтити незрячихъ братѣвъ. Тому-то складо ся таке диво, що люде письменні жили ѳдсторонѣ ѳдъ люду, не дбаючи про єго просвѣту, а списуючи пе-

реважно въ мовѣ мертвѣй такій творы, щѣ ѡдѣ нихъ вѣяло холодомъ на молоду вдачу рѣдного народу.

Коли-жь володарѣ, архієреѣ и книжники станули сторчакомъ супротивъ культурныхъ змаганъ люду неграмотного, то литература письменна ѡдѣокромилась ѡдѣ устныхъ переказѣвъ простонародныхъ. Такъ отже тая литература явилась въ бѣльшой части мертвою, бо не оживлялась мовою живою, котрою говорила вся южна Русь. Про-те окремо ѡдѣ такого нерозумного почину ученыхъ грамотѣвъвъ проявлялось саморѣдне просвѣтне змагане люду неписьменного. И тѣя-то книжниками занашеніи незрячіи смерды, козаки и въ загалѣ хлѣборобы вытворили собѣ словеснѣсть свою, щѣ жила въ устахъ люду довгій вѣки. Книжники списували збѣрники, слова, посланія та вишіи рѣчи князямъ, ієрархіи и панамъ на потѣху, а неграмотный людъ спѣвавъ собѣ колядки, пѣсенѣ та думы и розказувавъ собѣ давній казки, зберегаючи въ тыхъ творахъ переказъ своихъ дѣдѣвъ. Побѣчь мертвоты литературы книжной повѣяло животвернымъ леготомъ ѡдѣ устной словесности простонародной. И отъ дѣзнавъ ся теперъ ученый свѣтъ, щѣ тая словеснѣсть єсть найдорожшимъ жемчугомъ въ литературнѣй скарбѣвни всеи Славянщины. Доперва изъ тои устной словесности рускои дѣвѣдалась Европа, „кто мы? чія правда, чія кривда и чіи мы дѣти“. Справдѣ, дивне диво! всякій книжники, щѣ до недавного часу не хотѣли зближитись до простого люду, щѣ въ гордости своѣй не хотѣли єго нѣчого вчѣти, приходять теперъ смирно до незрячихъ своихъ братѣвъ и переймають запопадливо саморѣдну ихъ просвѣту, — письменній люде идуть межи людѣ неписьменный, учитись ѡдѣ него поезіѣ, философіѣ, етнографіѣ... Хоча же въ устнѣй словесности простого люду багато переказѣвъ запропастилось, все-жь таки

изъ окружили колишнього величюго свѣтогляду люду руского можна зложити мозаику чудову, що являє ся найкрасшимъ образомъ народнои вѣдѣ въ пантеонѣ просвѣты Славянщины.

Такъ отже годѣ сказати, що исторія литературы руской есть образомъ духовои жизни руского народу. Письменники рускїи до Ивана Котляревского въ бѣльшой части не добачали житя народнои, то-жь ихъ творы являють ся переважно наслѣдуванемъ взбрѣвѣвъ византїйскихъ, не маючихъ нѣчого схожого зъ живою словесностїю народною. Лише денекуды скрѣзь завѣсу церковщины проглядають дѣти руской неньки, проявляють ся творы великои ваги, що списанїи були на основѣ свѣтогляду своего питомого, примѣромъ Слово о полку Игоревѣмъ; але церковнїи достойники, ба й простїи черцѣ не сприяли розвиткови литературы свѣтской, въ котрѣи добачали останки вѣруваня поганьского. Одаткъ стало ся, що грамотѣвъ рускїи бережливо переписували всякїи церковнїи творы, а жахались писаня свѣтского, незгѣднои по ихъ понятямъ зъ основою вѣры христїаньской.

Та не тѣлько въ добѣ володарства князѣвъ рускихъ, але й пѣзнѣйше, коли полуднево-захѣдну Русь сполучено зъ Литвою а оцѣсля зъединено зъ Польщею, книжники рускїи не могли якось навернутись до свѣтогляду люду простого; а въ тѣи части Руси, що въ договорѣ Переяславскѣмъ (1654) перейшла пѣдѣ власть Москвы, письменному чоловѣкови зовѣмъ не можна було думати про просвѣту хлѣборобѣвъ-Украинцѣвъ. Такъ отже розвѣи письменности нашої до Ивана Котляревского бувъ въ бѣльшой части нецприроднымъ и неправильнымъ, изъ-за чого доперва ѣдѣ сего реформатора словеснои нашої жизни починаѣ ся зближене ученыхъ и недоченыхъ грамотѣвъ до люду закрѣпощеного, ко-

трый після зруйнованя Сѣчи запорозкою лишивъ ся послѣднього свого захисту въ оборонѣ своихъ правъ поконвѣчныхъ.

Все-жь таки и въ попереднихъ добахъ исторіѣ литературы руской добчаемо денекуды здоровѣ зерна, посеянаго въ рѣдну ниву; тѣлько-жь нѣгде правды дѣти, що въ тяжкѣмъ лихолѣтїю народнѣмъ не одно зерно загнило у своѣмъ зародѣ. Про-те такожъ давнѣйші творы письменні мусять увѣйти въ оглядъ исторіѣ литературы руской; всякѣ бо важнѣйші памятники нашої бувальщины суть намъ дорогою спадщиною колишньої Руси. А вже-жь въ сѣмъ оглядѣ вдоволимоє лише загальнымъ нарисомъ исторіѣ словесности давнѣйшой. Тая словеснѣсть єсть вправдѣ важною для чоловіка грамотного, однакѣ не подає намъ образу просвѣтнихъ змаганъ цѣлого народу руского. Ажь нова доба нашого життя литературного визначає ся такими прикметами, якѣ высказують явно самостѣйнѣсть литературы (мало)руской супротивъ словесности великоруской (россійской). Тому-то сю добу треба намъ представити ширше, оцѣнюючи литературну дѣяльнѣсть вѣсхъ писателѣвъ важнѣйшихъ.

Такъ отже исторію литературы (мало)руской дѣлимо на пять періодѣвъ:

Періодъ першій — починає ся ѣдъ зачаткѣвъ письменности руской, с. в. ѣдъ вѣку XI., и простягає ся до нападу дикой Татарвы на Русь (1240. р.). Сей періодъ можна назвати славянсько-рускимъ.

Періодъ другій — ѣдъ нападу татарского до сполученя полуднево-захѣдной Руси зъ Польщею (1386. р.). Се єсть періодъ упадку литературной жизни на Руси.

Періодъ третій — ѣдъ сполученя полуднево-захѣдной Руси зъ Польщею до заснованя колегіѣ Моги-

лянської в Києві (1632 р.). Сей періодъ зовемо польско-руськимъ.

Періодъ четвертый — одъ заснованя колегіѣв Могилянської до Івана Котляревського — періодъ ехольстичный.

Періодъ пятый — одъ Івана Котляревського до нашихъ часѣвъ. Сей періодъ уважає ся чисто-руськимъ або народнымъ.

ПЕРІОДЪ ПЕРШІЙ.

Загальний поглядъ историчный и литературный.

Племена славянські, належачі до народу руского, творили первѣсно федерацію зъ ладомъ демократичнымъ. Проте вже за панованя першихъ князѣвъ зъ роду Рюрикового ставъ нарѣдъ боротись зъ властію центральною, коли деспотичні володарѣ намагались усувати автономію поконвѣчю. Именно збори народні, що звались „вѣчемъ“, оставались ще довго захистомъ правъ народныхъ. А вже-жъ перші князѣ-Варяги мало журились добромъ народу руского: они волѣли бавитись зъ дружиною, котру понаймали по-найбѣльше зъ-помѣжь норманськихъ очайдушъ, витвѣрюючи зъ нею поволи аристокрацію родову. Зъ людомъ стыкавъ ся князь хіба лишъ тогдѣ, коли збираючи данину навѣщувавъ єго зъ пажирливою дружиною; впрочѣмъ, поборені племена доставляли князеви иногдѣ охотникѣвъ, що пѣдъ єго проводомъ пускались въ походы далекі. При помочи громадекѣй князѣ Олегъ та Игорь поважились ѡдтакъ загнати ся въ походѣ ажъ до Царгороду, почѣмъ зъ византійськими царями заключено такі договори торговельні, які для Руси могли бути досыть користными.

Коли-жъ першій князь зъ роду Варяжского, захоплюючи землѣ и добычѣ, справами народными майже зовсѣмъ не займались, то Володимиръ Великій (980—1015) умѣвъ погодити свої пляны володарекій зъ батькѣвскимъ старанемъ про добрѣ народне. Їдтакъ бажаючи покоры-стуватись просвѣтою византійскою, принявъ ѓнъ христіянство въ грецкѣмъ Корсунѣ (988) и повернувши до Кієва приказавъ всѣй Руси хрестити ся. Кажуть, що ученики славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Методія проповѣдали слово боже въ нынѣшній Галичинѣ и Волини, изъ-за чого въ Руси вже въ другѣй половинѣ вѣку IX. подекуды находились христіане; але загальне навернене Руси ко христіянству ѓдбулось доперва по приказу Володимира. По причинѣ же, що церковній достойники були переважно Греками, котрї о добрѣ народу не журились, христіянська просвѣта ширилась на Руси дуже поволи. Поганьскій свѣтоглядъ остававъ ся вѣками помѣжь людомъ, не уступаючись передъ культурними змаганями христіянства. А вже-жъ усобицѣ князѣвъ спиняли найбільше всякій напрямъ Руси до суспѣльного ладу. Якъ лишь Володимиръ Великій передъ смертію руску землю помѣжь 12 сынѣвъ подѣливъ, заворушились его потомки незгодами та усобицями. Хочь пѣсля заповѣту Володимира всякій великій князь Кіѣвскій користувавъ ся властію верховною надъ прочими князями молодшими, то однако невдоволенї княжата повставали часто противъ старшого володаря Кіѣвского и вели межи собою крѣваву усобицю. Рускій нарѣдъ, щѣ бувъ колись вольнымъ, видѣвъ руину батькѣвщины и не находивъ нѣгде пѣльги въ недоли. Правда, що въ бѣльшихъ городахъ народній вѣча хѣснувались ще своїми правами, выступаючи иногдѣ противъ самоволѣ ворохобныхъ князѣвъ, але сесї заборола волѣ и свободы не мали вже давнѣйшой силы

та поваги, изъ за чого нарôдъ въ вѣку XIII. противъ князѣвъ не мôгъ вже виступити рѣшучо.

Межи потомками Володимира В. въ вѣкахъ XI. и XII. ôдзначились тôлько два князѣ — Ярославъ Володимировичъ и Володимиръ Мономахъ, правнукъ Володимира В. — Ярославъ (1018—1054) любивъ науку и бувъ творцемъ першого збôрника законôвъ, щô звавъ ся „Правдою Русьскою“. Славнѣйшимъ ôдъ Ярослава бувъ великій князь Володимиръ Мономахъ (1113—1125). Ёго посталяють взôрцемъ мудрого, великодушного и миролюбивого володаря. Ёму-то повелось зъединити майже цѣлу роздроблену Русь; ôдтакъ мôгъ ôнъ побороити дикихъ Половцѣвъ, щô руску землю тяжко занапашували. Межи рускими князями бувъ ôнъ першимъ, щô пѣклувавъ ся бѣднимъ хлѣборобомъ („смердомъ“) и ёго оборонявъ противъ самоволѣ боярскон. Справедливо мôгъ ôнъ отже о собѣ сказати: „Не хочю я лиха, но добра хочю братья и русьскѣи земли“.¹) Однакже тая щаслива доба въ исторѣи рускôй тревала коротко, и ôдтакъ политичнѣи та суспôблнѣи ôдносины на Русѣи проявились справдѣ сумними. Внукъ Володимира Мономаха, Андрѣй Боголюбскѣи, засновавъ тогдѣ на пôвночи въ Суздали окреме князѣвство, щô було независимимъ ôдъ великого князѣвства Кѣвского.²) Сей володаръ виступувавъ ворожо противъ своѣи батькôвщины и въ 1169. р. пѣславъ свою рать, зруйнувати Кѣвъ, матѣрь рускихъ городôвъ. Тому же, щô въ Кѣвѣ не було дѣяльныхъ князѣвъ, запопад-

¹) Полное собраніе рус. лѣтописей I, 103, 17. 18.

²) Первѣстными жителями тогдѣшньої Суздальщины були Финны, племя азійске, але зъ годомъ-перегодомъ змѣшались зъ ними кольонисты зъ Новгорода, изъ Смоленска, Вятки и зъ полудневої Русѣи, изъ-за чого той засновокъ азійскѣи перетворивъ ся въ породу славянську.

ливій и хитрій великій князь Суздальскій зъумѣли скоро придбати собѣ перевагу надъ слабосильными великими князями Кіѣвскими. Стародавній, славный городъ Кіѣвъ, що бувъ осередкомъ торговлѣ межи Востокомъ а нѣмецкою Ганзою, тративъ свое значѣне политичне, изъ-за чого такожъ митрополить перенѣсь свѣй столець до Володимира надъ рѣкою Клязмою (1299). Опѣсля-жь стала щезати въ Кіѣвѣ и тая просвѣта византійска, що зъ релігією тѣсно була сполучена. Такъ отже положено въ Суздали засновокъ до будущей монархіѣ московскои, межи-тымъ коли въ Новгородѣ ладъ републиканскій майже до кѣнця вѣку XV. истнувавъ.

Коли-жь великій князь Кіѣвскій супротивъ великихъ князѣвъ Суздальско-володимирскихъ не могли задержати свого передового становища, то въ Галичи, въ полуднево-захѣднѣй сторонѣ ѡдъ Кіѣва, утворивъ ся новый осередокъ житя политичного. Тутъ розвинулась нова дѣяльнѣсть въ хосенѣ самостѣйности Руси, по-за-якъ именно князь Володимирко, Романъ и Данило явились володарями умными та енергичными. Романъ сидѣвъ не тѣлько въ Галичи, але й въ Володимирѣ волянскѣмъ, ба, придбавъ собѣ такожъ верховну власть надъ Кіѣвомъ. Особливо-жь Данило прославивъ ся въ Европѣ своєю розумною политикою та дѣлами богатырскими, за-для чого папа Иннокентій IV. спонукавъ его, прияти церковну унию зъ Римомъ. Папа, посылаючи Данилови вѣнецъ корольскій, бажавъ позыкати его собѣ для своихъ широкихъ плянѣвъ въ политицѣ всесвѣтнѣй, и обѣцявъ подати ему помѣчь противъ нападѣвъ татарскихъ. Тому же, що обѣцяна помѣчь не настигла, розбрвавъ Данило всяку звязь зъ Римомъ та оставъ ся въ вѣрѣ благочестивѣй.

Въ Галичи ѡдбувались въ тыхъ часахъ вельми

важнїй подѣѣ. Звѣстно, що Угры вступили у-перве въ сей городъ тогдѣ, коли сынъ Белъ, Андрѣй, занявъ тронъ галицкїй. Хоча же гордыхъ чужинцѣвъ небавомъ (1190) прогнано, все таки и пѣзнѣйше король угорскїй не спускали зъ очей справъ галицкихъ, а въ 1214. роцѣ Андрѣй при помочи Кракѣвскаго князя Лешка Бѣлого поставивъ тамъ своего сына Коломана королемъ. Чотыри-жь роки опѣсля (1218) прогнавъ Коломана Мстиславъ Удалый, котрого Галичане були прикликали зъ Новгорода. Тойже Мстиславъ посадивъ на тронъ своего зятя, угорскаго королевича Андрѣя (1227), и ѳдтакъ Угры хозяйнували въ Галичи по-своему, поки ихъ Данило опять не выгнавъ (1229). Виравдѣ вернувъ ся Андрѣй ще разъ до Галича (1231), однако по его смерти (1233) угорскїй король не намагались вже нѣколи заняти трону галицкаго. А вже-жь найбѣльшими противниками славнаго Данила були галицкїй бояре, щѣ утворили могучу олигархію, стараючись обмежити правá своего князя. Кѣлько мога поборювавъ Данило крамолы боярскїй и въ житю вельми дѣяльнѣмъ дававъ доказы политичнаго розуму и саможертвы для добра Руси. Бувши молодымъ двайцятилѣтнимъ молодикомъ боровъ ся бнѣ (1224) при рѣцѣ Калцѣ зъ погаными Татарами; въ 1229. роцѣ бувъ союзникомъ Конрада, князя Кракѣвско-мазовецкаго, воюючи противъ Володислава, князя Великопольщѣ, а 1254. р. пѣднявъ ся походу на Чехѣвъ въ интересъ угорскаго короля Белъ IV. — Межи иншими дѣлами Данила не можна поминути ѳдносинъ его до роду Бабенбергѣвъ. Его бо сынъ Романъ бувъ оженивъ ся зъ Гертрудюю, братанкою Фридриха II. (Ратника), герцога австрїйскаго, щѣ бувъ послѣднимъ потомкомъ роду бабенбергско-австрїйскаго. До той женитьбы спонукавъ Романа угорскїй король Беля IV., котрый при помочи вельможъ

австрійських виступивъ противъ чеського короля Оттокара, хочажи заняти тронъ Бабенбергѣвъ.

Хоча же Данило прославивъ ся въ Европѣ розумною политикою и завзятемъ рицарскимъ, не здужавъ ѓнъ вгамувати дикон Татарвы, щѣ на Русь була повалилась неначе пошесть страшна. Въ 1240. роцѣ зруйнували тѣ поганцѣ багато городѣвъ рускихъ, именно Кіѣвъ, Каменецъ, Володимиръ и Галичъ, и частыми нападами занастили всякѣ просвѣтнѣ змаганя Руси. Самъ Данило смиривъ ся передъ могучимъ ханомъ Батыемъ и бувъ приневоленный, платити Татарамъ данину.

Литература руска починае ся вѣкомъ XI., коли Русь принявши христїанство познакомилась зъ просвѣтою византїйскою (грецкою). Тѣлько-жъ не треба думати, мабуть-то тая просвѣта стародавна була многоцѣннымъ взѣрцемъ для розвою молодои словеснои жизни въ тогдѣшнѣй Руси. Въ Царгородѣ бо литература клясична саме-тогдѣ була въ упадку; на мѣсци еи вытворилась аскетично-моральна словеснѣсть, ѓдтакъ списувались лѣтописи, енциклопедїѣ и хрестоматїѣ. ѓдъ такои литературнои мертвоты не могло отже повѣяти животворнымъ духомъ на поетичну вдачу схѣдныхъ Славянъ. Вирочѣмъ на дворѣ Володимира Великого заведено церемонїѣ орієнтальнѣ, азїйскѣ, изъ-за чога князѣ ѓддѣлювались ѓдъ своихъ пѣдданныхъ неначе стѣною китайскою. А по-за-якъ вышнѣ мѣсца въ ієрархїи переважно Греки займали, то межи рускимъ духовенствомъ проявилась скоро апатїя до самостѣйнои, просвѣтнои дѣяльности, и про-те людѣ стоявъ ѓддалеки ѓдъ своихъ духовныхъ пастырѣвъ, щѣ не хотѣли до него промовляти живимъ словомъ. Въ загалѣ користувалось духо-

веньство языкомъ церковно-славянськимъ, языкомъ мертвымъ, не тѣлько въ книгахъ церковныхъ але й въ писаняхъ богословскихъ¹⁾. Просвѣта бо византійска, пересаждена на землю руску, мала характеръ церковный и переносилась сюды або оригинальными творами грецкими, або посредствомъ перекладѣвъ болгарско-славянськихт.

Хоча же изъ Греціѣ и Болгаріѣ въ Кіѣвске князѣвство багато духовеньства прибуло, все-таки въ просторѣй земли число его оказалось недостаточнымъ. Тому-то спопуканый духовниками Володимиръ засновавъ школы при церквахъ въ Кіѣвѣ. Велѣвъ отже ѡдбирати дѣтей ѡдъ знатнѣйшихъ городянъ и ѡддавати ихъ въ тѣ школы, де духовники учили грамоты церковно-славянскои. Сынъ Володимира, Ярославъ I, прозванный Мудрымъ, завѣвъ такі-жь школы въ Новгородѣ: по его приказу збрано у священникѣвъ и важнѣйшихъ городянъ около 300 дѣтей для науки. Вже-жь и самъ Ярославъ любивъ читати книги и заохочувавъ именно черцѣвъ, переводити книги грецкіѣ на языкъ церковно-славянскій. Ѡдтакъ придбавши собѣ багато книгъ, зло-

¹⁾ Пѣдъ языкомъ церковно-славянськимъ розумѣемо тутъ литургичный языкъ нашої церкви, котра корыстуе ся языкомъ славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Методія. Тѣлько-жь той языкъ не являє ся у насъ въ первѣтнѣмъ своѣмъ видѣ, але естъ зрущенимъ именно що-до звукѣвъ. Той-то языкъ славянськихъ апостолѣвъ зовуть часто староболгарскимъ; ученый же профессоръ Фр. Миклошичъ называе его старословѣнськимъ, доказуючи, що се бувъ языкъ Славянъ паннионскихъ. Такъ отже поодинокій народы славянскій, щѣ придержують ся церкви схѣднои, якъ Малорусы, Великорусы, Сербове и Болгаре, принорили тую мову старословѣнську до свого выговору. Именно наблюдаютъ они въ нѣѣ свои питоміѣ звуки, а денекуды и формы своєї мовы.

живъ ихъ при Софійскій соборній церквѣ въ Новгородѣ и засновавъ першу бібліотеку.

Коли отже великій князь Ярославъ Мудрый любивъ науку и бувъ справдѣ приятелемъ грамотѣвъ, то не диво, що вже въ першій половинѣ вѣку XI. явились письменники рускї, котрї почали списувати свои твори въ мовѣ церковній. До кѣнця X. вѣку можна ѳднести лише Уставъ Володимира Великого. Звѣстно бо, що сей князь, охрестивши Русь, дбавъ про скрѣплене вѣры христїянської межи своимъ народомъ, будувавъ церкви и пѳдносивъ повагу духовенства. На основѣ грецкаго Номоканона¹⁾ установивъ ѳнъ суды церковній, пѳдчиняючи имъ въ деякихъ справахъ такожъ людей свѣтскихъ. Про-те Уставъ Володимира В. запоручае церквѣ Богородицѣ признану десятину (изъ-за чого звалась она десятинною), та й означае випадки судѳвъ церковныхъ, наданыхъ митрополитамъ и вѣмъ епископамъ по земли рускѳй. Властива-жь дѣяльнѳсть литературна починае ся Иларіѳномъ, митрополитомъ Кївскимъ, ба, можна сказати, що найдавнішимъ памятникомъ руской письменности єсть „Правда Русьская“ въ засновку своѣмъ, с. в. короткїй збѳрникъ правъ рускихъ, списаний по приказу Ярослава Мудрого, а доповнений его наслѣдниками. Коли-жь сей памятникъ письменности свѣтской прѳявляє деякї слѣды колишньої руской мовы живою, то въ творахъ духовникѳвъ добачаємо языкъ церковный въ стародавнихъ формахъ. Письменнї бо рускї люде придержували ся тогдѣ переважно языка церковного, такъ якъ и въ Польци въ тѳмъ часѣ важнѣйшї твори литературнї списувались въ языкѣ церкви,

¹⁾ Грецкїй Номоканонъ обѳймавъ уставы церковній и закѳны власти свѣтской въ справахъ церковныхъ. Ёго переложено на языкъ церковно-славянскїй и звано на Руси *Кормчѳю Книгою*.

с. е. въ языцѣ латиньскѣмъ. А вже-жь языкъ латиньскій не бувъ о стѣлько небезпечнымъ для розвою письменности польскои, о скѣлько оказавъ ся абсорбуючимъ языкъ церковно-славянскій супротивъ мовы рускои. Языкъ бо латиньскій не мѣгъ довго оставатись пануючимъ въ литературѣ польскои: жива мова мусѣла добитись до своихъ правъ, почѣмъ она могла розвиватись самостѣино, по-за-якъ латиньскій языкъ зъ мовою польскою не має нѣчого спѣльного. Не такъ склалось зъ языкомъ церковно-славянскимъ, котрый зъ языкомъ рускимъ бувъ посвояченый. Грамотѣѣ бо рускї думали, що языкъ церковно-славянскій есть книжнымъ языкомъ рускимъ, що ѡдтакъ мовою простого люду не годить ся писати книгъ церковныхъ и богословскихъ. Такъ отже мертвый языкъ церковно-славянскій, будучи приноровленнымъ до выговору руского, мавъ статись культурнымъ средствомъ народу, у котрого була своя рѣдна мова жива, ѡдмѣнна ѡдъ церковщины! Того-жь мертвого языка придержували ся особливо тѣ достойники церковнї, котрї були родомъ Греки, та й не мали нѣякои звязи зъ народомъ рускимъ.

Першї почина письменности старорускои стали сильно змагатись ѡдъ часу заснованя печерского монастыря въ Кїевѣ. Ёго построивъ на Берестовѣмъ поли преподобный Теодосїй, ученикъ Антонїя. Преподобный Антонїй бувъ родомъ зъ города Любеча¹⁾ и постригъ ся въ черцѣ на горѣ Атоньскѣи. Атонъ же займавъ дуже важну ролю въ литературнѣи взаимности Руси зъ Болгарїєю и Сербїєю. Каждый славянскїй нарѣдъ православный мавъ тамъ свѣи монастырь (Пантелеймонѣвъ — рускїй, Зографъ — болгарскїй, Хилendarъ — сербскїй).

¹⁾ Любечъ, городъ на лѣвѣмъ берегу Днѣпра, въ давнѣмъ князѣвствѣ Чернигѣвскѣмъ.

Изъ Славянщини одправлялись туды набожнїи путники и ученїи грамотѣѣ, що переписували многоцѣннїи рукописи. Якъ же Антонїи изъ Атона вернувъ ся въ рѣдну землю, то поселивъ ся въ малѣй печерѣ, котру за селомъ Берестовомъ надъ Днѣпромъ выкопавъ бувъ священникъ Иларїонъ, що бувъ пѣзнїйше митрополитомъ Руси. Той Антонїи засновавъ спѣльне жите печерскихъ черцѣвъ, а его ученикъ Теодосїи, будши игуменомъ нового печерского монастыря, зѣбравъ около себе майже сотню черцѣвъ. Сей монастырь ставъ ся ѳдтакъ розсадникомъ вѣры и просвѣты въ тогдѣшнїи Руси; въ черцѣ постригались люде вѣсхъ станѣвъ: бояре, городяне, хлѣборобы, люде письменнїи и неписьменнїи, ба й князѣ покидали иногдѣ жизнь роскошну на своѣмъ дворѣ и глядали супокѣйного пристановища въ чернецѣй келїи. Такъ Микола Святоша, що бувъ внукомъ Святослава Ярославича, покинувъ самохѣтъ свое князѣвство Чернигѣвске и 1106. р. вступивъ въ печерскїи монастырь. Въ хосень его дарувавъ свою библіотеку, збудувавъ шпиталь и займавъ ся смирною службою, будши по три роки кухаромъ и дверникомъ. Черцѣ того славного монастыря подавали неразъ князямъ раду въ важныхъ справахъ та й упоминали ихъ острымъ словомъ за-для крамолы и усобицѣ. Справдѣ, въ тяжкѣмъ лихолѣтїи печерскїи монастырь бувъ неначе ясною зѣркою на хмарнѣмъ небѣ: ѳнъ удержувавъ въ силѣ моральне єдинство Руси, хочъ усобицями княжа власть запропащалась а простора руска земля що-разъ бѣльше роздроблювалась. Въ его тихихъ стѣнахъ трудились безъ вину грамотѣѣ-черцѣ, списуючи то творы богословскїи, то зѣбрники лѣтописнїи, и хоча тая чернеца наука мала прикмету византїеску, хоча тогдѣшня мудрѣсть не смѣла выразатись словами мовы живої, народної, все-таки

тоє свѣтло, щѣ блимало въ чернечѣй келіи скрѣзь пѣтьму, могло ясно запалахкотѣти, коли-бъ свѣжій воздухъ изъ рѣдныхъ степѣвъ повѣявъ животворнымъ леготомъ въ тую твердыню византійской культуры. И справдѣ можна було сподѣватись, що закоснѣла византійщина зустрѣне ся колись зѣ здоровымъ, питомымъ свѣтоглядомъ народу руского. Вже-жъ самі черцѣ, списуючи житєписи святихъ печерскихъ въ мовѣ церковно-славянскѣй, читали тѣ творы людови неграмотному и для лекшого зрозумѣня ачейже въ поясненю оповѣданя корыстувались мовою живою. Тому-то людѣ полюбивъ тѣ житєписи, и тымъ новымъ поглядомъ на свѣтъ чудесный заповнивъ тую душевну пустырѣ въ пытаняхъ вѣрована христіянського, яка морочила всякого тямущого чоловіка за-для недостатку науки розумной. Впрочѣмъ тѣ черцѣ и свѣтскі грамотѣ, щѣ збирали матеріалъ до лѣтописей, були приневолені ити помѣжъ нарѣдъ и слухати оповѣданъ людей такихъ, щѣ бували въ свѣтѣ, щѣ багато видѣли и багато дечого дѣзнались. Именно переймаючи бѣдъ громады давнїй переказы, або и хѣснующись пѣснями народными, такі письменники записали неразъ у своихъ збѣрникахъ народнїй прислѣвья або фразы мовы живої. Проте зѣ годомъ-перегодомъ словеснѣть церковно-славянска могла перетворитись въ литературу руску вже й въ давнїйшихъ добахъ просвѣтной нашої жизни. Та отъ, грянула на Русь страшнымъ громомъ тяжка недоля зѣ нападомъ татарскимъ: въ руинѣ руской землѣ запропастилась и тая просвѣта, щѣ пѣдъ знаменемъ византійщины стала розвиватись. Опѣсля втратила Русь саможївнѣть державну, проте доля мачишина не дозволила їй здвигнути величїю святинѣ просвѣты народної.

Литература церковна.

Поученія, проповіді и посланія — се перші твори писателівъ церковныхъ, що наблюдаючи взірць византійскій намагались для правовірного стада зладити деякі научні писаня въ мовѣ, освяченій повагою церкви. Всѣ ті твори зложились именно за-для того, щоби просвітити князівъ и нарѣдъ наукою христіяньскою, та й щоби духовну паству охоронити ѳдъ пропаганды латинянъ и жидѳвъ. Чи духовники-грамотіѣ осягнули свою цѣль, можна сумніватись; абстракційна, символічна наука, списана въ мертвѳмъ языцѣ, була зрозумѣлою хіба лишъ старшинѣ церковній, котра ѳдъокромилась ѳдъ народу и бѣсомъ дивилась на єго поконвѣчній звичаѣ и обычаѣ. По причинѣ отже, що ѳдъ мертвого языка не повѣяло духомъ живимъ, при такѳй науцѣ рускій нарѣдъ не мѳгъ тогдѣ переймитись високими идеями христіяньства, а придержувавъ ся вѣками свого поетичного свѣтогляду поганьского.

а) Писателѣ.

1. Иларіонъ. Онъ бувъ священникомъ въ селѣ Берестовѣ близько Кієва, куды великій князь Ярославъ любивъ приѣзджати. Иларіонъ выходивъ часто изъ села на сусѣдню гору, де нинѣ печерскій монастирь. Тамъ выкопавъ печеру завбѳльшки въ два сажнѣ, моливъ ся Богу и спѣвавъ часы. Въ тѳй печерѣ поселивъ ся ѳбѣля преподобный Антоній, учитель славного Теодосія. А вже-жъ въ самотѣ не мѳгъ Иларіонъ довго оставатись: Ярославъ, пробуваючи въ двѳрци Берестѳвскѳмъ, пѳзнавъ въ смирнѳмъ пустельнику мужа вельми ученого и въ 1051. р. спонукавъ єпископѳвъ, избрати Иларіона митрополитомъ Кієва и всеи Руси. Се бувъ першій Русинъ, що занявъ въ Руси престолъ митро-

поличій, доступний дотôль тôлько самымъ Грекамъ. — Иларіонъ писавъ не багато, але-жь помѣжь духовними письменниками давной doby ôнъ наибôльше ôдзначивъ ся величнымъ талантомъ реторскимъ. Головна сила его писаня лежить въ алегоріяхъ и образахъ поетичныхъ. Тôлько-жь, нѣгде правды дѣти, его писаня крôмъ великого князя Ярослава и кôлькохъ іерархôвъ безперечно не розумѣвъ нѣхто изъ сучасныхъ людей.

Ôнъ написавъ: „Слово о законѣ, даномъ чрезъ Мойсея, и о благодати и истинѣ, бывшей намъ отъ Иисуса Христа“¹⁾. Пишучи се Слово загадавъ Иларіонъ выступити противъ жидôвъ, щô свою науку бажали ширити въ Руси. Зъ симъ писанемъ сполучае ся „Похвала кагану нашему Володимирѣ“²⁾. Въ сѣй Похвалѣ апострофа до Володимира В. есть справдѣ поетичною.

2. Теодосій Печерскій — родивъ ся въ першôй половинѣ вѣку XI. въ мѣсточку Василевѣ недалеко Кієва и опѣля постригъ ся въ черцѣ (1032). Въ 1062. р. выбрано его игуменомъ печерского монастыря, щô его ôнъ самъ основавъ, завѣвши въ нѣмъ вельми строгій уставъ Студійскій³⁾. Славный сей игумень не боявъ ся казати слôва правды ворохобнымъ князямъ, именно же наказувавъ ôнъ остро Святослава Ярославича, коли сей князь выгнавши старшого брата, Изяслава, занявъ его тронъ въ Кієвѣ. Невгамована енергія побôчь сердечной доброты и характеръ прямой — се головнѣ

¹⁾ Слово Иларіона выпечатано въ „Чтеніяхъ общества исторіи и древностей російскихъ“ Москва, 1848, Нр. 7.

²⁾ Володимиръ В. любующись въ оріентальномъ церемоніалѣ двѣрскôмъ, переймивъ ôдъ Хазарôвъ титулъ „каганъ“ (ханъ).

³⁾ Уставъ Студійскій уложивъ Теодоръ Студитъ въ царгородскôмъ монастырѣ св. Саввы пôсля правилъ св. Василія Великого. Монастырь же сей основавъ Студій, римскій патрицій.

прикметы душевнїи незвычайнаго сего мужа. Ёго жите описавъ чернець Несторъ. Теодосїй умеръ 3. мая 1074. р. Онъ написавъ: а) „*Посланїе къ великому князю Изяславу о латиньской вѣрѣ*“. б) „*Духовнїи поученїя народу и кїевонечерскимъ инокамъ*“, именно десять короткихъ поученїй ко черцамъ, и одно обширне поученїе ко народу¹⁾. Въ письмѣ о латиньской вѣрѣ выкрывае Теодосїй Изяславови деякіи обрядовїи рѣжниціи обохъ церквей, схѣдной и захѣдной, дорѣкае латинянамъ за ихъ вѣру и обычаїи и въ загалѣ оказуе ся супротивъ нихъ нетерпимымъ. Изъ ёго полемики видно, що онъ подекуды похибне мавъ понятє о вѣрѣ католицкѣй. Пишучи же се письмо полемичне бажавъ онъ великаго князя Изяслава, що бувъ союзникомъ польскаго короля Болеслава II., ѡдвернути ѡдъ захѣду Европы и скрѣпити въ благочестивѣй вѣрѣ батькѣвъ. — Изъ „поученїи инокамъ“ можна дѣзнатись, що деякіи черцѣ були лѣнливїи и любили грошѣ; въ поученїяхъ же ко народу Теодосїй выкрывае тогдѣшнїи ёго блуды и недостатки моральнїи, якъ останки вѣры поганьскои, пїянство и таке инше.

3. Яковъ Мнихъ, сучасный преподобному Теодосїю, написавъ „*Посланїе къ Ярославову сыну Изяславу*“, котрого бувъ духовнымъ отцемъ. Сей мнихъ высказывавъ князеви смѣло правду, замѣчаючи, що „одно имя великое не введеть въ царство небесное“. Ёму присують ся ёще два творы: „*Житїе св. Владимира и похвала ему*“ и „*Житїе Бориса и Гльба*“²⁾.

4. Никифоръ, родомъ Грекъ, бувъ митрополитомъ Кїївскимъ (1104—1121). Онъ написавъ а) „*Два по-*

¹⁾ Писанїя Теодосїя выпечатавъ Макарій въ „Извѣстїяхъ Акад. Наукъ“ по 2. отд. II, выпускъ 2.

²⁾ Погодинъ въ Извѣстїяхъ Ак. Н. I. — Христоматїя Ореста Миллера. Изданїе 2. С. Пб. 1866. стр. 196—198.

сланія къ Владимиру Мономаху^а, одно о постѣ, о души и пяти чувствахъ¹⁾, друге „о Латинѣ“ (о латиньскѣй вѣрѣ)²⁾; б) „Написаніе на Латину ко князю Ярославу Святославичу“³⁾. Въ письмѣ „о постѣ“ Никифоръ нарисовавъ гарну характеристику великого князя, що найчастѣйше спавъ на сырѣй земли, не любивъ пышного убраня, а ходивъ по лѣсахъ въ одежи „сиротиньскѣй“ (престѣй), та що тѣлько въ потребѣ входячи въ городъ одягавъ ся по-князьвски. Митрополить замѣтивъ, що Володимиръ Мономахъ робивъ своими руками, що при обѣдахъ самъ услугувавъ своимъ гостямъ, та що дивлячись, якъ другі у него бенкетують, доволенъ бувъ „малымъ вкушеніемъ и малою водою“. Въ полемичнѣмъ писаню о латиньскѣй вѣрѣ бдповѣдае Никифоръ Володимирови на пытане: „чому бддѣлились Латиняне бдъ святой, соборной и правовѣрной церкви?“ — выкрываючи изъ становища церкви схѣдной тїи „вины“ Латинянъ, якї выкликали роздѣлъ межи церквою захѣдною а схѣдною.

5. Кирило Турѣвскій. Сей грамотѣй бувъ сыномъ богатыхъ родичѣвъ и родивъ ся въ городѣ Турѣвѣ, що лежавъ недалеко Кіева. Зъ малку вчивъ ся въ Турѣвѣ, бдтакъ постригъ ся въ черцѣ и вывчивъ ся священныхъ книгъ, такъ, що розумѣвъ ихъ лучше, нѣжъ всякї инші сучаснї грамотѣѣ. Опбсла замкнувъ ся въ якѣйсь вежи и вправлявъ ся тамъ довго въ постѣ та молитвѣ. Покинувши тую добровѣльную вязницю ставъ

¹⁾ „Рускія Достопамятности“, издаваемыя Обществомъ исторїи и древностей россійскихъ, учрежденнымъ при императорскомъ Московскомъ университетѣ. Часть I. Москва 1815.

²⁾ „Памятники россійской словесности XII. вѣка“, изданыя К. Калайдовичемъ. Москва 1821.

³⁾ Четїи Миней митрополита Макарія.

людямъ пояснати письмо святе, и изъ-за того прославивъ ся на Руси. Князь и народъ Туровскій, дивуючися его наукамъ упрости митрополита Кіѣвскаго, чтобы Кирила поставивъ епископомъ въ Туровъ, и митрополитъ волилъ дѣйстно ихъ волю. Бувши епископомъ Кирило придбавъ собѣ таку славу въ краснорѣчію, що звано его „вторымъ златословеснымъ учителемъ“, с. е. вторымъ Златоустомъ. Умеръ около 1182. р. — Изъ письма его дѣйшли до насъ слова (проповѣди) на дни празничій и воскреснїи, и такожь посланія (листы) та молитвы. И такъ числять 9 его слѣвъ, сказаныхъ въ церквѣ передъ народомъ, 3 статьи, выложенїи въ формѣ листѣвъ або наукъ до черцѣвъ и т. и.¹⁾ Кирилу приписують такожь „посланія“ къ великому князю Андрѣю Боголюбскому.

Словá або проповѣди Кирила суть для письменныхъ людей досыть важнїи; — они подобають ся въ загалѣ бѣльше, нѣжь звѣстне Слово Иларїона. Въ нихъ находимо деякїи замѣтки про обычаѣ того часу: довѣдуємо ся примѣромъ, що правовѣрнїи люде наукъ его нерадо слухали, що тогдѣ були вселякїи забобоны, якъ вѣра въ стрѣчу, въ чиханє, въ „граи“ птицъ и т. и. Щѣ-до формы Кирило любує ся въ образахъ и символахъ. Такъ въ словѣ на нову недѣлю по пасцѣ христіянство являє ся въ образѣ весны, а поганьство и жидѣвство въ образѣ зимы; грѣховнїи помысли приймають видъ бурныхъ вѣтрѣвъ; старый завѣтъ прирѣвнує ся мѣсяцеви, а новый сонцю. А вже-жь и „златословесный учитель“ своими науками не притягавъ людей до церкви, тому-що не розумѣли его мовы церковно-славянської. То-жь не диво, що въ пята недѣлю

¹⁾ „Памятники російской словесности XII вѣка“, изданные К. Калайдовичемъ. Москва 1821.

по пасцѣ бувъ ѡнъ приневоленный отъ-се до народу сказати: „Якъ бы я щодень вамъ роздававъ золото або срѣбло, мѣдъ або пиво, чи не приходили-бъ вы сюды одень передъ другимъ, хоча бы васъ и не кликано? Нынѣ же роздаю слова божі, лучшій бѣдъ золота и каменя дорогого, и солодшій бѣдъ меду, а вы не хочете таки приходити до церкви“.

Въ серединѣ мѣжь писателями церковными а свѣтскими стоить Данило Мнихъ, щѣ бувъ черцемъ и навѣстивъ Палестину. Житєпись сего мужа єсть намъ майже незвѣтна. Про деякі дрѣбницѣ довѣдуємо ся изъ єго письменного твору, щѣ зове ся „Паломникомъ“. Авторъ сего памятника называє себе „инокомъ“ и „игуменомъ рускимъ“ и зазначає часъ, щѣ въ нѣмъ ходивъ у святу землю; пише бо, щѣ ходивъ тамъ тогдѣ, коли великимъ княземъ бувъ Святополкъ Изяславичъ, внукъ Ярослава Володимировича (1093—1113). Данило згадує такожъ про декотрыхъ своихъ товаришѣвъ-путникѣвъ, и зове ихъ „дружиною своєю и сынами рускими“. Були то деякі Новгородцѣ и Кієвляне, якъ Сдѣславъ Ивановичъ, Городиславъ Михалковичъ, два Кашкичѣ „и иніи мнози“. Впрочѣмъ незвѣстно намъ, де Данило родивъ ся и де живъ. Можна тѣлько догадатись, щѣ бувъ родомъ зъ Чернигѣвщины, тому - щѣ ѡнъ прирѣвнує Іорданъ рѣцѣ Сновѣ, щѣ плыне недалеко Чернигова. Будучи игуменомъ мавъ доволѣ грошей, и про-те въ Палестинѣ добре оплачувавъ провѣдникѣвъ, хотячи побачити все, щѣ було важнымъ. Вдачею своєю бувъ ѡнъ чоловікъ пряmodушный и сердечный, щѣ не скривавъ своихъ слабостей и похибокъ; бувъ такожъ добрымъ патріотомъ, щѣ хотѣвъ поставити „кандило своє“ (лямбу свою) надъ гробомъ Спасителя за всехъ князѣвъ своихъ, за всю руску землю и за всехъ христіянъ рускои землѣ. На-

шого путника полюбивъ король ерусалимскій Балдуинъ I., и подавъ ему змогу, въ супроводъ свои дружинь навѣстити деякі мѣся святї.

Данило Мнихъ описавъ отже сю свою путь и лишивъ намъ памятникъ многоцѣнный, якимъ нѣ-одна стародавна литература европейска не може звеличитись. И справдѣ въ жаднѣй мовѣ не находимо передь Даниломъ такъ важнаго письменного твору, щѣ подававъ бы самї правдивї вѣсти про землю святу. Описъ его обѣймає цѣлу Палестину, але попередь згадує онъ про морску путь изъ Царгорода, ѡдтакъ про деякі островы Пропонтиды и Архипеляга. Ѡдъ Данила доводьмо ся, щѣ на островѣ Родѣ рускїй князь Олегъ живѣ два лѣта и двѣ зими. Се бувъ той Олегъ Святотлавичъ, щѣ „мечемъ крамолу ковавъ и стрѣлы по землі сѣявъ“¹⁾ и опѣсля живѣ на вигнаню въ чужинѣ. Путникъ нашъ бувъ ѡдтакъ въ Ефесѣ и приставъ до берега Ликїѣ; потѣмъ остановивъ ся на островѣ Кипрѣ и ѡдплывъ въ Палестину. Выйшовши на берегъ въ Яффѣ повандрувавъ прѣсто до Ерусалиму, де пробувавъ 16 мѣсяцѣвъ въ лаврѣ св. Саввы. Якїйсъ старенькїй, ученый чернець полюбивъ симпатичнаго Данила и бувъ его провѣдникомъ въ Ерусалимѣ та въ цѣлѣй Палестинѣ.

Письменный сей твѣръ Данила зовуть „Паломникомъ“. Назва „Паломникъ“ походить ѡдъ слова „палма“, котру держачи въ рукахъ путники вертались домѣвъ изъ землѣ святой. А вже-жь въ тѣмъ часѣ, коли ѡдбувались хрестнї походы въ цѣли освобожденя Палестины зъ-пѣдъ кормиги сарациньскои, нашї предки побивались у себе дома усобицами князѣвъ и нападами дикихъ ордѣ, прѣте не

¹⁾ „Слово о плѣку Игоревѣ“, выд. Ом. Огоновского, стор. 8. VI, 3.

могли одправлятися въ землю святу громадами. Тільки деякі набожні путники ходили до гробу Спасителя, помолитися за себе и за Русь безталанну. Першимъ рускимъ паломникомъ бувъ игумень печерскій Варлаамъ, що навѣстивъ Єрусалимъ около 1062. р. Але игумень Данило бувъ першимъ, що свою вандрівку въ Палестину описавъ.

Сей твіръ Данила въ деякихъ рукописахъ має ще такі заголовки: „*Книга глаголемя странникъ*“, „*Книга странникъ, хоженіе игумена Данила*“, „*Житіе и хоженіе Данила, руския земля игумена*“.¹⁾ Написавъ же его Данило въ началку вѣку XII., мабуть въ 1113. р.

Паломникъ Данила Мниха написаний языкомъ церковно-славянськимъ, але-жъ вѣдай мимо волѣ автора увійшли въ текстъ деякі форми малорускї. Въ загалѣ видно, що Данило бувъ грамотѣмъ ученымъ, а частї грецизмы указують, що мова грецка була ему добре звѣсною. Стиль его єсть гарний, доказомъ чого служить особливо статья пре те, якъ свѣтло святе въ велику субботу сходить зъ неба ко гробу Спасителя.

б) Збѣрники та инші памятники.

Церковні писателѣ не розвивали широкои, самоетѣйнои дѣяльности. Они списували невеличкї свои твори именно тогдѣ, коли обставинами часу до сего свого труда були приневоленї. Головными проявами то-

¹⁾ Найлучшимъ єсть видане комисїе археографичнои въ Петербурзѣ п. з.: „Путешествіе игумена Данила по святой землѣ, въ началѣ XII-го вѣка (1113—1115). Издаю археографическою комиссіею подъ редакціею А. С. Норова съ его критическими замѣчаніями“. С. Петербургъ 1864. На мову нѣмецку переложивъ Паломника професоръ Leskien въ часописи нѣмецкого збору Палестиньскогого (*Zeitschrift des deutschen Palaestinavereins*), томъ VII-

гдѣшньої духовної жизни були збѣрники, що списувались по взѣрцямъ византійскимъ. Въ такихъ-то творахъ любувались вельми люде письменні, добачаючи въ нихъ жерело високої науки и вѣдомостей такихъ, безъ котрыхъ въ житю годѣ було обѣйтись.

1. Два Изборники Святослава. Дякъ¹⁾ Іоаннъ переписавъ въ 1073. р. для великого князя Святослава Ярославича Изборникъ изъ рукописи болгарскої, котра була перекладомъ изъ оригіналу грецкогo.²⁾ Тойже перекладъ зладжено въ X. вѣцѣ для болгарскогo царя Симеона. Рускій грамотѣй перемѣнивъ тѣлько въ переднѣмъ и послѣднѣмъ словѣ деякі выразы, назначуючи своѣй збѣрникъ для князя рускогo.

Першій сей Изборникъ єсть неначе енциклопедією змѣсту духовногo и свѣтскогo. И такъ находятъ ся въ нѣмъ розправы догматичнѣй, моральнѣй, та й мѣстять ся дещо изъ философіѣ, исторіѣ натуральной и реторики. Тотѣ-жь статейки взятѣ по бѣльшій часті изъ писемъ отцѣвъ церковныхъ, именно изъ писемъ Василія Великого, Атанасія В., Григорія Нисскогo, Юстина Философа, Іоанна Златоустого, Григорія Богослова, Августина и другихъ. Бачимо тутъ деякі замѣтки фізіологичнѣй,

¹⁾ Въ стародавній Руси „дякомъ“ звавъ ся секретарь державный.

²⁾ „Изборникъ великаго князя Святослава Ярославича 1073 года“. Съ греческимъ и латинскимъ текстами. Съ предисловіемъ Е. В. Барсова и запискою А. Л. Дювернуа (Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей при московскомъ университетѣ. 1883). — „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“. Сочинено Ѳ. Буслевымъ. Москва 1861; стр. 261—275. — Порѣвн. Studien zur Kenntniss des Izbornik Svatoslava vom Jahre 1073 nebst Bemerkungen zu den jüngereren Handschriften (Arch. v. f. slav. Philologie herausgeg. v. V. Jagić. Achter Band. S. 357—395; 549—572).

примѣромъ про утворене тѣла изъ чотырохъ елементѣвъ: „ѡдъ огню бо має оно теплоту, ѡдъ воздуха студѣнь, ѡдъ землѣ сухоту, а ѡдъ воды мокроту“. Читаемо дещо про лиху жену, щѡ погубляє своего мужа, неначе червакъ точить дерево. Бѣтъ въ сѣмъ збѡрнику такожь „Лѣтописецъ въ кратъцѣ“, де згадуе ся про цѣсарѣвъ римекихъ. Крѡмъ такой мѣшанины въ выборѣ предмету зустрічаемо тутъ такожь календарь, въ котрѡмъ приписуе ся дѣтетика, се-бѣ то способъ житя. Примѣромъ сказано тамъ, щобы въ мѣсяци мартѣ солодко ѣсти и пити, щобы въ цвѣтню не ѣсти рѣпы а поросяти въ маю; ѡдтакъ радить незвѣстный намъ по имени грамотѣй, щобы въ червню о годинѣ другѡй напитись трохи воды, а чистого вина въ сѣчню, щобы въ вересню не ѣсти молока а капуста въ грудню, щобы въ падолистѣ не мыти ся часто и т. д. Въ сѣмъ Изборнику находятъ ся такожь рисунки: оденъ образокъ представляе князя Святослава зъ женою и пятьма сынами. Се мають бути вѣрнѣ портреты княжон родины.

Той дякъ Іоаннь зладивъ въ 1076. р. для того-самого великого князя другій Изборникъ, переписавши его зъ декотрыми змѣнами изъ Изборника болгарекого.¹⁾ Статьѣ, щѡ въ нѣмъ находятъ ся, суть переважно змѣсту духовного; н. пр. *О чтеніи книгъ, Наказаніе богатымъ, Поученіе въ правой вѣрѣ, Поученія дѣтямъ* и и. Бачимо тутъ такожь коротку парафразу деякихъ уступѣвъ изъ св. письма. Сей-то другій Изборникъ Святослава заявивъ великій впливъ на нашу стародавну литературу. И такъ статья *Поученія дѣтямъ* була основою того поу-

¹⁾ „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“. Сочинено Ѡ. Буслаевымъ. Москва 1861 стор. 289—299.

ченія, яке для своїхъ дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ.

Языкъ обохъ Изборникѣвъ въ основѣ своѣй есть старословѣньскій, с. е. той языкъ, котрымъ користувались славянскіи апостоли Кирилъ и Методій. Тѣлько руска правопись перемагає въ великій части правопись старословѣньску, та й денекуды зустрічають ся формы рускїи.

2. Патерикъ печерскій.¹⁾ Сей памятникъ есть збѣрникомъ житій черцѣвъ святихъ печерского монастыря. Зачаткомъ своимъ ѣдносить ся ѣнь до вѣку XII. и XIII. Основою бо его служитъ, оповѣданє лѣтописця Нестора про першихъ печерекихъ святихъ, примѣромъ про Теодосіа, вразъ зъ письмами Симона и Поликарпа.

Симонъ бувъ спершу печерекимъ монахомъ, а ѣдъ 1215—1226 р. епископомъ Володимирскимъ и Суздальскимъ. Ѡнь написавъ письмо („посланіє“) ко Поликарпу въ тѣи дѣли, щобы упѣнути и навчити молодого сего черця. Поликарпъ бо вступивъ въ печерскій монастырь безъ внутрѣшнього званя, и бувъ гордовитымъ та непосидючимъ. Княгиня Верхуслава, жена Ростислава Рюриковича, бажала видѣти его епископомъ и въ сѣи справѣ не щадила заходѣвъ та грошей. Коли про се дѣзнавъ ся Симонъ, протививъ ся ѣнь чи-мало такимъ забаганкамъ. Саме-тогдѣ вернувъ ся Поликарпъ до Кієва зъ одного монастыря, де бувъ игуменомъ, и ставъ надѣкати за-для самоты въ житю чернечѣмъ; ѣдтакъ въ письмѣ своѣмъ выкрывъ Симону свою неохоту до скучного житя въ монастырѣ. Тогдѣ Симонъ ѣдповѣвъ Поликарпови сво-

¹⁾ „Издѣлованія о Патерикѣ печерскомъ, Кубарева, Журналъ министерства народи. просвѣщенія“. С. Петерб. 1838. Нр. 10. Рукопись Патерика находитъ ся въ библіотецѣ университета Львѣвского, Нр. 1. D. 11.

имъ письмомъ, и потѣшаючи его старавъ ся погодити его зб смирною житію чернецою. До сего письма долучивъ Симонъ еще житєписи декотрыхъ печерскихъ святыхъ и такожъ *Сказаніе о построеніи кїевопечерскаго монастыря*. Поликарпъ услухавъ науки Симона, оставъ ся въ печерекѣмъ монастырѣ и примиривъ ся зб своєю долею.

Поликарпъ же написавъ письмо („посланіе“) къ Акиндинови, архимандритови печерского монастыря. Вволяючи волю сего архимандрита Поликарпъ зладивъ (около 1218. р.) житєписи кѣлькохъ печерскихъ святыхъ, хѣснувавшись устнымъ переказомъ Симона. Такъ отже на основѣ кѣлькохъ оповѣданъ лѣтописця Нестора и згаданныхъ письмъ Симона та Поликарпа утворивъ ся Патерикъ печерскій.¹⁾ До тыхъ основныхъ житєписей додано опѣсля багато иншихъ статей. Мѣжь ними суть и такї, щѣ лишъ посередню звязъ мають зъ первѣтнимъ текстомъ Патерика, н. пр. о хрещеню Славянъ, о перекладѣ св. письма на мову словѣнську, и и. Крѣмъ житєписей суть въ Патерику такожъ „посланія“. Уложено же сей рускій памятникъ по взѣрци Патерикѣвъ грецкихъ, якими були именно Патерикъ синайскій и скитскій, звѣстнї на Руси въ перекладѣ болгарско-славянскѣмъ. Заходами черцѣвъ ставъ ся Патерикъ печерскій звѣстнимъ и людови неграмотному; се-жь вдѣялось мабуть симъ способомъ, щѣ черцѣ розказували одвѣтнї легенды въ мовѣ зрозумѣлѣй. Тому-то людъ полюбивъ тї житєписи и стямивъ собѣ деякї легенды набожнї; ба и въ нашихъ часахъ помѣжь людомъ замѣчаемо великїй нахиль до читаня такихъ житєписей, щѣ заснують ся на свѣтоглядѣ чудеснѣмъ.

¹⁾ Слово „Патерикъ“ утворено изъ грецкого *патѣр*. Патерикъ обѣймає житєписи отцѣвъ.

3. Евангеліє Крилоскоє або Галицкоє. Се єсть найдавніѣйшій памятникъ галицко-рускій изъ 1143. року. Первѣстно находивъ ся ѡнъ въ епископскѡй церквѣ Крилоскѡй, куды дѣставъ ся мабутъ изъ Галицкои церкви катедральной. Въ 1576. р. видѣвъ єще се Евангеліє епископъ Львѡвскій Гедеонъ Болобанъ на престолѣ въ церквѣ „столечнѡй“ на Крилосѣ, и тамъ осталось оно до 1679. р., коли перейшло въ посѣданє Сучавского митрополита Досиѡея въ Молдавѣ. Хоча же той митрополитъ хотѣвъ вернути сю дорогоцѣнну книгу катедральной церквѣ въ Крилосѣ, то однако се єго бажанє не сповнилось тому, що найшовъ ся якийсь книжный хапуга, котрый завѣзъ сей антикварскій жемчугъ въ Москву. Тамъ придбавъ єго собѣ чернець „справщикъ“¹⁾ Тимоѡей, а коли ѡнъ умеръ (1699), то Евангеліє Крилоске вразѣ зъ иншими грецкими книгами взято въ „печатный двѡръ“, ѡдки наконецъ перейшло въ Московску библіотеку синодальну.

Евангеліє Крилоске єсть найдавніѣйшою зъ рукописей, звѣстныхъ пѡдъ назвою Тетраевангелія (Четвероевангелія), с. е. евангелія, розложеного пѡсля чотырохъ евангелистѡвъ по порядку главъ. Саме Четвероевангеліє кѡнчатъ ся на листѣ (картцѣ) 228, и написано въ пятьдесяти дняхъ, се-бѣ-то ѡдъ 1. жовтня до 19. падолиста 1143. р. ѡдъ 229. листа починає ся розложеноє евангеліє пѡсля празникѡвъ, а ѡдтакъ ѡдъ 242. листа на сторонѣ оборотнѡй починає ся „мѣсяцословъ“. Рукопись кѡнчатъ ся статью о евангелистахъ. Всѣхъ листѡвъ єсть 260. Друга часть рукописи ѡдъ 229. листа писана пѡзнѣйше, вѣдай въ XIII. або XIV. вѣцѣ. На 1.

¹⁾ Справщиками звались именно тѣ грамотѣѣ, щѡ исправляли книги, переважно церковнѣй, и ѡдтакъ займались ихъ печатанємъ.

листъ Четвероевангелія помѣщено „предъслово святихъ четыреєваггелій“. Заголовки писані въ два стовпцѣ, а самый текстъ въ оденъ стовпець, зъ выемкомъ начатку евангелія ѡдъ Матѳея, именно листа 3., писаного, якъ и заголовки, въ два стовпцѣ. Се евангеліе писано бѣльшимъ уставомъ на пергаминоу въ четвертцѣ (4⁰). (А. Петрушевичъ: „Археологическія находки близъ города Галича“. Вѣстникъ Народного Дома. Годъ I, Ч. 8.)

Правописъ сего памятника — руска; деякі граматичні проявы суть ті самі, що замѣчають ся въ говорахъ галицкихъ.

Литература свѣтска.

Коли писателѣ церковні, придержуючись византійскихъ взбрѣвѣвъ, списували свои творы въ мертвомъ церковно-славянскѡмъ языкѣ, то въ литературѣ свѣтскѡй неподвижна византійщина трохи оживилась теплымъ духомъ своихъ рѣднихъ святощій. Въ писаняхъ сюды належащихъ проявляє ся иногдѣ любовь до Руси и замѣчають ся слѣды впливу устной людовой словесности. Правда, що языкъ сихъ творѡвъ въ основѣ своѣй есть церковно-славянскій, але-жь ѡнъ прикрашуе ся часто словами, формами и зворотами мовы живои. Такъ отже ті памятники литературы свѣтскои стались жереломъ для выученя языка старорусского, котрый у головныхъ формахъ ѡдъ теперѣшнього языка живучого не багаторѣзнить ся. А вже-жь и ті зачатки словесности свѣтскои не могли розвинутиись, тому-що пошесть татарска була справдѣ зморою для всякого змаганя тогдѣшньої Руси.

Збѣрники, лѣтописи та инші памятники.

1. Правда Русьская.

Се єсть найдавнішій памятникъ руского права карного и цивильного. Въ засновку своѣмъ приписує ся ѡнъ князеви Ярославови Володимировичу, котрый въ першій половинѣ вѣку XI. надавъ Правду Новгородцямъ. Довѣдуємо ся зъ лѣтописи, що Ярославъ, князь Новгородскій, по смерти отца своего Володимира, великого князя Кіѣвского, добивавъ ся до наслѣдства на тронѣ батькѣвскѣмъ противъ окаянного Святополка. Новгородцѣ помогли ему тогдѣ своєю дружиною, с. в. охотниками воиньскими, и ѡдтакъ осѣвъ ѡнъ на княжѣмъ стѣльци въ Кієвѣ. Коли-жъ Ярославъ небавкомъ утративъ сей тронъ, и въ бѣдѣ своѣй за море втѣкати хотѣвъ, то не пустили его Новгородцѣ, зѣбрали богато дружины, та допомогли своему князеви, изъ-за чого ѡнъ Святополка зновъ поборовъ и вже безъ перепоны занявъ тронъ Кіѣвскій. Тогдѣ нагородивъ Ярославъ своихъ воѣвникѣвъ, особливо-жъ вѣрныхъ Новгородцѣвъ. Старшамъ въ дружинѣ, взятѣй зъ иншихъ городѣвъ, давъ по 10 гривень,¹⁾ а кождому простому воѣвникови по однѣй гривнѣ, але изъ Новгородцѣвъ одержавъ кождый по 10 гривень. Такожъ давъ имъ Ярославъ Правду, щѣбъ именно въ судовыхъ справахъ усунено всяку са-

¹⁾ Гривна була первѣстно вагова единица, а ѡдтакъ стала монетною единицею въ родѣ англійского фунта штерлингѣвъ. Навпередъ гривна рѣвнялась фунтови ваги, опѣсля вменшилась и значила около пѣвъ фунта; гривна-жъ купъ була меншою ѡдъ гривны сѣбѣла, по-за-якъ майже 7 гривень купъ складало одну гривну сѣбѣла. Однѣй гривнѣ щѣ-до вартости рѣвнялись: 20 пятакъ або 50 рѣзаней

моволю и несправедливѣсть. Пѣзнѣйше заведено Правду Руску такожъ въ Кіевѣ и въ иныхъ городахъ, и законы еи стались обовязующими для всеи землѣ рускои.

Правда Руска, звана такожъ „Судомъ Ярослава Володимировича“, въ основѣ своѣй есть збѣрникомъ правъ, щѣ ихъ давъ Ярославъ Новгородцямъ; але-жь ею первѣтну Правду доповнили наслѣдники его Изяславъ, Святославъ и Всеволодъ, а опѣсля довершивъ еѣ Володимиръ Мономахъ, — ба, Правда Руска представляе ся правомъ рускимъ въ розвою своѣмъ ажъ до вѣку XIII. Она являє ся тымъ цѣннѣйшимъ памятникомъ, щѣ есть найдавніѣйшимъ мѣжь збѣрниками правъ народѣвъ славянскихъ. Такъ законъ Винодольскій у колишнихъ громадъ дальматинскихъ писаный бувъ 1280. р.; „Законникъ“ сербского царя Стефана Душана (1336—1355) ѣдносить ся до половины вѣку XIV, — найдавніѣйшій права ческій зложено въ вѣцѣ XIV, а права польскій въ половинѣ вѣку XVI.

Правда наша основуе ся въ бѣльшой части на звичаяхъ и обычаяхъ давныхъ часѣвъ, коли-то Славяне не мали еще князѣвъ, та каждый рѣдъ слухавъ лише головы, с. е. найстаршого. Князѣ, хочъ чужій, муѣли вживатись въ права и звичаѣ народу руского. Правъ цѣлкомъ чужихъ не могли бы они вводити, бо такі не були бы приймили ся на земли рускѣй.

I. Постановы права карного.

1. *Кровава мѣсть* (пѣмѣта) була призволена закономъ. Право власной пѣмѣты уважалось ѣдъ поконвѣчныхъ часѣвъ правомъ родинѣ, живючихъ ладомъ патріархальнымъ; про-те и въ стародавніѣй Руси те право при уложеню постѣйныхъ законѣвъ заняло перше мѣсце. Ярославъ не придумавъ тутъ нѣчого нового; бнѣ втяг-

нувъ лишъ давный звичай славянскій помѣжь свои постановы правнѣ. Сей князь тѣлько ограничивъ трохи те право помсты, по-за-якъ лише крѣвнякамъ вѣльно було метитись за убійство. Въ случаю убійства мѣгъ отже метитись братъ за брата, сынъ за ѳтця, отецъ за сына. Коли-жь не було мстителя въ родинѣ, то убійця плативъ князеву грошеву кару, щѣ звалась *вирую*. Тая вира була тымъ бѣльша, чимъ знаменитшій бувъ убитый чоловѣкъ. И такъ за вбитого боярина треба було платити двѣину виру, с. е. 80 гривенъ, а за звичайного свѣбѣдного чоловѣка („людина“) лише просту виру, або 40 гривенъ.

Вира належалась князеву и тогдѣ, коли убійця скривъ ся. Тѣлько въ такѣмъ случаю плативъ виру цѣлый округъ, въ котрѣмъ довершилось убійство. Такій округъ звавъ ся *вервь*,¹⁾ а кара грошева заплачена цѣлымъ округомъ мала назву загальною або *дикою виры*. Вервь не платила тогдѣ, коли найдено въ нѣй тѣлько кости, щѣ були доказомъ давного убійства, — не платила й за мерця, котрого нѣхго не знавъ.

Право власной помсты усунули сыны Ярослава Мудрого. По его смерти зѣбрались они вразъ зъ дружиною и кару помсты перемѣнили на кару грошеву. Такъ отже сей институтъ крѣвавои мести переживъ ся, та тѣлько слѣды его бачимо въ дальшѣмъ уступѣ про ушкодження тѣла, (де можъ було метитись шкѣдникови безкарно), и въ уступѣ про злочинство явной крадежи.

Правда Руска робить рѣжницю межи *розбоемъ* а *убійствомъ* въ сварни або въ гнѣвѣ. За розбѣйника люде не платили нѣчого, але ѳддавали его зъ женою и зъ

¹⁾ *Вервь* значить „верѣвка“, „мотузъ“, „шнуръ“. Тогдѣшній округъ въ границяхъ своихъ вимѣрювавъ ся вѣдай шиуромъ.

дѣтьми князеви на *потокъ*, се-бѣ то на вигнане зъ рѣдного краю, а дѣмъ его на конфискату. Въ чужину виганяли такожь того, щѣ пѣдпаливъ хату або гумно другого, а крѣмъ того такій шкѣдникъ мусѣвъ еще заплатити за втрату, вчинену пожаромъ.

2. За всяку *тѣлесну шкоду* можъ було самому выплатитись. Дотычна кара була тымъ бѣльша, чимъ бѣльше була нарушена честь чоловѣка. Такъ той, щѣ другому въ сварни ѣдрубавъ палець, плативъ лише 3 гривны, коли-жь вдаривъ батогомъ або рукоятію меча, коли вымыкавъ другому вусъ або бороду, то плативъ 12 гривенъ. Якъ хто не мѣгъ мститись, то бравъ собѣ нагороду въ грошахъ и плату для лѣкаря. Иногда виноватець плативъ князеви кару, щѣ звалась *продажею*.

3. Въ случаю *крадежи* була така установа, щѣ злодѣй мусѣвъ звернути рѣчь украдену и заплатити одвѣтну суму грошей за обиду; тѣлько коновода (злодѣя кѣньского) громада выдавала князеви на *потокъ*, се-бѣ-то на вигнане зъ рѣдного краю. — Злодѣя, схопленого саметогдѣ, коли кравъ, можъ було вбити, подѣбно якъ у Римлянъ при „*furtum manifestum*“.

Коли окраденый ѣбъявивъ сейчасъ про свою втрату передъ людъми на торгу, то ѣдшукавши свое майно мавъ право взяти его, у кого найшовъ, безъ всякихъ перепонъ; — той же, у кого найдено чужу рѣчь, бувъ приневоленный заплатити властивцеви за обиду, а князеви продажу або кару грошеву. Коли-жь окраденый не звѣтивъ про свою шкоду на торгу, а побачивъ свое майно у кого-небудъ другого, то не мѣгъ сказати ему: *се мое*, — але мусѣвъ вести его на *сводъ*, щѣбы ѣнъ доказавъ, де взявъ рѣчь чужу. *Сводъ* (с. е. звѣдеце обохъ сторѣнъ) ѣдбувавъ ся по цѣлѣмъ селѣ або мѣстѣ; коли-жь переступлено границу оселѣ, то *сводъ*

остановлявъ ся на третій особѣ, котра заплатила по-зываючому грѣшми, а сама брала тую чужу рѣчь и даль-ше доходила злодѣя. Коли отже треба було ѳдшукати невѣльника украденого, то сводъ ишовъ тѣлько до тре-тього позваного, котрый позываючому ѳддавъ своего не-вѣльника замѣсць украденого, а самъ занявъ ся допы-туванѣмъ властивого злодѣя.

Коли господаръ замѣтивъ крадѣжь, а злодѣй вже бувъ втѣкъ, то зъ свѣдками и чужими людьми мѣгъ гнати ся за слѣдами злодѣя. Если слѣдъ привѣвъ ихъ до якого села, а люде села не ѳдвели ѳдъ себе слѣду ку-ды инде, то мусѣли платити цѣну рѣчи украденои и про-дажу князеви; коли-жь слѣдъ щезъ на шляху, де не було нѣ людей, нѣ хать, то нѣхто не плативъ.

4. *Правда* (дослѣдъ sprawy) ѳдбувалась ось-такъ: Той, щѣ дѣзнавъ якоесь обиды, мусѣвъ у своѣй справѣ представити свѣдкѣвъ; — але явнѣи знаки ѳдъ бѣйки, якъ синѣць, раны, уважались свѣдоцтвомъ достаточнымъ. Навпередъ допытувано, хто першѣй почавъ бити ся, а ѳдтакъ той, щѣ бѣйку выкликавъ, плативъ кару. Если-жь прийшовъ жалуватись чоловѣкъ зъ синѣями и знаками ѳдъ бѣитики, а свѣдки доказали, щѣ ѳнъ самъ почавъ бити ся, то ѳнъ нѣчого не дѣстававъ ѳдъ про-тивника, але й самъ не плативъ: синѣць и раны були для него заплатою.

Свѣдкомъ мусѣвъ бути чоловѣкъ свѣбѣднѣй. Той, щѣ позывавъ другого, звавъ ся *истецъ*. ѳнъ мѣгъ поста-вити свѣдкомъ и холопа (невѣльника), але въ такѣмъ случаю, если позванный перебувъ пробу желѣзну и нею оправдавъ ся, позываючѣй плативъ ему кару за те, щѣ покликывавъ ся на свѣдоцтво холопа.

Проба желѣзна ѳдбувалась симъ способомъ, щѣ позваному приказано брати розпалене желѣзо въ руки,

або ступати на тее-жь ногами босыми. Якъ отже выдержавъ онъ тую пробу нужно, то вважавъ ся безвиннымъ. Пробѣ желѣзної мусѣвъ поѣдатись позванный о убійство, накопи не можъ було найти свѣдка. Того-жь допыту уживано такожь при винѣ о крадѣжь, если вже не було рѣчи вкраденои, и если цѣна еи була не менша ѡдъ поѣвъ гривны золота. Если-жь украдена рѣчь була меньше вартѣвна, то уживано пробы водою. Позваному приказано тогдѣ скочити въ глубѣнь. Якъ въ водѣ не напудивъ ся и якъ не поринавъ, то вважавъ ся такожь безвиннымъ. Звычай допытувати желѣзомъ и водою истнувавъ на Руси ѡдъ часѣвъ поконвѣчныхъ и мѡгъ бути праславянскимъ, тому-що такожь у иншихъ народѣвъ славянскихъ, якъ у Чехѣвъ и Сербѣвъ, такі допыты неразъ уживались.

До переведеня sprawy судовои служили *вирники*.¹⁾ Се були судѣ переважно карнї (криминальнї), що вѣдили звычайно на мѣсце вѣяного злочинства и тамъ справу розсуджували. Они не мали постоѣной платнѣ, лише брали за судѣ добрї грошѣ ѡдъ обвиненыхъ, поза-якъ имъ припадала часть виры. Крѣмъ того брали грошѣ на дорогу и вѣлякї дары на той часѣ, що въ нѣмъ судили справу. Дары тї звались „поклоны вирнїи“. Приношено вирникамъ грошѣ и дары въ натурѣ: солодъ, ѡвцѣ, курки, сырѣ, сѣль, и т. и. И такъ Правда Ярославова приписуе, чтобы вирникови и его помѣчникови давати на недѣлю 7 ведерѣ солоду, такожь барана и 7 хлѣбѣвъ, ѡдтакъ на день по двое куроку и т. д. — Вирникови давано до помочи отрокувъ и метельникувъ; се були низшї урядники въ родѣ нынѣшнихъ писарѣвъ судовыхъ и секвестраторѣвъ.

¹⁾ Судѣ тї звались вирниками тому, що ѡдбирали виру, се-бѣ-то кару грошеву.

II. Постановы права цивильного.

Большою частею Правды суть постановы права карного. До права цивильного належать именно постановы про наслѣдство и про довжниківъ; але и тутъ не обійшлося безъ деякихъ постановъ карныхъ.

1. Правда не знае тестаментовъ письменныхъ; завѣщаня устнїи мають силу правну. Коли вмеръ простый чоловѣкъ вольный („смердъ“), а не було у него сынѣвъ, то майно его переходило на князя; якъ же лишились дочки, то належалась имъ частина майна, яку назначивъ князь; если-жь дочки були замужнїи, то не одержали нѣякои части. Коли вмеръ бояринъ, то майно его не переходило на князя, и якъ не було въ него сынѣвъ, брали дочки спадщину батьковеску. Майно же простого чоловѣка йшло на князя за-для того, що князь Рюриковичъ замѣнивъ для смерда голову роду. — Якъ отецъ умеръ „безъ ряда“ (безъ тестаменту), майно переходило на всѣхъ сынѣвъ, котрїи давали частину за его душу; двѣрь батька лишавъ ся при сынѣ наймолодшѣмъ; сестра при братахъ не дѣставала наслѣдства, але вложена имъ въ обовязокъ, выдати сестру за-мужъ. — Если жена по смерти мужа осталась зъ дѣтьми, то мала право на часть наслѣдства; она могла лишиться по смерти мужа зъ дѣтьми въ его домѣ. Если она, давши слово, що сидѣти-ме по смерти мужа зъ дѣтьми-недолѣтками, протратила майно ихъ и ѣддалась за-мужъ, то була приневолена, вылатити дѣтямъ те, що прогайнувала. Якъ мати дѣтей-недолѣткѣвъ пошла за-мужъ, то они зъ наслѣдствомъ поступали пѣдъ опѣку найблизшого свояка.

2. Вѣритель позываючи *довжника*, що бувъ виненъ меньше трохъ гривень, доказувавъ свою вѣрительнѣсть

присягою. Коли довгъ бувъ выше трохъ гривень, то треба було свою вѣрительнѣсть свѣдками або грамотами доказувати, а де не було нѣ свѣдкѣвъ, нѣ грамотъ, тамъ вѣритель програвъ процесъ.

Важными суть приписы о процентѣ и лихвѣ. Лихва бо була тогдѣ дуже закоренилась на Руси. Позычано не тѣлько грошѣ, але й збѣже та иншій рѣчи, и ѳдакакъ ѳддавано предмети того-самого роду, якій позычено. Процентъ за позыченій грошѣ звавъ ся *рѣзъ*, а наддатокъ збѣжа называно *присопъ* (присыпъ). Именно проценты грошеві були высокі, по-за-якъ выносили 50—100%. Хоча же опѣсля Володимиръ Мономахъ обмеживъ трохи таку лихву, то все-таки 50% лишилось.

Щѣ-до позычки, находимо въ Правдѣ Рускѣй слѣды римского „*foenus nauticum*“. Если купецъ позычивъ у кого грошѣ и въ дорозѣ стративъ ихъ случаємъ нещаснымъ, примѣромъ тымъ-що корабель его затопивъ ся, або що въ дорозѣ розбѣйники ѳдобрали ему товаръ, то до заплаченя довгу не можъ було его присилувати.

Въ загаль купцѣ корыстувались охороною закона. И такъ до свѣдоцтва, для доказаня якогось чину, вымагало право звычайно 7 свѣдкѣвъ, а ѳдъ купцѣвъ, себѣ-то ѳдъ чужинцѣвъ, лише 2 свѣдки. Чужинцеви бо не такъ легко було найти свѣдка, якъ Русинѣ, и про-те чужинець неразъ не мѣгъ бы перевести доказу.

За великій довги продавано чоловѣка, а цѣну, придбану зъ такои продажи, ѳддавано вѣрителеви. Симъ дѣломъ чоловѣкъ вольный ставъ ся невольникомъ. Въ загаль кары були тогдѣ на Руси дуже великѣ, такъ що рѣдко хто бувъ въ силѣ ихъ заплатити, по-за-якъ грошей въ тѣмъ часѣ не було багато. Се було справдѣ великою карою, коли виноватый, втративши свою волю, переходивъ зъ родиною въ станъ низшій.

3. Правда Руска дбає про домашнє *газдѣвство* и *рѣльництво* и зберегає майно не тѣлько боярина, але й смерда, визначуючи одвѣтнї кары за нарушенє чужої власности. А вже-жь Правда не згадує нѣчого про справы житя подружного, про ѳдносини мужа до жены и про таке инше. Такї справы належали пѣдъ судъ духовный, котрый въ рѣшаню ихъ корыстувавъ ся иншими законами. Тї-жь законы списано въ Кормчѣй книзѣ, щѣ була перекладомъ грецкого Номоканона. Тѣлько-жь въ тѣй рускѣй редакци чужого законника вдѣяно деякї змѣны, одвѣтно до потребъ народу руского.

Збѣрникъ сей зберѣгъ ся въ кѣлькохъ редакцихъ, то бѣльше то менше повныхъ. Ученї мужѣ уважають першї 17 статей творомъ часѣвъ Ярослава и зовуть ихъ текстомъ короткимъ; однако не можна заперечити, щѣ мабуть и деякї зъ послѣдующихъ статей ѳдносять ся до Ярослава.

Выдаия Правды Руской. Правду найшовъ В. Н. Татищевъ въ лѣтописцѣ Новгородскѣмъ, щѣ ѳдносить ся мабуть ко вѣку XV. Выдавъ же еѣ А. Л. Шлецеръ 1767. р. въ Петербурзѣ. Опѣсла Татищевъ выдавъ Правду зъ поясненями 1786. р. въ Петербурзѣ въ I. части „Продолженїя древней росс. Вивлюенки“, а въ III. томѣ того-жь збѣрника (1788) явилось выданє сего памятника пѣсля рукописи Кормчѣй книги. Четверте выданє зладивъ Болтинъ 1792. р. въ Петербурзѣ; ѳнъ пояснивъ деякї слова та речєня и переложивъ текетъ старорускїй на мову россїйску. ѳтакъ выдавъ Правду К. Калайдовичъ въ збѣрнику „Рускїя Достопамятности, издаваемаыя обществомъ исторїи и древностей россїйскихъ“. (Часть I. Москва, 1815, стор. 17—58). Калайдовичъ корыстувавъ ся найдавиѣйшою рукописею, котру ѳдкрывъ историкъ Н. Карамзинъ въ Синодальной Кормчѣй книзѣ, списанѣй около 1280. р.

Изъ пѣзнїйшихъ выданъ наводимо отъ-сї:

a) „Prawda ruska czyli prawa wielkiego księcia Jarosława Władymirowicza.“ — Przez J. B. Rakowieckiego,

królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Członka. Tom I. II. Warszawa 1820. 1822. 4°.

б) „Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwickelung dargestellt von J. Ph. G. Ewers, Professor an der Universität in Dorpat“. Dorpat und Hamburg. 1826. 8°.

в) „Текстъ Русской Правды на основаніи четырехъ списковъ разныхъ редакцій, издалъ Н. Калачовъ“. Москва 1847. 8°.

Статьѣ и замѣтки поясняющіи Правду Руску находятъ ся: а) въ исторіи Н. Карамзина („Исторія государства російскаго“. Изданіе пятое. Книга I., томъ II., глава III., стор. 26—38; и Примѣчанія стор. 29—43); б) въ исторіи Сергѣя Соловьева („Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ“. Томъ I. Изданіе пятое. Москва 1874; стор. 233—244).

Порѣвн. статью дра Коєтя Левицкаго въ „Зорѣ“ проф. Партыцкаго, рочи. III., ч. 5. 6. и з. „Правда Руска яко першій зборникъ правъ рускихъ“.

2. Поученіе дѣтямъ Володимира Мономаха.

Якъ милою являє ся зѣрка, щѣ въ темнѣй ночи меркотить яснымъ сяєвомъ крѣзь чорні хмары, такъ изъ пѣтмы историчныхъ дѣй на Руси въ кѣнци XI. и въ начатку XII. вѣку выринає принадно свѣтла статья Володимира Мономаха. Справдѣ великимъ бувъ сей князь, щѣ бажавъ лише добра Руси и пѣклувавъ ся не тѣлько дружиною, але й хлѣборобами. Онъ бувъ найрозумнѣйшимъ мужемъ своего часу и визначувавъ ся всякими прикметами мудрого и доброго володаря. Видячи, щѣ Русь изъ-за незгоды и усобиць князѣвъ упадає, намагавъ ся онъ двигнути батькѣвщину изъ пропасти загибели національной и суспѣльной и старавъ ся ѣдтакъ выховати свои дѣти якъ наилучше, щѣбы дальше повели его дѣло розумно въ хосенъ Руси.

Для своихъ дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ „поученіе“ и выложивъ въ нѣмъ обязанности чловѣка зглядомъ церкви, товариства и родины. Се поученіе рисуе намъ живо образъ передового дѣяча руского въ XII. вѣцѣ, що мавъ бути свѣточемъ всѣмъ землякамъ. Мономахъ згадуе навпередъ про братнїи межиусобицѣ, про нарушене присяги, се-бѣ-то про головнїи причины недолѣ въ тѣмъ часѣ. Именно примѣръ св. Василїя Великого, котрый писавъ науки для молодежи, подавъ князеви повѣдъ, написати поученіе для своихъ дѣтей; впрочѣмъ не мѣгъ онъ не добачати взѣрца для своего писаня въ тыхъ „поученїяхъ дѣтямъ“, якї замѣщено въ Изборнику Святослава зъ 1076. р. Выписуе отже деякї мѣсця изъ псалтыри и зъ письмъ Василїя В., та й поручае дѣтямъ, выповняти дѣла милосердія: приятель „смердѣвъ“ не вдоволяе ся обрядомъ неподвижнымъ, але бажае оживити его духомъ практичної любви христїянської. Сюды ѣдносять ся мѣжь иншими отъ-сїя его слова: *„Ни права, ни крива не убивайте, ни повельвайте убити его, аще будетъ повиненъ смерти, а душа не погубляете никакояже хрестїяны. — Больнаго при- сѣтите, надѣ мертвеця идѣте, яко вси мертвени есмы; и челоуѣка не мнѣте не привѣчавше, добро слово ему дадите“*. Згадуе ѣдтакъ про взаємины мужа до жены кажучи: *„Жену свою любите, но не дайте имъ надѣ собою власти“*. Впрочѣмъ подае князь науки що-до житя товариского, захвалюе гостину и захоочуе до запопадливои науки, замѣчаючи отъ-се: *„Егоже умѣючи, того не забывайте доброго, а егоже не умѣючи, а тому ся учити: якоже бо отецъ мой дома спѣдя изумѣяше пять языкъ; въ томъ бо честь есть отъ имѣхъ земль“*. Опѣсля упоминае дѣтей, остерегати ся лѣности: *„лѣность бо всему мати; еже умѣеть, то забудеть, а егоже не умѣеть, а тому ся не*

учить. — Да не застанеть васъ солнце на постели: тако бо отецъ мой дѣлаеть блаженный и вси добріи мужи свершеніи“. А вже-жь мимо невыспучого труда позволяе князь поспати въ полудне, бо „спаніе есть отъ Бога присужено полудне; отъ чина бо почиваетъ и звѣрь и птици и чело-вѣци“.

По молитвѣ рано князь сѣдавъ думати зъ дружиною, оиѣсля-жь судивъ людей. Оудакъ описуе оиѣ дневнїи свои труды, згадуе про военнїи походы, именно про походы противъ Половцѣвъ и такожь про ловы дикихъ звѣрѣвъ. Охота на ловахъ въ тыхъ часахъ не була простою забавою и втратою часу, противно она вважалась трудомъ хосеннымъ; на ловахъ убивано дикихъ звѣрѣвъ, котрыми наповнялись тогдѣ великіи лѣсы и просторїи стѣны рускїи. На такихъ ловахъ находивъ ся князь неразъ въ великомъ небезпеченствѣ. Самиця тура метала его зъ конемъ двѣчи на рогахъ своихъ; олень коловъ его, а зъ двоухъ лосѣвъ оденъ топтавъ его ногами, другїи же коловъ рогами; дикїи вепрь оудъ бедра мечъ одорвавъ; якїиєс лютїи звѣрь скочивъ ему на бедро и коня поваливъ зъ нимъ на землю...

Володимиръ Мономахъ кѣнчить свое „поученіе“ трома гадками: гадкою о промыслѣ божомъ, о любвѣ и о прощѣню ворогамъ. Тутъ мабутъ самъ авторъ вставивъ листь, писанный до Олега Святославича въ 1096. р. пѣсля битвы Муромскои, въ котрѣи убито Изяслава, сына Мономахового. Вѣдай хотѣвъ князь свои слова о прощѣню ворогамъ затвердити власнымъ примѣромъ. Въ сѣмъ бо писемѣ прощае вину родовому своему ворогови Олегови, бо не хоче погубити землѣ рускои.

„Поученіе“ кѣнчить ся молитвою ко Спасителю, Матери Божѣи и Андрѣю Критскому, творцеви канона покаянного.

„Поученіє“ Володимира Мономаха найдено въ рукописи Лаврентієвскій лѣтописи Несторовои, де оно вставлено підъ 1096. рокомъ. Але розбѣръ сего памятника доказує, що не лѣтописець, але самъ Володимиръ написавъ цѣле „поученіє“, та що оно складомъ своимъ духови XII. вѣку зовсѣмъ ѡдповѣдає¹⁾.

3. Лѣтописи.

Лѣтописи появляются ся рано въ тѣй державѣ, въ котрій жизнь исторична єсть богата дѣями важными та незвычайными. Уже-жь въ стародавнѣй Руси, почавши ѡдъ Рюрика, князь зъ дружиною изъ-за державныхъ своихъ змаганъ подавали тямущимъ грамотѣямъ чи-мало матеріялу до записуваня фактѡвъ историчныхъ. Вѣйны та усобицѣ князѣвъ здавались тымъ письменникамъ рѣвно важными проявами въ житю народнѡмъ, якъ незвычайными оказувались деякі зъявища природні въ еволюціяхъ тѣль небесныхъ. Жизнь простого люду зъ єго демократичнымъ побутомъ и поетичнымъ свѣтоглядомъ не явилась достойною для ширшого огляду въ писаняхъ такихъ, що складались по взбръцямъ византійскимъ.

Византія дала Руси просвѣту христіянську, и проте не тѡлько *поученія*, *посланія* и *проповѣди*, але й *лѣтописи* грамотѣвъ рускихъ одержали свѡй зачатокъ ѡдъ подѡбныхъ творѡвъ литературы византійскои. А поза-якъ деякихъ хронографѡвъ (лѣтописцѣвъ) грецкихъ

¹⁾ „Поученіє дѣтямъ“ выдавъ у-перве графъ А. И. Мусинъ-Пушкинъ 1793. р. підъ заголовкомъ „Духовная“, се-бъ-то „последній духовный заповѣтъ“. Оно находитъ ся такожь въ рукописи Лаврентієвскій лѣтописи Несторовои (Полное собраніє рус. лѣтописей. Томъ I. С.-Петербургъ. 1846; стор. 100—107).

переложено на языкъ болгарско-славянскій вже въ половинѣ Х. вѣку, а може й раньше, то зъ такими писаньями познакомились скоро й рускїи письменники, добавляючи въ нихъ взорець до засновку своєї питомої лѣтописної дѣяльности. Ба, догадують ся деякїи ученїи мужѣ нашихъ часѣвъ¹⁾, що духовенствомъ записувались первѣсно короткїи замѣтки на „пасхальныхъ таблицяхъ“ пергаминовихъ, на котрыхъ на кѣлька лѣтъ напередъ обраховано и зазначено тї днѣ, въ котрїи мавъ выпасти празникъ пасхи въ сѣмъ або тѣмъ роцѣ. Такїи пасхальнїи таблицѣ розсылано въ давнѣй Руси часѣмъ ѡдъ часу по церквахъ и монастыряхъ, и ѡдтакъ незаписанїи мѣсяця тыхъ таблицъ выповнювались ѡдвѣтными замѣтками, котрїи ѡдносились будьто до яконсѣ подѣвъ историчной, будьто до внутрѣшньої жизни сего або того монастыря. Такъ отже на тыхъ таблицяхъ противъ дотычного року духовнїи грамотѣ записували короткїи вѣсти про вѣйну князѣвъ зъ поганцями, про заразу и пошесть, про зъявище крѣвавої хвостатої звѣзды, про чудеса ѡбраза святого и таке инше. Коли-жъ запасъ такихъ вѣстей нагромадивъ ся, а наука межи свѣтскими духовниками та черцями стала ширшати, то явились такїи грамотѣ, що вже не вдоволялись короткими замѣтками на пасхальныхъ таблицяхъ, а захотѣли утворити щось бѣльше повного, ѡдвѣтного взѣрцямъ византїйскимъ. Такъ отже изъ тыхъ короткихъ замѣтокъ, списаныхъ на пасхальныхъ таблицяхъ та изъ ширшихъ вѣстей, принятыхъ ѡдъ хронографѣвъ грецкихъ, або записаныхъ пѣсля ѡповѣданя самовидцѣвъ, утворились зъ годомъ-перегодомъ тї рускїи лѣтописи, котрїи майже въ ѡднѣмъ часѣ

¹⁾ П. Полевый. „Исторїя русской литературы въ очеркахъ и биографїяхъ“. С.-Петербургъ 1872, стор. 17.

списувались въ головныхъ городахъ Руси, въ Кіевѣ, Черниговѣ, Новгородѣ и на Волини.

Рускіи лѣтописи давной doby жита литературного вважають ся лѣтописями княжими. Князь есть сонцемъ яенымъ нашихъ лѣтописцевъ; коли ѡдтакъ зъ его вины заворушить ся Русь усобицею, коли по той причинѣ тяжка недоля навѣститъ простыхъ „смердѡвъ“, то набожный чернець-лѣтописецъ добачае въ злидняхъ кару божу за людскій грѣхъ. Не диво отже, що лѣтописецъ записуе запопадливо всякїи змаганя князя и его дружины, що любуе ся въ живыхъ описахъ крѡвавыхъ вѡйнъ и усобицъ, межи-тымъ коли тѡлько иногдѣ мовъ нехотя згадуе про зборы народнїи, щѡ звались вѣчемъ. залишаючи въ загалѣ порушати такїи пытаня, котрїи князеви не конче були милыми. А вже-жь князѣ доставляли духовнымъ грамотѣямъ всяку пѡдмогу въ труднѡмъ дѣлѣ списуваня вѣстей историчныхъ. Особливо черцѣ ученїи находили ласку у князя-володаря, бо они могли статись вѣстниками его славы по всему свѣту. Въ монастырь приходивъ князь передъ зачаткомъ важной справы, просити умныхъ черцѣвъ о раду. Духовники бували послани и ѡдправлялись въ далеку чужину, де познакомлювались зѡ звичаями и обычаями незвѣстной имъ землѣ; они могли дѡзнатись про пляны стратегичнїи своихъ князѣвъ, а супроводжаючи вѡйско въ походѣ могли бути наочными свѣдками крѡвавой битвы. Духовники бували неразъ секретарями (дьяками) у князѣвъ и протѣ были имъ звѣстнїи всякїи тайны кабинетовїи. Такъ отже духовнїи особы, а особливо черцѣ, були дѣйствио способнїи, займатись списуванемъ грамотъ державныхъ и вѣстей историчныхъ, изъ-за чого не дивно, що першими лѣтописцами рускими були смирнїи черцѣ.

а) Лѣтопись Несторова.

Перша лѣтопись руска приписує ся звичайно Несторови, щó бувъ черцемъ монастыря печерского. Про его жизнь звѣстно намъ лишь се, що вступивъ въ монастырь въ 17. роцѣ житя, та що игуменъ Стефанъ постригъ его въ черцѣ а опѣсля поставивъ въ діяконы. Въ 1091. р. поручено Несторови ѓдшукати въ печерахъ мощи Теодосія, котрїй ѓнъ дѣйствио ѓдкрывъ при помочи двохъ другихъ черцѣвъ. Такожъ довѣдуємо ся зъ лѣтописи, що Половцѣ напавши на Кїївъ (1096) розграбили печерскїй монастырь. Кулькохъ черцѣвъ тогдѣ вбито, Несторъ же и прочїй братя спасли щасливо свою жизнь. Се справдѣ незначнїй дрѣбницѣ, якї збереглись про жизнь Нестора. ѓдтакъ не знаємо, де и коли ѓнъ родивъ ся, та коли вмеръ. Догадують ся тулько, що родивъ ся въ Кїївщинѣ около 1056. року, та що вмеръ межи 1113. а 1136. р. Сю послѣдню дату смерти Нестора поставивъ А. Бельовскїй („Latopis Nestora“ стор. 6).

Несторъ написавъ а) „Чтенїє о житїи и о погубленїи блаженую страсготерпцю Бориса и Гльба“. б) „Житїє преподобнаго отца нашего Теодосїя, игумена печерскаго.“ Крумъ сихъ двохъ житєписей зладивъ Несторъ ще бодай въ засновку Лѣтописи руску пудъ заголовкомъ: „Се повѣсти времяныхъ лѣтъ, откуда естъ пошла руская земля, кто въ Киевѣ нача первыє княжити, и откуда руская земля стала естъ“. Въ сѣй лѣтописи згадує Несторъ про жизнь печерскихъ отцѣвъ Дамїяна и Іеремїѣ, Матеея и Исаакїя.

Авторомъ лѣтописи уважають звичайно Нестора. Вже въ XIII. вѣцѣ пише чернець Поликарпъ въ „посланїю“ ко Акиндинови, архимандритови печерского монастыря отсю замѣтку про лѣтописця Нестора: „Яко

же блаженный Несторъ въ лѣтописцѣ написа о блаженныхъ отцѣхъ, о Даміанѣ и Іереміи и Матѳеѣ и Исаакіи“. А на иншомъ мѣсци сего „посланія“ читаемо, що до черця Никиты Затворника (щѣ опбѣля бувъ епископомъ Новгородскимъ) пришло много черцѣвъ, помолитись надъ нимъ о его здоровлѣ. Никита бо по думцѣ тогдѣшнихъ людей мавъ въ собѣ бѣса и пророкувавъ его силою. Поликарпъ пише, що черцѣ тѣ пришли зъ игуменомъ Никономъ, та що зъ ними бувъ Несторъ, *иже написа лѣтописецъ*. Той Никонъ бувъ наслѣдникомъ игумена Стефана, котрый постригъ Нестора въ черцѣ. Поликарпъ же переймивъ сю вѣсть ѡдъ Симона, щѣ бувъ печерскимъ черцемъ до 1215. р.

А вже-жь историкъ Костомарѡвъ высказавъ, що лѣтопись, котру зовуть Несторовою, не принадлежить въ цѣлѡмъ своѣмъ объемѣ сему писателеву¹⁾. По думцѣ Костомарова бувъ Несторъ тѡлько лѣтописцемъ печерекого монастыря; редакторомъ же еи треба вважати игумена Сильвестра, якъ се доказуе слѣдуюча записка: *„Игуменъ Селивестръ святаго Михаила написахъ книги си лѣтописецъ, надъяся отъ Бога милость пріяти, при князи Володимерь, княжащю ему Кыевъ, а мнѣ въ то время игуменящю у святаго Михаила въ 6624, индикта 9 лѣта“*²⁾.

Сесю записку поставлено въ кѡнци лѣтописи Лаврентіевскои пѡдъ рокомъ 1110. Симъ бо рокомъ кѡнчить ся такъ звана лѣтопись Несторова, а ѡдтакъ слѣдуе лѣтопись Сильвестра, игумена Выдубецкого монастыря въ Кієвѣ. Сильвестрови отже приписують продовжене лѣтописи Несторовои ѡдъ 1111. до 1116. р., и ма-

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“. Журналъ исторіи-политики-литературы. Восьмой годъ. Книга I. 1873. Петербургъ. стор. 6. — Порѡвн. „Извѣстія императорской Академіи Наукъ“, томъ X. вып. I.

²⁾ „Полное собраніе рус. лѣтописей“ I, 123.

буть занявъ ся ѓнъ такожь редакцією лѣтописного матеріялу, доставленого черцемъ Несторомъ. Однакже не годить ся думати, що Несторъ бувъ тѣлько лѣтописцемъ печерского монастыря, та що самъ Сильвестеръ описавъ всякї змаганя князѣвъ и ихъ дружины. Судячи бо по житєписямъ Несторовымъ можъ легко дѣзнатись, що авторъ ихъ бувъ грамотѣмъ не-абы-якимъ; се бо писавъ ѓнъ ясно и вельми складно, користуючись правильными конструкторіями граматичными. Въ тѣй же частинѣ лѣтописи, що приписує ся Сильвестрови, стиль єсть подекуды запутаный и въ загаль писанє єсть мало оживлене мовою драматичною. Єсть отже дуже вѣроятнымъ, що переважно бѣльша часть першої лѣтописи руской єсть творомъ самого Нестора, що отже Сильвестеръ єв доповнивъ и остаточно зредагувавъ.

Змѣсть лѣтописи. Лѣтопись Несторова, що зове ся „повѣстею временныхъ лѣтъ“, по примѣру византїйскихъ хронографѣвъ починає ся вычисленѣмъ тыхъ земель, котрї по потоцѣ дѣтались сынамъ Ноя. За короткимъ нарисомъ географїѣ старого свѣта слѣдує ѓдтакъ исторїя Славянъ. Спѣмнувши про Днѣпро лѣтописецъ наводить легенду про апостола Андрѣя, котрый сею рѣкою прибувъ ѓдъ Кореуня пѣдъ горы, що на нихъ опѣсля здвигъ ся городъ Кїѣвъ. Именно розказує лѣтописецъ про первѣтный побуть Славянъ надъ Дунаємъ, про вандрѣвку ихъ зъ ѓдтамъ въ землѣ пѣвнѣчнїй и пѣвнѣчно-схѣднїй, про демократично-громадскїй ладь у тыхъ племень, зъ котрыхъ зложилась опѣсля Русь-Украина... Рокомъ 862, се-бѣ-то повѣстею про прикликанє Варягѣвъ изъ-за моря, починає ся лѣтопись руска, котра Несторомъ доводить ся до 1110. р., почѣмъ игумень Сильвестеръ писавъ єв дальше до 1116. р.

Способъ писаня. Лѣтописецъ задивлює ся на

подѣвъ историчнй изъ становища религійного; въ его писаню скривае ся всеюды набожна тенденція. Въ рамахъ лѣтописи учить ѓнѣ христіянської етики и являе ся часто проповѣдникомъ покаяня супротивъ грѣшныхъ землякѡвъ. Все-жѣ таки крѡзь религійный аскетизмъ проглядае неразѣ любовь до рѡднои землѣ и до святощій народныхъ. А вже-жѣ князь стоить у руского лѣтописця по-надъ всякими змаганями городянѣ и хлѣборобѡвъ: хочѣ ѓнѣ причиною лиха и недолѣ на Руси, то лише ѓнѣ являе ся олицетворенѣмъ власти, ба, пѡзвѣише стае ся воля его єдинимъ жереломъ правѣ въ державѣ.

Оповѣдане въ бѡльшѡй части лѣтописи єсть простымъ, а декуды й наивнымъ, хочѣ добачаємо й такй мѣсяця, щѡ дѣйствио визначують ся артизмомъ поетичнымъ. Та й не дивота, щѡ люде тямущй читають лѣтописѣ Несторову зѣ великимъ интересомъ; лѣтописецъ нашъ користувавъ ся часто людowymi переказами, ба й пѣснями простонародными, изъ-за чого писане его являе ся денекуды зеркаломъ свѣтогляду давныхъ Русинѡвъ. Именно Костомарѡвъ выказавъ наглядно, щѡ деякй повѣсти лѣтописця про першу добу исторіѣ Руси основують ся на творахъ стародавной словесности устной¹⁾. Зѣ того однакже не слѣдує, мабуть бы повѣсти першого лѣтописця руского не були достовѣрными; хоча бо ѓнѣ хѡснубавъ ся переказами словесности устной, то самѣ фактъ историчный являвъ основу непохитну, та тѡлько окрасы его въ свѣтоглядѣ люду могли бути выдуманй фантазією. Вже-жѣ головна заслуга нашего лѣтописця єсть тай, щѡ ѓнѣ визначує ся рѣдкою любовью правды

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“. Восьмый годъ 1873. Книга I, стор. 10—34; книга II, стор. 570—624.; кн. III, стор. 8—60.

та й об'єктивнимъ представлєнємъ дѣй историчныхъ. Онъ подавъ намъ вѣрный образъ стародавньої Руси, высказуючи такожъ ѓдносины єи до сусѣднихъ народѡвъ славянськихъ. Справдѣ заслуга першого лѣтописця єсть дуже велика. Майже всѣ народы славянскї завдячують єму тєє, що поконвѣчна ихъ старина найшла въ єго творѣ основу историчну. Именно коротка етнографїя славянська, замѣщена въ началку лѣтописи єсть найважнѣйшимъ документомъ для исторїѣ всѣхъ народѡвъ славянськихъ.

Ж е р е л а лѣтописи Несторової. а) Византїйскї хронографы, именно же Палея. Палеєю ²⁾ звалась початковá часть хронографа; она обѣймала оглядъ дѣй историчныхъ ѓдѣ сотворєня свѣта до христїянства и до погибєли жидѡвскої. Оповѣданє историчнє перемѣшалось тутъ зъ переказами устными, зъ розправами богословскими и зъ полемикою противъ вѣры жидѡвскої. Грецку жь Палею перєложено вѣдай рано на мову болгарско-славянську, а редакція руска сєго твору зладилась єще до нападу татарского. ѓдтакъ византїйскї хронографы подавали рускимъ грамотѣямъ багато матерїалу, цѣлу єнциклопєдію вѣдомостей, котрою они доволѣ могли покорыстуватись. Тї хронографы перєложено изъ мовы грецкої на болгарско-славянську вже въ X. вѣцѣ. Сюды належить именно хроника Іоанна Малалы, котру перєложивъ болгарекї священникъ Григорїй; але мабуть єще раньше перєложено на болгарску мову иншого хронографа Георгїя, що прозавъ себе Амартолемъ (*ἀμαρτωλός* = грѣшний), и живъ въ вѣцѣ IX. Изъ хроника сєго Георгїя Амартоля увѣйшовъ въ лѣтопись руску географичный оглядъ старого свѣта; ѓдтакъ принято

²⁾ „Палея“ — ѓдѣ грецкого слова *παλαιός* = стародавний.

изъ неї оповѣдане про звичаѣ и обычаѣ деякихъ азійскихъ народѣвъ и племенъ, якъ Сирѣвъ, Бактріянъ, Халдеѣвъ и и., а крѣмъ того замѣщено еще переложену повѣсть про волхва (чарѣвника) Аполонія Тіанейского. Впрочѣмъ лѣтописецъ нашъ користувавъ ся такожъ грецкимъ творомъ Методія, епископа Патарского, именно его словомъ „о царствѣ языкъ послѣднихъ врѣменъ.“ Звѣстнїи були єму такожъ договори рускихъ князѣвъ Олега, Игоря и Святослава, заключенїи зъ цѣсарями византійскими. Тї договори замѣщено въ лѣтописи Несторовѣй; сюды увѣшли они безперечно изъ тексту болгарско-славянського, щѣ бувъ перекладомъ оригіналу грецкого.

б) Житєписи славныхъ мужѣвъ, примѣромъ житєписи славянськихъ апостолѣвъ Кирила и Методія, рускихъ князѣвъ Володимира Великого, Бориса и Глѣба и и. Сими готовыми творами лѣтописецъ хѣнувавъ ся одвѣтно заложеному плянови своихъ повѣстей, и про-те або лишивъ ихъ незмѣнными, або розширивъ ихъ переказами народными.

в) Записки церковнїи и монастырскїи, именно „пасхальнїи таблицѣ“, про котрїи выше де-що сказано.

г) Творы устной словесности, именно повѣсти и пѣснї. Сюды належать переказы про Обрѣвъ, щѣ були чудовищами митичными, про Кїя, Щека и Хорива, про смерть Олега ѣдъ своего коня, про смерть Игоря, про княгиню Ольгу, именно про месть єи супротивъ Деревлянъ, про богатырскїи дѣла Святослава Игоревича и т. и.

д) Оповѣданя самовидцѣвъ, особливо-жь оповѣданя 90-лѣтного старця Яна († 1106), щѣ бувъ сыномъ воеводы Вышаты, а внукомъ Остромира, посадника Новгородского, для котрого новгородскїи дїаконъ Григорїй

переписавъ зъ давнѣйшого тексту Евангеліе въ языцѣ старословѣньскѣмъ. Самъ Янъ бувъ такожь воеводою; воювавъ часто зъ Половцями и збиравъ данину для князѣвъ по рѣжныхъ земляхъ Руси. Такий мужъ видѣвъ отже въ свѣтѣ багато и про те лѣтописецъ згадує, що ѡдъ него много рѣчей довѣдавъ ся¹⁾. Крѣмъ Яна покликує ся лѣтописецъ еще на иншого самовидця, Гюряту Роговича, купця Новгородского. — Почавши же ѡдъ другои половины XI. вѣку, про „княженія“ Всеволода Ярославича и Святополка Изяславича (1078—1113) и вѣдай еще й про „княженіе“ Володимира Мономаха (1113—1125) писавъ Несторъ вже яко самовидецъ тыхъ дѣй, що передъ его очима розвивались.

Рукописи лѣтописи Несторовои. Найважнѣйшими суть двѣ рукописи — Лаврентіевска та Ипатска. Лаврентіевска рукопись названа ѡдъ черця Лаврентія, котрый зладивъ лѣтопись Несторову для суздальского князя Дмитра Константиновича въ 1377. р. Рукопись сю ѡдкрывъ графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода, той-самый, котрому повелось ѡпѣсля ѡдкрыти „Слово о полку Игоревѣмъ“. Она находить ся теперь въ императорскѣй публичнѣй библиотекѣ въ Петербурзѣ. Очевидно, що сеся рукопись, списана въ другѣй половинѣ вѣку XIV., не може уважатись вѣрною копією первѣстной лѣтописи Несторовои; вже-жь черезъ двѣстѣ кѣлькадесять лѣтъ переписувачѣ заподѣяли безъ сумнѣву багато змѣнъ въ текстѣ лѣтописця, а то именно тогдѣ, коли зладили рукопись въ Суздальщинѣ. Однакже межи вѣми иншими рукопись Лаврентіевска есть важною именно за-для того, що въ мовѣ еи переховалось наибѣльше такихъ прикметъ, якѣ духови старорусского

¹⁾ Полное собраніе рус. лѣтописей. I, 120.

языка въ вѣцѣ XII. справдѣ ѡдповѣдають. Жаль тѣлько, що сеся рукопись есть чи-мало ушкоджена; на кѣлькохъ бо мѣсяцяхъ недостае въ текстѣ деякихъ картокъ. Повѣсти „временныхъ лѣтъ“ доведенѣ въ нѣй до 1305. р. Въ кѣнци заявляе Лаврентій свою радѣсть, що довершивъ свого дѣла, переписавши лѣтопись и каже смирно: „И нынѣ, господа отци и братья! оже ся гдѣ буду описалъ, или переписалъ, или не дописалъ, чтите исправлявая Бога дѣля, а не кленѣте, занеже книги ветшаны а умъ молодѣ не дошелъ“.¹⁾ — Рукопись Лаврентіевску ставъ выдавати професоръ Тимковскій въ Москвѣ 1842. р., тѣлько-жь по причинѣ его смерти се важне выдане перерывае ся 1019. рокомъ. — Ипатска лѣтопись ѡдноситъ ся ко кѣнцю XIV., або ко початку XV. вѣку. Она зовесе Ипатскою изъ-за того, що находилася въ монастырѣ Ипатскѣмъ въ Костромѣ, городѣ Россіи пѣвнѣчнои; теперъ берегутъ еѣ въ библіотецѣ императорскои Академіи Наукъ въ Петербурзѣ. Рукопись Ипатска обѣймае три ѡддѣльнѣй части: а) повѣсти временныхъ лѣтъ, е. е. лѣтопись Несторову до 1110. р.; б) лѣтопись Кіѣвску ѡдѣ 1111—1201. р. и в) лѣтопись Волинсько-галицку ѡдѣ 1201—1292. р. Рукопись сю выдала археографична комисія въ Петербурзѣ 1871. р. („Лѣтопись по Ипатскому списку“); редакціею сего выданя занявъ ся членъ комисіи С. Н. Палаузовъ.

Першій разъ выпечатано Несторову лѣтопись въ Петербурзѣ 1767. р. 4^о. Се выдане не може уважатись поправнымъ.

Зъ помѣжь иншихъ выданъ лѣтописи Несторовои ѡдзначають ся отъ-сѣй:

а) Несторъ. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt und erklärt von August

¹⁾ „Полное собраніе рус. лѣтописей“, I, 209.

Ludwig Schlözer. — Theil 1—5. 1802—1809. Göttingen. 8°. Се важне выдане сягае лише до начатку „княженія“ Володимира Великого.

б) „Полное собрание русских лѣтописей, изданное по всевысочайшему повелѣнію археографическою комиссією“. Томъ первый: Лаврентіевская и Троицкая лѣтописи. Томъ второй: Ипатіевская лѣтопись. С.-Петербургъ 1846. 1843. 4°. — Комисія археографична пѣдъ проводомъ Бередникова користувалась 168 рукописями, уважаючи наилучшими рукописи Лаврентіевску та Ипатску.

в) „Chronica Nestoris“. Textum russo-slovenicum edidit Fr. Miklosich. Vindobonae 1860. 8°. Основною тексту служитъ Миклошичеви рукопись Лаврентіевска. Въ лѣтопись приймае онъ такожь „поученіе и посланіе Мономахово“ и кончить еѣ рокомъ 1110. Миклошич хотѣвъ звести рѣзно-рѣдну фонетику рукописей на ладъ одностайный и зъ выемкомъ носовыхъ звуковъ ѡ, ѡѡ (ѣ, је) и ѡѡ, ѡѡ (ѣ, је) наблюдавъ переважно фонетику старословѣнску.

г) „Latopis Nestora“ z dodatkiem Monomacha nauki i listu do Olega w oryginalne i polskiem tłumaczeniu wydali i objaśnili August Bielowski i Jan Wagilewicz. Lwów 1864. 4°. (Окрема ѡдбитка изъ дѣла „Monumenta Poloniae historica“, t. I.) Въ сѣмъ выданю служитъ основою рукопись Ипатска, и тѣлько при справленю похибокъ издавцѣ хѣснувались рукописею Лаврентіевскою. Бельовскій и Вагилевичъ выдали лѣтопись Несторову именно по тѣй причинѣ, що рускій лѣтописецъ „co do pierwszego okresu dziejów Polski jest źródłem niesłychanej wagi“ (стор. 28.) Уже-жь и польскій лѣтописецъ Мартинъ Бельскій и Матѣй Стрыйковскій користувались лѣтописею Несторовою, хочъ въ творѣ нѣгде того не выказували, ба и Длугошь признавъ ся, що пѣдъ старѣсть учивъ ся по-руски, щобы мѡгъ добре зладити историю польску.¹⁾ Въ печатаню тексту Бельовскій и Вагилевичъ вдѣяли деякі змѣны фонетичнї; именно ввели они въ выдане свое старословѣнскї носовї звуки ѡ, ѡѡ (ѣ, је) и ѡѡ, ѡѡ (ѣ, је), котрї въ старорускихъ писаняхъ звычайно чистыми

¹⁾ „Cano iam capite ad perdiscendas literas rutenas me ipsum appuleram, quatenus historiae nostrae series certior redderetur“. (Historia polonica, ed. Lipsiae 1711. Autoris epistola dedicatoria.)

самогласными *а, я — у, ю* заступают ся. Побѣчь тексту старорусского замѣщено ще гарный перекладъ польскій, мѣжъ-тымъ коли деякі поясненія реальніи находятъ ся по́сля тексту и перекладу.

д) „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографич. комиссіи“. С.-Петербургъ. 1871. 8°.

Изъ перекладѣвъ лѣтописи Несторовой суть важнѣйшіи: а) згаданный польскій перекладъ Бельовского и Вагилевича; б) чesкій перекладъ К. Я. Ербена (въ Празѣ 1867); в) даньскій — С. W. Smith-а (въ Копенгагѣ 1869); г) французскій перекладъ, який выдавъ Louis Leger, профессоръ школы жиющихъ языковъ ориентальныхъ въ Парижи въ 1884. роцѣ.

До лѣтописи Несторовой ѳдноситъ ся богата литература. Зъ-помѣжъ писъмъ, щѣ поясняютъ саму лѣтопись або языкъ ея, по́дносятъ ся тутъ лише отъ-сѣ:

а) Nestor, eine historisch-kritische Untersuchung über den Anfang der russischen Chroniken von M. Pogodin. Uebersetzt unter Revision und Erweiterung des Verfassers von F. Löwe. St. Petersburg. 1844.

б) Ueber die Sprache der ältesten russischen Chronisten, vorzüglich Nestor's — von Franz Miklosich. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften XIV. Band. — Separatabdruck. Wien 1855.)

в) О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія. — Исслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина. С.-Петербургъ 1868.

г) Nestoris rem litterariam adumbravit eiusque Chronicon c. 1—20 in Romanorum sermonem convertit Constantinus Łuczakowski. (Ex programmatae scholae Leopoliensis, quae appellatur gymnasium academicum, separatim expressa.) Leopoli 1884.

б) Лѣтопись Кіѣвска.

Лѣтописи doby княжои суть неначе величною трилогією подѣй историчныхъ Руси. Навпередъ въ лѣтописи Несторовѣй видимо засновокъ величної драмы историч-

ной; въ Кіівскій лѣтописи розвиває ся акція и появляють ся коллизіѣ въ змаганію пристрастій, а въ лѣтописи Волинсько-галицкій¹⁾ приготавлиє ся розвязка дѣѣ историчныхъ и наближує ся оконечна катастрофа. А по-за-якъ въ поезіи драматичнѣй тая часть драмы, щѣ въ нѣѣ розвиває ся акція, найбѣльшій будить интересъ у зрѣтельвѣвъ, то ѣ въ нашихъ лѣтописяхъ друга часть историчной трилогіѣ въ читанію подобає ся найбѣльше.

Лѣтописъ Кіівека представляє переважно дѣѣ Кіівского князѣвства; сусѣдними же князѣвствами полуднево-заходной Руси займає ся лишъ о стѣлько, о скѣлько они берутъ участь въ справахъ матери русскихъ городовъ. Лѣтописъ сеєя вѣтъ отже продовженемъ лѣтописи Несторовой и обѣймає дѣѣ ѣдъ 1111. до 1201. р.,²⁾ — ѣдтакъ *Сильвестръ*, игуменъ Выдубецкого монастыря въ Кіівѣ, той самый, котрому приписують послѣдню редакцію лѣтописи Несторовой, бувъ першимъ грамотѣемъ, щѣ ѣдъ 1111. до 1116. р. ставъ списувати дѣѣ князѣвства Кіівского. Ѡдъ 1116. до 1155. р. писавъ сю лѣтописъ *великій Нифонтъ*, игуменъ Волинскій, котрый ѣдъ 1130. р. бувъ епископомъ Новгородскимъ. Имена же прочихъ грамотѣѣвъ, щѣ лѣтописъ Кіівску писали дальше до

1) Лѣтописъ Волинсько-галицка належить до другого періоду исторіѣ литературы, тому-то про неѣ тутъ ширше не говоримо. Не споминаємо въ загалѣ нѣчого про лѣтописи Новгородскій и деякіи инші, по-за-якъ въ обсягъ сеѣ нашої исторіѣ належать тѣлько тѣ творы, щѣ списаніи були въ Руси полуднево-заходнѣй.

2) Лѣтописъ Кіівеку выдала археографична комисія въ Петербургѣ двѣчи, а то напередъ въ 1843. р. въ II. томѣ „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей“, де пѣсля рукописи Ипатской выпечатано лѣтописъ Кіівску и Волинсько-галицку, — а въ-друге въ 1871. р. пѣдъ заголовкомъ „Лѣтописъ по Ипатскому списку“, де замѣщено лѣтописъ Несторову, Кіівску и Волинсько-галицку.

1201. р., не суть намъ звѣстні. Вже-жъ найкрасшою єсть тота часть лѣтописи, котру написавъ Нифонтъ. Межи рускими князями визначувъ ся тутъ именно Володимирко, князь Галицкій, змаганя и дѣв котрого представляють ся справдѣ драматично.

Такъ лѣтопись Кіѣвска, якъ и Несторова писані въ тогдѣшнѣмъ книжнѣмъ, се-бѣ-то въ церковно-славянскѣмъ языцѣ, примѣшанѣмъ зѣ словами, формами и конструкціями (мало)рускими. Лѣтописецѣ наші жили мѣжъ народомъ, тому-то годѣ було имъ ѡдвернутись ѡдъ животворного духа мовы рѣднои. А вже-жъ учені черцѣ не могли мовѣ живѣи визначити пристановища побѣчь сильного змаганя языка церковного; бѣльше прихильними для тои мовы були грамотѣв свѣтскі. Изъ-за того давнѣйшій памятникъ „Правда Русьская“ єсть важнѣйшимъ жереломъ для выученя языка староруского, нѣжъ згадані ѡбѣ лѣтописи.

4. Моленіє Данила Заточника.

Авторъ сего памятника бувъ типомъ Украинця, щѣ любить батькѣвщину и свободу, щѣ ѡдчуваючи глубоко сердцемъ всяку недолю, не позбуває ся и въ бѣдѣ свого гумору, але смѣє ся крѣзь сльозы и корытує ся свѣтоглядомъ поетичнымъ. Жаль тѣлько, щѣ про жизнь сего мужа майже нѣчого не знаємъ: не звѣстно намъ, хто бувъ Данило, де родивъ ся, де и коли живъ и т. и. Изъ єго твору можъ лише се дѣзнатись, щѣ ѡнъ бувъ заточеный (се-бѣ-то выгнанный зѣ батькѣвщины) надъ озеро Лаче въ нынѣшнѣй Олонецкѣй губерніи, не знати за яку провину. Однако судячи по смѣливимъ словамъ противъ бояръ, щѣ стояли близько князя, можъ догадуватись, щѣ єго недоля була наслѣдкомъ ихъ клеветъ и

злющои вдачѣ. Такожъ годѣ довѣдатись, котрый князь, выславъ Данила на „потокъ“. Ученіи мужѣ думаютъ, що той князь, про которого згадуе ся въ Моленю, есть або Юрій Володимировичъ Довгорукій, сынъ Мономаха, або Ярославъ Всеволодовичъ, правнукъ Мономаха. Ба, намъ не звѣстно, чи повелось Данилови доставити князеви свое письмо и доступити помилованя. Анекдота бо, звѣщаюча про се, якъ се письмо дѣйшло до князя, есть очевидно вымысломъ пѣзнѣйшихъ грамотѣвъ. Змысль той анекдоты такій: Данило скрывъ свое письмо въ воску и кинувъ его въ озеро; рыба поглынула дивну добычу, по чѣмъ рыбу рыбацъ зловивъ и принѣсъ князеви. Такимъ способомъ дѣсталось письмо Заточника до загнѣваного князя.

„Моленіе Данила“ зове ся такожъ „Словомъ о Даниилѣ Заточницѣ“. Авторъ сего твору бувъ мужъ свѣтлый, що бѣдъ молоду бѣдававъ ся наукамъ. Такъ отже пише о собѣ, що хочъ не vyrѣсь въ Аѣянахъ та не вчивъ ся мудрости у философѣвъ, подѣбно пчолѣ збиравъ изъ книгъ „сладость словесную“. Передъ выгнанемъ зъ рѣднои землѣ стоявъ бнѣ мабутъ въ близькихъ бѣдосинахъ до князя, тому-то неразъ згадуе про моральну шкоду, яку заподѣявъ собѣ князь, заточивши Данила въ чужину.

„Моленіе Данила“ есть збѣрникомъ статей о рѣжныхъ предметахъ, котри помѣжь собою майже нѣяком не мають звязи. Такъ находимо въ нѣмъ коротенькі розправы а радше прислѣвья о умѣ и глупотѣ, о богатствѣ и бѣдѣ, о добрыхъ и злыхъ панахъ и т. и. Авторъ всказуе кѣлькама словами и на домашню незгду князѣвъ, выступае противъ лихихъ бояръ, тїунѣвъ (судїи) и противъ тыхъ черцѣвъ, котри переступаютъ правила своего чина. Стиль сего памятника являе мѣшанину на-

родныхъ пословиць зъ біблійными приповѣдками, взятими изъ „Притчей Соломоновыхъ“ и зъ книги „Премудрости Іисуса сына Сирахова“, при чѣмъ легко замѣтити, що авторъ, мабуть свѣтскій чоловікъ, не зовсѣмъ точно наводить мѣсяця изъ св. письма. Одаткъ Моленіе Данила можъ уважати такожъ збѣрникомъ стародавнихъ приповѣдокъ, выраженныхъ мовою книжною. Такими приповѣдками суть н. пр. отъ-сѣ: *„Всякъ человекъ хитритъ и мудритъ о чужей бѣдѣ, а о своей не можетъ мыслити“*. *„Молеве ризы изъдають, а человека печаль“*. *„Птица радуется веснѣ, а младенецъ матери“*. *„Якъ во утѣль мѣхъ воду лити, такъ безумнаго учити“*. *„Дѣти бѣгають Рода,¹⁾ а Господь пьяного человека“* и т. и.

Письменный твѣръ Данила Заточника мѣгъ бути уложенымъ по взѣрци збѣрнико́въ грецкихъ, котрѣ въ Византіи стали появлятьсѣ ѡдъ VII. вѣку, и въ давній Руси звалисѣ „Пчелою“. Въ такихъ збѣрникахъ находилисѣ выписы изъ св. письма и зъ книгъ писателѣвъ клясичныхъ, грецкихъ и латиньскихъ. Изъ такого византійского збѣрни-

¹⁾ Родъ бувъ душею покійного начальника родины; се бувъ отже духъ-сторожь, що опѣкувавъ ся семьею живучою. Болванъ Рода стоявъ мабуть въ кутѣ комнаты, и не диво про-те, що дѣти боялисѣ Рода. Въ давній Руси вѣрено, що Родъ сидить на воздухѣ и кидаетъ на землю груды, изъ чого родять ся дѣти. Крѣмъ Рода вѣрувано ще въ Рожаницю. Она була вѣдай духомъ жѣночимъ, що рѣвно якъ Родъ зберегала щасливу долю родины. По думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ Рожаницѣ були богинями судьбы; у Словѣницѣвъ були не тѣлько Rojenice але й Sojenice (се-бѣ-то Судженицѣ). Въ Новгородкѣмъ памятнику зъ XII. вѣку, що zove ся „Въпрашаніе Кюриково“, читаемо отъ-се про жертвы, якѣ приношено Родови и Рожаницѣ: *„А се Роду и Рожаницѣ крають хлѣбы и сыры и медъ“*. Вѣра въ Рода и Рожаницю истнувала безперечно въ цѣлѣй Руси-Украинѣ; се бо й у насъ несуть ще теперъ въ церковъ хлѣбъ, сыръ и мѣдъ, коли молятъ ся за душу покійника.

ка мѡгъ Данило дѣйствио приняти деякѣ высказы, примѣромъ про лихѣ жены. Вже-жъ въ Изборнику Святослава зъ 1073. р. находить ся згадка про лиху жену; отже нема конечной потреби приписувати недолю Данила интригамъ женщинъ по-при оклеветуваня злющихъ бояръ. Отъ, примѣромъ сказавъ авторъ про лиху жену се щѡ слѣдуе: „*Луче бы ми трясею болпти, ниже со злою съ нелюбою женою быти: тряса бо тряси пустить, а злая жена и до смерти сушить*“.

Хоча же Моленіе Данила въ засновку своѣмъ могло утворитись пѡсля взѡрця византійского, все-жъ таки писане се вызначуе ся переважно гадками оригинальными, особливо-жъ смѣливыми словами супротивъ князя. Сюды належать именно сѣ высказы: „*Не возри на мя, княже господине, яко волкъ на ягня, но возри на мя, господине мой, аки мати на младенца. — Ёгда веселишися многими брашны, а мене помяни сухъ хлѣбъ ядуць; или пѣши сладкое питіе, а мене помяни теплу воду пьюща и праха нападша отъ тѣста заптрення. Ёгда ляжеша на мягкихъ постеляхъ подъ собольими одѣялы, а мене помяни подъ единымъ платомъ лежаща и зимою умирающа. — Лють бѣснующемуся дати ножь, а лукавому власть*“.

Моленіе Данила зъ давныхъ давенъ люде письменнѣ любили читати. Се доказуютъ численнѣ рукописи, подающѣ намъ сей памятникъ въ меншѡмъ або бѡльшѡмъ объѣмѣ, по-за-якъ переписувачъ або даного тексту придержувавъ ся, або такожь свои гадки въ чужѡмъ творѣ списувавъ.¹⁾ Впрочѡмъ дивный и цѣкавый складъ Мо-

¹⁾ „Моленіе Данила“ выдавъ К. Калайдовичъ по рукописи зъ кѡнца XVI. або зъ початку XVII. вѣку въ „Памятникахъ російской словесности XII. вѣка“, — и Ундольскій въ журналѣ „Русская Бесѣда“ за 1856 г., кн. 2. по рукописи XV. в. Порѡвн. Историч. Христом. Ѳ. Буслаева, стор. 617—632.

ленія бувъ причиною, що стародавнї Русини въ нѣмъ любувались. Библійні приповѣдки и народнї прислѣвья, сатиричне высмѣяне блудѣвъ того часу, въ котрѣмъ живѣ авторъ, а ѳдакъ украинскій гуморъ, що має двоюку прикмету, шутливу и сумну, — се богатый матерїаль сего невеличкого памятника, що въ давнѣй Руси заслуживъ на велике поважане.

5. Слово о полку Игоревѣмъ.

Въ цѣлѣй стародавнѣй литературѣ славянскѣй нема памятника важнѣйшого ѳдъ „Слова о полку Игоревѣмъ“. Не тѣлько межѣ поодинокими народами славянскими, але й межѣ чужинцями, примѣромъ межѣ Французами и Нѣмцями, найшлись ученї мужѣ, котрї сей памятникъ високо цѣнили и его запопадливо студіювали. И справдѣ велике се диво, що невеличкїй письменный твѣръ, обѣймаючїй лишъ кѣлька карточокъ, спонукавъ знаменитыхъ свѣточѣвъ славянскихъ, якъ Мицкевича, Гатталю, Максимовича, Потебню и и. занятись его поясненемъ, та выкликавъ богату литературу въ напрямѣ критичнѣмъ, филологичнѣмъ, естетичнѣмъ та историчнѣмъ. И яка-жь се причина, що за-для 4—5 картокъ старорусского твору литературного порушивъ ся ученїй свѣтъ въ Европѣ до живої участи въ здвигненю нашихъ просвѣтныхъ святощїй? На се питане можѣ ѳповѣсти, що висока вартѣсть поетична сего памятника, его засновокъ историчный, прикрашенный свѣтоглядомъ митичнымъ, вѣрный образъ сучасной культуры и незвычайнї трудности въ поясненю тексту суть причиною тыхъ глубокихъ студїй, якихъ пѣдняло ся много талантливыхъ мужѣвъ въ выученю сего твору руского.

„Слово о полку Игоревѣмъ“ написано въ вѣку XII.

Въ нѣмъ збереглась краса поезіѣ (мало)русскою, що жне доси въ думахъ и пѣсняхъ нашего люду. Незвѣстный намъ по имени авторъ переймивъ ся такъ живо тою поезією протонародною, що змалювавъ чудовый образъ давной бувальщины. Его Слово е справдѣ поемою або думою историчною, писаною на основѣ образбвъ и речень сучасной поезіѣ народной.

Поеть представляе нещасливый воинскій похбдъ Игоря Святославича, князя Новгородъ Сѣверского, противъ поганныхъ Половцѣвъ, котрыхъ звано такожь Куманами. Зъ дружиною своею выѣхавъ Игорь 23. квѣтня 1185. р. изъ своего Новгородъ въ Путивль, и выступивъ въ похбдъ противъ Половцѣвъ wrazъ зъ двома сынами своими, Володимиромъ та Олегомъ, и зъ братанцемъ своимъ, Святославомъ Ольговичемъ, княземъ Рьльскимъ. У Ярослава же Всеволодовича, князя Чернигѣвского, выпросивъ собѣ помбчъ боярина Ольстина Олексича зъ Ковуями Чернигѣвскими. Коли-жь князь зъ дружиною въ среду 1. мая пбдъ вечеръ ко рѣцѣ Донцю наближувались, побачили они затьмѣне сонця. Бояре и дружина похиливши головы, сказали князеви, що не на добро се знаменѣ. Одаткъ перебрели Донецъ. Пришовши до рѣки Оскола Игорь дожидавъ два дни своего брата Всеволода Буй-Тура, князя Трубчевского и Курского, котрый ишовъ изъ Курска иншою дорогою. Вбйсека рускѣ идучи дальше черезъ цѣлу нбчь степами половецкими зустрѣнули слѣдуючого дня въ пятницу до свѣта полки половецкѣ, котрѣ по тбмъ боцѣ рѣки Сюурлія були розложились. И выѣхали стрѣльцѣ зъ полкбвъ половецкихъ, пустили по стрѣлѣ на Русичѣвъ та й стали втѣкати. Русичѣ не ветигли ще переправитись черезъ рѣку, якъ пустились на втѣкача и всѣ прочѣ Половцѣ. Рускѣ передовцѣ погнались за ними, стали ихъ побивати та й въ

полонъ захвачувати, а старшій князь Игорь и Всеволодь ишли потихоньку, не розпускаючи вѣйска. Коли-жь Польшцѣ мимо своихъ вежь утѣкли, то Русичѣ займили тѣ поганьскѣ становища та набрали богато невѣльникѣвъ. Одакъ стояли на вежахъ половецкихъ, та й веселились и чванились побѣдою. Коли передовой полкъ повернувъ зъ погонѣ, то Игорь гадавъ зъ вѣйскомъ пуститись въ дальшій похѣдъ черезъ цѣлу нѣчь, але Святославъ не хотѣвъ ити кажучи, що ѣнъ за-далеко гонивъ ся за Польшцями, а конѣ его примучились. Коли-жь и Всеволодь ему притакнувъ, то рѣшено тутъ переночувати. Але другого дня до свѣта въ субботу стали выступати оденъ за другимъ полки половецкѣй. Рускѣй князь здивувались, — хоча же ихъ полки втомили ся спрагою изъ-за недостатку воды, то таки били ся хоробро. Русичѣ, хотячи въ боротьбѣ дѣйти до воды, позсѣдали зъ коней и бились зъ поганцями пѣшки. Въ тѣй боротьбѣ ранено Игоря въ лѣву руку: однако въ той день змагались всѣ крѣпко до вечера. Якъ же въ недѣлю засвитало, першій Ковуѣ пустились на втѣкача. Игорь сидѣвъ тогдѣ за-для раны на кони и старавъ ся ихъ въ утечи повздержати; про-те здоймивъ свѣй шоломъ, чтобы втѣкаючѣ его пѣзнали и назадъ вернулись. Та дарма, — наполоханѣ воѣвники не здужали вже остановитись. Але сѣча все ще трѣвала; особливо Всеволодь боровъ ся мужно, хочъ и оружя въ руцѣ ему не доставало. Однако мимо всякого намаганя Русичѣ при рѣцѣ Каялѣ були зовеѣмъ розбитѣ; всѣ князь попались въ неволю а зъ-по-мѣжь боярѣ и прочои дружины хто павъ на поли битвы, хто бувъ полоненый, хто втопивъ ся въ водѣ. Ледво 15 Русичѣвъ, и ще менша горетка Ковуѣвъ уратувались ѣдъ неволи и затраты. Катастрофа тота була справдѣ страшна: Польшцѣ повернули зъ великою побѣдою, а про нещасте

Русичѣвъ не було кому въ землю рѣдну и вѣтку при-нести.

Зъ Игоремъ въ неволи обходились Половцѣ лю-дяно, и хоча поставили при нѣмъ 20 сторожѣвъ, то однако позволили ему ѣздити зъ яструбомъ на ловы. Игорь прикликавъ собѣ изъ Руси священника та й службу свою, бо гадавъ, що сидѣти-ме въ неволи довго. Але-жь конюшій и сынъ тысяцкого стали намовляти князя до утечи въ землю руску. Спершу не мѣгъ Игорь зъ тою гадкою погодитись. Коли-жь тѣ товаришѣ недолѣ ему сказали, що рознеслась чутка, мабуть-то Половцѣ, по-вернувши зъ-пѣдъ Переяслава, загадали его вбити, то ставъ бѣи на-правду думати про утечу. Одаткъ умовивъ ся зъ выхрестомъ-Половчиномъ Лаворомъ и пѣславъ пѣдъ вечеръ конюшого сказати Лаворови, щобы переѣ-хавъ зъ конемъ на той берегъ рѣки Тора. Якъ стало смеркатись, прийшовъ конюшій та донѣсь князеви, що Лаворъ дожидае его. Игорь вложивъ тогдѣ на себе хрестъ, взявъ образъ святихъ и пѣднявши стѣну втѣкъ зъ неволѣ. Сторожа забавлялась весело, гадаючи, що Игорь спить, але бѣи бувъ вже за рѣкою та й погнавъ ся степами. По 11 дняхъ достигъ до города Донця въ князѣвствѣ Переяславскѣмъ и вернувъ ся щасливо въ свѣй Новгородъ. Опѣсля поѣхавъ до брата Ярослава въ Чернигѣвъ, а одтакъ до великого князя Святослава въ Кіѣвъ. Веѣ князѣ зрадѣли радостію за-для свободы Иго-ревои и обѣцяли ему помагати дружиною своєю, щобы мститись за обиду и одвернути бѣдъ Руси нечестъ. Два роки опѣсля вернувъ ся въ Русь такожь Володимиръ Игоревичъ вразъ зъ судженою своєю, дочкою хана Кон-чака. И вчинивъ Игорь сынови своему весѣле и вѣнчавъ его зъ Кончакѣвною.

Се есть исторична сторона Слова о полку Игоре-

вѣмъ, котра представляе ся въ лѣтописи Несторовѣй по рукописи Лаврентіевскѣй та Ипатскѣй. Змѣстъ же сего поетичного памятника естъ отъ-сей: Незвѣстный намъ по имени авторъ, мабутъ членъ дружины княжой, загадавъ розказати важну повѣсть про похѣдъ Игоря по дѣямъ бувальщины, а не по замысламъ Бояновымъ. Одаткъ споминае про спѣвака Бояна и про обычай давныхъ стихотворцѣвъ. Бояна зове „вѣщимъ“, „соловѣмъ старого времени“ и „внукомъ Велеса“. Игорь, богатырь повѣсти, являе ся саме тогдѣ, коли видить затьмѣне сонця и всео вѣйско покрыте тьмою. Але онъ не зважае на сей зловѣщій знакъ, та захоочуе дружину, вырушити на поле славы, — каже бо: „Лучше намъ порубанымъ бути, нѣжь полоненымъ бути. Хочу копые проломити конецъ поля половецкого, — хочу голову свою положить, або шоломомъ напиться зъ Дону!“ — Въ Путивли дожидаетъ своего брата Всеволода Буй-Тура. Всеволодъ приходитъ зѣ своими Курянами, и одтакъ оба браты ступають въ похѣдъ. Та отъ, недобрѣй знамена природнѣй являють ся имъ въ пути: сонце заступило имъ дорогу тьмою; нѣчь застогнала грозою и пробудила птицѣ, — звѣрѣ засвистали, а Дивъ, богъ тьмы, кликнувъ верху дерева. Въ пятокъ рано „Русичѣ“ потоптали поганѣ полки половецкѣй, а вже-жь другого дня природа посылае новѣй знаки зловѣщѣй: зъ моря идуть чорнѣй хмары, а въ нихъ дрѣжать-блискають синѣй блискавки. Вѣтры, Стрибоговѣй внуки, вѣють одъ моря стрѣлами на полки Игоревѣй; земля стугонить, рѣчки мутно текуть, порохи поля покрывають, вѣйсковѣй знамена (хоругви) гомонять. Изъ вѣсхъ сторѣнъ выступають Половцѣ роями, але Всеволодъ боре ся зъ ними хоробро.

Спѣвакъ, видячи таку тяжку боротьбу, несе ся мыслию въ давнѣйшѣй часы та згадуе про домашню незгоду

князѣвъ, бо въ нѣй спочивавъ зарѣдъ той недолѣ, котра недовго опѣсла навѣстила всю Русь. Особливо дорѣкае Олегови Святославичеви, — той бо ковавъ мечемъ незгору-горе й сѣявъ стрѣлы по земли. Изъ-за того авторъ зове его Гориславичемъ. Тогдѣ запусѣла руска земля: вороны кракали и дѣлили собѣ трупѣвъ, а галки говорили свѣй говѣръ. И зновъ повертае авторъ до опису битвы та й каже: „Чорна земля пѣдъ копытами кѣстями була посѣяна и кровю полита... Били ся день, бились и другій, а третього дня ко полудневи впали знамена Игореві. И тамъ на берегу быстрои Каялы розлучились оба браты... Никне трава ѣдъ жалошій, а дерево зъ туги къ земля похилилось“. По тѣй страшнѣй боротьбѣ посмутиѣла природа и земля руска за-для усобиць княжихъ и нападѣвъ половецкихъ. Плачуть жены рускѣ, — запропастилась богатырска слава великого князя Святослава, щѣ поборовъ поганого Кобяка, хана половецкого. Знемогли ѣдъ смутку стѣны городѣвъ: туга огорнула Кіѣвъ. Святославъ видить смутный сонъ... Ѡдтакъ бояре звѣстили князеви про недолю двохъ соколѣвъ, Игоря и Всеволода, щѣ злетѣли зъ батькѣвского престола золотого. Святославъ ронить золоте слово крѣзь слезы и падькае за-для неславной боротьбы своихъ „сыновѣвъ“.

Видячи Русь понижену заявляє поетъ велику любовь до неї, и радъ бы ѣй въ такихъ злидняхъ прискорити помѣчь. Про-те взывае Всеволода, великого князя Володимирекого та й иншихъ князѣвъ, щобы выступили за обиду того часу, за землю руску, за раны Игоря, смѣлого Святославича. Особливо-жь гарна его апострофа до галицкого князя Осомысла Ярослава, щѣ високо засѣвъ на своѣмъ престолѣ златокованѣмъ... Однакъ нѣхто зъ князѣвъ не являє ся, пѣместити таку наругу, —

нѣхто не несе помочи князямъ-невольникамъ. Не дивно отже, що поетъ опять згадує про крамолы та свары князѣвъ; именно звертає ся до часѣвъ давнѣйшихъ, та наводить повѣсть про князя-чародѣя, Всеслава, котрый Руси заподѣявъ такожь багато лиха... Наразъ изъ стѣнъ города Путивля, осадженого Половцями, загомонѣвъ голось Ярославны, жены Игоревой. Ярославна плаче, и хоче зозулею полетѣти по Дунаеву. Она промовляє до вѣтра, до Днѣпра-Словутича и до сонця, — се бо тужить за ладою-мужемъ, и не може дѣждатись его свободы. И отъ, прыснуло море о пѣвочи, а мраки покрыли землю. Игорю князеву Богъ вказує путь изъ землѣ полонецкой на землю рускую. И втѣкъ Игорь щасливо зъ неволѣ. Въ дорозѣ розмовляє ся зъ рѣкою Донцемъ, котра стелить ему зелену траву на срѣбныхъ своихъ берегахъ, та й одягає его теплыми мглами пѣдъ тѣнию зеленого дерева. Ханы-жь полонецкѣй Гза и Кончакъ гонять у слѣдъ Игоря... И свѣтитъ ся сонце на небѣ, а Игорь уже въ рускѣй земли. Дѣвчата спѣвають на Дунаю: вьють ся ихъ голоса черезъ море до Кіева. Игорь вертає ся щасливо въ Кіѣвъ, и ѣде до святой Богородицѣ Пирогощой.

Поетична сторона Слова о полку Игоревѣмъ. Сей памятникъ єсть вельми важнымъ особливо изъ-за того, що въ нѣмъ переховалась въ головныхъ зарисахъ поезія простонародна XII. вѣку. Авторъ Слова корыстувавъ ся такожь стародавними переказами за богѣвъ та за вѣрованя Руси поганьской. Се поглядъ на митологію Слова: Вѣтры зовуть ся внуками Стрибога, Русь именує ся внукомъ Дажбога, бога сонця, а вѣщій Боянъ внукомъ Велеса, що вважавъ ся богомъ жизни физической и родителемъ поетѣвъ та спѣвакѣвъ. Тресвѣтле сонце представляє ся неначе божествомъ и названо госпо-

диномъ; — симъ именемъ визначуе ся такожь вѣтеръ-вѣтрило и Днѣпро-Словутичъ. Божество тьмы Дивъ кличе въ ночи верху дерева и кидае ся на землю въ знамя послѣдуючої недоли. Одакъ обида представляе ся въ образѣ дѣвы, котра всплескала лебединими крылами на синѣмъ мори; наконецъ же Полоцкій князь Всеславъ являе ся вовкулакою, що перебѣгае дорогу Хорсови, богови свѣтла. Але не досыть того, що въ Словѣ споминають ся богове поганьскіи: въ нѣмъ являе ся природа живуючою. Тому-то дерево тужить и хилить ся ажъ до землѣ; квѣты посмутнѣли одъ жалощій, а рѣка Донецъ услугуе Игореви и розмовляе ся зъ нимъ. Въ загалѣ завважаемо, що природа естъ сумна-невесела тогдѣ, коли чоловѣкъ въ недоли пропадае, та навпаки бачимо, що она радѣе радостію, коли для него кѣнчить ся недоля. Впрочѣмъ видимо въ Словѣ тонъ елегійный, рѣвно якъ и въ думахъ народныхъ высказуе ся найчастѣйше туга та печаль, тому-що они спѣвались въ недоли и въ часѣ тяжкой боротьбы за свободу та волю.

Хоча же майже всѣ выдавцѣ Слѣва суть сего мнѣня, що оно основуе ся на взбрцяхъ поезіи простонародной, то однако три ученіи мужѣ, князь Павло Вяземскій, Всеволодъ Миллеръ и Омелянъ Партыцкій высказують про засновокъ сего памятника зовѣмъ иншу гадку. И такъ Вяземскій видить у Словѣ повно реминисценцій изъ грецкихъ и тракійскихъ переказѣвъ, и твердить категорично, що всякій нарѣдъ приймае теперь поетичніи творы изъ скарбницѣ старовины грецкой та тракійской, а самъ не творить нѣчого (стор. 220). По сему мнѣню Вяземского теперѣшніи народы не можуть отже мати свои поезіи, та лише репродукують творы зъ doby митичной або доисторичной. Тому-то авторъ Слѣва по сѣи думцѣ користувавъ ся митичными оповѣданями Гомера

и Еврипида про посмертну жизнь Ахиллеса и Елены при Чорнѣмъ мори (стор. 478). Намъ однако видить ся, що не годить ся такъ низько цѣнити творчой силы тыхъ народѣвъ, котрі мають свою исторію и доказали вже дѣлами свою жизнь самостѣйну. Таже знаємо зъ досвѣду, що поезія народна єсть выпльвомъ индивидуальной вдачѣ поодинокихъ народѣвъ, и що про-те поезія руска має зовсѣмъ иншій характеръ, нѣжъ поезія ческа або сербска. По теоріи же Вяземского всякій поезіѣ народній му-єли бы бути компіляціями одностайными, тому-що були бы зложені зъ того-самого даного матеріялу. — Всеволодъ Миллеръ думає, що Слово о полку Игоревѣмъ не єсть оригинальнымъ творомъ рускимъ, але переспѣвомъ стихотвору византійского, переложеного на мову болгарско-славянську. Именно добачає бнѣ аналогію мѣжъ византійскою поемою про Василя Дигенеса Акрита (*Βασίλειος Διγενής Ἀκρίτης*) и Словомъ о полку Игоревѣмъ. А вже-жъ случайно подѣбнѣ слова и порѣвнаня въ обохъ сихъ творахъ не суть ще рѣшучимъ поводомъ, уважати памятникъ рускій переспѣвомъ стихотвору византійского. Наше Слово о стѣлько рѣжнить ся ѡдъ той поемы грецкой, о скѣлько розходять ся мѣжъ собою просвѣта руска и культура византійска. — Коли-жъ оба тѣ мужѣ намагають ся ѡднести нашъ памятникъ поетичный до взѣрцѣвъ грецкихъ, то проф. Партыцкій видить въ нѣмъ всюды слѣды просвѣты готицкой, се-бѣ-то скандинавской. Переказы митичнѣ, якѣ зустрічають ся у Словѣ, суть по єго думцѣ чужими, не-славянскими; ихъ приймили давнѣ Русины ѡдъ Варягѣвъ, котрі принесли въ Русь изъ-за моря свѣй свѣтоглядъ, ба въ части и свою мову. Проф. Партыцкій гадає, що въ кѣнци XII. вѣку, отже въ четвертѣмъ столѣтїю пѣсля приликана Варягѣвъ, скандинавска митологія мала своихъ

прихильників мѣж зрученими боярами; ба, по мнѣню его, въ деякихъ словахъ руского памятника появляють ся реминисценці слѣвъ скандинавскихъ. („Темнй мѣстця въ Словѣ о плѣку Игоревѣ“. У Львовѣ, 1883). Хоча же зъ тими высказанями проф. Партыцкого не кождый схоче згодити ся, то все-таки треба признати, що въ поглядахъ своихъ на зачатокъ Слова и въ поясненю темныхъ мѣсць сего памятника заявивъ онъ багато остроумныхъ гадокъ.

Кѣлька слѣвъ про автора Слова. Авторъ сего памятника незвѣстный намъ по имени. Изъ самого твору можъ лишъ се дѣзнатись, що онъ живъ въ вѣку Игоревѣмъ. Именно зазывъ до тогдѣшнихъ князѣвъ о помѣчь вѣсть безперечно доказомъ, що авторъ бувъ сучаснымъ и мабуть присутнымъ розвиткови тогдѣшнихъ подѣй. Коли-жъ зважимо, що галицкій князь Ярославъ Осмомысль, до котрого авторъ звернувъ ся въ апо-строфѣ своѣй, въ 1187. р. вмеръ, то зможемо припустити, що сей памятникъ написано мѣжъ 1185—1187. рокомъ. Одаткъ догадуємо ся, що авторъ бувъ чоловѣкомъ свѣтскимъ, а не духовнымъ, и що мабуть належавъ до двѣрской дружины Игоревой. Де онъ родивъ ся и де живъ, годѣ намъ дѣзнатись. Проф. Партыцкій думає, що авторъ Слова бувъ Галичаниномъ, родомъ зъ Сяноцкого округа, отже „Лемкомъ“ („Темнй мѣстця“, стор. 102—107).

Языкъ и форма Слова. Авторъ перенявъ ся такъ живо народною поезією свого часу, що въ творѣ своѣмъ не мѣгъ не хѣснутись мовою живою. Тѣлько-жъ годѣ було ему розвинути въ своѣмъ писаню всю красу сеи мовы, по-за-якъ грамотѣвъ того часу придержувались языка церковно-славянського. А вже-жъ языкъ Слова представивъ ся-бъ намъ о много чистѣйшимъ, на-

коли-бъ переписувачѣ не вносили въ него признаковъ своего нарѣчія. Правда, що Слово писавъ авторъ-Украинець, але тоті пѣзнѣйші грамотѣѣ позмѣнювали деякі форми на ладъ мовы церковно-славянської, або й приспособили ихъ до выговору нарѣчія пѣвнѣчно-великоруского. Одаткъ дѣйшло Слово до насъ въ редакціи великорускѣй, а звукова сторона сего памятника збѣтала бѣдъ насъ закрыта сѣттю правописи пѣзнѣйшой.¹⁾ — Труднѣйше рѣшити пытанє про форму Слова. Майже все выдавцѣ Слова суть сеи думки, що форма его есть переважно прозаичною, що поеть не вязавъ ся правилами метрики. Все-жь таки якійсь рѣдъ звучного ритму можна завважати трохи-що не всюды. Именно появляе ся ритмъ такій, въ якѣмъ зложено пѣзнѣйші думы украинскѣй, при чѣмъ неразъ кѣлька вѣршѣвъ кѣнчить ся тымъ-самымъ римомъ, якъ: *Всеславъ князь людемъ судяше, || княземъ ряды рядяше, || а самъ въ ночь волкомъ рискаше* (XI). Римъ же зъ правильнымъ ритмомъ находить ся тѣлько въ кѣлькохъ мѣсяцяхъ; порѣвн. *Ту ся копьемъ приламати, || ту ся саблямъ потручати* (V.); — *жаждею имъ лучи сѣпрляше, || тугою имъ тули затче* (XII). Инакше задивлюе ся на сю справу п. Партыцкѣй. Онъ замѣчае отъ-се: „Есть поемать, — мусить бути въ нѣмъ и ритмъ якійсь, — а если есть ритмъ, то мусить бѣнъ бути переведеный пѣсля певныхъ засадъ акцентовыхъ“. Проф. Партыцкѣй каже, що въ прапописи поемату найшла ся перша и дуже важна пѣдстава до дальшихъ слѣдженъ, та що держачись тои правописи, мѣгъ бѣнъ вже лекше дѣйти бодай деякихъ правилъ акцентовыхъ и розпѣзнати яко-такъ ритмичну будову старорускихъ сти-

¹⁾ П. Житецкѣй, „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“. Кіевъ, 1876; стор. 42. 49.

хѡвъ. („Слово о полку Игоревѡмъ“). Во Львовѣ, 1884, стор. 8). Замѣтивши, що цѣле Слово писане ямбами (—) и трохеями (—) розбивъ ѡнъ весь твѡръ поетичный на стихи. Число-жь стѡпъ въ поодинокихъ стихахъ Слова по его мнѣню не есть однакове; найчастѣйше зустріають ся стихи, зложені зъ 5 и 6 стѡпъ. Довші стихи мають завсѣгды цезуру, черезъ що кождый зъ нихъ розпадае ся якъ-бы на два окремі стихи (стор. 52). Вирочѡмъ гадка п. Партыцкого про реконструкцію метричного ладу въ Словѣ не есть новою. Вже передше розбѣрали сей памятникъ на стихи два учені мужѣ, а то Николай Гербель¹⁾ и Яковъ Малашевъ.²⁾

Исторія ѡдкрытя Слова о полку Игоревѡмъ. Слово ѡдкрывъ въ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода въ Петербурѣ. ѡнъ збиравъ пристрастно всякі антикварскі предметы, якъ рукописи, монеты, и ѡдтакъ въ одной книгарни петербургской межи стародавними книгами и паперами ѡдкрывъ такожъ рукопись Лаврентіевску лѣтописи Несторовои. Се-жь дорогоценне ѡдкрыте спонукало его, допытуватись всюды черезъ агентѡвъ за антикварскими рѣдкими рѣчами, и тогдѣ повелось ему (1795) набути тую рукопись, въ котрой находилось Слово о полку Игоревѡмъ. Тая-жь рукопись була тогдѣ у Іоуля, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря, и обѣймала 8 статей змѣсту свѣтского. Пятою-жь статьею було „Слово о полку Игоревѣ, Игоря Святъславля, внука Ольгова“.

Черезъ кѡлька лѣтъ займавъ ся Мусинъ-Пушкинъ

¹⁾ „Игорь, князь сѣверскій“. Поэма. Переводъ Николая Гербея. Изданіе второе. С.-Петербург. 1855. 8°.

²⁾ „Слово о полку Игоревѣ“. Поэтической памятникъ русской письменности XII. вѣка. Перевелъ Яковъ Малашевъ. Москва, 1871. 8°.

ôдчитанемъ и перекладомъ сего памятника на мову велико-руску. Выдаючи же Слово въ 1800. р., не спомнувъ нѣчого про се, якимъ письмомъ и на якôмъ матерiалѣ оно написано. Ажъ пôзнѣйше, коли єдина рукопись Слова при великôмъ пожарѣ Москвы (1812) згорѣла, заявивъ Мусинъ-Пушкинъ, що она писана на гладкôмъ паперѣ, та що по єго мнѣню ôдносить ся до кôнца XIV., або до началку XV. вѣку. Однакже проф. Тихо-нравовъ гадавъ, що сеєя рукопись правдоподôбно при кôнци XVI. вѣку була написана (Слово о п. Ир., стор. III—IX).

Сейчасъ по своѣмъ ôдкрытю оказалось Слово безперечно найцѣннѣйшимъ творомъ не тôлько помѣжь статтями того збôрника Юилевого, але й помѣжь вѣми памятниками литературы рускои. Справдѣ, належить признати, що незвѣстный намъ по имени авторъ высказавъ у своѣмъ творѣ такi гадки, якi для єго землякôвъ были найдорожшою спадщиною по колишнихъ предкахъ. Именно заявивъ ôнъ горячу любовь до своєи ôтчины, котра давнѣйше була славною, а за єго часôвъ черезъ незгоды та свары тяжко страждала. Коли-жь Слово о полку Игоревôмъ має високу вартôсть поетичну, то не дивота, що вже въ кôнци XIV. вѣку оденъ грамотѣй великорускiй (по мнѣню Карамзина Рязанецъ Софронiй) взявъ собѣ єго за взорець свого писаня, та зладивъ *Сказанiє о Мамаевомъ побойщѣ*. Особливо-жь въ тôй редакци, щô має заголовокъ *Задонщина*, великорускiй той памятникъ являє ся справдѣ копією Слова о полку Игоревôмъ. Тôлько авторъ Задонщины не зрозумѣвъ деякихъ мѣць у Словѣ та поперекручувавъ много речень чуднымъ способомъ.

Выдана и переклады Слова. Ôдъ часу ôдкрытя Слова ажъ до сего дня явилось 28 выданъ та звышь 20 пе-

рекладѣвъ окремыхъ, не вчисляючи въ тее всеякихъ розправъ естетичныхъ и критичныхъ.

Изъ выданъ Слова наводимо лишь отъ-сей:

1. *Мусинъ-Пушкина.* „Ироническая пѣснь о походѣ на Половцовъ удѣльнаго князя Новгорода-сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII. столѣтія съ переложениемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе“. Москва 1800. (стор. VIII. 46) 4°. Се выдане зъ делькими замѣтками и зъ „таблицею родословною“ зладивъ графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ при помочи Н. Н. Бантыш-Каменского и А. Θ. Малиновского.

2. *Граматына.* „Слово о полку Игоревомъ, историческая поэма, писанная въ началѣ XIII. вѣка на славенскомъ языкѣ прозою...“ Москва 1823. 8°. Кромѣ великорусского перекладу прозаичного замѣстивъ Граматынъ въ сѣмъ выданію ще другій перекладъ метричный. Пѣсля поясненъ граматичныхъ та историчныхъ находить ся „таблица родословна“, а ѡдтакъ въ додатку чеській памятникъ „Судъ Любушинъ“ зъ перекладомъ великорускимъ.

3. *Максимовича.* а) „Пѣснь о полку Игоревѣ, сложенная въ концѣ XII. вѣка на древнемъ русскомъ языкѣ. Издана съ переводомъ на нынѣшній русскій языкъ — Михайломъ Максимовичемъ“. Кіевъ 1837. 12°; б) „Пѣснь о полку Игоревѣ. Критическій разборъ изъ лекцій о руской словесности, читанныхъ 1835. г. въ университетѣ св. Владиміра М. А. Максимовичемъ“ (Журналъ минист. народн. просвѣщ.) С.-Петербургъ, 1837; в) „Слово о пълку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова“ (въ „Украинци“ М. Максимовича, кн. I. Москва, 1859. 8°. стор. 87—112).

4. *Дубенского.* „Слово о пълку Игоревѣ, Святъславля пѣтворца стараго времени. Объясненное по древнимъ письменнымъ памяткамъ магистромъ Дмитріемъ Дубенскимъ“. Москва, 1844. 8°. („Русскія достопамятности“, часть III).

5. *Гаттала.* „Slovo o polku Igorevë. Vydal Martin Hattala“. V Praze, 1858. 8°. Пояснене тексту есть многоцѣнне; такожь перекладъ чеській уважае ся зовѣмъ добрымъ.

6. *Пекарского.* „Слово о полку Игоревѣ“, по списку найденному между бумагами императрицы Екатерины II., адъюнкта П. Пекарскаго. С.-Петербургъ, 1864. 8°. Пекарскій выдавъ рукописный текстъ Слова, щѣ находивъ ся

въ царскѣмъ архивѣ мѣжъ паперами царицѣ Катерины II. Той текстъ есть тѣлько кошією той рукописи, котрою хѣснубавъ ся Мусинъ-Пушкинъ, и мабутъ ученый сей графъ доставивъ его Катеринѣ. Коли отже первѣстной рукописи нема, то перше выдане Мусинъ-Пушкина заступае недостацу поваги рукописной, а тая рукопись Катерины II. служить тѣлько денекуды ко справленю тексту.

7. *Тихонравова*. „Слово о полку Игоревѣ. Издано для учащихся Тихонравовымъ“. Москва, 1866. 8°.

8. *Ербена*. „Dvě zpěvy staroruských, totiž: O výpravě Igorově a Zádónština. S kritickými, historickými i jinými vysvětlujícími poznámkami a doklady vydal Karel Jaromír Erben“. V Praze, 1870. 8°. Въ сѣмъ выданю деякі замѣтки граматичніи суть похибніи, але поясненія историчніи уважають ся справдѣ цѣнными; такожь перекладъ чеській есть доволяющій.

9. *Вяземского*. „Замѣчания на Слово о плъку Игоревѣ князя Павла П. Вяземскаго“. С.-Петербургъ, 1875. 8°, сторѣнѣ XLVI, 517 и 105. Поглядъ ученого сего князя на поезію народну есть денекуды похибный, по-за-якъ основуе ся на теоріи о мистицизмѣ давныхъ казокъ троянскихъ.

10. *Огоновского*. „Слово о плъку Игоревѣ. Поетичный памятник руської письменности XII. віку. Текст с перекладом і с поясненьями издав Омелян Огоновскій“. У Львові, 1876. 8°. — Порѣвн. Хрестоматію староруску Ом. Огоновского: „Слово о полку Игоревѣмъ“, стор. 160—200.

11. *Всволода Миллера*. „Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ“. Москва, 1877. 8°.

12. *Потебня*. „Слово о полку Игоревѣ. Текстъ и примѣчания. А. Потебни“. Воронежъ, 1878. вел. 8°. Поясненія тексту суть знаменитіи.

13. *Партыцкого*. „Слово о полку Игоревѣмъ. Текстъ зъ перекладомъ и зъ поясненемъ старорускихъ правилъ акцентovýchъ и ритмичныхъ, издавъ Ом. Партыцкій“. Во Львовѣ, 1884. 12°. — „Темніи мѣстця въ Словѣ о плъку Игоревѣ, пояснивъ Ом. Партыцкій“. У Львовѣ, 1883. 8°.

Переклады Слова маемо въ мовахъ (мало)руской, російской, болгарской, сербской, словѣньской, чеськой и польской, и такожь въ мовѣ нѣмецкой та французкой. И такъ крѣмъ перекладѣвъ, приложеныхъ до выданъ тексту Слова (при-

мѣромъ крѣмъ рускихъ перекладѣвъ Огоновскаго и Партыцкаго та крѣмъ ческихъ перекладѣвъ Ганки — зъ 1821. р. — Гатталѣ и Ербена), маємо 4 переклады (мало)рускі, 7 перекладѣвъ російскихъ, 1 болгарскій, 2 сербскі, 1 словѣнскій, 3 польскі, 2 нѣмецкі, 1 французскій перекладѣ. Тутъ згадуємо лише про переклады рускі:

а) *Дьдицкаго*. Перекладѣ метричний сего писателя находитъ ся у „Пчолѣ“, львѣвскѣмъ журналѣ И. Гушалевича зъ 1849. р.

б) *Максимовича*. „Пѣснь о полку Игоревѣ“, („Украинець, издаваемый Мих. Максимовичемъ“; книжка I. Москва, 1859, стор. 49—86). Сей перекладѣ, зладженый вѣршами по взѣрци украинскихъ думъ, уважае ся все ще вельми вдоволяющимъ.

в) *Кендзерскаго*. „Слово о полковѣ Игоревому. Переспивъ старосвѣтськой грамоти XII. ще столѣття. Переклав В. А. Кендзерскій“. Кременчуг, 1874.

г) *Вагилевича*. „Повѣсть о полку Игоревѣмъ“ („Руска библиотечка“ И. Онишкевича; томъ III, выданный Академичнымъ Братствомъ у Львовѣ 1884; стор. 119—128).

До литературы Слова о полку Игоревѣмъ належать мѣжъ иншими росправы и студіѣ:

а) *Максимовича*. Его цѣнный студіѣ про Слово о полку Игоревѣмъ помѣщені въ Журналѣ министерства народн. проsv. зъ 1836. р. (статья I и II.) и 1837. р. (статья III.), и такожъ въ Москвитянинѣ зъ 1855. р., въ котрѣмъ находятъ ся его „Замѣчанія на пѣснь о полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ Гербеля“.

б) *Мицкевича*. Въ двохъ лекціяхъ о литературѣ славянскѣй розвинувъ сей польскій поетъ на основѣ перекладу Бельовскаго гарный поглядъ на рускій памятникъ, и оцѣнивъ его досыть вѣрно изъ етановища эстетики. (*Literatura słowiańska, wykładana w kolegium francuzkiem przez Adama Mickiewicza. Tłumaczenie Felixa Wrotnowskiego. Rok I. 1840—1841. Wydanie III. Poznań, 1865. Lekcyja XIV. XV.*).

в) *Головицкаго*. Колишній професоръ университета Львѣвскаго написавъ важну розправу о поетичнѣй вартости Слова и пояснивъ такожъ граматично деякі формы. (*Ueber Ihor's Heereszug gegen die Polowzer, vom Prof. Głowacki. Viertes Programm des k.k. acad. Staats-Gymnasiums in Lemberg, 1853*).

г) *Смирнова*. „О Словѣ о полку Игоревѣ. I. Литература Слова со времени открытія его до 1876. г. А. Смирнова“. Воронежъ, 1877. — II. „Пересмотръ нѣкоторыхъ вопросовъ. А. Смирнова“. Воронежъ, 1879. (Отдѣльный оттискъ изъ „Филологическихъ Записокъ“).

д) *Партыцкого*. „Старорускій акцентъ и ритмика Слова о полку Игоревѣ“ („Зоря“, письмо литературно-наукове для русскихъ родинъ, подъ редакціею Ом. Партыцкого. Рочникъ V. У Львовѣ, 1884; число 9—16; 18—21).

ПЕРІОДЪ ДРУГІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Татарске лихолѣте въ Руси-Украинѣ почалось въ 1240. роцѣ и навѣщало еѣ руиною звышь сто лѣтъ, поки примучена земля не нашла захисту въ силѣ князѣвъ литовскихъ. Въ наслѣдокъ тяжкой недолѣ упадае Кіевъ, перестае бути осередкомъ житя политичного и церковного, а пѣдноситъ ся Володимиръ Залѣскій на рѣцѣ Клязмѣ; опѣсля-жь ѡдѣ 1328. року Москва займае провѣдъ въ Руси супротивъ Кіева — матери русскихъ городѣвъ. Справдѣ шкода велика, що въ Кіевѣ не мѣгъ удержатись политичный центръ Руси; та-жь на Украинѣ въ гарнѣй, степовѣй природѣ розвивалась поезія житя, не запропастивъ ся ще наклѣнъ до вѣчевого демократичного ладу политичного, а для народной просвѣты положено тамъ засновокъ въ тыхъ писаняхъ старорускихъ, въ котрыхъ являлись слѣды живого слова и свѣтогляду народного. Въ Москвѣ же царскій деспотизмъ зананащувавъ всякѣ проявы волѣ, а византійску просвѣту перетворено тутъ въ мертвоту дивовижну.

Зъ упадкомъ Кіева знемогла жизнь національна и суспѣльна цѣлою Русіи-Украины. Коли-жь дика Татарва згнушалась изъ заграбленыхъ вольныхъ людей, накла-даючи на нихъ тяжку данину, то рускому духовенству заявляла она поважанє, бо жахалась слугъ божихъ, котрї зъ евангеліємъ и хрестомъ въ рукахъ выступали противъ ворогамъ бѣснуватымъ. Одтакъ ханы давали духовенству пблгу бдъ всякои данины, стараючись прихилити єго на свою сторону. Ба, въ ярлыку¹⁾, данѣмъ въ хосєнь рускои церкви, ханы вzywали духовенство, щобъ оно правымъ сердцемъ молило за нихъ Бога та ихъ благословило²⁾. Хоча же церковь бдъ Татарь не дбзнавала напасти, то народъ страждавъ тяжко и Русь-Украина нападами дикихъ поганцѣвъ замѣнилась въ пустыню: изъ людей хто бувъ убитый, хто попавъ ся въ ясырь,³⁾ хто скривавъ ся въ лѣсахъ и степахъ. Справдѣ велика катастрофа навѣстила Русь безталанну. Въ городахъ и селахъ не було людей; здавалось, що Русь не дигне ся нѣколи изъ страшнои загибели.

Хоча-жь у тогдѣшнихъ бдносилахъ суспѣльныхъ настала велика путаниця, то все-таки годѣ притакнути російскому историкови М. Погодинови, котрый выдумавъ якусь теорію про вандрѣвку обохъ народѣвъ, Великорусѣвъ и Малорусѣвъ. Се бо гадавъ бнѣ, що тї недобитки, котрї остались по погромѣ татарскѣмъ, переселились въ пѣвнѣчнї стороны, въ Залѣсє,⁴⁾ та що пустї

¹⁾ Ярлыкъ, слово татарске, значить „грамота татарского хана“.

²⁾ П. Полевый, „Исторія русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“. С.-Петербургъ, 1872; стор. 62.

³⁾ Ясырь, слово арабско-турецке, значить „невольникъ военный“.

⁴⁾ Залѣсємъ звались просторї, нелюднї землї на пѣвнѣчно-схѣднѣй сторонѣ давнои Русіи, бддѣленї бдъ неї великими

и покинені мѣсяця заняті були опбеля Малорусами, котрї прийшли сюды изъ-за Карпатъ. Тыми же недобитками, щб повандрували въ Залѣсе, по думцѣ Погодина, були Великорусы, котрї до Татарщины сидѣли въ Руси полудневбй, и бдтакъ въ вѣцѣ XIV. прийшли сюды Малорусы изъ-за Карпатъ, де була ихъ „прародина“. ¹⁾ А вже-жь тая думка есть справдѣ дивовижна и осталась теорією лишь въ головѣ Погодина. ²⁾

Тяжке лихолѣте бдвернула бдъ Руси-Украины Литва. Князѣвство литовске скрѣпилось у своихъ зачаткахъ тблько черезъ Русь, то-жь годилось справдѣ, щобы оно нашу батькбвщину въ недоли спасло бдъ загибели. Уже князь Мендовгъ засновавъ княжене въ Новгородѣ литовскбмъ на Чорнбй Руси и ставъ ся такъ сильнымъ, що галицкїй князь Данило глядавъ его союза противъ Конрада мазовецкого. Межи наслѣдниками Мендовга старшїй его сынъ Войшелкъ бддавъ ся культурному впливови Руси. Бувши черцемъ, скинувъ бнъ 1265. р. ризу чернечу и зъ помочію пиньскихъ князѣвъ пбшовъ на Новгородъ литовекїй. Коли-жь бнъ сей городъ займивъ,

лѣсами. Первѣстно сидѣли тамъ племена финскїй або чудскїй, котрї зъ годомъ-перегодомъ змѣшались зъ колонистами изъ полудневои Руси, изъ Смоленска и Новгорода. Принявши же вѣру христїянську, финскїй племена тратили зъ часомъ свою народнбсть и змѣшавши ся зъ тыми колонистами вытворили окремый нарбдъ, щб зове ся московскимъ, росїйскимъ або великорускимъ.

¹⁾ М. П. Погодинъ, „Записка о древнемъ языкѣ русскомъ“ (въ „Извѣстіяхъ П. отд. Акад. Наукъ“. СПб. 1856, стор. 70—92); порбви. М. А. Максимовичъ, „Филологическія письма“ (въ „Русской Бесѣдѣ“ 1856, кн. 3. стор. 78—139).

²⁾ Порбви. А. Котляревскїй, „Были ли Малоруссы исконными обитателями полянской земли, или пришли изъ-за Карпатъ въ XIV. вѣкѣ?“ („Основа, южно-русскїй литературно-ученый Вѣстникъ“. 1862. Листопадъ. С.-Петербургъ).

то призвавъ въ помѣчь Шварна Даниловича и ставъ крѣпаво метитись прихильникамъ партіи литовскои. О́д-такъ рѣшивъ ся сполучити Литву зъ Русею: назвавъ себе сыномъ Василька Романовича, князя волынського, и принявши князя Шварна за своего сына, передавъ ему литовске князѣвство, та й вернувъ ся въ свѣй монастырь, основаный надъ рѣкою Нѣманомъ. Якъ же Войшелка убивъ Левъ Даниловичъ а Шварно умеръ (1267—1268), то тронъ литовскій заняли противники партіи рускои.

Коли-жь Руси не було суджено, скрѣпити ся сполученмъ зъ Литвою, то Литвѣ припала доля, зберегати свою помѣчницю, се-бѣ-то Русь полуднево-захѣдну, ѡдъ нападѣвъ татарскихъ и ѡдъ кормиги Москвы. Безъ помочи Руси Литва не могла-бъ истнувати, и тѣлько на основѣ руского элементу пѣднеслась она въ начатку XIV. вѣку, именно за великого князя Гедымина, котрый въ грамотахъ писавъ ся королемъ Литовцѣвъ и Русинѣвъ (rex Litwinorum Ruthenorumque).¹⁾ Коли ѡдтакъ въ роцѣ 1362. великій князь литовскій Ольгердъ, сынъ Гедымина, побивъ Татаръ, перейшла Кіѣвска и Подѣльска земля безъ опоры мѣцевої людности пѣдъ власть великихъ князѣвъ литовскихъ, котри вже до того часу успѣли пѣдъ своєю державою злучити князѣвства Полоцке, Турѣвске, Брянске, Чернигѣвско-Сѣверске, Волынске, а небавомъ по занятю Кієва такожъ князѣвство Смоленске. Такъ отже крѣмъ Руси Галицкои майже всѣ землѣ рускїи злучились зъ Литвою и утворили велике князѣвство руско-литовске.²⁾ По причинѣ же, що

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Очеркъ исторїи великаго княжества литовскаго до половины XV. столѣтїя“. Выпускъ I. Кієвъ, 1878; стор. 47.

²⁾ Ол. Барвѣнскій, „Исторїя Руси“. Часть IV.; стор. 4. У Львовѣ 1882.

Литовцѣ не любили своихъ князѣвъ, були тѣмъ-жъ приневолені, заявляти свою симпатію народности рускѣй.¹⁾

Мѣжъ тымъ Русь Галицка дѣсталась пѣдъ власть Польщѣ. Послѣднимъ княземъ галицко-володимирекимъ бувъ Юрій II. Онъ принявъ 1334. р. титулъ „*natus dux totius Russiae minoris*“.²⁾ Звычайно пишуть историки за проводомъ Карамзина, що по смерти Юрія (1336) тронъ галицкій занявъ Болеславъ Тройденевичъ, которо мати Марія була вѣдай старшою сестрою Юрія II. Але-жъ жерела историчні выказують, що Юрій II. и Болеславъ Тройденевичъ були особою єдною и тою самою.³⁾ Коли ѡтакъ Болеславъ-Юрій нагло вмеръ, то въ 1340. р. король польскій Казимиръ Великій займивъ руску займанщину, се-бѣ-то Русь галицку. Спершу здавалось, що Польша не занастить въ Руси автономіѣ народнои и церковнои. Уже-жъ самъ Казимиръ В. писавъ (1371) ко царгородскому патріярхови Филотею, домагаючись поставленя епископа Антонія галицкимъ митрополитомъ, щобы не прийшла конечна потреба, хрестити Русинѡвъ на вѣру латиньску.⁴⁾ Однакже автономія Руси галицкои нарушалась небавомъ ѡпѣсля, а 1432. р. князѣвство галицке перетворено въ воеводство.

Въ другѡмъ періодѣ исторіѣ нашої литературы Русь галицка перестала отже приймати просвѣту визан-

1) Антоновичъ, въ выше наведенѡмъ историчн. творѣ, стор. 49.

2) Карамзинъ, „Исторія государства російскаго“, томъ IV., примѣч. 276.

3) Порѡвн. Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi. Kritický pokus Jana Řežábka. (Časopis Musea království českého. 1883. Redaktor: Jos. Emler. Ročník LVII. V Praze; str. 120—141; 194—218).

4) Филаретъ „Исторія рус. церкви“. Періодъ II, стор. 86.

тійску, и въ змаганяхъ политичныхъ та культурныхъ прихилилась по-неволи до Европы захѣднои. Вже Данило Романовичъ стоявъ у звязи зъ королѣвекими дворами Угорщины, Польщѣ та й зъ родомъ бабенберско-австрійскимъ. Не маючи пѣльги ѡдъ Татаръ и бажаючи въ своѣмъ князѣвствѣ удержати центръ Руси, пѣславъ ѡнъ свого архіепископа Петра на вселеньскій соборъ въ Люгдунѣ (1245). Данило не протививъ ся принятю унѣ церковнои зъ Римомъ, бо гадавъ, що одержить ѡдъ Папы помѣчь противъ Татарвы. Папа Иннокентій IV. дѣзнавшись ѡдъ руского архіепископа про того ворога християнства, выславъ зъ Люгдуна францисканця-монаха, Іоанна Пляно-Карпина, зъ пятьма монахами того-жь ордина черезъ Польщу до хана татарского въ Каракарумъ. Тѣ-то папскѣ послы приѣхали изъ Польщѣ въ городъ Володимиръ зъ княземъ Василькомъ, братомъ Данила. А вже-жь той Пляно-Карпино одержавъ ѡдъ Папы такожь миссію ко рускимъ князямъ и ко рускѡй іерархїи въ тѡй цѣли, щобы зближити церковь Руси полудневои до престола римского.¹⁾ Опѣсля (1255) Данило принявъ зъ рукъ папского легата Опизона вѣнецъ королѣвскій, але небавомъ зѡрвавъ всякї звязи зъ Римомъ, поза-якъ не мѡгъ дѣждатись помочи противъ дикои Татарвы. По смерти же Данила (1264) Русь не въ силѣ була опертись напастямъ татарскимъ и устоятись супротивъ змаганя Литвы и Польщѣ. Такъ Украина и прочї полуднево-захѣднї землѣ рускї опинились пѡдъ захистомъ Литвы, мѣжь-тымъ коли Русь галицка попалась Польщи на поталу. Але-жь и Литва не довго зберегала народнї и церковнї святощѣ Руси, котра дала ѣй свою

¹⁾ А. Петрушевичъ, „Историческое извѣстїе о церквѣ св. Пантелеймона близъ города Галича“. Львовъ, 1831; стор. 52—56.

просвѣту. Се бо литовскій князь Володиславъ Ягайло, що оженивъ ся зъ польскою королевою Ядвигою, заключивъ унію персональну межи Литвою и Польщею (1386), изъ-за чого полуднево-захѣдну Русь поставлено въ посередну звязъ зъ Польщею. Той-то володаръ пѣддавъ ся самоволи шляхты польскои, котра бажала Русь спольщити.

„Слово о полку Игоревѣмъ“ було неначе пѣсенею лебединою передъ сумною затратою житя національного и литературного въ Руси-Украинѣ. Дикій поганць попалили книги и порозганяли ученыхъ грамотѣвъ въ пустынѣ та лѣсы. Не стало науки на Руси, ба й поетичный свѣтоглядъ люду зныдѣвъ, уступаючись передъ темными забобонами и дикими обычаями. А вже-жь давнѣйше бували учені грамотѣ и спѣваки. Такъ примѣромъ читаемо въ лѣтописи Волянсько-Галицкѣи згадку про Тимоѣея, „премудрого книжника“, котрый бувъ родомъ зъ Кієва, и (1205) въ Галичи притчею (прислѣвемъ) гамувавъ Бенедикта, буйного вовводу угорского.¹⁾ Одаткъ звѣстно намъ, що въ 1241. р. живъ въ Перемышли „словутный пѣвецъ“ Митуса, котрый „за гордость“ не хотѣвъ служити князеви Данилови.²⁾ Ба ще й пѣдъ рокомъ 1288. сказано въ лѣтописи про князя Володимира Васильковича, що *„бысть книжчикъ великии и филологъ, акого же не бысть по всей земли и ни по немъ не будеть“*.³⁾ Въ тѣмъ-то часѣ оденъ грамотѣи, що сприявъ династїи Романовичѣвъ, зладивъ вельми важну лѣтопись Волянсько-Галицку, — и се есть єдиный письменный твѣръ сего періоду, що має справдѣ вартѣсть литера-

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 157.

²⁾ *ibid.* II, 180.

³⁾ *ibid.* II, 218.

турну. Впрочемъ изъ пѣтмы духовои не выринае нѣ одно зъявище просвѣтне, щѣ було-бѣ выразомъ якоисъ идеѣ, щѣ було-бѣ неначе зѣркою ясною въ темнѣи ночи. Духовнѣи пастырѣи падькають-нарѣкають за-для недолѣи за-тальной, але, будучи неуками, не можуть своєи паствы двигнути морально, та въ своихъ проповѣдяхъ учать по-декуды самѣи новыхъ забобонѣвъ. Справдѣ, тая паства, повернувши зъ пустынь и лѣсовъ на згарища хатъ своихъ, хотѣла учути якусь здорову науку, щобы втихомирилась въ тяжкихъ злидняхъ. Та дарма! слѣпый слѣпого не поведе. Такъ отже темный людъ, полишенный самому собѣ, пригадувавъ собѣ давнѣи переказы батькѣвъ и зберегавъ останки своего свѣтогляду ѡдъ загибели. Ажъ ось саме-тогдѣи недобитки-грамотѣи дѣзнались щѣ есть якѣисъ книги, щѣ ихъ церковь заказує. Тѣи-то заказанѣи книги дѣстались въ Русь изъ Византѣи посредствомъ перекладѣвъ болгарско-славянскихъ. Легенды про свѣтъ чудесный, оповѣданя про тайны природы, рѣжнѣи чародѣйнѣи слова та дивовижнѣи молитвы були для тогдѣишнихъ людей вельми принадною поживою духовою, котра могла заступити всяку просвѣту, подавану недовчеными учителями. Не дивно отже, щѣ литература въ перѣодѣ другѣмъ находилась въ упадку, хоча литовскѣи князѣ, принявши культуру руску, въ судахъ и урядахъ завели языкъ рускѣи. Въ литовекѣи Руси була-бѣ ачейже здвиглась изъ руины наша святаыня народна, коли-бѣ Литва не увѣишла була въ звязъ зъ Польщею и не прихилилась сама до культуры польскои.

Татарске лихолѣте було такожь причиною, щѣ въ полудневѣи Руси запропастились пѣсенѣи про Володимира Великого и его богатырѣвъ.¹⁾ Пѣсенѣи тѣи зовуть ся „бы-

¹⁾ Богатырѣи тѣи звались: Дунай Ивановичъ, Михайло Потокъ Ивановичъ, Волхъ Всеславичъ, Добрыня Никитичъ, Дюкъ Степа-

линами“¹⁾ и суть теперь окрасою литературы російскою. Справдѣ диво велике, що пѣснѣ про „красне сонце“, се-бѣ-то про Кіѣвского князя Володимира В., бѣдъ якихъ 600 лѣтъ не суть звѣстнѣ въ Кіѣвщинѣ и въ загалѣ въ Руси-Украинѣ, де ихъ первѣстно утворено, а спѣвають ся теперь людомъ въ Московщинѣ въ редакціи doby по-татарскою. Занесли-жъ тѣ пѣснѣ на пѣвнѣчь въ Залѣсе безъ сумнѣву тѣ втѣкачѣ, котрѣ въ часѣ татарского лихолѣтя покидали батькѣвщину и були зайдами въ Суздальщинѣ. Зъ годомъ-перегодомъ былины стались духовымъ майномъ колонистѣвъ зъ полудневою Руси, изъ Смоленска и зъ Новгорода, котрѣ въ Залѣсю змѣшались зъ Финнами, народомъ азійскимъ. Коли-жъ Финны приняли бѣдъ тыхъ колонистѣвъ вышу культуру и перетворились въ нарѣдъ славянскій, то тѣ былины подобались въ новѣй бѣччинѣ именно за-для того, що въ пѣзнѣйшѣй редакціи надано имъ переважно свѣтоглядъ оріентальный. Хоча же тѣ былины звѣстнѣ суть въ редакціи російскѣй, все-таки изъ засновку ихъ проглядае давнѣйшій свѣтоглядъ руско-украинскій. Въ полудневѣй же Руси въ часѣ лихолѣтя татарского не було кому спѣвати пѣсень про Володимира и его богатырѣвъ, а опѣселя черезъ два вѣки проявлялась на Руси апатія до всякою словесною жизни, поки козаччина зъ лицарями народными не вытворила славныхъ думъ историчныхъ.

Межи народами славянскими една Русь побивалась

новичъ, Алеша Поповичъ, Соловѣй Будимировичъ, Ілія Муромецъ и и. Передъ всѣми прославивъ ся Ілія Муромецъ великою силою тѣла й гарною вдачею душѣ. — Порѣвн. „Древнія російскія стихотворенія, собранія Киршею Даниловымъ“. Москва, 1818. — Fürst Wladimir und dessen Tafelrunde. Altrussische Heldenlieder. Leipzig. Brockhaus. 1819.

¹⁾ „Былина“ значитъ те, що „бувальщина“.

въ тѣмъ часѣ тяжкимъ лихолѣтемъ; у иншихъ народѣвъ розвивалась гарно жизнь національна и просвѣтна. Въ Польщи король Казимиръ Великій засновує 1364. р. академію Кракѣвску (котру отворивъ Ягайло 1400. р.); Чехи черпають свѣтло науки изъ университета, заснованого въ Празѣ 1348. р. королемъ Карломъ I. (нѣмецкимъ цѣсаремъ Карломъ IV.), и небавомъ появляють ся у нихъ лѣтописи и письма дидактичнѣ; Сербове спѣвають думы про славу своихъ богатырѣвъ, мають писані права, се-бѣ-то „Законникъ“ царя Стефана Душана и житєписи сербскихъ царѣвъ и архієпископѣвъ, звѣстнѣ пѣдѣ именемъ „Цароставника“; у Болгарѣ цвите наука на горѣ Атонѣ (де бувъ такожь рускій монастырь св. Пантелеймона), та й списують ся казки и романы. Въ Славянщинѣ благословилося отже на свѣтъ ясный, тѣлько на Руси-Украинѣ гремѣло громомъ надъ спящою землецею, а въ пѣвнѣчнѣй Суздальщинѣ вѣяло студенымъ вѣтромъ на твердыню неволѣ, обведєну муромъ китайскимъ.

Литература церковна.

Хоча церковь не дѣзнавала нарушеня своихъ правѣ бѣдѣ ханѣвъ татарскихъ, то однако не була она забороломъ духового житя своєи паствы, бо ієрархи не сіяли свѣтломъ науки, а єдиний розсадникъ тогдѣшньої просвѣты, печерскій монастырь, бувши розрушенымъ Татарами, лежавъ въ руинахъ звышъ ста лѣтъ, поки Кієвскій митрополитъ Кипріянъ при кѣнци вѣку XIV. не велѣвъ ѣдновити єго стѣнѣ. Тогдѣ-то самѣ духовнѣ грамотѣ любували ся въ книгахъ заказаныхъ церквою и незрячимъ свѣтскимъ братьямъ читали тѣ фантастичнѣ

твори, що оснóвувались на мудрости византійскóй. Справдѣ, ті книги подобались чи-мало людови неграмотному, бо передь его очима розкривали свѣтъ чудесный зъ тайными дивами. Óдтакъ простый людъ розвивавъсю заказану литературу своимъ ладомъ, вытворюючи собѣ свои гаданя, заклинаня, молитвы и т. и. Були вправдѣ грамотѣѣ деякѣ, котрѣ хотѣли подати своимъ землякамъ якѣсь позитивнѣ вѣдомости, але ихъ труды не были самостóйнѣ и не визначувались яснымъ выкладомъ даного предмета. Сюды належить именно Дмитро Зоографъ,¹⁾ що бувъ вѣдай священникомъ и переложивъ около 1385. р. зъ грецкого на церковно-славянскій языкъ поему византійского писателя Георгія Писиды (що живъ въ VII. вѣцѣ) пóдъ заголовкомъ „Шесть дней творенія“ або „Похвала къ Богу о сотвореніи всея твари“.²⁾ Поема тота була писана въ ямбахъ, Зоографъ же зладивъ свóй перекладъ прозою. Симъ перекладомъ подавъ óнъ письменнымъ людамъ того часу деякѣ вѣдомости о природѣ.

а) Писателѣ.

1. Кирило II. Изъ лѣтописи Волинсько-Галицкою можъ дóзнатись, що Кирило въ 1241. р. бувъ „печатникомъ“ галицкого князя Данила³⁾ и оказавъ ёму велику прислугу тымъ, що втихомиривъ ворохобною князя Ростислава, сына Михайла Чернигóвского, яку той непосидючій князь супротивъ своего вую Данила въ Позизю⁴⁾

¹⁾ Ζωογράφος, слово грецке, значить „маляръ“.

²⁾ Пóсля рукописи библиóтеки синодальной въ Москвѣ выпечатавъ Буславъ деякѣ урывки сего твору въ Историч. Христоматіи, стор. 915—921.

³⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 179.

⁴⁾ Позизе — земля при долѣшнѣмъ Днѣстрѣ.

бувъ заколотивъ. Коли-жь опѣсла Данило и его братъ Василько (1250) пѣслали Кирила въ Царгородъ „на поставленіе митрополіи рускои“, то вступивъ ѓнѣ до короля угорского Белѣ IV., котрый просивъ его, примирити его зъ Даниломъ. По воли короля мавъ Кирило такожь наклонити Данила, щобы женивъ своего сына Льва зъ его дочкою; за тую прислугу дававъ Беля Кирилови безпечный супровѣдъ въ Византію. И дѣйстно Кирило вернувшись въ Русь, намовивъ Данила, подружити Льва зъ дочкою короля угорского.

Будучи митрополитомъ Кирило (II) старавъ ся исправити обычаѣ духовенства и народу; въ загалѣ розвинувъ ѓнѣ широку дѣяльнѣсть въ справахъ церковныхъ и переписувавъ ся зъ болгарскимъ деспотомъ Яковомъ Святославомъ (1262), котрый приславъ ему болгарско-славянъску рукопись Кормчои книги. Въ 1274. р. Кирило скликавъ церковный соборъ до Володимира Залѣского, бо замѣтивъ, що его духовенство потребуе великои реформы, та що на Руси проявляє ся поганьскій свѣтоглядъ зъ „играми бѣсовекими“. Зъ собою привѣзъ ѓнѣ архимандрита печерского, Серапіона, и поставивъ его епископомъ Володимирскимъ. На тѣмъ соборѣ отже установлено 12 правилъ въ дѣлахъ реформы рускои церкви и для исправленя обычаѣвъ народу; такожь заявивъ митрополитъ, що славянъскій перекладъ Кормчои книги, що его одержавъ ѓдъ болгарского володаря Якова Святослава, уважае ся автентичнымъ, почѣмъ рускѣ грамотѣ стали текстъ той книги переписувати. Згаданѣ правила написавъ самъ Кирило.¹⁾ Въ сѣмъ своѣмъ творѣ митрополитъ каже, що все нещастя и бѣды, якѣ напа-

¹⁾ „Правило о богослуженіи и благочиніи жизни“, выпечатано въ „Рускихъ Достопамятностяхъ“, часть I, стор. 106—118.

дами татарскими навѣстили Русь, суть карою божою за грѣхи.

Кирилови приписують ще „Слово на соборъ архистратига Михаила“, „Поученіе къ попомъ“ и кѣлька иншихъ творѣвъ меншої ваги. У „Словѣ“ згадує проповѣдникъ про деякі звычай народні, именно про танцѣ на весѣляхъ и на вечерницяхъ, про погані игры, плесканє руками и скаканє ногами, про „басни“, се-бѣ-то про устні переказы, про вѣру въ ворожбу, въ стрѣчу, чиханє та инші забобоны; — ѳдтакъ заявляє сей книжникъ, що вже наближує ся конець свѣта. Въ „Поученію къ попомъ“ писавъ мѣжь иншимъ отъ-се: „Разумѣйте, како духовныя дѣти учити. — Аще ли самъ недоумываеши, спроси умлюющаго, не стыдится“. ¹⁾ Кирило умеръ 1280. р. въ Переяславѣ Залѣскѣмъ.

2. Серапіонъ, архимандритъ лавры печерской, опѣсля-жь (1274) епископъ Володимирскій, писавъ слова (поученія для народу), въ котрыхъ живыми барвами малює сумный образъ неволѣ татарской. Хоча же Серапіонъ звавъ ся свѣточемъ свого часу, то однако не бувъ ѳнъ вѣольный ѳдъ забобонѣвъ. Вычисляючи бо тѣ бѣды, якѣ зъ лихолѣтемъ татарскимъ повалились на Русь, згадує ѳнъ про трясенє землѣ и заявляє, що земля трясе ся по причинѣ нашихъ грѣхѣвъ. Въ однѣмъ словѣ згадує про обычай, ѳдкопувати зъ гробѣвъ тыхъ, що втопились або повѣсились. Нарѣдъ не дозволявъ ихъ погребати, приписуючи имъ пошесть, пожары та инші нещастя. — До насъ дѣйшло пять „словѣ“ Серапіона. ²⁾ — ѳнъ умеръ 1275. р.

¹⁾ Порѣвн. „Исторія русской церкви. Сочиненіе Филарета, архіепископа Черниговскаго“. Москва, 1862. Періодъ II., стор. 39.

²⁾ Чотыри слова Серапіона найдено въ збѣрнику „Златая Цѣль“, а пяте слово въ збѣрнику Паисіевскѣмъ зъ XIV. вѣку.

3. Кипріянь. Їнь бувъ родомъ Болгаринъ¹⁾ и вчивъ ся за молоду вѣдай въ рѣднѣй землі. Царгородекій патріархъ Нилъ, посвятивши Кипріяна на митрополита, пѣславъ его въ Русь въ роцѣ 1376. До 1380. р. пробувавъ Кипріянь въ Кієвѣ, однако по смерти Алексѣя, митрополита Московского, переселивъ ся въ Москву. Тутъ не мѣгъ угодити великому князеві Московскому Дмитрію Ивановичеві, и живъ про-те въ приязни зъ Михайломъ, княземъ Тверскимъ. Побувши ѡдтакъ два роки въ Москвѣ, мусявъ зновъ ѡдѣхати до Кієва, та ажъ 1390. р., по смерти вел. князя Дмитрія, вернувъ ся въ Москву, де пробувавъ до своєи смерти (1407). Ѓдъ 1390. р. корыстувавъ ся ѡнь титуломъ митрополита всеи Руси. По причинѣ отже, що вчений сей мужъ не довго сидѣвъ въ Русі полудневѣй, не мѣгъ ѡнь розбудити духового житя въ Кієвѣ, зруйнованѣмъ нападами татарскими. Ѓнь привѣзъ зъ собою багато церковныхъ книгъ зъ полудневої Славянщины, именно изъ Сербіѣ, и за-для того ввѣйшли въ языкъ церковный деякі сербизмы. Мало-що не вѣ важнѣйші рукописи, які до насъ дѣйшли, ѡдносять ся до того часу, коли Кипріянь пробувавъ въ Кієвѣ.

Кипріянь переписавъ своєю рукою *Служебникъ*, зладивъ новий перекладъ грецкого *Номоканона* и написавъ *Житіє Петра*, митрополита Кіѣвского, котрый передше живъ черцемъ въ монастырѣ Спаса при селѣ Двѣрцяхъ, недалеко Мостѣвъ великихъ, въ нынѣшнѣмъ повѣтѣ Жовкѣвскѣмъ надъ рѣкою Ратою. Кипріянови приписують ся такожъ *посланія* ко духовенству и *прощальная грамота*, котру велѣвъ читати при своѣмъ похоронѣ.²⁾ Впрочѣмъ

¹⁾ Деякі гадають, що Кипріянь бувъ Сербомъ.

²⁾ Житєпись митрополита Петра и Прощальная грамота находятъ ся въ „Степенной книзѣ“ XVI. вѣку ч. I. Прощальную

написавъ статью о книгахъ истинныхъ и ложныхъ, де згадує про „ложніи номоканоны“, се-бѣ-то про книги, заказаніи церквою. Кажуть такожъ, що ѓнъ займавъ ся зведенємъ повной лѣтописи рускои, и що лишивъ въ рукописи перекладъ псалтыри. Видно отже, що Кипріянь бувъ трудящимъ книжникомъ; шкода тѣлько, що ѓнъ лишъ короткій часъ пробувавъ въ Кієвѣ, а то мѡгъ бы бувъ дѣйствию пѡднести просвѣту, занашащени нападами татарскими.

б) Збѣрники. Литература апокрифична.

1. **Кормчая книга.** Сея книга служила пѡдетавою въ дѣлахъ церковной управы. Кормчая (ѡдѣ „кормити“, с. в. кермувати, управляти) звалась по грецки Номоканонъ¹⁾ и въ основѣ своѣй була зложена заходомъ великого князя Ярослава Володимировича и митрополита Иларіона по взѡрци грецкого Номоканона. Той же Номоканонъ бувъ списанный навпередъ патріархомъ Іоанномъ Схолястикомъ въ VI. вѣцѣ, почѡмъ въ IX. в. выдавъ єго опять патріархъ Фотій. ѐнъ обѡймає двѣ части: въ першѡй части находимо правила апостольскіи, уставы соборной церкви и рѣшеня св. отцѣвъ церковныхъ; въ другѡй же части бачимо законы власти свѣтской въ справахъ церковныхъ. ѐдтакъ першу часть Номоканона принято на Руси безъ всякихъ змѣнъ; друга же часть улягла рѡжнимъ змѣнамъ, одвѣтно потребамъ и окремымъ вимогамъ племенъ славянськихъ.

Кормчу книгу вельми поважано на Руси. Церковна бо управа не ограничалась однимъ тѣлько духовен-

грамоту замѣщено такожъ въ V. томѣ Полн. собр. рус. лѣтоп., стор. 254—256.

¹⁾ „Номоканонъ“, єсть слово зложено: νόμος = законъ и κανѡν = правило.

ствомъ та духовными справами; она підчинила собѣ багато справъ житя приватного и хѣснувалася правомъ, судити выстуцки противъ обовязкѣвъ родинныхъ. Въ спорахъ о наслѣдство, въ суперечкахъ родинныхъ тогдѣшній Русины звертались до посередства духовного, а духовенство выдавало свои рѣшеня судовіе всеюды однаково, такъ въ Кієвѣ, якъ и въ Новгородѣ, тому-що всеюды у него передъ очима були грецкіи законы церковніи. Останки поганства, народніи вѣруваня и обычаѣ підлягали судови духовному и підъ впливомъ духовенства уступали единымъ для всехъ краѣвъ християнскимъ понятямъ и вѣруванямъ. И такъ Кормчая книга дорѣкає тымъ, котріи послѣдуючи поганьскимъ обычаемъ глядають помочи и порады у чарѣвникѣвъ, — котріи годують медведѣвъ або иншихъ звѣрѣвъ на забаву простыхъ людей, — котріи вѣрують въ стрѣчу, въ рожаницѣ,¹⁾ и въ вѣдьмы, щѣ „облаки гонять“. Въ сѣмъ памятнику находимо такожъ згадку про-те, що деякіи люде передъ домами своими розкладають огонь и черезъ него перескакують по давному якомусь обычаю и т. и.

Одна зъ найдавніишихъ рукописей ѣдносить ся до 1280—1282 р., котру пѣсля текету болгарско-славянського велѣвъ зладити митрополитъ Кирило II. Єѣ зберегають теперъ въ Московскѣй синодальнѣй библиотекѣ.²⁾

2. Пчела. Коли нападами татарскими полуднева Русь обернулася въ пустыню, то въ тяжкѣй недоли народнѣй не було анѣ одного писателя, котрый бы своими

¹⁾ Про „Рода“ и „Рожаницѣ“ гляди стор. 53.

²⁾ „Историч. Христоматія“ Ѳ. Буслаява, стор. 379—385. Порѣвн. Н. Калачовъ, О значеніи Кормчей въ „Чтеніяхъ имп. общ. ист. и древн. рос.“, кн. 3. 1847.

творами загрѣвъ духа землякѣвъ до новой працѣ въ справѣ рѣдной просвѣты. Про-те тогдѣшнїи грамотѣи займались въ бѣльшой части лише переписуванемъ давнѣйшихъ книгъ, або зладженемъ збѣрникѣвъ, въ котрыхъ побѣчь всякой всячины находились особливо умнїи выказы давныхъ мудрецѣвъ и ѳдтакъ прислѣвѣя народнїи. До такихъ збѣрникѣвъ належить такожь памятникъ *Пчела*. Ёго уложено по взѣрци подѣбныхъ грецкихъ збѣрникѣвъ, котри списувались уже ѳдъ VII. вѣку по рѣздвѣ Христовѣмъ. А вже-жь „Пчела“ въ засновку своѣмъ була ачейже рано звѣтна на Руси, коли по думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ корыстувавъ ся нею Данило Заточникъ, авторъ „Моленїя“;¹⁾ тѣлько-жь треба признати, що въ „Пчелѣ“ де-що яснѣйше сказано, нѣжь въ „Моленїю“ Данида. Впрочемъ не дивно, що нашїи предки такъ вельми любувались тымъ збѣрникомъ. Уже самъ заголовокъ заявляє, що „Пчела“ уважалась жереломъ всякой мудрости („*Книгы бчела, рьчи и мудрости отъ евангелїя, и отъ апостола и отъ святыхъ мужъ, разумъ вѣтшихъ философъ*“.)²⁾ Побѣчь приповѣдокъ Соломона, Сираха, апостола Павла, поставлялись тутъ умнїи слова Плятона, Демостена, Менандра, Александра Великого, Плотарха и иншихъ „вѣтшихъ философъ“, с. в. поганьскихъ мудрецѣвъ.

3. Златая Цѣпь. *Золотыми Цѣпями*³⁾ въ литературѣ византїйскѣй и латиньскѣй звались такїи збѣрники, що въ нихъ мѣстились мѣсця, выбранїи изъ поясненїя письма святого и зъ наукъ отцѣвъ церковныхъ. Въ рускѣй Золотѣй Цѣпи находятъ ся не тѣлько статѣи, пере-

¹⁾ П. Полевый, „Исторїя русской литературы“. СПб. 1872; стор. 48.

²⁾ „Историч. Христоматїя“ ѳ. Буслаева, стор. 545.

³⁾ „Цѣпь“, значитъ ланцюхъ, catena.

ложенъ въ тексту грецкаго, але и оригинальнй розправы религійно-моральнй. Для руской литературы „Златая Цѣпь“ есть цѣннѣйшимъ памятникомъ, нѣжъ збѣрникъ „Пчела“, тому що есть творомъ бѣльше самостѣйнымъ и що подекуды являє ся зеркаломъ сучасныхъ звичаѣвъ и обычаѣвъ. Именно важнымъ есть „Слово нѣкоего христомлюбца“, въ котрѣмъ читаемо, що (въ XIV. вѣцѣ) поганьскихъ обычаѣвъ придержують ся не токмо невѣжи, но и вѣжи, попове и книжници. Се бо вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокошь и въ Сима и въ Рѣгла и въ Вилы, ихъ же числомъ три девять сестриць глаголють окаянии невѣгласи, то все мнѣть боги и богинями. И тако покладывають имъ требы и короваи имъ ломлять и куры имъ рѣжуть, и огневи молять ся зовуть его Сварожичемъ, и чѣснонокъ богомъ же творять, егда же будетъ у кого пиръ, тогда же кладуть въ вѣдра и въ чашу и тако пють о идолѣхъ своихъ веселящися¹⁾ (Перекладъ: „Вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокоша и въ Сима и въ Рѣгла, и въ Вилы, про котрѣ окаяний недоумы кажутъ, що ихъ есть три девять сестриць; тыхъ всѣхъ уважають богами и богинями. И такъ кладуть передъ ними жертвы, и короваѣ имъ ломлять и куры имъ рѣжуть, и огневи молятъ ся, зовучи его Сварожичемъ, и чѣснонокъ богомъ уважають, и якъ буде у кого бенкетъ, тогдѣ кладуть его (чѣснонокъ) въ ведра и въ чашу и такъ пють въ честь своихъ болванѣвъ веселячи ся“.)²⁾

¹⁾ „Описаніе русекихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музеума“. Составленное Александромъ Востоковымъ. С.-Петербургъ, 1842; стор. 228. 229. — Порѣви. Историч. Христом. Ѡ. Буслаева, стор. 519. 520.

²⁾ Перуна вважали богомъ грому и блискавки, Хорса богомъ сонця а Мокоша богомъ мокроты и воды. Про Сима и Рѣгла (Рѣгла) нѣчого певнаго не звѣтно. Въ лѣтописи Несторовѣй (Поли. собр-

4. Литература апокрифична. Хочь Русь просвѣтилась свѣтломъ науки Христовой, то все-таки довгий часъ по принятю христіянства придержувались поганьскихъ обычаївъ не тѣлько люде неписьменній, але й ученій грамотѣѣ. Про-те не диво, що побѣчь правдъ и переказѣвъ церкви христіянської утворилося багато такихъ легендъ и казокъ, котрѣ не зовсѣмъ були згѣднѣи зъ духомъ вѣры нашої, та що именно простой людъ своимъ ладомъ вытворювавъ собѣ свои вѣруваня. Такъ зложилаь литература апокрифична,¹⁾ або тайна, заказана церквою, обѣймаюча переважно легенды изъ исторіѣ старого и нового завѣта. Тая-жь литература навязуе ся до апокрифичной словесности византійской, але зъ часомъ багато такихъ легендъ зложилося на Руси само-стѣино, по-за-якъ фантазія Русинѣвъ була вельми плѣднымъ полемъ для утвореня такихъ поетичныхъ переказѣвъ. Хочь отже церковь такѣ словеснѣи творы строго осуджала, то однако розкоренились они на Руси бѣдъ XII. до XVII. вѣку и зъ наслѣдствомъ нашихъ предкѣвъ перейшли по части ажъ до нашихъ часѣвъ. Тому-то найшлись и такѣ грамотѣѣ, котрѣ письма византійскѣи сего рода, будьто въ оригиналѣ, будьто въ перекладѣ

рус. лѣтоп. I, 34) читаемо про „Симарьсла“, однакже Бельовскій и Вагилевичъ въ выданю сеи лѣтописи поправляютъ тев слово на „Съварога“ (стор. 335). *Съварога* же по давньому вѣруваню бувъ отцемъ Дажбога, бога сонця и огню, и про-те въ наведенѣмъ мѣсци Сварожичемъ называе ся Дажбогъ, котрого внуками уважались „Русичѣ“ (Слово о полку Игоревѣмъ, VI). — *Вили* були звѣстѣи именно у Сербѣвъ; ихъ прирѣвнують подекуды нашимъ Русалкамъ. — Поганьскѣи обрядъ чѣснока зберегае ся досѣль въ Галичинѣ на святой вечерѣ. Се бо кладуть на столѣ тѣлько головокъ чѣсноку, кѣлько осѣбъ сидитъ при вечерѣ. Въ празникъ коляды мае чѣснокъ ѡдвертати бѣдъ членѣвъ родини бѣду й недугу.

¹⁾ Грецке слово *ἀποκρυφος* значить „скрытый“, „тайный“.

болгарско-славянськѣмъ, перероблювали, и такожъ протонародными переказами своихъ землякѣвъ користувались. Такъ отже явились въ Руси деякі апокрифичні книги вже рано, с. є. въ XII. вѣцѣ, коли письменнѣсть розвивалась переважно по взѣрцямъ византійскимъ. И въ тѣмъ-то вѣцѣ появилася вельми поетична легенда: *Хожденіе Богородиць по мукамъ*, въ котрѣй книжники фантазією своєю поважились вглянути въ жизнь будущу, бажаючи ѡдхилити завѣсу, щѣ скрывала муки въ пеклѣ.

Апокрифичні книги занесені були изъ Греціи въ Болгарію и тамъ переложено ихъ на болгарско-славянській языкъ. Въ Болгаріи ширилася тая заказана литература именно заходами еретикѣвъ Богомилѣвъ, котрі переважно придержувались давной науки Манихействъ. Изъ Болгаріи же книги апокрифичні переносились въ Русь wrazъ зъ книгами церковными. Уже Несторъ замѣстивъ въ лѣтописи деякі апокрифичні казки, взяті изъ „Палестъ“ и зъ письма Методія, епископа Патарского „о царствѣ языкъ послѣднихъ врѣменъ“. А вже-жъ найбільше ширилася на Руси тая литература въ вѣкахъ XIV. и XV., коли за-для лихолѣтя татарского запронастились майже всѣ наші книги и не було у насъ науки розумной.

Межи апокрифичными письмами старого завѣта вы значують ся казки про *Адама, Ламеха, Мельхиседека, Авраама, Соломона*. Сюды належать такожъ *Завѣты дванадцати патріарховъ, Повѣсть о плъненіи Іерусалима* и и. Изъ апокрифичныхъ книгъ нового завѣта важнѣйші суть отъ-сї: *Евангеліе отъ Томы* (про дитячій вѣкъ Іисуса Христа), *Никодимово Евангеліе* (про страсти и смерть Спасителя), *Посланіе Пилата къ Тиверію кесарю объ Іисусѣ Христвѣ, Варфоломеевы вопросы Богородиць, Хожденіе апостола Павла по мукамъ, Хожденіе Зосими къ Рахманамъ, Вопросы*

Іоанна Богослова Господу на горѣ Ѡаворскої, Вопросы Іоанна Богослова Аврааму о праведныхъ душахъ и т. п.¹⁾

Казки и легенды, якѣ въ тыхъ книгахъ списувались, подѣбали ся людямъ неграмотнымъ бѣльше, нѣжь догмы христїаньскѣ, котрыхъ тогдѣшнїй грамотѣѣ не вмѣли пояснити. Тѣ казки заспокоювали цѣкавѣсть чоловѣка въ пытанняхъ про сотворене свѣта, про долю Адама, про конецъ свѣта и страшный судъ. Хочь отже іерархїя церковна проклинала такї книги вразъ зъ тыми, щѣ ихъ читали, то однако литература апокрифична ширилась що-разъ бѣльше, по-за-якъ розкрывала свѣтъ тайный и чудовый та ѣ вязалась зъ поконвѣчными переказами устной нашої словесности.

Крѣмъ наведеныхъ книгъ, щѣ засновкомъ своимъ ѣдносять ся до исторїѣ библїйной, були ще *молитвы* и *заговоры*, заказанї церковю, примѣромъ: а) *Молитва апостола Павла отъ змїи*; б) *Молитва св. свлщценомученика Антипы зубная*; в) *Молитва, егда прется вода* и и. Гадавъ бы хто, щѣ пѣдъ культурнымъ впливомъ христїанства черезъ шѣсть вѣкѣвъ тая апокрифична литература мѣжь людомъ неграмотнымъ доси безъ слѣду запропастилась, уступаючиь передъ повагою науки, котру церковъ проповѣдуе, — та отъ, изъ щоденного досвѣду можна дѣзнатись, щѣ мимо змагань духовникѣвъ нашъ людъ все ще має свѣѣй окремый катехизисъ, примѣромъ про сотворене свѣта, свои молитвы ѣдъ пропасницѣ, ѣдъ зубѣвъ и т. и.²⁾

¹⁾ „Памятники отреченной русской литературы собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ“. Москва; 1863. — Пышинъ: „Ложныя и отреченныя книги русской старины“ (въ „Памятникахъ стар. рус. литер.“ (СПб. 1862. вып. 3).

²⁾ „Малорусскїя народныя преданїя и разказы“. Сводъ Мих. Драгоманова. — Кїевъ, 1876; стор. 24—31 89—98.

Литература свѣтека.

Коли вже литература церковна изъ-за лихолѣтя татарского не могла розвиватись, хоча татарскій ханы церквѣ свою охорону заявляли, то свѣтека словеснѣсть справдѣ мусѣла змарнѣти, бо въ татарекѣмъ погромѣ свѣтскій грамотѣ не могли найти тихого захисту для праць науковыхъ. Въ загальнѣй недоли не мигтѣла въ пѣтѣмѣ нѣ одна зѣрка, не проявлялась нѣ одна провѣдна идея, та тѣлько слава Романа та Данила одушевила деякихъ книжникѣвъ, збирати матеріялы про дѣѣ тыхъ князѣвъ, щѣ звеличили имя Руси въ Европѣ. Впрочѣмъ хто йно мѣгъ, старавъ ся зберегати свои права и свое майно ѡдъ занашащя, и про-те були такій щасливій люде, котрѣ у власти выеднали собѣ одвѣтнѣ грамоты и привилегіѣ, щобы охоронити право своего посѣданя. Такъ отже въ другѣмъ періодѣ свѣтека наша литература крѣмъ одной лѣтописи и деякихъ грамотъ не може выказати майже нѣ одного якого-небудь памятника. Изъ литературы апокрифичной можъ сюды ѡднести деякѣ творы, щѣ именно на практичнѣмъ досвѣдѣ основувались и устнымъ переказомъ ажъ до нашихъ часѣвъ переходились.

1. Лѣтопись Волинсько-Галицка.

То не сумне згарище видно на батькѣвщинѣ, щѣ въ нѣй все згорѣло крѣмъ одного явора, котрѣй зелеными вѣтями чудово ѡдрѣжняе ся ѡдъ суевѣднои обемаленои деревины: то настала руина народного и просвѣтного житя изъ-за лихолѣтя татарского на Руси, — руина-жалѣбница, въ котрѣй нема нѣ слѣду словесного житя крѣмъ одного памятника, щѣ здвигъ ся велично середъ пустынѣ духовѣи. Тымъ памятникѣмъ єсть лѣто-

пись Волинсько-Галицка, котра дивнымъ дивомъ списувалась саме-тогдѣ, коли дика Татарва згнушалась изъ народныхъ святощій Руси. Она обѣймає повѣсти про полуднево-заходній князѣства рускїи и про-те есть головнымъ жереломъ для выученя исторїи Руси галицкои. Подекуды же можь изъ сеи нашей лѣтописи дѣзнатись такожь про дѣя литовскїи. Незвѣстный намъ по имени редакторъ сего твору бувъ вѣдай чоловѣкомъ свѣтскимъ и сприявъ династїи Волинского князя Романа Метиславича. Будучи мужемъ ученымъ, користувавъ ся ѓнъ повѣстями самовидцѣвъ дѣи историчныхъ и такожь актами официальными. Такими ѓддѣльными повѣстями, щѣ ихъ писали иншїи грамотѣи, суть розказы про походъ Игоря Святославича на Половцѣвъ, про битву при рѣцѣ Калцѣ и про побоище Батыеве. Авторъ любивъ поезїю народну: згадує ѓдтакъ про спѣвака Митуеу, котрый за гордѣсть не хотѣвъ служити князеви Данилови и живъ въ Перемышли, ѓдки Андрѣи, дворецкїи Данила, привѣвъ его звязаного и въ подертѣи одежи ко своему князеви; споминає такожь про пѣню, котру спѣвано Данилови и его воинамъ послѣ того, якъ ѓнъ поборовши Ятвягѣвъ освободивъ багато Христїянъ зъ неволѣ. Впрочемъ нашъ лѣтописецъ знавъ грецкого хронографа Іоанна Малалу въ болгарско-славянскѣмъ перекладѣ и читавъ мабутъ Гомера, по-за-акъ изъ его рапсодїи наводитъ одно мѣсце.¹⁾ — По мнѣню К. Бестужева-Рюмина²⁾ Волинсько-

¹⁾ „О лествъ зла есть! якоже Омиръ пишеть, до обличеня сладка есть, обличена же зла есть; кто въ ней ходить, конецъ золь прїиметь; о злѣе зла зло есть!“ Сї слова записано пѣдъ рокомъ 1233. въ лѣтописи Волинсько-Галицкѣи, однако дося не повелось ще нѣкому вынайти одвѣтного мѣсця въ грецкѣмъ оригиналѣ.

²⁾ „Лѣтопись Волинско-Галицкая. О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. Изслѣдованїе К. Бестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868; стор. 151—157.

Галицка лѣтопись, рѣвно якъ лѣтопись Несторова и Кі-ѣвска, не єсть творомъ одного автора, а лишь зборомъ историчныхъ матеріалѣвъ, котрї звѣвъ до купы та й уладивъ одвѣтний редакторъ.

До насъ дѣйшла лише друга половина лѣтописи, котра починає ся властиво 1205. рокомъ; перша же половина до смерти Романа деє запропастилась. Що однако перша часть справдѣ колись истнувала, доказує ся повѣстію про ослѣплєнє Василька, князя Теробовельского. Тота-жъ повѣсть находить ся теперь въ лѣтописи Несторовѣй, и безперечно внесено єѣ тамъ изъ той першої части лѣтописи Волянської. Впрочѣмъ вже самъ початокъ сеи лѣтописи доказує, що значна часть въ оповѣданю пропущена. Читаємо бо: „*Начало княженія великаго князя Романа, самодержца бывша всей руской земли, князя Галицкого*“. А ѣдтакъ слѣдуютъ сейчасъ слова: „*По смерти же великаго князя Романа*“ и т. д.¹⁾

Волянсько-Галицка лѣтопись була написана въ кѣнцѣ XIII. вѣку въ Руси полудневѣй, именно першу єи часть (ѣдъ 1205. до 1220. р.) написано въ Галичи, другу же на Волини. Ученый же Петрушевичъ, послѣдуючи Бєстружеву-Рюмину каже, що цѣлу лѣтопись написано на Волини. Сю свою гадку мотивує ѣнъ тымъ, що авторъ, наколи-бъ дѣйстно писавъ въ Галичи, не мѣгъ бы про Галичанъ выразатись зъ презирствомъ. Авторъ бо зовє Галичанъ „безбожными“ и „невѣрными“; ѣдтакъ и Галицкихъ боярь называє „безбожными“.²⁾ Але-жъ авторъ, сприяючи династїи Романовичѣвъ, мѣгъ справдѣ ворохобныхъ Галичанъ именовати безбожными и невѣр-

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 155.

²⁾ „Волянско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концемъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издалъ и объяснилъ А. С. Петрушевичъ“. Львовъ, 1871; стор. 7.

ними, хоча-бъ и середъ стѣнь Галича писавъ свою лѣтопись. Щобы же подати вѣрный образъ внутрѣшньої исторіѣ Галицкаго князѣвства, треба було авторови конечно писати на мѣсци крамоль и усобиць.

Хронологія сеи лѣтописи єсть похибна. Крилошанинъ Петрушевичъ догадує ся, що числа лѣтъ, якѣ находимо въ лѣтописи Волинсько-Галицкѣй, поставивъ той переписувачъ, щѣ сполучивъ єъ зъ попередньою лѣтописею Кіѣвскою, котра кѣнчить ся рокомъ 1200. Тымъ-то неуважный переписувачъ рукописи Ипатской (щѣ обѣймає лѣтопись Несторову, Кіѣвску и Волинсько-Галицку), сполучаючи лѣтопись Волинську зъ лѣтописею Кіѣвскою, поставивъ на самѣмъ початку лѣтописи Волинської рѣкъ 1201., яко слѣдуючій зъ ряду, черезъ щѣ хронологія въ сѣй лѣтописи спѣзналась о два або три роки. Одакъ догадує ся Петрушевичъ, що въ сѣй нашѣй лѣтописи первѣстно не було майже нѣякої хронологіѣ; вже-жъ бо самъ авторъ пѣдъ рокомъ 1254. написавъ отъ-се: „Число же лѣтомъ зѣтъ не писахомъ, въ задня вписемъ“.¹⁾ Крилошанинъ Петрушевичъ думає отже, що авторъ за-для якогось перепоны не мѣгъ выповнити своєи обѣтницѣ.²⁾

Для лекшого погляду можъ сѣю лѣтопись роздѣлити на чотыри части: ³⁾

1. О дѣ смерти Романа (1205) ажъ до 1214. р.;
2. о дѣ 1214. р. до смерти угорского короля Андрѣя II. Въ тѣмъ (1214) роцѣ Кракѣвскій князь Лешко Бѣлый ѣдступивъ ѣдъ сынѣвъ Романа, Данила и Василька, зъ котрыми доси живѣ въ приязни, и заключивъ

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 189.

²⁾ Волинско-Галицкая лѣтопись, стор. 8.

³⁾ Dr. Isidor Szaranievicz. Die Hypatios-Chronik, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte. Lemberg, 1872; стор. 38.

договоръ зъ Андрѣемъ II., королемъ угорскимъ, почѣмъ допомѣгъ сынови его Коломанови вступити на тронъ Галицкій;

3. ѡдъ 1235. р. с. в. ѡдъ смерти Андрѣя II. ажъ до смерти короля Данила (1264);

4. ѡдъ смерти Данила (1264) ажъ до кѡнца лѣтописи 1292.

Въ лѣтописи сѣй высуває ся на-передъ именно велична статья Галицкого короля Данила Романовича, котрый бувъ мудрымъ политикомъ и славнымъ богатыремъ, изъ-за чого лѣтописецъ про него пише: „*бъ дерзъ и храборъ, отъ главы и до ногу его не бѣ на немъ порока*“.¹⁾

Языкъ Волинско-Галицкои лѣтописи являе ся въ оповѣданю переважно церковно-славянскимъ, въ діалоггахъ же по бѣльшой части (мало)русскимъ. Въ загалѣ бачимо въ нѣмъ багато такихъ формъ и конструкторій грамматичныхъ, якѣ и теперь въ мовѣ рускѣй уживають ся.

Выдана лѣтописи:

1. „Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ второй: Ипатіевская лѣтопись“.²⁾ С.-Петербургъ, 1843.

2. „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографической комиссїи“. С.-Петербургъ, 1871.

3. „Волинско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концемъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издавъ и объяснилъ А. С. Петрушевичъ“. Львовъ, 1871.

До поясненя сѣи лѣтописи можуть послужити отъ-сѣй два творы:

1. „О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія. Исслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868“

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 104.

²⁾ Рукопись Ипатіевска (або Ипатска) есть наилучшою изъ всѣхъ рукописей Волинско-Галицкои лѣтописи. Про сѣю рукопись гледи стор. 52.

2. „Die Hypatios-Chronik“, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte von Dr. Isidor Szaraniewicz-Lemberg, 1872.

2. Грамоты.

а) Грамоты князя Льва.

Въ XVI. и XVII. вѣкахъ появилось 9—10 грамотъ, котрѣ приписувано Галицкому князеви Львови Даниловичеви, щѣ подавъ ихъ въ хосенъ рѣжныхъ осѣбъ и церквей. Важнѣйшѣ изъ сихъ грамотъ суть отъ-сѣ: 1) Грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичѣ и Созань монастырь св. Михаила, писана въ Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницу; 2) грамота, дана владыцѣ Антонію на посѣданє монастыря Лаврова, писана въ Перемышли 1291. р. 8. жовтня; 3) грамота, дана соборноѣ Крилоскоѣй церквѣ Успенія пресв. Богородицѣ, писана въ Галичи 1301. р. 8. марта, и. и.¹⁾ — Критичный оглядъ тыхъ грамотъ доказує, щѣ они майже всѣ суть фабрикатомъ пѣзнѣйшихъ часѣвъ, коли именно урядъ польскій домагавъ ся ѡдъ нашихъ предкѣвъ доказѣвъ, щѣ они недвижимѣ добра посѣдають правно. Тому отже, щѣ первѣстнѣ грамоты, выданѣ колись рускими князями та иншими добродѣями на законне посѣданє тыхъ дѣбръ, въ часѣ нападѣвъ татарскихъ запропастились, посѣдатель дѣбръ постарали ся о грамоты новѣ. Изъ грамотъ князя Льва єсть автентичною лише грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичѣ и Созань монастырь св. Михаила, писана въ Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницу. Затвердивъ же євъ польскій король Жиги-

¹⁾ А. Петрушевичъ, „Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ галицко-русской Матицы“. Выпускъ II. Львовъ 1854; стор. 82—86. Пять грамотъ, щѣ зовуть ся Львовыми, выпечатано въ сѣмъ збѣрнику, стор. 145—172.

монтъ Августъ. Автентичною уважає єю грамоту проф. Шараневичъ,¹⁾ крилошанинъ же Петрушевичъ почитує вєѣ такъ-званіи Львовіи грамоты пѣдложными.²⁾

б) Грамоты литовско-рускіи.

Грамоты тѣ появились вже передъ 1386. р., коли-то полуднево-захѣдну Русь сполучено зъ Польщею. Сюды належать именно отъ-єи грамоты:

а) Договѣрная грамота литовскихъ князѣвъ Евнутія, Кейстутія и Любарта Гедыминовичѣвъ, Юрія Наримунтовича и Юрія Коріятовича зъ польскимъ королемъ Казимиромъ и зъ мазовецкими князями Семовитомъ и братомъ єго Казимиромъ, сынами Тройдена, 1350. р.

б) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петрашъ дѣдицтво у Анны Радивонковой, 1359. р.

в) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петръ Радзѣйовскій дѣдицтво Пнеколтъ³⁾ у Шульжичѣвъ, 1366. р.

г) Грамота пана Оты, старосты рускоѣ земли пану Вяцеславу Дмитровскому на дворище, котре бѣ купивъ зъ землею и ужитками, 1371. р.

д) Жалованная грамота литовского великого князя Александра Витовта Кейстутовича Василю Карачевскому о призволеніи єму въ подѣльскѣи земли засновати нове село Княжу-Луку, 1383. р.

е) Грамота дана Михаила Иванковича, ко-

¹⁾ „Szkoła“. Pismo poświęcone sprawom szkół ludowych, średnich, tudzież seminaryów nauczycielskich. Tom III, 1869. Nr. 16. 17. „O źródłach, służących do głębszego poznania dziejów kraju ojczystego“ przez Dra Izydora Szaraniewicza; str. 265.

²⁾ „Галицкій истѣрич. сборникъ“, II, стор 82. 83.

³⁾ Пнеколтъ, теперъ Пникутъ, село належаче до латиньскои капитулы въ Перемышли.

трою бнѣ заставивъ Остапкови Давидовскому свое село Черепинъ¹⁾, 1386. р. — и иишій.²⁾

Почавши бѣдъ XIV. вѣку списано на Руси багато рускихъ грамотъ, привилегіѣвъ, котрыми правнѣ бѣдосины нашихъ предкѣвъ до литовского и польского ряду бували упорядкованѣ, а приватнѣ посѣдана бѣдъ нарушеня обезпеченѣ. Сюды належать такожь судовѣ акты, списанѣ въ справахъ спѣрныхъ та въ случаю нарушеня правъ личныхъ и майна приватного.

Небавомъ по 1386. р. основано Метрику руску. Сю институтю заведено при королѣвскѣй канцеляріи польскѣй для вписуваня административныхъ и судовыхъ актѣвъ, выходячихъ бѣдъ короля и такожь бѣдъ генерального сойму для воеводствъ Кіѣвского, Волыньского, Брацлавского и, опѣсля, Чернигѣвского. Веѣ дѣла вписувались въ книги той Метрики въ языцѣ рускѣмъ.

Найновѣйшій дослѣды доказали, що на Руси Червононѣй писано грамоты рускѣй межи р. 1340—1430; по роцѣ 1430. ажъ до 1506. р. не появилъ ся тутъ нѣ оденъ документъ въ языцѣ рускѣмъ, бо на соймѣ въ Бѣдльнѣ (1433) рѣшено завести въ нашѣй батькѣвщинѣ институтѣ права польского. Проте бѣдъ 1435. р. въ воеводствѣ рускѣмъ писано веѣ акты судѣвъ земскихъ и городскихъ въ языцѣ латинскѣмъ. Доси выпечатано звышъ 2.000 документѣвъ, писаныхъ на Руси Червононѣй межи р. 1340—1506., и въ сѣмъ числѣ веѣ тѣлько 47 грамотъ рускихъ;

¹⁾ Черепинъ, село въ повѣтѣ Львѣвскѣмъ.

²⁾ „Памятники дипломатического и судебно-дѣлового языка русского въ древнемъ Галицко-Володимирскомъ княжествѣ и въ смежныхъ русскихъ областяхъ, съ второй половины XVI. столѣтїя“, издалъ Яковъ Ѡ. Головацкїй. („Науковый сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы“. 1865. I стор. 181—200; II. стор. 36—56; III. стор. 135—157.

всѣ прочіѣ, крѣмъ кѣльканайцяти нѣмецкихъ докумен-
тѣвъ, писаніѣ въ языцѣ латиньскѣмъ.¹⁾

3. Литература апокрифична.

Межа-тымъ, коли церковна литература апокрифична переважно утворилась изъ легендъ, ѣдносячихъ ся до библійной исторіѣ старого и нового завѣта, свѣтска литература сего рода основувалась на астрології, на вѣрѣ въ чары, сны и стрѣчу, або й на практичнѣмъ до-свѣдѣ. Книгами, заказаными церквою, були отже: *Острономія* (Астрономія), *Чаровникъ*, *Сносудецъ*, *Путникъ*, *Звѣздо-четецъ*, *Зелейникъ*, *Колядникъ* и и. Въ „Зелейнику“ читаемо н. пр. отъ-се: „*Аще у кого будетъ бѣльмо на глазъ,*²⁾ *кобыме молоко съ медомъ, помажи онѣми бѣльмо, и сгонитъ съ ока. — Аще кто болитъ, то тѣстомъ всего помажи теплымъ лице, руцѣ и нозѣ и псу дай: аще ясть, то живѣ будетъ больнѣй; аще не ясть, то умреть. — Зубы болятъ, луковое листвіе³⁾ топити въ винѣ съ медомъ, поддержи въ устахъ и испивай въ винѣ. — Аще который чело-вѣкъ чахнетъ⁴⁾ ходя, — ни оживеть, ни умреть: майя мѣсяца въ 5. день зарпзати корову, да мѣсти на локтяхъ въ брюхо вплоть⁵⁾ до горла, микешь бользнь его. — Аще у кого будутъ волосы желты, журавлиныя яйца мѣшати съ виномъ и будутъ черны.“⁶⁾*

Слѣдує наконецъ еще взорець „*Колядника*“: „*Аще будетъ рождество Христово въ недѣлю, зима добра, а весна*

¹⁾ Zygmunt Lisiewicz, „Język urzędowy na Rusi czerwonej między r. 1340—1506“. (Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do „Gazety Lwowskiej“. We Lwowie. 1886. Tom XIV.; str. 255—256)

²⁾ глазъ — око; ³⁾ луковое листвіе — листе зъ чо-сноку; ⁴⁾ чахнути — сохнути; ⁵⁾ вплоть — цупко, сильно; вплоть до горла — ажъ до самого горла.

⁶⁾ „Памятники отреч. рус. литер.“; стор. 426. 427.

дождева, жатва суха, — скоту язл¹⁾, меду и вина много, юнымъ пагуба. Аще будетъ рождество Христова въ понедѣлокъ, зима добра, а весна ведрена²⁾, потомъ дождеве будуть, обиліе всему миру, язл напрасна, а смерть многа“ и т. д.

Всякій схоче признати, що сея литература не звелась до сегодня, и що про-те въ просвѣченѣмъ вѣцѣ XIX. можъ повторити звѣстнѣ слова одного грамотѣя зъ вѣку XIV.: „Та творять не токмо невѣжи но и вѣжи“...³⁾

ПЕРІОДЪ ТРЕТІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Русь литовска, сполучена зъ Польщею (1386), не зазнала щасной долѣ въ житю суспѣльнѣмъ и народнѣмъ. Автономичнѣ ея институтѣ зъ годѣмъ-перегодѣмъ ишли пѣдъ ладъ польскѣй шляхетчинѣ, що намагалась на Руси завести свои порядки. Въ оборонѣ нашої батькѣвщины станули въ сѣмъ періодѣ деякѣ князѣ литовско-рускѣ, бо нарѣдъ бувши приголомшенимъ дикою Татарвою, не мѣгъ такъ скоро прочуняти, щобы вже тогдѣ зберегавъ свои народнѣ святощѣ бѣдъ непохибнои затраты. И такъ противъ короля Ягайла и самовѣльного змаганя политики польскои повстае навпередъ рѣднѣй его братъ, Свиригайло, котрый при помочи Руси бажавъ розбрати унію Литвы зъ Польщею и статиь самостѣйнымъ володаремъ руско-литовскимъ. Але-жь такѣ пляны Свиригайла помѣшавъ чи-мало стрѣйный его братъ Витовтъ Кейстутовичъ, що бувъ великимъ княземъ литовскимъ. Уже на соймѣ въ Городлѣ надъ Бугомъ (1413) Ягайло

¹⁾ язл — недуга; ²⁾ ведренный — погѣднѣй; ³⁾ Историч. Христоматія Буслаява, стор 520.

и Витовтъ та паны польскій и литовскій, охрещені на вѣру латиньску, рѣшали про Русь безъ Русинѣвъ; се бо постановлено на тѣмъ соймѣ, що всякими правами користувати-муть ся тѣлько паны вѣры латиньскои, мѣжъ-тымъ коли православній въ соймахъ засѣдати не можуть. Все-жь таки Витовтъ не хотѣвъ зависѣти одъ Польщѣ; впрочѣмъ нѣмецкій цѣсарь Жигимонтъ не радо дививъ ся на такого сильного сусѣда, якимъ була Польща, сполучена зъ Литвою. Жигимонтъ бажавъ отже поставити Витовта королемъ, оддѣлити Литву одъ Польщѣ и одтакъ уменшити перевагу, яку Польща надъ Уграми и Прусами була осягнула; ба й самъ Ягайло вже радъ бы бувъ, щобъ его отчина, се-бѣ-то Литва, одъ власти польскои шляхты вызволилась. Такъ отже межи Жигимонтомъ, Витовтомъ и Ягайломъ умовлено зѣвздъ монархѣвъ до Луцка на Волини въ день Богоявленія 1429. р. Крѣмъ сихъ трохъ володарѣвъ зѣвхались туды еще даньскій король Ерихъ XIV., великій князь московскій Василь II., магистры ординѣвъ нѣмецкого и ливоньского, посоль папы Андрѣй Доминиканецъ, ханы заволжскій и перекопскій, господарь волоскій, послы грецкого цѣсаря Іоанна Палеолога та й инші князѣ. Але паны польскій, видячи въ тѣмъ пѣдвышеню Витовта загрожене униѣ, противились плянамъ монархѣвъ и перехопивши у Львовѣ послѣвъ цѣсаря, що вѣхали зъ Риму, одобрали имъ корону и порубали єѣ въ куснѣ¹⁾. Не довго опѣсля Витовтъ умеръ (1430), занедужавши зъ журбы. Держава его простягалась одъ моря Балтицкого и заливу Финьского ажъ по Чорне море. Про него Русь не згадувала добромъ: онъ бо бажавъ запропастити автономію рускихъ земель и въ загалѣ не сприявъ Русинамъ.

¹⁾ „Лѣтопись литовская“ (Pomniki do dziejów litewskich — zebrane przez Teod. Narbutta. Wilno 1846; str. 44).

Здавалось, що Русь двигне ся зъ упадку, коли по смерти Витовта на тронъ литовскій вступивъ Свидригайло. И ѓнъ забажавъ короны королѣвскои, и про-те порозумѣвъ ся въ тѣй справѣ зъ цѣсаремъ Жигимонтомъ и зъ рицарями ордина нѣмецкого; такожь приклонивъ Волохѓвъ и Татаръ на свою сторону. Онъ володѣвъ Литвою, Волынею и схѓдною частею Подѓля; але противъ сего великого князя, щѓ сприявъ Руси, повстали прихильники униѣ Литвы зъ Польщею. По ихъ воли займивъ литовскій тронъ братъ Витовта Жигимонтъ, и опѓсля не мѓгъ вже Свидригайло добитись до своихъ правъ, хоча въ его имени славный богатырь того часу, Федько князь Острожскій, Полякѓвъ на Подѓлю поборював¹⁾.

Коли-жь литовска Русь нерѓвными силами боролась зъ Польщею про свою самоствѣитѣльнѣсть, то галицка Русь похилилась пѓдъ могучою кормигою Польщѣ, не наче трава въ степу пѓдъ косою. Се бо на соймѣ въ Ёдльнѣ (1433) Ягайло прилучивъ ея Русь яко провинцію до Польщѣ, изъ-за чого наша батькѓвщина втративши останки автономіѣ уважалась воеводствомъ польскимъ, щѓ стояло пѓдъ польскою управою и польскими законами.

Въ боротьбѣ зъ Жигимонтомъ, великимъ княземъ литовскимъ, Свидригайло не мавъ щастя, и про-те бувъ ѓнъ приневоленный жити надъ Прутомъ въ добрахъ сво-

¹⁾ Федько Острожскій прославивъ ся вже передше въ вѓйниѣ чеськихъ Гуситѓвъ зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ Жигимонтомъ. Коли бо почались вѓйны гуситскѣ, то чеськѣ послы запрошували Витовта на тронъ чеській. По тѣй причинѣ ѓдправилось въ Чехію вѓйско литовско-руске пѓдъ проводомъ Жигимонта Корибутовича. Рускѣ полки оставались въ чеськѣй землі черезъ 8 рокѓвъ и брали участь въ боротьбѣ Чехѓвъ зъ вѓйсками нѣмецкого цѣсаря.

ихъ на Русѣ Червоной. Якъ же князь Чорторыйскій та иншій паны литовско-рускій, вбивши Жигимонта (1440), спонукали Свидригайла вернутись въ Литву и добиватись до трону, то не вмѣвъ ѓнъ покорытуватись догѣдною порою и живъ опѣля тихо въ Луцку, де й вмеръ 1452. р.

Крѣмъ Свидригайла вступались ѓдтакъ за права Русѣ ще й славнй князь Олельковичѣ. Казимиръ Ягайловичъ, великій князь литовскій, ѓдновивъ князѣвство Кіѣвске (1440), надавши его Олелькови, сынови князя Володимира Ольгердовича, котрого зъ Кіѣва усунувъ бувъ Витовтъ, поставивши княземъ Скиргайла Ольгердовича. Якъ же Скиргайло вмеръ (1396), то Витовтъ назначивъ въ Кіѣвѣ свого намѣстника. Олелько, ставши Кіѣвскимъ княземъ, бувъ справдѣ щиримъ заступникомъ Русѣ супротивъ змаганя польского. По его смерти (1455) двигали Русѣ изъ загибели два его сыны, Семень и Михайло. Казимиръ, великій князь литовскій, давъ старшому Семенови Кіѣвъ тѣлько въ досмертну державу, а Михайлови признавъ его батькѣвщину Копыль и Слуцкъ. Семень Олельковичъ бувъ вельми дѣяльнй въ хосенъ Кіѣвщины: здвигъ столицю изъ руины и ѓдновивъ печерекій монастирь. По его смерти (1471) король Казимиръ поставивъ въ Кіѣвѣ воеводу. Першимъ Кіѣвскимъ воеводою бувъ Мартинъ Гаштолдъ, про котрого осталась приповѣдка: „Король давъ, Гаштолдъ взявъ“.

Противъ порядкѣвъ польскихъ на Русѣ що-разъ бѣльше змагало ся невдоволенѣ. Рускй князь зворушились и вчинили заговѣръ противъ Казимира. Проводыремъ невдоволенихъ бувъ князь Михайло Олельковичъ; але заговѣръ ѓдкрыто и сему смѣливому князеви ѓдру-

бано голову (30. серпня 1482) передъ воротами литовського замку въ Кієвѣ.¹⁾

Останній разъ противъ польскон кормиги повстали рускій князь пѣдъ проводомъ князя Михайла Глинського, воеводи Кіівського. Коли 1507. р. ѓдобрано ему воеводство, то въ порозумѣню зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ, загадавъ ѓнъ ѓдорвати ѓдъ Литвы рускій землѣ, и вѓззавъ рускій нарѓдъ, щобы ѓдступивъ ѓтъ Литвы и горнувъ ся пѣдъ его хоруговъ. Однако крѓмъ Кієвлянъ майже нѣ оденъ городъ рускій не приступивъ до повстаня, та й князь ѓдтягались ѓдъ заговору. Побачивши, що Москва не щиро ему сприяє, ставъ Глинскій тайкомъ зноситись зъ польскимъ королемъ Жигимонтомъ I.; коли-жъ великій князь московскій про се дѓзнавъ ся, то велѣвъ его увязнити. Хоча же заходами нѣмѣцкого цѣсаря Максимиліяна випущено Глинського на волю, то въ Москвѣ видѣли въ нѣмъ чоловіка небезпечного: старцеви вылуплено очи и засуджено на досмертну вязницю.

Такъ отже рускимъ князямъ не повелись само-стѓйній змаганя противъ самоволѣ польскои, бо маса люду не станула рѣшучо по ихъ сторонѣ. Бувши побореною тяжкимъ лихолѣтемъ, не здужала она еще пѓд-нестись до тои самовѣжи, щобы выступити зъ протестомъ противъ чужои безправной власти. Ажъ въ вѓйнахъ козацкихъ горнувъ ся людъ пѣдъ хоругви тыхъ славныхъ лицарѣвъ, щѓ зберегали волю ѓдъ загибели.

Коли-жъ не стало тыхъ рускихъ князѣвъ, щѓ не могли погодитись зъ наслѣдками политичной унѣ, то вже лекше було Польщи осуцити заповѣтній свои ба-

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Монографіи по исторіи западной и юго-западной Россіи.“ Томъ I. Кієвъ 1885, стор. 241.

жання. На соймѣ въ Люблинѣ (1569) довершилось дѣло уніѣ Литвы зъ Польщею, яке розпочалось було въ рокахъ 1386. и 1413. Одорвано отже ѡдѣ Литвы землѣ рускїѣ (воеводства Волиньске, Брацлавске и Кїѣвске) и яко провинціѣ включено въ складъ королѣвства польского. Червона Русь належала до Польщѣ ще ѡдѣ часѡвѣ польского короля Казимира Великого. Правда, що сейчасъ основано трибуналъ Люблиньскїѣ, котрый мавъ бути вышою инстанцією судовою, запоручаючою Руси литовскѡѣ автономію, правда и те, що въ Статутѣ литовскѡмъ постановлено, щобы всѣ листы и позвы въ судахъ городскихъ и земскихъ писано по руски¹⁾, та що въ загалѣ исповѣдникамъ вѣры православної обѣцвано всѣ свободы та инші вольности, якими корытувались католики: однако небавомъ опѡсля показалось, що Поляки не думали сповнити тыхъ вымѣнокъ уніѣ и наблюдати высказану девизу: „вѡльнїѣ зъ вѡльными, рѡвнїѣ зъ рѡвными“. Знесено самосудъ громадскїѣ и заведено судъ шляхоцкїѣ, обмежено права хлѣборобѡвѣ до землѣ, и ѡдтакъ цѣла люднѡсть розпала ся на шляхтичѡвѣ и людей посполитыхъ або простыхъ. Просвѣту руску подолѣла культура польска.

Коли хлѣборобы рускїѣ втративши особисту свободу (1573) побивались тяжкою недолею, то гѡроды рускїѣ находили ще спосѡбѣ, выдобутись зъ-пѡдѣ власти воеводской и старостяньской. Торгуючи зъ нѣмецкими мѣстами нашїѣ гѡроды й собѣ ѡдѣ Нѣмцѡвѣ переймили спосѡбѣ, якъ бы ѡдѣ паньской напасти оборонитись. Котрїѣ були

¹⁾ Въ Статутѣ литовскѡмъ 1566. р. постановлено, що „писарь земскїѣ маеть по руску литерами и словы рускими вси листы и позвы писати, а не иншимъ языкомъ и словы“. („Исторїя славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“. — Изданіе второе. С.-Петербургъ 1879. Томъ I. стор. 322).

богатші города, то собѣ у королѣвъ польскихъ выпрошували право городовѣ, щѣ звалось правомъ Магдебурскимъ. Коротка исторія сего права ось- така: Якійсь дворянинъ Епко зъ Репкова (Repkhow) збравъ (1215—1235) рѣжнй нѣмецкй уставы въ Вестфалии, Фризii, Бранденбургii, Лузации та въ иншихъ провинціяхъ, котрй въ тѣмъ часѣ звались Саксонією. Той-то збѣрникъ правъ, переважно публичныхъ, звавъ ся по нѣмецки „Sachsenspiegel“. Мѣжь-тымъ въ судахъ складалось право цивильне и криминальне. Гѣродъ Магдебургъ списавъ свои правá въ одну книгу и назвавъ єѣ „Weichbild“ („свя- тый образъ“). Тй два збѣрники, „Sachsenspiegel“ и „Weich- bild“ творили отже право нѣмецке або Магдебурке въ Польци. Краковъ одержавъ се право въ 1257. р. Въ силу сего права всякй справы администраціѣ, поли- ціѣ и судѣвъ въ городахъ польскихъ велись въ языцѣ латиньскѣмъ або нѣмецкѣмъ. Изъ польскихъ городскихъ судѣвъ ишла апеляція до Магдебурга; однако бѣдъ 1356. р. апеляція не ѣдносилась до того нѣмецкого города, але до магдебуреккого провинціального суду въ замку Краковскѣмъ (*judicium supremum provinciale castri Cracoviensis*). Третью же инстанцією бувъ трибуналъ коро- лѣвекй, до котрого король назначивъ по двоохъ комиса- рѣвъ изъ райцѣвъ Кракова, Сандеча, Бохнѣ, Велички и Олкуша. ¹⁾ Ѡдъ вѣку XIII. до XVI. право Магдебурке розширилось по цѣлѣй Коронѣ польскѣй и по Литвѣ. Король Казимиръ В. надавъ се право Львову, Сянокови, Решеву, а Ягайло призволивъ єго Городку, Перемышлеви и Теревовли. Симъ правомъ корытувались такожъ го- роды Жидачѣвъ, Щарець, Новый Самбѣръ, Дрогобычъ,

¹⁾ „Права, по которымъ судится малороссійскй народъ“... изданныя подъ редакцією... профессора А. Ѡ. Кистяковского. Кіевъ 1879; стор 60, 61.

Стрый, Снятынъ и и. Въ литовскѣй же Руси надано право Магдебурске городамъ Кіеву, Чернигову, Нѣжини, Переяславу и и.

Майже кожда грамота, надѣляюча городъ правомъ Магдебурскимъ, починає ся заявленємъ короля або великого князя, що городъ освободжає ся одъ суду воеводъ, каштелянѣвъ, старость и другихъ земскихъ урядникѣвъ. Въ такихъ городахъ жовнѣрѣ постоемъ не стояли, на вѣйну мѣщане зъ такихъ городѣвъ не ходили, хѣба що король „своею головою потягне“, пѣдвѣдъ у вѣйско не давали, мыта и промыта не платили, свѣй скарбъ осѣбный мали и зъ того скарбу на городску оборону вѣйско свое удержували. Въ городахъ такихъ були двѣ колегіѣ зъ выбѣрныхъ урядникѣвъ: 1) „Рада“, що въ нѣй засѣдавъ бурмистеръ зъ райцями; она завѣдувала судомъ цивильнымъ, полицією, майномъ городскимъ и надзирала торговлю; 2) „Лавничій судъ“ изъ 12 присяжныхъ пѣдъ проводомъ вѣйта; ѣвъ судивъ sprawy криминальнѣ.¹⁾

Тою пѣльгою, яку подавало право Магдебурске, хѣсенувались мѣщане, що сидѣли внутрь городскихъ мурѣвъ; а по-за-якъ Русины въ бѣльшой части сидѣли по-за укрѣпленнями, то и въ такихъ городахъ лишь подекуды мѣли они лучшу долю. А впрочѣмъ хоча Русины й стояли пѣдъ управою городскихъ урядникѣвъ выбѣрныхъ, то все таки не мѣли они той волѣ, якою користувались давнѣйше, коли жили пѣдъ захистомъ своихъ порядкѣвъ громадскихъ.

Безгаланнѣй Руси лишалась тѣлько одна заступница въ злидняхъ — церковь. И дѣйстно въ рускѣй

¹⁾ В. Б. Антоновичъ, „Монографіи по исторіи западной и юго-западной Россіи“. Томъ I. Кіевъ 1885; стор. 171.

церквѣ довго зберегались останки колишнього вѣчевого, громадского ладу. Епископа выбирали не тільки ієрархи (старшина церковна), але й князѣ, бояре, священники и цѣле „людство“ той епархіѣ, для котрой выбирано архиепископа. Той самой системы выбору уживано такожъ при обсадѣ другихъ ступенѣвъ церковныхъ, до низшихъ клириковъ включно. Основными бо признаками народного строю суспѣльного въ Руси бувъ напрямъ до рѣвноправности и принципъ выбѣрный. Свѣтскій люде входили иногда въ складъ духовныхъ судѣвъ и брали участь въ такихъ дѣлахъ, щѣ ѣдносились до управы церковной; ба, они мали голосъ такожъ въ соборахъ церковныхъ. И такъ коли въ началку вѣку XV. въ литовскѣй Руси Витовтъ хотѣвъ мати окремого митрополита, тогдѣ ѣнъ *сбра вси князи литовскихъ и рускихъ земель, и бояръ и вельможь, архимандриты же и игумены и благоговѣйныя иноки и попы, и сихъ всѣхъ свѣтомъ и волею и избраніємъ и хотѣніємъ*¹⁾ окончательно рѣшилось пытанє о ѣддѣленю митрополіѣ Кіѣвскои ѣдъ Московскои и о выборѣ Григорія Цамвлака митрополитомъ (1414). Але такій спосѣбъ выбору митрополитѣвъ, епископѣвъ и прочои старшины церковной занастивъ ся вже въ вѣцѣ XVI. Се бо литовскій великій князѣ стали заводити въ рускѣй церквѣ свои феодальні порядки, хѣснующисъ правомъ „подаваня столицъ духовныхъ и хлѣбѣвъ духовныхъ“, с. е. правомъ подаваня архієрейскихъ катедръ, монастырѣвъ и церквей. Ѡдъ литовскихъ же князѣвъ переймили се право королѣ польскій.

Сеся нова установа була причиною упадку церкви рускои, бо церковні достоинства одержували часто люде

¹⁾ „Кієвская Старина, ежемѣсячный историческій журналъ“. Томъ IX, 1884; стор. 630.

свѣтскій, що вели жизнь гулящу. Ихъ приманювали богаті добрі церковні, про-те бувало таке, що еще за життя старенького владыки шляхтичѣ, хочачи захопити церковне майно, били чоломъ королеви, молили сенаторѣвъ, ба, давали имъ и грошѣ, щобъ лише по смерти епископа могли займити его мѣсце въ епархіи. Иногдѣ одержували право на епископію два кандидаты наразѣ, и въ такѣмъ случаю спѣръ мѣжь епископами-номинатами не ограничавъ ся тѣлько процесами, але часто кѣнчивъ ся наѣздною баталією.

Коли-жь свѣтскій патріоты рускій побачили, що въ церквѣ нема ладу, по-за-якъ ієрархія своимъ житємъ давала лишъ соблазнъ паствѣ духовнѣй, то бажали они взяти починъ въ ѡдродженю религійнѣмъ и моральнѣмъ. Именно руске мѣщанство стало при церквахъ засновувати брацтва, котрѣ спершю займались дѣлами милосердія и любви христіянської; але небавомъ розширили они кругъ своєї дѣяльности. Члены братства бажали привернути давній выбѣрний ладъ въ церквѣ и доглядати духовенства въ его дѣлахъ. Опѣсля брацтва стались забороломъ рускои церкви въ тяжкихъ злидняхъ того часу.

Найдавнѣйшимъ було брацтво Львѣвске при церквѣ Успенія Пресв. Богородицѣ, по-за-якъ грамота польского короля Казимира IV. зъ р. 1439. згадує вже про его именованє. Царгородскій патріархъ Єремія, користуючись тогдѣшньою прихильностію короля Степана Баторія до Русинѣвъ, выславъ ѡдъ себе въ Русь Антіохійского патріарха Іоакима, поручаючи ему, займитись улаженємъ дѣлъ церкви православнои. Коли Іоакимъ пробувавъ у Львовѣ (1585), мѣщане просили его, чтобы благословивъ и затвердивъ новый уставъ брацкій. Патріархъ выдавъ 1. сѣчня 1586. р. грамоту, котрою затвердавъ той

уставъ. До брацтва Львѣвскаго могли вписуватись не тѣлько мѣщане, але такожъ шляхтичѣ и люде „посполитѣ“ (простѣ). Брацтво мѣло дѣлати не лише про свою церковь и шпиталь, але й служити справѣ цѣлои церкви рускои. Одаткъ удержувало оно школу и друкарню и збѣ всеми церковными брацтвами въ Руси-Украинѣ сполучилось въ оденъ союзъ, щобы спѣльно обороняти вѣру и церковь одѣ напастей противникѣвъ.¹⁾ Тогдѣ-то патріярхъ Іоакимъ надавъ Львѣвскому брацтву провѣдѣ межи всеми брацтвами и сподѣвавъ ся, що брацтвами двигне ся духовенство одѣ морального упадку и одродить ся руска церковь. Въ 1588. р. приѣхавъ до Львова Царгородскій патріярхъ Єремія и грамотою потвердивъ а подекуды й розширивъ права брацтва; одтакъ въ 1593. р. увѣльнивъ онѣ брацтво зѣ-пѣдѣ власти епископа Львѣвскаго и митрополита Кіѣвскаго, изѣ-за чого оно залежало тѣлько одѣ Царгородскаго патріярха и стало зватись Ставропигією.²⁾ Важнѣйшими були ще брацтва въ Вильнѣ, Кіѣвѣ, Луцку, Могилевѣ, Рогатынѣ й иншихъ городахъ.

Брацтва стались справдѣ забороломъ церкви рускои, именно въ кѣнци XVI. вѣку. Се бо грозило ѣй велике небезпеченство не тѣлько одѣ Кальвиніянъ але й одѣ Антитринитаріѣвъ або Социніянъ. Науку антитринитарску (се-бѣ-то противну христіянскѣй науцѣ о пресв. Тройци) основавъ въ першѣй половинѣ вѣку XVI. испанскій лѣкаръ Михайло Серветъ и ширивъ еѣ въ Швай-

¹⁾ Олекс. Барвѣнскій, „Ставропигійске Брацтво церковне у Львовѣ, его засноване, дѣяльнѣсть и значене церковно-народне“. (Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“). У Львовѣ 1886; стор. 26.

²⁾ Ставропигія, слово грецке: *stavros*—хрестъ и *πύργου*—застрѣмлюю, скрѣпляю. Хрестъ патріяршій утверждували брацтва ставропигійскій надѣ царскими вратами въ иконостасѣ.

царіи, Нѣмеччинѣ, Франціи та Італіи. Опѣсля переймивъ сю науку Лелій Социнъ, патрицій изъ Сіенны, и проповѣдавъ еѣ въ Польщи (1551. и 1558. року). Центромъ антитринитаріівъъ були тутъ города Пинчѣвъ и Ракѣвъ. Тогдѣ багато Полякѣвъ покинуло науку Кальвина и приняло проповѣдь Социна. Одаткъ брата-ничъ Лелія, Фавестъ Социнъ (1539—1604) зреформувавъ секту антитринитарску и давъ їй свое имя. Въ 1579. р. прийшовъ ѓнъ въ Польщу и не покидавъ еѣ до своєї смерти. Прихильники науки Фавеста Социна звались Социніянами або й Аріянами. Наука тая ширилась не тѣлько въ Коронѣ польскѣй, але й въ Русі литовскѣй. Зъ Социніянами симпатизували такожъ чань рускї, щѣ придержувались православія, примѣромъ Константинъ князь Острожскїй, котрому се вподобалось, що у Социніянъ були школы, друкарнї и добрї проповѣдники слова божого. По причинѣ отже, що наука Социна захвативши всю Литву и захѣдну Русь, наносила православію чимало шкоды, мѣгъ чернець Иванъ Вишенскїй справедливо сказати: *„Поеретичьли вси обитальници Малой-Россіи и отъ Бога далече устранишася...“*¹⁾

Коли церковъ православна побивалась напастями всѣлякихъ противникѣвъ, задумали деякї ієрархи рускї прийати церковну унію зъ Римомъ. Про тую унію говорено на Русі вже давнїйше. И такъ Данило Романовичъ, не маючи пѣльги ѓдъ Татаръ, пѣславъ свого архієпископа Петра на вселенскїй соборъ въ Люгдунѣ (1245) и не бувъ противнымъ прийатию унїѣ зъ римскимъ престоломъ. Якъ опѣсля ѓдбувавъ ся церковный соборъ въ Констанціи (1414—1418) пѣславъ тамъ Витовтъ Кїївского митрополита Цамвлака. Ѓнъ приѣхавъ

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II., 1882; стор. 52.

въ Констанцію, щобы підняти „прю (диспуту) о догматы єь папою“, ¹⁾ и бувъ провѣдникомъ девятнайцяти епископѣвъ грецкихъ. Папа Мартинъ V. принявъ Цамвлака вельми ласкаво, але епископы грецкїи не хотѣли покоритись римскѣй церквѣ и ѡдѣхали домѡвъ. Ѡдтакъ Исидоръ, митрополитъ Кїївскїй и всеи Руси, бажавъ зъединити церковь руску зъ престоломъ римскимъ. Великій князь московскїй Василь II. позволивъ єму ѣхати на вселенскїй соборъ, котрый навпередъ у Ферарѣ, а потѡмъ у Флоренціи ѡдбувавъ ся (1438). Митрополитъ Исидоръ удавъ ся до Италїи вразъ зъ епископомъ Суздальскимъ Авраамїємъ въ супроводѣ сотнїи особъ духовныхъ и свѣтскихъ. Ѡнъ підписавъ актъ унїи, а папа Евгенїй IV. именувавъ єго своимъ легатомъ на Литву, Прусы и Польшу. Коли-жь ѡнъ приѣхавъ до Москвы, то великій князь Василь и владыки приняли дуже нерадо вѣсть про унїю Исидора усунено изъ столицѣ митрополичои и поставлено на єго мѣци Іону. Ѡдтакъ удавъ ся ѡнъ до Риму, де папа именувавъ єго кардиналомъ; потѡмъ бувъ въ Царгородѣ папскимъ легатомъ, але въ часѣ облоги Царгорода черезъ Туркѡвъ утѣкъ на островъ Самосъ и вернувъ до Риму, почѡмъ папа Пїй II. поставивъ єго патриархомъ Царгородскимъ. Исидоръ умеръ въ Римѣ 1463. р.

Минуло сто пятьдесять лѣтъ ѡдъ того часу, якъ митрополитъ Исидоръ намагавъ ся заключити унїю рускои церкви зъ Римомъ, ажъ ось въ 1594. р. сею справою займались запопадливо два рускїи владыки, Ипатїй Потѣй, епископъ Володимирскїй и Берестїйскїй та й Кирило Терлецкїй, епископъ Луцкїй и Острожскїй. Зъ намѣромъ сихъ владыкъ погодивъ ся такожъ Михайло Ра-

¹⁾ Исидоръ Шараневичъ, „Исторїя галицко-володимирскои Руси“. Въ Львовѣ 1863; стор. 335.

гоза, митрополитъ Кіївскій и всеи Руси, ѳдъ которого Царгородскій патріярхъ, Бремѣя II., домагавъ ся заплаты 10.000 золотыхъ за те, що его посвятивъ на митрополита. Потѣй ставъ зъ Василемъ Константиномъ, княземъ Острожскимъ, переписуватись про унію; але сей патріотъ рускій понимавъ дѣло уніѣ вельми широко. Онъ радивъ удатись до Москвы и до Волохѳвъ, щобы порозумѣтись въ справѣ сполученя церковъ. Впрочемъ замѣтивъ Острожскій, що треба дещо змѣнити въ церковныхъ обрядахъ и тайнахъ и ѳддѣлити ѳдъ вѣры выдумки людскі. Не веспѣвши склонити князя на свою сторону, оба тѣ владыки порозумѣлись зъ кѳлькома иншими епископами и 2. грудня 1594. ухвалили прийняти унію. Тую ухвалу пѳдписало 8 владыкъ рускихъ. Опѳсля на соборѣ въ Берестю уложено письмо до папы Климентія VIII., котре пѳдписало 10 владыкъ, мѣжь котрыми були Гедеонъ Болобанъ, епископъ Львѳвскій, и Михайло Копестынскій, епископъ Перемыскій; ѳдтакъ выбрано въ сѣй справѣ двохъ послѳвъ до Риму, Ипатія Потѣя и Кирила Терлецкого. Акту уніѣ довершено въ Римѣ 23. грудня 1595. р., а 16. жовтня 1596. р. на соборѣ въ Берестю оповѣщено тую-жъ унію въ присутствѣ латиньскихъ архіереѣвъ, панѳвъ литовскихъ и двохъ єзуитѳвъ, Петра Скарги и Юста Рабе. Въ рускѳй церквѣ св. Николая выголосивъ Скарга проповѣдь: „O jedności kościoła bożego“.

По прийнятю уніѣ на Руси почались сейчасъ спори релігійнї мѣжь унітами и православными. Вся Русь розгорѣлась домашньою усобицею. Впрочемъ не тѳлько православнї Русины, але й тѣ, щѳ прийняли унію зъ Римомъ, дѳзнавали занапаченя своихъ правъ народныхъ. Тому-то самъ папа Климентій VIII. просивъ сенаторѳвъ польскихъ, щобы для Русинѳвъ, зѣдиненыхъ зъ Римомъ,

були справедливими и рускихъ владыкъ приняли въ сенатъ. Однакже на просьбы папы сенаторы и паны польскій мало звертали уваги.¹⁾ Такъ отже Русины въ загалѣ не нашли милости у польского уряду. Унію уважано лишъ помостомъ для переходу до обряду латиньского. Противъ такого пониженя уніѣ повставъ митрополитъ Кіѣвскій, Веляминъ Рутскій, котрого папа Урбанъ VIII. назвавъ стовпомъ церкви и Атанасіємъ Руси. Въ письмѣ до куріѣ римской (1622) жалувавъ ся ѓнъ вельми на самоволю польского уряду и латиньского духовенства супротивъ Русинѣвъ, зъединеныхъ зъ престоломъ римскимъ.²⁾ Мѣжь-тымъ повелось православнымъ Русинамъ заходами брацтвъ церковныхъ скрѣпити свои силы въ боротьбѣ зъ латинянами и унитами. ѐдъ р. 1596. до 1620. у православныхъ не було митрополита, не стало й епископѣвъ; ажъ ось 1620. р. ѓдбулась важна подѣя, щѣ повздержала церковь православу въ Польщи ѓдъ упадку. Тогдѣ бо переѣзджавъ черезъ Кіѣвъ въ Москву Єрусалимскій патріярхъ, Теофанъ. Козацкій гетьманъ Петро Конашевичъ Сагайдачный и рускій паны упросили его, посвятити имъ православного митрополита и кѣлькохъ епископѣвъ. И дѣйстно Теофанъ вволивъ ихъ волю та й посвятивъ на Кіѣвского митрополита Іова Борецкого, игумена Золотоверхо Михайлѣвского монастыря. Якъ же въ церквѣ православної були свои владыки, то противники стали зъ бѣльшимъ ще завзятемъ єѣ поборювати.

¹⁾ Dr. Julian Pelesz, „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart“. Wien 1880; II. Band, S. 14.

²⁾ „Informatio data ab episcopis ruthenis sub metropolita Rutski Romam s. Congregationi praepositae negotiis Ruthenorum in materia religionis et unionis propagandae“ (Annales ecclesiae ruthenae... auctore Michaelae Harasiewicz. Leopoli, 1862; pag. 254—293).

А вже-жъ православныхъ Русинѣвъ уважали паны польскій такими людьми, щѣ не гѣднй стояти пѣдъ охороною законѣвъ. Ѡдтакъ въ оборонѣ занапащенихъ правъ народности руской станули козаки. Они творили на Украинѣ рѣдъ республики надъ Днѣпромъ и задумали воювати именно зъ Татарами та Турками. Зачатокъ козацкини сягае до другої половини XV. вѣку. До козацѣвъ приставали часто хлопы, щѣ втѣкли зъ тяжкой неволѣ, и въ загалѣ людє, котрй недоволенй були управою польской шляхетчины. Про-те мѣжъ козаками опинились неразъ й паны рускй, щѣ не могли погодитись зъ польскими порядками, а якъ у кого зъ нихъ було найбѣльше поваги и мужности, то выбирано єто гетьманомъ. Однакже гетьманомъ мѣгъ бути й посполитый чоловѣкъ, коли тѣлько заслуживъ собѣ бути проводыромъ товариства лицарского. Вже въ вѣцѣ XVI. плыли козаки на легкихъ човнахъ Днѣпромъ до Чорного моря и являлись близъ Царгорода, а иногдѣ й пустошили побережя Турцїѣ азійской. По причинѣ же, щѣ козаки вважались пѣддаными державы польской, Турцїя часто жалувалась Польци на тыхъ смѣливыхъ напастникѣвъ. Про-те король Степанъ Баторый бувъ першимъ, щѣ бачє око звернувъ на военну республику козацку, задумуючи єѣ для своихъ цѣлей зреформувати. Вправдѣ призволивъ єнъ козакамъ выбирати собѣ гетьмана по своѣй воли, однако хотѣвъ, щѣбы король мавъ право выбѣрѣ гетьмана затвѣрджувати. Впрочѣмъ назначивъ для каждого козака малу плату и велѣвъ приняти въ реєстръ лишъ 6.000 козацѣвъ. Симъ способомъ гадавъ єнъ ѣдвернути хлопѣвъ ѣдъ козацтва, ба, въ 1590. р. постановлено, щѣбы тй козаки, котрыхъ не вписано въ реєстръ, уважались закрѣпощеными або невѣльниками.

Але козакамъ не внодобалось, щѣ треба имъ було

слухати польского уряду. Тому-то невдоволені товаришѣ стали збиратись надъ долѣшнимъ Днѣпромъ за порогами, изъ-за чого они звались Запорожцями. Тутъ выбрали собѣ кошевыхъ атаманѣвъ не зважаючи на власть польску, и займались безъ вѣину дѣломъ военнымъ. Першимъ захистомъ Запорожцѣвъ була Сѣчь на островѣ Хортицѣ. Тутъ обрубались они палисадомъ, обсыпались валомъ, поставили собѣ деревяннй куренѣ и жили самі безъ жѣнокъ.

Козаки бажали сповнити високу миссію своимъ богатырскимъ завзятемъ; се бо боронили они своихъ землякѣвъ ѳдъ всякого угнету и воювали зъ ворогами христіянства. Не диво отже, що на тыхъ славныхъ рицарѣвъ звернувъ увагу нѣмецкій цѣсарь Рудольфъ II., коли Турки напали на Угорщину. Именно зносивъ ся сей цѣсарь зъ Запорожцями, спонукуючи ихъ, взяти участь въ вѣйнѣ угорско-турецкѣй (1594. и 1595. р.). Ѳдтакъ пѣдъ проводомъ Наливайка и Лободы служили Запорожцѣ цѣсареви, котрый жадавъ, щобъ черезъ Волощину дѣстались надъ Дунай и за тою рѣкою напали на краѣ турецкй. Своими походами оба тѣ проводырѣ козакѣвъ побудили обохъ господарѣвъ, волоского и молдавского, ѳдступити ѳдъ султана. Господарѣ тѣ и князь семигородекй були тогдѣ вразѣ зъ козаками єдиними союзниками Рудольфа II., и ѳдъ того часу, якъ они станули по єго сторонѣ, наступивъ зворѣтъ въ вѣйнѣ зъ Турками.¹⁾

Коли опѣсля настала унйя церковна, то Василь Константинѣ, князь Острожскй, вговорювавъ православ-

¹⁾ Корн. Заклинскй, „Зношеня цѣсаря Рудольфа II. зъ козаками и ихъ участь въ вѣйнѣ угорско-турецкѣй въ р. 1594. и 1595“. (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичной во Львовѣ на рѣкъ шкѣльнй 1881/2. Львѣвъ, 1882; стор. 1—38).

ныхъ обывателѣвъ королѣвства польского, по́днести противъ ней протестъ. Якъ про таке слово славного князя дѣзнались козаки, то по́дъ проводомъ Наливайка выступили противъ епископѣвъ и панѣвъ свѣтскихъ, щѣ сприяли уніи. Въ зимѣ 1595—1596 р. Наливайко злучивъ ся зъ Лободою, и повстанє стало прибирати грѣзный розмѣръ. Хочь оно опѣсля не повелось козакамъ, то таки на згарищи усобицѣ домашньої тлѣла искра, щѣ легко могла запалахкотѣти поломямъ на острахъ ворогамъ Руси.

Хоча лихолѣте татарске поволи минало, то однако рускїй грамотѣѣ довшїй часъ не могли розвинути литературной дѣяльности, рѣвно, якъ чоловѣкъ, щѣ жие въ недоли, по тяжкѣмъ неспокоїнѣмъ свѣ не може рано взятись до щоденной работы. Въ загальнѣй апатїи до тогдѣшнього ладу политичного и суспѣльного годѣ було бѣ письменныхъ людей домагатись самостѣйного почину до змагань словесныхъ. Вже-жь бо й культура польска не могла примиритись зъ просвѣтою рускою, ба, она не призволила старшѣй своѣй сестрицѣ, зберегати батькѣвскїй заповѣтъ въ тяжкихъ злидняхъ. Тому-то й руска молодѣжь виховувала ся въ школахъ по вышшимъ плянамъ политичнымъ, щобы зъ годомъ-перегодомъ въ Польщи не пахло й духу руского. Вже королева Ядвига засновала (1379) своимъ коштомъ при университетѣ Пражскѣмъ особный интернатъ для студентѣвъ Литовцѣвъ и Русинѣвъ, а въ 1409. р. отворено такїй интернатъ (*contubernium pauperum*) при академіи Кракѣвскѣй.¹⁾ Коли-жь по принятю уніѣ зъ Римомъ Єзуиты занялись вихованємъ сынѣвъ шляхты, то по свѣдоцтву митропи-

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II, 1882; стор. 26.

лита Велямина Рутского въ короткѣмъ часѣ около 200 русскихъ паничѣвъ въ латинскихъ школахъ перейшли на обрядъ латинскій. Про-те въ письмѣ до куріѣ римской замѣтивъ митрополитъ, що при такѣмъ поступованю польскихъ политикѣвъ за десять рокѣвъ остануть ся при уніи тѣлько хлопы, и що ѳдтакъ унія упаде, по-заякъ хлопы не здужають єѣ боронити противъ схизматикѣвъ.¹⁾

При такихъ обставинахъ, неприхильныхъ розвоєви просвѣтної и народної жизни на Руси не могло появиться багато памятниківъ литературныхъ. А вже-жь заходами брацтвъ и патріотѣвъ русскихъ засновувались школы и друкарнѣ. Такъ въ 1580. р. Константинъ, князь Острожскій, засновавъ у себе вышу школу для науки грецкого и латинского языка, и поставивъ въ нѣй ректоромъ ученого Грека Кирила Лукариса, що опѣля бувъ патріархомъ Царгородскимъ. Славнѣйшою ѳдъ школы въ Острожѣ була школа Львѣвска, котру брацтво при церквѣ Успенскѣй ѳдъ р. 1586. удержувало. Въ нѣй були три класы, въ котрыхъ крѣмъ наукъ элементарныхъ учитель („дидакаль“) учивъ такожъ тогдѣшньої мудрости, се-бѣ-то сѣмохъ свобѣдныхъ штукъ: граматики (грецкой, латинской и церковно-славянскѣй), діалектики, реторки, музики, аритметики, геометріѣ и астрономіѣ. И дѣйстно ученики („судей“) сея школы вправлялись добре въ языкахъ грецкѣмъ и церковно-славянскѣмъ, коли пѣдъ проводомъ своего учителя Арсенія зладили (1591) „Грамматику доброглаголивого еллино-словенскаго языка“. Въ „порядку школьнѣмъ“ сказано мѣжь иншимъ, що богаті дѣти надъ убогими въ школѣ нѣчимъ вышій не мали бути, якъ тѣлько наукою. Учитель мавъ

¹⁾ Annales ecclesiae ruthenae; p. 274.

въ субботу учити дѣтей страху божого и „обычаѣвъ встыдливыхъ младенческихъ“, а бѣтакъ не боронивъ имъ „памятного по чаши школьнѣй“.¹⁾

Школа Ставропигійека була найлучшою изъ тогдѣшнихъ школъ рускихъ, изъ за-чого не тѣлько изъ воеводства руского, але й зъ Украины приѣзджали сюды талантливѣ „спудей“ для науки вышней, якои не могли набути й въ самѣмъ Кіевѣ. Въ сѣмъ городѣ заведено школу на Подолѣ мабуть въ 1615. р. Тогдѣ бо Гальшка, зъ роду Гулевичъ, жена Мозырского маршалка, Степана Лозки, подарувала своє обѣите зъ будѣвлями и майданомъ, щобы тутъ основано брацкій монастырь зѣ школою. Оѣтакъ багато осѣбъ духовныхъ и свѣтскихъ вписалось въ члены брацтва, котре звало ся Богоявленскимъ бѣдъ церкви, поставленои на обѣистю, щѣ подарувала Гальшка.²⁾ Въ 1620. р. патріярхъ Єрусалимскій, Теофанъ, потвердивъ уставъ брацкій, надавши брацтву зъ церквою назву Ставропигіѣ патріяршои. Въ школѣ Кіѣвскѣй були три клясы, якъ и въ школѣ Львѣвскѣй, и она звалась „школою наукъ еллино-словенскаго и латино-польскаго письма“. Кіѣвскій митрополить Петро Могила перетворивъ опѣсля тую школу въ колегію.

Крѣмъ вышихъ школъ въ Острозѣ, Львовѣ и Кі-

¹⁾ Чашою школьною або березовою кашою звались тогочаснѣ наказуваня, котрѣ для бѣольшой памяти затверджувано рѣзгами або кіями. — Про „порядокъ школьный“ порѣви „Галичанинъ. Литературный сборникъ, издаваемый Яковомъ Ѡ. Головацкимъ и Богданомъ А. Дѣдицкимъ“. Львовъ, 1863. Книга I; стор. 72—78.

²⁾ Давнѣйше думали, щѣ школу Богоявленского брацтва въ Кіевѣ засновано въ 1589. р., та щѣ, коли она (1614) згорѣла, переведено еѣ (1615) въ двѣрь, подарованый Гальшкою Гулевичѣвною, женою Степана Лозки, маршалка Мозырского. (Порѣви „Кіѣвскую Старину“, т. XI, 1885; стор. 85—116).

євъ находились ще школы при брацтвахъ въ цѣлѣй полуднево-захѣднѣй Руси. Важнѣйшою зъ нихъ була школа въ Луцку; уставъ ея потвердивъ Кирило Лукарисъ, патріярхъ Царгородскій. Впрочемъ були ще приватнѣ школы при монастыряхъ и церквахъ. Хоча же въ сихъ школахъ подавалася наука въ мовѣ мертвѣй, с. е. церковно-славянскѣй, хоча дѣти вчились тутъ тѣлько букваря и псалтыри: все-жь таки волѣли Русины вчитись въ тыхъ школахъ брацкихъ и церковныхъ, де переймались любовою до своего обряду, нѣжь у школахъ єзуитскихъ, де молодцѣ набували неохоты до святощій рѣднихъ. А було вже тогдѣ на Руси чи-мало шкѣль єзуитскихъ. Въ Вильнѣ завели Єзуиты академію ще за короля Степана Баторого; троха пѣзнѣйше засновали они колегію въ Полоцку, въ Ярославѣ галицкѣмъ и въ Львовѣ. Въ першѣй половинѣ вѣку XVII. повстали єзуитскѣ колегіѣ въ Луцку, Барѣ, Перемышли и въ декотрыхъ городахъ Бѣлой Руси, ѡдтакъ въ Кієвѣ и Острозѣ. Родичѣ ѡддавали радо Єзуитамъ свои дѣти на науку, тому-що въ Польци уважано ихъ добрыми педагогами и славными учителями языка латиньского, котрый тогдѣ бувъ признакомъ науки високои. А вже-жь Єзуиты въ починахъ униѣ не оказувались противниками языка руского, и ѡдтакъ Петро Скаргарадивъ Полякамъ заводити школы рускѣ, щобы вѣхъ Русинѣвъ тымъ скорше перевести на католицизмъ. Коли-бъ отже вѣ навчились по-руски, тогдѣ, по думцѣ Скарги, лекше було-бъ Полякамъ наглядати письменну дѣяльнѣсть Русинѣвъ.¹⁾ Та й швидко осяг-

¹⁾ Норѣви. слѣдуючѣ слова Єзуита Петра Скарги: „Byśmy byli czujni, mogliśmy dawno szkoły ruskie mieć, a wszystkie pisma ruskie przejrzeć, i w słowieńskim ich języku mieć swoje katoliki ćwiczone. Trzeba było i na polski abo ruski język przekładać ruskim narodom rzeczy ku temu służące, żeby rychlej prawdę obaczyli“. („Ка-

нули Єзуиты своєї цѣли: руска молодѣжь шляхоцка покидала вѣру батькѣвъ, и зъ годѣмъ-перегодѣмъ унія була долею мѣщанъ та люду простого.

Такъ отже супротивъ колегій єзуитскихъ Русины зѣ своїми обрядовими школами не могли довго устоятись: имъ треба було зреформувати бодай высшій свої школы, щѣбъ вийшли зъ нихъ дѣячѣ такі, якій могли-бъ стати до словесной боротьбы зъ противникомъ умнымъ та сильнимъ. Такої реформи пѣднявъ ся Кіѣвскій митрополитъ Петро Могила, щѣ устроивъ свою колегію по взѣрци академіѣ Кракѣвской. И справдѣ Могилянська колегія въ Кієвѣ виховала багато талановитыхъ мужѣвъ, щѣ поважились иногдѣ выступати въ диспуту зъ тими словутными схолястиками латиньскими, котрї въ дїялектичѣ вважались непѣбдними. Одтакъ деякі изъ тыхъ ученыхъ Украинцѣвъ въ вѣцѣ XVII. несли свѣтло науки изъ колегіѣ Кіѣвской въ Москву, де тьма тьмуца обгорнула людей, пригломшенихъ ѣдъ своїхъ царѣвъ тяжкою долею.

Зъ-по-мѣжъ народѣвъ славянськихъ тѣлько одній Москвичѣ не заявляли нѣ найменшой дѣяльности литературной. Въ вѣцѣ Ивана Грозного супротивъ самоволѣ царской поникли всѣ признаки житя чоловѣка-невольника. Одень-однѣсѣнній грамотѣй Максимъ Грекѣ (1480—1556) не здужавъ оживити мертвоты во всѣхъ напрамахъ жизни народной, суспѣльной и просвѣтной. Та-жъ мѣжъ Москвичами були такі люде, котрї ѣдклялися молодѣжь ѣдъ науки, мабутъ то наука веде до єресей и робить чоловѣка божевѣльнымъ. Коли-жъ въ Москвѣ про свободу и волю людемъ и не снилось, то

въ Сербіи и Болгаріи укѣнчилась драма народна сумною катастрофою въ боротьбѣ зъ Турками про само-стѣйность народну. Сербѣвъ побороли бисурманы 15. червня 1389. р. на Косовѣмъ поли, а Болгаре втратили волю 1393. р. Коли-жь словесна жизнь у Болгаръ зовсѣмъ зныдѣла, то Сербове жили ще якійсь часъ згадкою колишньої славы, а въ сербско-хорватскѣмъ краю, Далматинскѣмъ приморю, именно же въ Дубровнику, процвѣтала литература гарно. Сей бо край стоявъ пѣдъ управою Венеціанѣвъ и корыстувавъ ся свободою, изъ-за чого Дубровницка република справедливо могла называтись полуднево-славянскими Атенами. Мѣжь прочими народами славянскими найвыше въ просвѣтѣ станули тогдѣ Чехи та Поляки; оба тѣ народы зовуть вѣкъ XVI. золотымъ вѣкомъ свои литературы. У Чехѣвъ словесность процвѣтала ѡдѣ 1526. до 1620. р. (до нещасной боротьбы на Бѣлѣй Горѣ), а у Полякѣвъ змоглась велично жизнь литературна ѡдѣ 1548. до 1606. р. Такожъ Словѣнцѣ або Хорутане почали розвивати свою литературу ѡдѣ часѣвъ реформаціѣ Лютеровои. Именно Юрій Далматинъ переложивъ (1584) цѣлу Библию на мову рѣдну, мѣжь-тымъ коли Адамъ Богоричъ, ученикъ Меланхтона, въ Виттенбергу (1584) першу граматику словѣнську выдавъ. — Порѣвнавши отже литературну дѣяльність въ тогдѣшній Руси зъ просвѣтними змаганнями другихъ народѣвъ славянскихъ зможемо дѣйти до сего выселѣду, що хоча въ нашѣй батькѣвщинѣ не ширилась ще просвѣта своя рѣдна въ словѣ живѣмъ, то все-таки заходами брацтвѣ церковныхъ посѣяно багато здорового зерна, зъ котрого при сприяючихъ обставинахъ часу могло-бъ було вирости буйне колосѣ ядренисте.

Литература церковна.

Творы писателѣвъ церковныхъ въ першій половинѣ сего періода не мають литературной стѣйности, бо деякі грамотѣѣ були чужинцями, щѣ не знали вѣдчѣ и свѣтогляду народу руского. Впрочѣмъ вѣки XIV. и XV. суть темнымъ періодомъ въ руско-украиньскій исторіи, поза-якъ стародавній побуть рускій нападомъ татарскимъ розрушивъ ся, а ѳдтакъ проявивъ ся справдѣшний заколотъ въ розвою національнѣмъ и суспѣльнѣмъ, поки не повстала козачина зъ своими змаганями до дѣяльного житя народного. А вже-жъ просвѣту на Руси двигнули именно три важніи чинники: винаходѣ штуки друкарской, Реформація и унія церковна. Перші друкованіи книги церковні явились въ Краковѣ (1491), а ѳдтакъ Франць Скорина печатавъ въ Празѣ Библию руску (1517—1519), а въ Вильнѣ Апостолъ (1525) и „Малую подорожню книжку“; опѣля Иванъ Федорѣвъ друковавъ книги церковні въ Заблудовѣ недалеко Вильны, у Львовѣ и въ Острозѣ.¹⁾ Що-до книгъ, доси невыдрукованыхъ, годить ся спѣмнути про Новый Завѣтъ, переложеный на мову малоруску Валентиномъ Негалевскимъ (1581) въ селѣ Хорошовѣ, нынѣшняго Острожского повѣту, губерніи Волиньской. Сей перекладъ зладивъ Негалевскій пѣсля текету польского, выданого въ Раковѣ (1577) для Социніянъ Мартиномъ Чеховичемъ. Въ переднѣмъ словѣ до „ласкавого чителника“ Негалевскій замѣчає, щѣ ѳнъ „не самъ зъ своєи власнои хути... отважился съ польского языка на речь рускую письма нового тестаменту переложити, а учинилъ то за намовою и на-

¹⁾ Про перші друки церковніи и про выданія Библиѣи по-дасть ся въ дальшѣмъ уступѣ сєи главы одвѣтна вѣдомбєть.

поминаемъ многихъ ученыхъ, богобойныхъ а слово Божее милующихъ людей, которые писма польского читати не умеютъ, а языка словенского, читаючи писмомъ рускимъ, выкладу з словъ его не розумють¹⁾ Зъ сего видно, що Негалевскій, котрый бувъ вѣдай рускимъ шляхтичемъ, перекладъ Нового Завѣта зладавъ въ мовѣ малорускѣй для тыхъ своихъ одновѣрцѣвъ, котри не розумѣли нѣ польского, нѣ церковно-славянського языка. Противъ змаганъ Социніянъ и католикѣвъ въ Руси полуднево-захѣднѣй повставъ горячій прихильникъ православія, князь Андрѣй Михайловичъ Курбскій. Се бувъ емигрантъ московскій, колишній воєвода и своякъ царя Ивана Василевича Грозного. Не могучи погодитись зъ деспотичною самоволею царскою, Курбскій пѣддавъ ся польскому королеви Жигимонтови Августови (1563) и живѣ на Литвѣ, а опѣсля на Волини, та й переписувавъ ся зъ панами литовскими и рускими, особливо-жь зъ княземъ Василемъ Константиномъ Острожскимъ. Сего мецената руского бажавъ Курбскій ѡдвернути ѡдъ приязни зъ Социніянами и утвердити въ вѣрѣ православнѣй. Онъ упоминавъ такожъ князѣвъ Чарторыйскихъ, придержуватись вѣры батькѣвъ и не дружитись зъ Єзуитами. Въ цѣли пропаганды религійной писавъ онъ листы до знаменитыхъ панѣвъ и пань рускихъ, примѣромъ до князя Острожского, до княгинѣ Анны Деспотовны Збаражской, старостины Кременецкой и до иншихъ.

Коли-жь настала унія церковна, то провѣдники униѣтѣвъ и православныхъ списали багато книгъ, щобы бороити вѣру свою ѡдъ напастей противникѣвъ. По-мѣжь грамотѣями того часу ѡдзначавъ ся особливо Иванъ Вишеньскій, щѣ бувъ черцемъ на горѣ Атоньскѣй

¹⁾ „Кіевская Старина“, т. II, 1882; стор. 200.

и неначе пророкъ старозавѣтный станувъ на розпутѣ, покликуючи до трупѣвъ, щобы встали и очи розкрыли. Его голосъ гремѣвъ громомъ, бѣдъ котрого тремтѣли всякіѣ супостаты Руси. Онъ не жахавъ ся, высказати своимъ землякамъ гѣркѣ слова правды, спонукуючи ихъ до реформы въ житію религійномъ и суспѣльномъ. И слухала Русь смирно смѣливой проповѣди сего черця-аскета, однако не здужала таки ѡджити давнымъ житемъ, бо не доставало їѣ свободы пѣдъ управою брата-Славянина.

а) Писателѣ.

1. Фотій, митрополитъ Кіѣвскій и всеи Руси (1408—1431) бувъ родомъ Грекъ и зовемъ не дбавъ про просвѣтнѣи sprawy своей епархіѣ. Царгородскій патріархъ Антоній посвятивъ его на митрополита ще за житя Кипріяна, однако литовскій великій князь Витовтъ бувъ ему противный и по смерти Кипріяна домагавъ ся бѣдъ него, щобы изъ Москвы часто до Кіѣва приѣзджавъ и церковными дѣлами полуднево-захѣдной Руси щиро займавъ ся. Але хоча Фотій присягъ Витовтови, що вволить его волю, то сидѣвъ собѣ така въ Москвѣ и приѣзджавъ въ Русь-Украину тѣлько тогдѣ, коли ѡдбиравъ данины бѣдъ епископѣвъ и богатѣи доходы митрополіѣв Кіѣвской. Въ загалѣ сей чужинець бувъ великій хапуга, щѣ на Руси займавъ часто богату займанщину. Зъ такимъ митрополитомъ не мѣгъ Витовтъ погодитись; впрочѣмъ онъ бажавъ позбутись всякой звязи зъ Москвою и про-те въ 1414. р. зѣбравъ въ Новгородку іерархѣвъ и делегатѣвъ изъ людей свѣтскихъ та духовныхъ для выбору митрополита нового. На тѣмъ соборѣ выбрано отже литовско-рускимъ митрополитомъ ученого Болгарина, Григорія Цамблака (Самвлака), щѣ бувъ своякомъ покѣйного митрополита Кипріяна, а коли патріархъ Цар-

городекій не хотївъ его посвятити, то сего церковного акту довершили въ Новгородку самі епископы (16. падолиста 1416. р.). О́дтакъ Фотій кинувъ клятву на Цамблака и на всѣхъ тыхъ, котрі поставили его митрополитомъ. Але той проклѣнъ пристрастного митрополита Московского не налякавъ нѣкого на Руси, и про-те Цамблакъ користувавъ ся всѣми правами самостѣйного архипастыря до своєї смерти (1419).

Опѣсля-жь Витовтъ примиривъ ся зъ Фотіємъ и узнавъ его митрополитомъ Кіівскимъ и всеи Литвы. Видячи, що такому могучому князеви годѣ противитись, Фотій дбавъ уже бѣльше про митрополію Кіівску, ба, ѳнъ навѣстивъ Галичъ и Львѣвъ (1421) и ажъ по смерти Витовта (27. жовтня 1430. р.) осѣвъ постѣйно въ Москвѣ, де й умеръ 1. липня 1431. р.

Фотій писавъ *Поученія* князямъ, боярамъ и духовенству въ языцѣ церковно-славянськѣмъ. Въ Новгородскѣй Софійскѣй бібліотецѣ находить ся въ рукописи 16 такихъ поученій вразъ зъ *Духовнымъ Завѣщаніємъ*, въ котрѣмъ Фотій описавъ и жизнь свою.¹⁾ Въ однѣмъ „поученію“ поветає ѳнъ противъ выбору Цамблака въ митрополиты и зове поганцями („язычниками“) тыхъ епископѣвъ, що були на звѣтнѣмъ соборѣ въ Новгородку. „Поученія“ Фотія не мають стѣйности литературной, але важні суть изъ-за того, що малюють образъ тогдѣшнього суспѣльного жита, особливо въ великѣмъ князѣвствѣ московскѣмъ. Изъ нихъ довѣдуємо ся, що духовники займались торговлею и лихвою („рѣзоимствомъ“), що тогдѣ ѳдбувались судові поєдинки, и т. и.

¹⁾ Поученія Фотія напечатано въ I. томѣ Актѣвъ Историч. Спб. 1841, а Духовное Завѣщаніе або прощальну грамоту замѣщено въ VI. томѣ Полн. собр. русск. дѣтоп. стор. 144—148.

2. Григорій Цамблакъ. Про жизнь сего книжника, которо зовуть такожъ Самвлакомъ (Семивлакомъ), мало-що намъ звѣстно. Кажуть, що ѓнъ бувъ игуменомъ монастыря сербского въ Дечанахъ и пресвитеромъ молдавской церкви въ Сочавѣ. Опѣсля Кіѣвскій митрополить Кипріянь призвавъ его въ Русь, але Цамблакъ не пѣзнавъ свѣтогляду народу руского, ба й не навчивъ ся добре того языка церковно-славянського, котрымъ хѣнувались грамотѣвъ рускій. Видно, що ѓнъ не довго живъ на Руси, закимъ поставлено его митрополитомъ (1414). А вже-жь бувъ ѓнъ ученымъ мужемъ, коли лѣтониси зовуть его „*книжнымъ зпѣло, изученымъ книжней мудрости всяцый изъ дѣтства*“¹⁾ Въ Московскій патріаршій бібліотецѣ зберігають ся мѣжь рукописями 27 поучительныхъ и похвальныхъ словъ его на празники Господекій и святыхъ. Мѣжь ними есть такожъ его надгробное слово въ память митрополита Кипріяна.²⁾ — Письма Цамблака ѓдзначають ся глубиною мыслей, тѣлько языкъ его являе багато грецизмѣвъ, и про-те стиль его есть замотаный и тяжкій.

Цамблакъ написавъ еще *Житіе св. Параскевы Терновской* — памятникъ, що належить до литературы болгарской, а ѓдтакъ зладивъ еще оденъ твѣръ, що ѓдноситъ ся до литературы сербской с. в. *Житіе Стефана царя сербского иже въ Дечахъ*. Такъ отже Цамблакъ своею дѣяльністю письменною причисляе ся ко исторіи литературы трохъ народѣвъ — Русинѣвъ, Болгаръ и Сербѣвъ.

3. Симеонъ Будный. Про него пишутъ, що бувъ Русиномъ литовскимъ и вчивъ ся въ академіи Кракѣвъ-

¹⁾ „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви.“ Томъ I. Изданіе II. С.-Петербургъ 1827; стор. 103.

²⁾ Порѣви Историч. Христом. Буслаева, стор. 923—926.

екѣй. Коли Николай Радивиль Чорный въ Клецку¹⁾ заснувавъ збѣръ кальвиньской конфессіѣ, то покликавъ ѡнъ туды Будного на пастора. Въ Несвѣжи²⁾ выдавъ сей ученый мужъ (1562) *Катихисисъ* для простаго народу руского и для христіяньскихъ дѣтокъ рускихъ. Повный титулъ сей рѣдкои книжки находить ся на послѣднѣмъ листѣ: „*Докопана естъ сія книга, зовемая греческимъ языкомъ Катихисисъ, а по словенски Оглашеніе Богу ко чти и посполитымъ людемъ языка руского къ наказанью и доброму наученью, накладомъ боголюбивыхъ мужей, пана Матвія Кавечинского, намѣстника Несвижского, Сімона Будного, Лаврентія Кришковского, въ городѣ Несвижскимъ подъ лѣты отъ воплощенія Спасова тысяча пятисотъ шестьдесятъ сторого, месеца іунія 10.*“

Будный присвятивъ Катихизисъ свѣй сынамъ князя Николая Радвила, щѣ бувъ воеводою Виленскимъ, найвышимъ маршалкомъ и канцлеромъ великого князѣвства литовского. Присвятивъ же свою книжку дѣтямъ того мецената кальвиньского по тѣй причинѣ, щобы они „не только въ чужоземекихъ языцѣхъ кохали ся, але бы ся тежъ и того з давна славного языка словенского розмиловати и онимъ ся бавити рачили.“ Призначаючи свѣй твѣръ для исповѣдникѣвъ вѣры кальвиньской, выступае ѡнъ ворожо противъ обрядѣвъ церковныхъ. Сей Катихизисъ выдано опѣсля у-друге въ Вильнѣ въ 1584. р. Авторъ написавъ его въ тогдѣшнѣй мовѣ рускѣй, щѣ уважалась урядовою въ Руси литовскѣй; тѣлько прикрасивъ еѣ подекуды словами и формами церковно-славяньскими. — Въ 1562. роцѣ выдавъ Буд-

¹⁾ Клецко, мѣсто, давнѣйше въ воеводствѣ Гезненьскѣмъ, теперъ въ вел. князѣвствѣ Познаньскѣмъ

²⁾ Несвѣжь, городъ въ губерніи Миньскѣй.

ный еще и другій творъ по-руски п. з. „*Оправданіе грѣшнаго человека предъ Богомъ*“, и посвятивъ его Евстафію Воловичови, маршалкови и писареву великаго князѣвства литовскаго. Въ сѣй книзѣ заявилъ онъ уже деякія тенденціи аріанскіи. И справдѣ не долго остававъ ся Будный при кальвинизмѣ. Принявши вѣру соцініянску або аріанску, ставъ онъ еѣ по Литвѣ ширити, а коли князь Радивиль уже не заявлявъ ему свои ласки, то перенѣсь ся до Лоска,¹⁾ замку Яна Кишки зъ Цѣхановця, старосты жмудскаго, котрый ставши ся проводникомъ тамошнихъ Соцініанъ, именувавъ Буднаго министромъ. Одъ того часу уважано Буднаго въ Литвѣ творцемъ новой секты, котру звано пѣвъ-жидѣвскою або ебіоницко-литовскою. — Для Соцініанъ переложивъ Будный цѣлу Библию на мову польску и выдавъ еѣ въ Несвѣжи у-перве 1570. р., а въ-друге 1572. р.

4. Христофоръ Бронскій. Сему прихильникови вѣры кальвинской приписують важный письменный творъ, котрый має ось-такій заголовокъ: „*Апокрисисъ, або отповѣдь на книжки о соборѣ Берестейскомъ, именовъ людей старожитной религи (религій) греческой, черезъ Христофора Филалета*²⁾ в рикль дана.“ Сей свѣй творъ выпечатавъ Бронскій въ Вильнѣ 1597. р., и присвятивъ его Янови Замойскому, канцлерову и гетьманову великому коронному. Пана сего похваливъ онъ изъ-за симпатіи до Русинѣвъ, замѣтивши въ посвященіи своей книги отъ-се: „Разъ зъ устъ Вашей Милости тая вышла сентенція, же в вѣрѣ никому не треба квалту чинити. — Зганилъ то Ваша Милость разъ, же мы грецкого набоженства люде въ набоженстве нашимъ преслѣдовани

¹⁾ Лоскъ, теперь мѣстечко губерніи Виленской.

²⁾ *Φιλαλήτης*, слово грецке, знач. „приятель правды.“

бываемъ"... Книгу сю подѣливъ авторъ на чотыри части. Въ першій части пише про соборъ Берестійскій, „о выкrochenю митрополита Кіевскаго и епископовъ“, що прийняли унію: замѣчае, що именемъ православныхъ выдано книжку п. з. „*Еклезисъ, албо короткое зобранье справъ, которіи ся дѣлали на польстномъ синодѣ въ Берестю литовскомъ*“. Въ части другій розказуе авторъ про дѣя церкви православной на Руси въ часѣ собора Берестійскаго; въ части третій пише: „О монархіи, албо единовластіи костелномъ папезовъ римскихъ;“ наконецъ въ части четвертій боронить патріярха Царгородскаго.

Апокризисъ Филалета написана языкомъ макароничнымъ, с. е. языкомъ малорускимъ примѣшанымъ зѣ словами польскими. А вже-жъ змѣстомъ своимъ естъ она творомъ вельми важнымъ, по-за-якъ малое живый образъ сучаснаго жита церковнаго и суспѣльнаго. Однакже Мелетій Смотрицкій, принявши унію, не злюбивъ автора сеи книги и въ Апологіи своій назвавъ его кальвинистомъ, що не знавъ нѣ вѣры грецкои, нѣ письма рускаго.

5. Мелетій Смотрицкій. Онъ родивъ ся въ Смотричи на Подѣлю. Его отецъ, Герасимъ Даниловичъ Смотрицкій, бувъ пѣдстаростою Каменецкимъ и ректоромъ вышней школы въ Острозѣ. Першимъ учителемъ Мелетія бувъ Кирило Лукарисъ, що вчивъ языкѣвъ грецкаго и латиньскаго въ школѣ Острожскій. Коли-жъ молодой Смотрицкій заявивъ великій талантъ въ науцѣ, то Василь Константинъ, князь Острожскій, пѣславъ его въ езуитску колегію въ Вильнѣ. Ще за жита Острожскаго написавъ онъ статью противъ новаго римскаго календаря и „*Вирши на отступниковъ*“, печатані въ Острозѣ 1598. р. По смерти сего своего добродѣя Мелетій поѣхавъ зъ дѣтьми рускаго князя Соломирецкаго за границу, поѣтивъ деякі университеты нѣмецкі и пѣзнавъ про-

свѣту захѳдной Европы. Повернувши домѳвъ выдавъ въ 1610. р. въ Вильнѳ книгу пѳдъ заголовкомъ „Θρήνος, to jest Lament jedynej, ųwiętej, powszechnej, apostolskiej, wschodniej Cerkwie z objaųnieniem dogmat wiary; pierwwej z greckiego na ųłowieųski, a teraz z ųłowieųskiego na polski przełozony przez Teofila Ortologa.“ Въ сѳмъ творѳ Смoтрицкѳй представивъ въ живыхъ, сильныхъ и поетичныхъ образахъ упадокъ рѳдной вѳры, жалкуючись именно изъ-за того, що знатнѳ роды шляхоцкѳй оденъ за другимъ ѳдъ неи ѳдступають. По причинѳ сего твору униты и латиняне заворушились вельми противъ православныхъ, тай появилась литература полемична. Именно езуитъ Петро Скарга выдавъ (1610) въ Краковѳ письмо п. з. „Na Treny i Lament Teofila Ortologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga“.

Опѳсля ставъ Смoтрицкѳй учителемъ въ ѳвю недалеко Вильны (1615) и въ тамошнѳмъ монастырѳ постригъ ся въ черцѳ. Въ 1620. р. духовенство и нарѳдъ выбрали его архимандритомъ Дерманьскимъ и такожь архѳепископомъ Полоцкимъ. Теофанъ, патриархъ ѳрусалимскѳй, установляючи на ново руску іерархѳю, посвятивъ Смoтрицкого на архѳепископа. Въ 1621. р. написавъ ѳнъ по-польски „Оправдане невинности“ (Verificatia niewinnoųci), де ѳдпиравъ поговѳръ, що на него звертали, мабуть то ѳнъ хоче зрадити Польшу и передати ся Туркамъ; такожь доказувавъ ѳнъ тутъ право народу руского, зреформувати церковну старшину. Коли-жь 1623. року убито унитеского архѳепископа Полоцкого, Иосафата Кунцевича, то противники православѳя приписували Смoтрицкому головну вину сего убѳйства. Прo-те втѳкъ ѳнъ зъ Витебска на Украину, а ѳдтакъ поѳхавъ ажъ въ Царгородъ, де пробувавъ три роки; ѳдтѳль ѳдпиравивъ ся въ Римъ и тамъ принявъ унѳю. Въ 1628. р. выдавъ по

польски свою „Апологию“ въ котрѣй оправдувавъ свое ѡдступленє ѡдъ православїя и старавъ ся доказати, що въ церквѣ православної суть єреси.¹⁾ Митрополитъ Іовъ Борецкій написавъ противъ Апологїѣ ѡдѡбръ пѡдъ назвою „Аполлія“ (погибель), а протоієрей Слуцкій, Андрѣй Мужиловскій, выдавъ (1629) брошуру въ мовѣ польскѣй п. з. „Antidotum“.

Папа Урбанъ VIII., хотячи Смотрицкого при униї удержати, именовавъ его архієпископомъ Ієрополитаньскимъ и въ письмѣ своѣмъ похваливъ его изъ-за правои вѣры; зъ ласки-жъ Полякѡвъ одержавъ Мелетїѣ богату архимандрїю въ Дерманьскѡмъ монастырѣ на Волини. Тому же, що ѡнъ неразъ змѣнявъ вѣру, були на Руси такї люде, котрї думали, що ѡнъ не єсть нѣ унитомъ, нѣ православнымъ, и що якусь нову вѣру ввести бажає. Про-те брацтво св. Духа въ Вильнѣ просило его въ письмѣ, щобъ ѡнъ Руси не роздиравъ ще на часть третю. Смотрицкій ѡдписавъ брацтву, що оно безъ причини пѡдсуває єму таку нѣчєсть, по-за-якъ ѡнъ запопадливо старає ся зъєдинити Русь роздвоєну; впрочѡмъ радить ѡнъ землякамъ, щобъ выбрали собѣ патріарха окремого. Се письмо Мелетїя зове ся „Упѡмненємъ“ (Pagaenesis) и его выдавъ ѡнъ по-польски въ Краковѣ (1629).

Смотрицкій умеръ 1633. р. въ монастырѣ Дерманьскѡмъ. Кажуть, що неприятелѣ дали єму напитись

¹⁾ „Apologia peregrinatiej do krajów wschodnich, przez mię Melietusza Smotrzyckiego, M. D. Archiepiskopa Połockiego, Episkopa Witepskiego, Mścislawskiego, Archimandrytę Wileńskiego i Dermańskiego roku 1623. i 24. obchodzonej, przez fałszywą bracią słownie i na piśmie spotwarzonej, do przezacnego narodu ruskiego obojogo stanu duchownego i świeckiego sporządzona i podana A. 1628. Augusti die 25. w monasteru Dermaniu.“

отруты. Ёго біографъ Яковъ Суша, єпископъ Холмскій и Белзкій, оповѣдає, що по єго воли похоронено єго вразъ зъ похвальнымъ письмомъ папы. Той листъ вложено єму въ руки.

Мелетій Смотрицкій бувъ грамотѣмъ вельми ученымъ и въ діалектицѣ мѡгъ рѡвнатись зѡ всякимъ єзучитомъ. Онъ написавъ багато творѡвъ переважно въ мовѣ польскій; а вже-жъ изъ всѣхъ єго богословскихъ письмъ найважнѣйшимъ єсть Θρηνησις (Lament), про котре выше де-що сказано. Въ нашѡй литературѣ займає Смотрицкій вельми поважне мѣсце изъ-за того, що выдавъ въ Євю (1619) граматуку языка церковно-славянського. (Гляди главу слѣдуючу: „Литература свѣтска.“)

5. Иванъ Вишеньскій.¹⁾ У кожного народа, що побиває ся довгою недолею, выступає въ рѣшучѡй добѣ лихолѣтя такій мужъ, що силою волѣ та громомъ слова потрясає землякѡвъ, запоморочєныхъ своимъ нерозумомъ и чужою кормигою, — що кличе-покликує ихъ до житя нового, до реформы житя єуспѡльного и народного. Такимъ мужемъ на Руси бувъ аскетъ-чернець Атоньскои горы Иванъ Вишеньскій. Онъ родивъ ся въ Галичинѣ, въ мѣсточку Вишнѣ, бувъ отже землякомъ гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, що бувъ єыномъ Самбѡрського шляхтича Конона або Конаша Сагайдачного. Де онъ учивъ ся и де постригъ ся въ черцѣ, годѣ дѡзнатись. Мабутьъ въ кѡнци вѣку XVI. найшовъ онъ захистъ противъ невзгодинѣ часу на горѣ Атоньскѡй въ Болгаріи. Оєси посылавъ онъ южнорускому народови, панамъ и єпископамъ свои славноє посланіє, що уважають ся справдѣ перлами въ тогдѣш-

¹⁾ Цѣнну монографію про Ивана Вишеньского написавъ талантливый профессоръ Харьковскаго университета Н. Ѳ. Сумцовъ („Кієвская Старина;“ томъ XI. 1885; стор. 649—677).

ній літературі церковній. Іногдѣ вертавъ зъ Атона на Україну, щоби живимъ словомъ спонукати землякѣвъ до життя нового.

Іванъ Вишеньскій бувавъ у свого приятеля Іова Княгиницького, щѣ заснувавъ въ Галичинѣ Скитъ Манявскій, але Атонъ приманювавъ его опять до себе, де чернець-патріотъ моливъ ся за нещасну Русь и въ єи хосенъ списувавъ свои „посланія.“ А вже-жъ присутність его на Русі була неразъ вельми пожадана; про-те на соборѣ Кіівскѣмъ (1621) рѣшено, пѣслати на гору Атоньску и прикликати ѳдтамъ въ рѣдну землю кѣлькохъ черцѣвъ, а мѣжь ними именно Івана зъ Вишнѣ. Тѣлько-жъ не звѣстно, чи Вишеньскій на той зазывъ отцѣвъ собору прийшовъ опять въ родину; такожь не можъ дѣзнатись, де ѳнъ умеръ, чи на Русі, чи въ чужинѣ на горѣ Атоньскѣй.

До насъ дѣйшли чотыри творы сего знаменитого черця, писаніи по поводу принятія уніѣ церковной въ Русі-Украинѣ:

1) „Посланіє ко князю Василю Острожскому и ко всѣмъ православнымъ христіянамъ въ Малой Россіи.“

2) „Посланіє Аѳонскаго монаха Іоанна Вишенскаго ко всѣмъ православнымъ жителямъ юго-западной Русі и польско-литовскаго королевства.“

3) „Посланіє Аѳонскаго монаха Іоанна Вишенскаго къ митрополиту и епископамъ юго-западной Русі, приплывшимъ унію.“

4) „Сочиненіє монаха Аѳонскаго о заблужденіяхъ римскої сьри.“¹⁾

Крѣмъ сихъ „посланій“ Вишеньскій написавъ ма-

¹⁾ „Акты относящіє ся къ исторіи южной и западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією.“ Томъ II. С.-Петербургъ; стор. 205—270.

буть еще „Зачатку мудрого латинника съ глупымъ Русіномъ въ диспутацію.“ Хоча бо авторомъ сего твору зове ся атоньскій чернець Христофоръ, то по мнѣню ученого профессора Н. Θ. Сумцова имя се уважае ся псевдонимомъ, подъ котрымъ скрывает ся Иванъ зъ Вишнь.¹⁾ Про деякіи иншіи письма меншой ваги трудно рѣшучо сказати, чи авторомъ ихъ есть дѣйстно сей славный чернець-грамотѣй.

Иванъ Вишеньскій одзначае ся въ творахъ своихъ горячимъ патріотизмомъ. Гбркими словами правды хотѣвъ бнѣ панѣвъ и епископѣвъ вгамувати въ ихъ роєкѣшнѣмъ житю. И ось смиренный сей чернець, щѣ носивъ *каптуръ или страшило на голову*, щѣ въ просте одѣне *яко въ мѣхъ оболочя* и узувъ ся *въ чоботища невмѣртїи*, явивъ ся панамъ збыточникамъ строгимъ проповѣдникомъ покаянн, котрый звѣщавъ имъ загибель, если не поправлять своего житя. А вже-жь годѣ его назвати лишь сухимъ аскетомъ: се бувъ справдѣ типъ Украинця, щѣ смѣе ся крѣзь слѣзы; про-те въ его пророчихъ упѣмненяхъ проявляе ся иногдѣ сердечный гуморъ, супротивъ котрого ачейже не могли остатись байдужными зворовленїи сыны Руси-Украины.

Вишеньскій любить народнїи святощѣ и радить духовенству проповѣдати слово божѣ въ мовѣ живѣй; однакже не позволяе грамотѣямъ, Евангелїе и Апостоль перекладати на мову народну, по-за-якъ языкъ церковно-славянскїи одѣ вѣсѣхъ языкѣвъ есть Богу наймилѣйшїи, „*попечже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се есть, кераматикъ, риторикъ, діалектикъ — простымъ прильжнимъ читанїемъ — къ Богу приводить.*“²⁾

¹⁾ Иоаннъ Вишеньскїи („Кїевская Старина“, томъ XI, 1885; стор. 651.)

²⁾ Акты..., стор. 210.

Видячи въ языцѣ церковно-славянськомъ засновокъ всеи поваги обряду грецкогo, Вишеньскій не любитъ Аристотеля и Плятона, думаячи, що сучасна наука схолястична має свое жерело въ науцѣ тыхъ философѣвъ грецкихъ. Сюды ѳдносять ся отъ-сѣ его слова: „Бгда есте на латинскую и мѣрскую мудрость ся полакомили, тогда есте и благочестіе стратили, въ свѣрь онемоцнѣли и побольши, и ереси породили... Чи не льпше тобѣ изучити часословецъ, псалтырь, ѳтѳоулъ, апостолъ и евангеліе... и быти простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получити, нежесли постизнути Аристотеля и Платона и философѣмъ мудрымъ ся въ жизни сѣй звати и въ геєну¹⁾ отгити? Разсуди! Минь ся видитъ, льпше естъ аки аза²⁾ знати, толко бы до Христа ся дописнути, которій блаженную простоту любитъ“...³⁾

Тому-що атоньскій чернець вѣрно придержує ся науки Христовои, не любитъ ѳнѣ народныхъ звычаѣвъ и обычаѣвъ зъ прикметами поганьскими; ѳдтакъ покликуює до землякѣвъ, щобы позбулись колядъ, щедрѣвокъ та й иншихъ народныхъ обрядѣвъ и забавъ.⁴⁾ А вже-жъ любитъ ѳнѣ людѣ и вступає ся у панѣвъ-єпископѣвъ за хлопами, котрїи не маючи за-щѣ соли купити „изъ одной мисочки поливку або борщикъ хлебчатъ — и сами себѣ панове и слуги суть.“⁵⁾

Въ загалѣ уминає ѳнѣ всѣхъ землякѣвъ, щобы жили мѣрно и не любувались въ ласощахъ та вытребенькахъ. Вже-жъ и мѣжь черцями не всѣ поборюють приману свѣта; „тому не дисейся“, каже ѳнѣ дальше, „або вѣмъ подвигъ и борба естъ жизнь тая, которое ты не

¹⁾ Геєна — геєнна=пекло; властиво: долина при Брусалимѣ, де дѣти жертвовались Молохови.

²⁾ Азъ — перша буква въ Азбуцѣ.

³⁾ Акты..., стор. 210. — ⁴⁾ *ibid.* стор. 223. — ⁵⁾ *ibid.* стор. 242.

знаєшь; бо еще еси на войну не выбрався, еще еси дома-туръ, еще еси кровоподъ, мясодъ, волоподъ, скотоподъ, зверподъ, свиноподъ, куроподъ, гускоподъ, птахоподъ, сытоподъ, сластноподъ, маслоподъ, пироноподъ, еще еси периноспалъ, мягкоспалъ, подушкоспалъ; еще еси тьлу угодникъ, еще еси тьлолюбителъ, еще еси кровопрагнителъ, еще еси перцоллюбецъ, шафраноллюбецъ, имбероллюбецъ, кьвоздиколюбецъ, кминолюбецъ, цукролюбецъ и другихъ брьденъ горко- и сладколюбецъ; еще еси конфактолюбецъ, еще еси чревобьскикъ, еще еси гортановстекъ, — еще еси гортаномудрецъ, еще еси дьтина, еще еси младенецъ, еще еси млекопій Якъ же ты хочешъ бьду военника, бьчогося и боручогося, у щикки матернее дома сидячи, розознати, розсудити ?¹⁾

Такъ отже сей чернецъ „въ чоботищахъ невытертыхъ“ бувъ незвычайнымъ зъявищемъ въ тогдѣшней жизни суснблной. Хоть онъ не знавъ науки схоластичной, то силою вѣры и природнымъ умомъ взрбѣсправдѣ въ велита, супротивъ котрого сучаснй книжники явились покотигорошкомъ.

6. Кирило Транквилионъ-Ставровецкій. Онъ бувъ черцемъ и проповѣдникомъ въ монастырѣ печерскѣмъ въ Кієвѣ; опбеля поставлено его учителемъ у Львѣвскѣй брацкѣй школѣ Ставропигійскѣй, а наконецъ архимандритомъ въ Черниговѣ. Ставровецкій написавъ „Зерцало Богословіи“ и выпечатавъ его въ монастырѣ Почаѣвскѣмъ въ 1618. р. У-друге друкованѣ сю книгу такожь въ сѣмъ монастырѣ 1679. р., а въ-третѣ въ Кієвѣ 1696. р. Головный матеріалъ для уложеня важнаго сего твору давали ему письма богословѣвъ, особливо Василія Великого и Іоанна Дамаскина. Але къ выбору изъ богословскихъ книгъ прилучивъ онъ такожь розправы свѣтскихъ фи-

1) *ibid.* стор. 220.

лософѣвъ и вѣдомости фізіологічній, щѣ показують замѣтки самого автора: „такъ толкують наши богословцы и свѣтскіе философы“, „такъ повѣдають физелонцы“ (фізіологи або натуралисты). Въ „Зерцалѣ Богословія“ маємо двѣ части: перша часть роззирає о существѣ божѣмъ, ѡдтакъ о четвероякѣмъ свѣтѣ: невидимѣмъ (о ангелахъ), видимѣмъ (о чотырохъ элементахъ), чоловѣчѣмъ або малѣмъ (мікрокосмѣ), и злосливѣмъ, де панує дьяволъ; друга же часть говорить про два мѣсяца: про темный Вавилонъ и пресвѣтлый Сіонъ, а ѡдтакъ про блажену жизнь будущою вѣка. — Велими любопытнѣи суть именно статьѣ про элементы неодушевленого свѣта; они бо выказують середньовѣковѣи погляды на творене свѣта и на зъявища природнѣи. — Языкъ Зерцала Богословія єсть переважно (мало)рускѣи, та являє лишъ не богато слѣвъ и формъ церковно-славянскѣихъ и польскѣихъ.

Ставровецкѣи выдавъ еще „Евангеліє Учительное“, с. є. „Поученія на дни воскреснѣе и праздники всего года“, напечатавши єю книгу въ Рахмановѣ 1608., 1619. р. и въ Могилевѣ 1619. р. Але по указу царя Михайла Федоровича и патріярха Филарета (зъ д. 1. грудня 1627. р.) приказано було єю книгу и такожь другѣи творы сего автора спалити.

Ѳдтакъ написавъ ѡнъ въ 1646. р. „Перло многоцѣнное“, котре выпечатано въ Могилевѣ 1690. р. Тутъ находимо статьѣ богословскѣи, писанѣи то прозою, то вѣршами. За прозаичнымъ вступомъ (о видимыхъ и невидимыхъ дарахъ божѣихъ) слѣдують вѣршѣ духовного змѣсту, роздѣленѣи на двѣ части: въ першѣи части находить єя похвала Богу, Богородицѣ, ангеламъ, апостоламъ и святымъ, ѡдтакъ похвала на рѣздо, воскресене Христове и т. и.; — друга часть починає єя по-

хвалою на страсти Христові, по чомъ слѣдують: плачь Богородиць въ прозѣ, молитва ко Спасителю въ вѣршахъ, морализуючі стихотворы пѣдъ назвою „лѣкарства“, и наконецъ „казанья.“

7. **Захаръ Коныстенскій**, чернець, опѣля архимандрить печерского монастыря въ Кіевѣ. Онъ исправлявъ давній церковно-славянскій перекладъ *Бесѣдъ св. Іоанна Златоустого на Посланія св. апостола Павла* и выдавъ его въ Кіевѣ 1623. р., ѳдтакъ вразъ зъ Єлисеємъ Плетенецкимъ, архимандритомъ печерского монастыря, и зъ иншими учеными грамотѣями исправлявъ онъ пѣсля тексту грецкого перекладъ *Бесѣдъ Златоустовыхъ на Дьянія святыхъ Апостолъ* и зъ переднимъ своимъ словомъ выдавъ сю книгу въ Кіевѣ 1624. р. Въ 1624. р. выдавъ онъ еще „*Номоканонъ сиречь Законоправиликъ*“. Сю вельми важну книгу напечатано въ Кіевѣ у-друге въ 1629., а ѳдтакъ у Львовѣ 1646. р. и въ Москвѣ 1639. р. Тутъ зустрічаємо цѣкаві вѣсти про всякі забобоны тогочасні, розширені въ народѣ. Такъ довѣдуємо ся изъ сего Номоканона, що чарѳвницѣ при своихъ шентахъ уживали слова зъ псалмѳвъ, имена мученикѳвъ и написавши ихъ давали носити на шіа, — що они ховали змію за пазухою а потѳмъ здирали шкѳру и прикладали до очей и зубѳвъ за-для здоровля. Инші пророкували будучину, вѣщували долю або недолу, толкували щасливі або нещасливі днѣ породу. Забобонні люде прикликували до себе цыганокъ и ворожокъ; ворожили зъ воску, зъ олова, зъ бѳбу. Були й такі, що чванились тымъ, що розганяють облаки, що зачарѳвували бурѣ, вгадували, де находить ся вкрадена рѣчь и т. и. Номоканонъ ганить святки русалокъ, що ѳдбували ся зъ танцями на улицахъ, — ганить розкладане огнѳвъ, що дѣяло ся тогдѣ не тѳлько на Купала, але й

въ вечерь передь иными праздниками, а особливо въ день Вознесеня, зъ чимъ сполучалась окрема ворожба про долю и т. и.¹⁾

Въ 1625. р. архимандритъ Захаръ Копыстенскій напечатавъ рѣчь, выголошену въ день поминокъ своего попередника Плетенецкого. Тутъ доказувавъ ѓнъ потребу, поминати покѓйникѓвъ и ѓдширавъ тыхъ вѓльнодумцѓвъ, щѓ йдучи за протестантскою наукою не признавали хѓсна молитовъ за мерцями. Копыстенскій выступасе такожь противъ чистилища католицкого и доказуе, щѓ наука св. отцѓвъ про „мытарства“ зовеѓмъ не тая, щѓ наука про чистилище. „Мытарства“, учить ѓнъ, „се тѓлько рѓжнѓй перепоны и неспокоѓ, якѓ причиняють розлученѓй ѓдъ тѓла души воздушнѓй духи, подѓбно якъ „мытникове“ непокояють проѓздного свѓбѓдного чоловѓка на коморахъ мытницкихъ.“²⁾

Въ тѓмъ-же 1625. р. выдавъ ѓнъ *Толкованѓе на Апокалипсисъ* Андрѓя Кесарѓйского. Сю книгу присвятивъ ѓнъ панови Григорѓеву Далматову, щѓ бувъ ѓдступивъ уже ѓдъ православѓя. Се бувъ внукъ Константина Далмата, котрому авторъ присвячувавъ попереднѓ свои переклады. Захаръ уговорюе Григорѓя, щѓбы вернувъ до вѓры батькѓвъ своихъ, и каже, щѓ дѓдъ его зрадѓвъ бы зъ такого его повороту...

Важнымъ естъ еще тѓврѓ Копыстенского, написанный п. з. „*Палинодѓя*“³⁾ противъ книги „*Оборона униѓ*“, щѓ еѓ выдавъ Виленскѓй игумень Левъ Кревза (1618). Книги сеи доси не выпечатано; именно первѓстна рукопись автора находитъ ся въ печерскѓй Лаврѓ, а копѓиѓ

¹⁾ Н. Костомаровъ. „Русская исторѓя въ жизнеописанѓяхъ ея главнѓйшихъ дѓятелей.“ П. отдѓлъ. С.-Петербургъ 1874; стор. 69.

²⁾ *ibid.* стор. 68. — ³⁾ *Палинодѓя* — поворотъ.

ви розкинені по рѣзнихъ бібліотекахъ. Въ сѣмъ творѣсть багато записокъ всторичныхъ про іерархію Кіівску, про причини и початокъ унів и т. и. — ѳдтакъ высказує ся рѣзниця мѣжь наукою церкви православною а римскою. Десять главъ изъ сеи книги напечатано въ книзѣ „*О вѣртѣ*“ выданѳй 1648. р. въ Москвѣ. Опѳсля св. Дмитро, митрополитъ Ростовскій, пишучи свѳй *Каталогъ* митрополитѳвъ Кіівскихъ, корыстувавъ ся чи-мало Палинодією Копыстенського.

8. Лаврентій Зизаній Тустановскій родивъ ся въ Вильнѣ, походячи изъ шляхты рускои гербу Пилява. Довшій часъ живъ ѳнъ на Волини, корытуючись ласкою князѣвъ Острожскихъ; ѳдтакъ бувъ учителемъ и проповѣдникомъ въ Ярославѣ (въ Руси галицкѳй) та й учителемъ у Львѳвскѳй брацкѳй школѣ. Опѳсля-жь переселивъ ся оиятъ на Волинь, въ городъ Корець, де бувъ проповѣдникомъ и протоіереємъ. ѳнъ написавъ великій катихизисъ и. з. *Оглашеніє* въ тогдѣшнѣй книжнѳй мовѣ рускѳй и переложивши єго на языкъ церковно-славянскѳй поѣхавъ въ Москву та просивъ патріарха Филарета, щобы єю книгу затвердивъ. Патріархъ ставъ рукопись читати и велѣвъ поговорити зъ Зизаніємъ Богоявленському игуменови Иліи та справщикови¹⁾ Гришцѣ. Оба тѣ книжники говорили Зизанієви мѣжь иншимъ отъ-се: „У тебе въ книзѣ написано про круги небеснѣй, про планеты, про затымѣне сонця, про грѳмъ и блискавицѣ, про кометы, — але єй статья взявъ ты изъ книги Астрологіѣ, а сеєя книга уложена чарѳвниками поганьскими и не схожа зъ нашимъ православіємъ“. На те ѳдповѣвъ Зизаній: „Чому не схожа?

¹⁾ Справщикомъ звавъ ся той грамотѣй, щѳ исправлявъ книги и займавъ ся ихъ печатанємъ.

я-жь не написавъ колеса щастя и породу чоловѣка, не говоривъ, що звѣзды управляютъ нашимъ житемъ; я написавъ теѣ тѣлько для вѣдомости, нехай чоловѣкъ знаѣ, що се все твѣрѣ божій“. Одакъ сказали оба тѣ критики: „Ба, а хйба-жь се правда, шѣ ты кажешъ? облаки надувшись сходятъ ся и ударяютъ ся, и ѡдѣ того буває грѣмъ; огонь и звѣзды зовешъ звѣрjami, шѣ на небо-склонѣ!“ И запытавъ ся Зизаній: „А якъ-же по-вашому писати про звѣзды?“ На се ѡдповѣли Илїя и Гришка: „Мы пишемо и вѣруемо такъ, якъ Мойсей написавъ.“ Лаврентій пригорнувъ свою книгу до груди и поцѣлувавши передавъ еѣ власти церковнѣй для исправленя. Сей твѣрѣ Зизанїя выпечатано 1627. р. въ Москвѣ п. з. „*Катихизисъ, по литовски Оглашенїе, рускимъ же языкомъ нарицается Бесѣдословіе*“... Раскольники россійскїи выпечатали сю книгу у-друге въ Гроднѣ 1788. р.

Братъ Лаврентїя Зизанїя, Стефанъ, шѣ бувъ въ Вильнѣ учителемъ, выдавъ въ сѣмъ городѣ (1596) въ языкѣ церковно-славянскѣмъ и польскѣмъ „*Поученїе св. Кирилла, патрїарха Іерусалимскаго о Антихристѣ*“, присвячуючи сю книгу Василеву Константинову, князю Острожскому. Стефанъ Зизаній написавъ такожь маленькїй катихизисъ п. з. „*Изложенїе о православной вѣрѣ короткимъ пытанїемъ и отповѣданїемъ для латейшаго выразумня христіанскимъ дѣтемъ*“. Сей катихизисъ выпечатано на 6 карткахъ въ додатку до Лексикона Лаврентїя Зизанїя.

9. Исаїя Борисовичъ Копинскїй. Онъ учивъ ся въ Ставропигїйскѣй брацкѣй школѣ у Львовѣ и постригъ ся въ черцѣ въ печерскѣй Лаврѣ въ Кїевѣ. Въ 1615. р. бувъ Копинскїй старшимъ черцемъ въ брацтвѣ Кїївскаго Божоявленьскаго монастыря и учителемъ новой школы при сѣмъ монастырѣ; ѡдакъ поставлено его

игуменомъ Кіівско-Межигібрского та Густинського монастиря. Ёго поважали паны литовско-рускій, а княгиня Вишневецка повѣрила ёму виховане свого сына Єремій. Коли Єрусалимскій патріярхъ Теофанъ повертаючи зъ Москвы приѣхавъ до Кієва, то на просьбу гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного посвятивъ ђнъ (1620) Копинського на православного епископа въ Перемышли; однако король польскій Жигимонтъ III. не хотѣвъ узнати ёго епископомъ, по-за-якъ по воли королѣвскѡй поставлено (1610) въ Перемышли Атаназія Крупецкого епископомъ унитскимъ. А вже-жь Русины православнї повитали радо свого архипастыря и про-те Копинскій сидѣвъ въ Перемышли, мѣжь-тымъ коли Крупецкій живъ въ монастирѣ св. Спаса за Старымъ Самборомъ. Коли-жь Копинському забаглось займити всѣ добра епископскій, то наѣхавъ ђнъ зъ людьми своими на монастирѣ св. Спаса, взявъ ёго силою и выгнавъ зъ-ѡдтамъ свого соперника. При тѡмъ нападѣ запропастилось багато важныхъ писемъ и грамотъ.

Копинскій бувъ ворогомъ всякои реформы церковной и не допускавъ примиреня православныхъ зъ унитами. Ђнъ бувъ першимъ, щѡ митрополита Іова Борецкого оповѣстивъ про „Апологию“ Смотрицкого, закидуючи сему творови багато похибокъ въ вѣрѣ. Изъ за сеи ревности для православія поставлено ёго (1628) архієпископомъ Смоленскимъ и Чернигѡвскимъ та й архимандритомъ монастирѣвъ заднѣпровскихъ. Ђдтакъ въ 1631. р. по смерти Іова Борецкого выбрано старенького Копинського митрополитомъ Кіівскимъ, Галицкимъ и всей Руси. Въ рѡкъ ѡпбеля (1632) архимандритъ печерского монастиря, Петро Могила, одержавши ѡдъ польского короля Владислава IV. грамоту на митрополию Кіівску, поѣхавъ до Львова, запросивъ сюды мѡ-

трополита зъ Волощины и кѣлькохъ владыкъ, котрѣ его въ церквѣ Успенскѣй посвятили на митрополита. Повернувши до Кієва Могила велѣвъ Копиньского выволѣчи зъ Золотоверхо - Михайлѣвского монастыря. Недужого старця схопили въ однѣй волосяницѣ, положили на коня и ѣдзели въ монастырь печерскій, де ѣтъ умеръ (1634).

Копиньскій написавъ *Посланіє* ко князю Бремѣн Корыбутови Вишневецкому, уговорюючи его вернутись до вѣры православной, въ котрѣй жили ѣ вмерли его предки та родителей. Посланіє се зъ р. 1631. выпечатано въ „Вѣстнику юго-западной и западной Россіи“ (іюль, 1862. стор. 54.). Мѣжь рукописями Московскои патріаршої бібліотеки находятъ ся отъ-сѣ два творы Копиньского: 1) „Алфавитъ духовный“, 2) „Лѣствица духовнаго въ Бозѣ иноческаго жителства“... Алфавитомъ духовнымъ зовуть ся короткѣй правила житя морального, уложенѣ въ порядку алфавита славянського. Лѣствица же дѣлеть ся на 33 ступнѣ або главы по числу лѣтъ земскои жизни Спасителя. Авторъ сего аскетично-морального твору думає, що якъ бы Адамъ не бувъ согрѣшивъ, то люде не родились бы дѣтьми, и родились бы не такъ, якъ теперъ родять ся. „Чоловѣкъ“, говорить Копиньскій, „родить ся ѣдъ жѣнки и стремить сполучити ся зъ нею, але тымъ самымъ умирає душею: такъ якъ сѣль, хоча родить ся зъ воды, получившись зъ водою, зновъ щезає.“ Авторъ не може вправдѣ ѣдкинути вѣнчаня, але лишає его тѣлько людемъ низшого ряду, мѣжь-тымъ коли люде вышѣй, черцѣ, мають наблюдати чистоту безженну.¹⁾

Справдѣ, така мудрѣсть чернеца не могла просвѣтити тогдѣшньої Руси, що потребувала иншого лѣку для

¹⁾ Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей.“ II. отдѣлъ. С.-Петербургъ 1874, стор. 73. 74.

реформи життя релігійного і суспільного. А вже-жъ Иванъ Вишеньскій доказавъ своїми письмами, що можна бути черцемъ-аскетомъ, а при-тѣмъ бѣльше практично задивлюватись на свѣтъ та зберегати святощѣ свого народу.

б) Першій типографъ. Выдана Библия и книгъ церковныхъ. Рукописи.

І. І. Швайпольтъ Фѳоль¹⁾. Першу друкарню для печатаня книгъ церковныхъ кирилицею засновано въ Краковѣ около р. 1491., а два роки опѣсля печатано такъ-жъ книги въ Венеціи и Цетиніи (въ Черногорѣ) въ хосенѣ Славянъ полудневыхъ. Въ Краковѣ занявъ ся симъ дѣломъ Швайпольтъ Фѳоль (Sweipolt Viol), що бувъ роду нѣмецко-франконьского, и родивъ ся мабутъ въ Люблинѣ²⁾. Тамъ стоявъ ѓнъ вѣдай въ близькихъ ѓдносилахъ до Русинѣвъ и мѣгъ навчитись языка церковно-славяньского. Кажуть³⁾, що Фѳоль первѣстно не бувъ типографомъ зъ професіѣ, але гафтяромъ (Seidenhafter), та що печатаню книгъ мѣгъ придивитись въ Нѣмеччинѣ. Въ 1489. р. одержавъ ѓнъ ѓдъ короля Казимира Ягайловича привилегію, на основѣ котрой построивъ въ Олькуши⁴⁾ новіи якісь машины до черпаня воды и до иншихъ робѣтъ въ копальняхъ олова. Зъ сего видно, що Фѳоль бувъ знатокомъ механики. Мѣжь-тымъ заключивъ ѓнъ тайну умову зъ Рудольфомъ Борсдорфомъ изъ Брун-

1) Сесею статью про Швайпольта Фѳоля написано переважно на основѣ розправы ученого Я. Головацкого п. з. „Sweipolt Fiol und seine kyrillische Buchdruckerei in Krakau vom Jahre 1491“. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Dreiundachtzigster Band. Wien 1876. S. 425—448.)

2) Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, III., p. 81.

3) *ibid.*

4) Олькушь, гѣродъ въ губерніи Кѣлецкѣй.

швику, котрый вырѣзувавъ для него черенки славянскій, и ѳдтакъ въ 1491. р. той умный и вельми дѣяльный типографъ выпечатавъ въ Краковѣ двѣ книги церковнїи, Октоихъ и Часословъ; але вже 21. падолиста того року Краковскій епископъ вѳзвавъ его передъ свѳй судъ за-для того, що ѳнъ поваживъ ся друкувати кирилицею книги церковнїи. Хоча же два Краковскїи мѣщане и райць, зложивши 1000 золотыхъ угорскихъ, за Фѳоля заручили, що ѳнъ города не опустить, поки процесъ его не скѳнчить ся, то однако всаджено его въ тюрьму, и ажъ 8. червця 1492. р. выпущено зъ вязницѣ пѳдъ тою вымѣнкою, щобы ѳдцуравъ ся ѳдъ всякою ереси и придержувавъ ся вѣры церкви римско-католицкою. Свою ѳбѣтницю скрѣпивъ Фѳоль присягою и гадавъ, що вже спокѳйно жити-ме въ Краковѣ. Але засудомъ власти духовной конфисковано ему книги, бо его пѳдозрѣвано о наклонѣ до церкви православной, котрѳй мали служити его друки. По тѳй причинѣ друки Фѳоля суть рѣдкостїю библиографичною. ѳдтакъ покинувъ ѳнъ Краковъ и переселивъ ся въ Угорщину. Тутъ живъ ѳнъ въ Левочи (Leutschau) въ горахъ межи Нѣмцями, де й вмеръ 1525. р.

Въ Краковѣ выпечатано отже 1491. р. *Октоихъ* або *Осмогласникъ* и *Часословець*, а крѳмъ сихъ двохъ книгъ приписують ся трудамъ Фѳоля ще двѣ книги: *Трїодъ постная* и *Трїодъ цвѣтная*, хоча на нихъ не означено нѣ мѣсяця, нѣ року печатаня¹⁾. Повный экземпляръ Октоиха находить ся тѳлько въ Вроцлавѣ въ библиотецѣ Редигерскѳй. Замѣць заголовка читаемо на першѳмъ листѣ

¹⁾ По мнѣню А. Петрушевича Швайпольтъ Фѳоль выпечатавъ въ 1491. р. такожъ „*Псалтырь съ воззпѳдованїемъ*“. (Временникъ Ставр. Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884., въ статьѣ: „О началѣ книгопечатаня на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности“; стор. 113.).

сея книги слѣдующій слова: „Съ Богомъ починаемъ Осмогласникъ, твореніе преподобнаго оца нашего Іуана Дамаскина“ и т. д. На останной же картцѣ находится ся отъ-ся приписка въ тогдѣшней урядовой мовѣ руской: „Докончана бысть сия книга 8 великомъ градѣ оу Краковѣ при державѣ великаго короля полскаго Казимира, и докончана бысть мѣщаниномъ краковскимъ Шванполтомъ Фѣоль из Нѣмиць, немецкаго родоу Франкѣ, и скончалася по кожемъ нароженнемъ. Ді сътъ декатьдѣсят и ѿ лѣтъ“¹⁾. Вѣдай почавъ Фѣоль велике свое дѣло кѣлька рокѣвъ передше, а довершивъ его въ 1491. р., бо въ одномъ роцѣ не мѣгъ бы бувъ выпечатати чотырохъ книгъ; а впрочѣмъ по роцѣ 1491. не друковано въ Краковѣ нѣ одной книги церковной.

Про Краковскій Октоихъ подавъ першу вѣсть Кіевскій архимандритъ Захаръ Копыстенскій, котрый у своей „Палинодіи“, писаной около 1620. р., згадуе про *Октоихъ* або *Октай Краковскаго друку* (кн. III., разд. 1., арт. 2.). Присвячуючи же князеви Святополкови Четвертынскому свое выдане Бесѣдъ св. Іоанна Златоустого пише сей архимандритъ отъ-се: „*Королева Ядвига читовала Біблію словенскую, а до вырозуменья ей мѣла выклады отцевъ святыхъ словенскимъ языкомъ, который зъ Біблією читала. — За Казимира кроля в Краковѣ друковано по словенску книги свры и набоженства такового, якое мы по сіи дни ведлугъ чину церкви востодней заховуемо*“ („Бесѣды Іоанна Златоустаго на посланія апостола Павла“. Кіевъ, 1623²⁾).

Фѣоль печатавъ свои книги въ томъ языкѣ церковно-славянскѣмъ, котрый основуючися на языкѣ апостолѣвъ славянскихъ Кирила и Методія, се-бѣ-то на языкѣ

¹⁾ Розправа Головацкаго: „Sweipolt Fiol...“, стор. 432.

²⁾ *ibid.* стор. 427.

старо-словѣньскѣмъ¹⁾, приноровивъ ся не только до выговору, але подекуды ѣ до формъ мовы руской.

Въ томъ часѣ, коли живъ Фѣоль, въ языцѣ церковно-славянскѣмъ зустрічались ще болгаризмы и деякі сербизмы; и такъ до болгаризмѣвъ належало уживане знакѣвъ **Ѡ** и **Ѫ** замѣць **ѡ** и **ѣ**; н. пр. **ѠѠ** зам. **ѡѡ**, **сѪбота** зам. **соубота**, хоча въ бѣольшѣй части знакъ **Ѫ** заступае ся у Фѣоля самогласною **ѣ**. Пѣсля **л** и **р**, щѣ стоить межи согласными, въ книгахъ Фѣоля находимо глуху самогласну **ѣ** въ тыхъ словахъ, въ котрыхъ мова руска кладе самогласну **о**, **е** передъ **л**, **р** або по **л**, **р**; н. пр. **дѣлѣкъ**, **плѣтъ**, **крѣвъ**, **смрѣтъ**, **крѣсть** замѣць **долѣкъ**, **плѣтъ**, **крѣвъ**, **смрѣтъ**, **крѣсть**; подекуды-жъ стоить такѣ **р** безъ **ѣ**, — отже уважае ся самогласною; н. пр. **вѣскрѣнїе** зам. **вѣскрѣнїе**; та ѣ въ загалѣ стоить въ сихъ книгахъ неразъ **ѣ**, **ѡ** зам. **ѣ**: **чѣстныи**, **вѣсѣчскаа** зам. **чѣстныи**, **вѣсѣчскаа** и т. и. Иногда кладе ся **ѣ** зам. **ѡ**: **раздѣлѣны** зам. **раздѣлѣны**. Суть и деякі сербизмы въ друкахъ Фѣоля, именно же на концѣ слова по согласнѣй стоить **ѡ** зам. **ѣ**: **градѣ**, **недоуѣкъ**, **славимѣ** зам. **градѣ**, **недоуѣкъ**, **славимѣ**, и т. д. Такі болгаризмы и сербизмы усунено зъ языка церковно-славянскѣмъ ѣдъ того часу, якъ Мелетїи Смотрицкїй, выдавши въ Свю (1619) грамматику церковно-славянску; сей языкъ уладивъ одвѣтно до основныхъ прикметъ мовы руской.

2. Францискъ Скорина²⁾. За границею полуднево-заходной Руси печатались книги церковнѣ до 1569. р.

¹⁾ Деякі ученї мужѣ зовуть сей языкъ старо-болгарскимъ.

²⁾ Важнѣйша литература: Mich. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*. Tom VIII. W Krakowie 1851; str. 460—480. — Яковъ Ѡ. Головацкїй, „Нѣсколькѣ словъ о Библии Скорины и о рукописной русской Библии изъ XVI. столѣтїа, обрѣтающейся въ библиотѣцѣ монастыря св. Онуфїя во Львовѣ“. (Науковий Сборникъ, издаваемый литературн. обществомъ галицко-русской Матицы. 1865. Во Львовѣ; стор. 225—256. — А. Петрушевичъ, „Отвѣты и вопросы. Письмо III. Францискъ Скорина, издатель русской Вивліи въ Празѣ чешской въ 1517., 1518. и 1519. г.“. (Слово, 1875, ч. 130). — Анатолий Вахнянинъ, „О докторѣ Фран-

Першимъ Русиномъ, що за границею занявъ ся печатанемъ книгъ, бувъ Францискъ Скорина. Онъ родивъ ся въ Полоцку и вчивъ ся въ академіи Краквськѣй. Тому-же, що въ сѣй академіи тільки католики могли вчитись, можна догадуватись, що й Скорина придержувавъ ся вѣры католицкою. Петрушевичъ же думає¹⁾, що Скорина хрестне своє имя „Георгій“ скривъ пѣдъ неправославною назвою „Францискъ“, чтобы мѣгъ учитись въ тѣй академіи, до котрой православнымъ не було приступу. Що же Скорину въ хрещеню названо Георгіємъ, дѣзнавъ ся ученый сей мужъ изъ пѣдпису на портретъ Скорины, замѣщенѣмъ въ „Крестнѣмъ Календарѣ“ (Москва 1873), а знятѣмъ зъ рисунку 1517. р. А вже-жъ въ Руси литовськѣй були католики, котрѣ бѣдъ часѣвъ Ягайла корытувались тамъ окремѣшними привилегіями, и про-те вѣроятною єсть догадка проф. Вахнянина, що Скорина мѣгъ для тыхъ привилегієвъ статиь католикомъ, по-за-якѣ бувъ чоловѣкомъ богатимъ, котрый своимъ коштомъ покрывавъ всѣ наклады своихъ книгъ. Щѣ Скорина бувъ справдѣ Русиномъ, можъ изъ сего дѣзнатись, що языкъ рускій зове онъ своимъ языкомъ *прирожонымъ*²⁾.

Около р. 1506. Скорина одержавъ степень бакаляра въ академіи Краквськѣй, а по мнѣню А. Петрушевича³⁾

циску Скоринѣ и его литературнѣй дѣяльности“. (Справоздане дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академ. во Львовѣ на рѣкъ шкѣльный 1878/9). — „Кілька уваг над росправою проф. А. Вахнянина“: О докторѣ Франциску Скоринѣ... (Правда, місячник для словесности науки и політики. Рочник XII. У Львові, 1879; стор. 640—645).

¹⁾ „Слово“ 1875., ч. 130.

²⁾ Въ переднѣмъ словѣ до книги Естеръ каже Скорина, що въ перекладѣ своїмъ наслѣдувавъ св. Ієронима — „Богу въ Тройци единому ко чти а своему прирожоному рускому языку к науце всего добраго“.

³⁾ „Слово“ 1875, ч. 130.

доступивъ тамъ такожъ степени доктора медицины. Однако Вахнянинъ доказуе¹⁾, що Скорина не мѣгъ старати ся въ Краковѣ о степень доктора медицины, тому-що въ академіи сего города черезъ весь вѣкъ XV. и въ вѣцѣ XVI. ажъ до 18. лютого 1527. р. не подавано степени докторского на факультетѣ медичнѣмъ, що отже студенты сеи академіѣ удавались въ тѣи цѣли найчастѣйше до Бононіѣ, а може й куды инде. Такъ отже не знати, на котрѣмъ университетѣ Скорина получилъ дипломъ докторскій; мабуть сталось се на университетѣ Пражскѣмъ. Вѣдай посѣтивъ ѓнъ такожъ деякі нѣмецкі города, ба, кажуть²⁾, що ѓнъ познакомивъ ся въ Витенбергу зъ нѣмецкимъ реформаторомъ Мартиномъ Лютеромъ и зъ его приятелемъ Меланхтономъ.

Скорина, „докторъ въ лекарстве“, живъ въ Вильнѣ, де мѣгъ приготавливати перекладъ Библиѣ изъ латиньскои Вулыаты на языкъ рускій. А вже-жь въ 1517. р. освѣвъ въ Празѣ, и ставъ тамъ печатати *Библию старого завета* пѣдъ такимъ заголовкомъ: „Библия руска, выложена докторомъ Францискомъ Скориною изъ славнаго града Полоцька, Богу ко чти и людемъ посполитымъ к доброму наученію“. 1517., 1518. и 1519. р. накладомъ Богдана Онькова сына, радцы места Виленьского³⁾. Изъ сего

1) „О докторѣ Ф. Скоринѣ...“, стор. XVI.

2) Koritar, Hesychii glossographi discipulus. Vindobonae 1839, p. 33.

3) Друки Скорины суть теперь вельми рѣдкі. Повный экземпляръ Библиѣ его находится ся въ императорскѣй публичнѣй библиотекѣ въ Петербурзѣ. Въ 1517. р. выданъ Скориною: 1. Книга Иовъ; 2. Притчи Саломона царя; 3. книга Исуса сына Сирахова.— Въ 1518. р.: 1. книга Екклесіастееъ царя Саломона; 2. книга пѣснь пѣснямъ царя Саломона; 3. книга Премудрости Божиѣи; 4. четыре книги Царствъ; 5. книга Исуса сына Навина.— Въ 1519. р.: 1. книга Бытъя; 2. кн. Исходъ; 3. кн. Левитъ; 4. кн. Чисъла; 5. кн. вторый Законъ; 6. кн. Иудинъ; 7. кн. Руевъ (рѣкъ незна-

заголовку видно, що Скорина видавъ Библію въ хосень простого люду.

Вахнянинъ наводить гадку Добровского¹⁾, мабуть Скорина для того переселивъ ся до Праги, щобы тутъ мати пѣдъ рукою чеськй переклады библійнй, и мабуть-то ѡнъ въ Венеціи казавъ собѣ повырѣзувати матрицѣ, поза-якъ черенки въ его выданяхъ бѣльше схожй суть зъ черенками друкѡвъ Венецкихъ, нѣжь зъ кирилицею тою, щѡ уживалась на Руси въ книгахъ рукописныхъ²⁾.

Хоча Скорина зладивъ свѡй перекладъ пѣсля латиньскои Вульгаты, то все-таки языкъ грецкй бувъ ему добре звѣстный. Въ кѡнци канона Пресвятой Богородицѣ читаемо отъ-те: „Доконанъ естъ канонъ пречистой Богородици выложенныи изъ грѣческого на рускии языкъ докторомъ Францискомъ с Полоцка“³⁾.

Крѣмъ книгъ старого завѣта напечатавъ Скорина въ Вильнѣ *Апостолъ* черенками зъ Праги въ 1525—1528. року. Изъ переднього слова ко мѣсяцослову, помѣще-

ченый); 8. кн. Судей Израилевыхъ; 9. кн. Есѣеръ; 10. книга Плачу Еремии; 11. книга Данила пророка. (Порѡви. „Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491—1730“. Составилъ И. Каратаевъ. С.-Петербургъ, 1878.; стор. 38. 39. — На сторонѣ 41. замѣчае Каратаевъ, що въ 1517. р. Скорина выдавъ Псалтырь). Пѣсля каждой книги находить ся приписка слѣдующа: „Доконаны суть книги — зъ божиею помощію и пречпстое матери Девице Марии, всехъ небескихъ силъ святыхъ и святицъ божинихъ. Працею и пилностію ученаго мужа въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына изъ славнаго града Полоцка, во великомъ месте Празскомъ, людемъ посполитымъ къ доброму наученію, по летехъ воплощения Слова божия тысящного пятсотного седмъ (восемь, девять) на 7.

¹⁾ Slovanka, Prag 1815.; p. 151.

²⁾ Статъя Вахнянина, стор. XVIII.

³⁾ Правда, XII., 644.

ному въ томъ Апостолѣ, належало-бъ заключати, що Скорина переложивъ цѣлу Библию. Тамъ бо говорить ѡнъ „о всехъ книгахъ Библии ветхаго и новаго закона на руськи языкъ выложеныхъ“. Однако до сего дня нѣгде не найдено повного екземпляра Библии Скорининои, нѣ напечатаного, нѣ рукописного.

Въ Вильнѣ напечатавъ Скорина ще „Малую подорожную книжицу“, котра мѣстить въ собѣ: „псалтырь, часословець, акаѳисты, каноны, шестодневецъ, святцы краткіе и пасхалию“¹⁾. Сю книжку выдрукувавъ ѡнъ въ Вильнѣ безъ означеня року.

Жиючи въ Вильнѣ хѣснувавъ ся Скорина ласкою Жигимонта I. Сей король увѣльнивъ его (1532) привилегією ѡдъ поискѡвъ судовыхъ за довги рѣдного брата, Ивана, мѣщанина Виленського, и ѡдтакъ звѣльнивъ его ѡдъ судѡвъ воєводскихъ и каштелянскихъ, задержуючи судъ надъ нимъ собѣ самому.

Языкъ перекладѡвъ Скорины вѣть переважно бѣлорускій; денекуды находятъ ся однако такожь формы и конструкціи церковно-славянскій, ба, являютъ ся иногдѣ польонизмы и чехизмы.

Въ уживаню *самогласныхъ* завважае ся, що церковно-славянському ѣ ѡдповѣдае звичайно е (е): **мѣсте** зам. **мѣ-стѣ**; **тее-жь** е (е) стоить часто такожь замѣць **и**, котре ѡдповѣдае не тѡлько старо-словѣнському **ѡ** (ѡ), **ѡ** (ѡ), але такожь первѣстному **и**; н. пр. **мѣсець**, ст.-слов. **мѣсѣць**; **дѣсѣть**, ст.-слов. **дѣсѣть** (але **дѣсѣтѣн**); **свѣтын**, ст.-слов. **свѣтъ**; **прѣстѣль**, ст.-слов. **прѣстѣль**. Впрочѡмъ знакъ носового звука **ѡ** служить къ означеню чистой самогласной **и**, именно стоить **ѡ** въ серединѣ и на кѡнци слова при означеню всякого звука **и**: **врѣмѡ**, **всѡкѡ** **трѣмѡ**. Зустрѣчаютъ ся декуды повногласнїи формы, якъ **полѡсѣнь**, ст.-слов. **пѡлѣнь**; ѡдтакъ замѣчае ся приставка **и** у формѣ **и-рци**, ст.-

¹⁾ Каратаевъ, „Описаніе славяно-русскихъ книгъ“, стор. 53.

слов. **ръци**; порѣви, **и-вчинили** зам. **вчинили** изъ **оучинили**. — Въ деклинаціи именъ находимо такі формы: **вѣри** **оклачъное** (пад. II. ч. ед.); **манны прѣсные** (пад. I. ч. мн.). У флексеи глаголѣвъ замѣчаемо часто въ 3. особѣ ч. ед. окѣчене **-ть**, а въ 3. ос. ч. мн. **-(н)ть**: **вѣдетъ**, **оставятъ**; 1. ос. ч. мн. кѣнчить ся иногда на **о**: **всмо**.

Хоча перекладъ Библіѣ Скорины не бувъ зовсѣмъ зрозумѣлый людямъ „посполитымъ“, по-за-якъ въ нѣмъ находились такожь формы и конструкціѣ церковно-славянскій, то все-таки сей мужъ переломавъ пересуды вѣковѣчній, мабуть-то за-для святости не годить ся перекладати Библіѣ церковной на живуцїи мовы славянскій. Онъ видѣвъ въ Нѣмеччинѣ перекладъ Библіѣ Лютерової, бачивъ мѣжь Славянами Библію въ мовѣ чеськѣ¹⁾, то й не диво, що забавъ въ хосенъ простого люду зладити Библію руску.

3. **Иванъ Федорѣвъ**²⁾. Выдане Библіѣ **Острожскої**. Дивнымъ дивомъ засновавъ у Львовѣ першу друкарню славянско-руську вельми трудящїи мужъ, що прийшовъ до сего города по довгѣй вандрѣвцѣ изъ далекой пѣвночи, изъ Москвы, де саме тогдѣ тяжка неволя морочила людей, жиючихъ безъ свѣтла науки.

Довѣдуємо ся зъ исторїѣ, що нѣмецкїи цѣсарь Кароль VI. черезъ Саксонця Іоанна Шлитта обѣцявъ (1548) доставити цареви московскому Иванови Грозному зъ ин-

¹⁾ До того часу явились чотыри выдана Библіѣ чеської зъ р. 1475., 1488., 1489, и 1506. („Slovanka“, Prag 1814., p. 137).

²⁾ Литература: А. С. Петрушевичъ, „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности.“ (Временникъ Ставропигійского Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884. стор. 113—150). — „Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI. wieku.“ Ustęp z dziejów drukarstwa w Polsce. Przez Stanisława Ptaszyckiego. W Krakowie 1884. (Odbitka z XI. tomu Rozpraw wydz. filolog. Akad. Umiej.).

шими майстрами такожъ „типографчикѡвъ“ пѡдѣ тою вымѣнкою, щобы царь помагавъ нѣмецкому цѣсареву въ вѡйнѣ турецкѡй и зъединивъ церковь свою зъ римскою. Однакже сеся справа не дѡйшла до-путя, бо ливоньскій орденъ не допустивъ друкарѣвъ въ Москву, и царь Иванъ Грозный по диспутѣ зъ римскими богословами не принявъ ихъ науки¹⁾. А вже-жь царь видѣвъ потребу заснованя друкарнѣ именно изъ-за того, що въ рукописныхъ книгахъ церковныхъ зустрѣчались дуже часто похибки, якѣ заподѣяли були неуки-переписувачѣ. По причинѣ же, що соборъ церковный въ Москвѣ (1551) не мѡгъ зарадити неладови въ списуваню книгъ церковныхъ, то царь удавъ ся до даньского короля Христіана III. зъ просьбою, прислати въ Москву знатокѡвъ въ штуцѣ друкарскѡй. Тогдѣ король пбславъ въ Москву Ганса Миссенгейма 1552. р. и при тѡй нагодѣ заохочувавъ царя прийняти вѣру протестантску. Миссенгеймъ привѣзъ зъ собою Библию та инші книги, въ котрыхъ находилась наука новои вѣры. Онъ обѣцювавъ, що, якъ бы царь схотѣвъ прийняти лютеранизмъ, переложивъ бы ті книги на языкъ славянсько-рускій и мѡгъ бы ихъ выпечатати. Хоча же царь тѡй реформаторскѡй пропагандѣ не притакнувъ, то все-таки сей мистецъ давъ починъ до заснованя друкарнѣ въ Москвѣ. Першими помѡчниками его були два Москвичѣ, Иванъ Федорѡвъ и Петро Тимоѡеѣвъ Мстиславецъ, котрѣ вже передше намагались дещо нескладно печатати. Федорѡвъ родивъ ся въ селѣ „Никола-Гостуни“ въ губерніи Калужскѡй и бувъ дякономъ церкви св. Николы въ Кремлі. Вразѣ зъ товаришемъ своимъ Петромъ Мстиславцемъ устроивъ бнѣ

¹⁾ Статя Петрушевича „О началѣ книгопечатанія на Руси...“ стор. 114. 127.

друкарню підъ управою Миссенгейма и за благословеніємъ митрополита Макарія, що выдававъ великій „Четіи-Минея“¹⁾.

Царь велѣвъ збудувати дѣмъ для друкарнѣ и бережливо займавъ ся долею Ивана Федорова та Петра Метиславця. По десяти рокахъ приготоуленя до великого дѣла оба товаришѣ выпечатали въ Москвѣ *Апостолъ* 1564. р. и *Часовникъ* 1565. р. Але небавомъ опбселя оба тѣ мужѣ були приневоленѣ втѣкати зъ Москвы, томѹ що деякѣ люде изъ старшины духовной и такожь учитель изъ зависти и ненависти обвинили ихъ о ересь, по чѣмъ юрба темного люду друкарню спалила и до гла зруйнувала.

Одтакъ оба товаришѣ найшли собѣ захистъ на Литвѣ въ Заблудовѣ у Григорія Александровича Ходкевича, воеводы Виленьского, гетьмана великого князѣвства литовского, старосты Гродненьского и Могилевекого. Ходкевичъ подарувавъ Иванови Федорову „весь не малу“ близько Заблудова, де сей Москвичъ при помочи своего добродѣя устроивъ друкарню, одержавши потрѣбну привилегію бдѣ короля Жигимонта Августа. Такъ отже въ Заблудовѣ выпечатавъ онъ *Евангеліе учительное* (1569) и *Псалтырь* (1570). На Псалтыри пѣдписавъ себе самъ тѣлько Федорѣвъ. Метиславецъ же перенѣсь ся до Вильны, де вже 1575. р. у двохъ братѣвъ Мамоничѣвъ выдрукувавъ *Евангеліе напрестолное* а въ слѣдуючѣмъ роцѣ такожь *Псалтырь*. Одтакъ Федорѣвъ не довго корыстувавъ ся ласкою своего добродѣя. Хоча Ходкевичъ задумавъ бувъ выконати широкаѣ пляны издавництва, то однако нездужаючи тѣломъ не мѣгъ ихъ осушити и велѣвъ Федорову за-

1) „Четія Минея,“ грец. *μηναιον*, означае книгу ко читаню (кор. чѣт.), розложеноу по дванайцяти мѣсяцамъ (грец. *μην*).

лишити печатане книгъ. Такъ отже трудящій и честный сей Москвичъ покинувъ супокѣйне мѣсце своего захисту на Литвѣ и переселивъ ся въ Русь галицку, та й у Львовѣ на Пѣдзамчу заложивъ друкарню мабуть близько монастыря св. Онуфрія.

У Львовѣ выпечатавъ ѡнъ *Апостолъ* (1574). Въ „послѣсловію“ до сєя книги описавъ ѡнъ трудящу свою жизнь та й розказавъ дещо про засноване друкарнѣ въ сѣмъ гѡродѣ.¹⁾ Федорѡвъ розказує тутъ, що ѡдъ ієрархѡвъ не одержавъ нѣякои помочи для заснованя друкарнѣ, хоча плакался прегоркими слезами, що не точію в рускомъ народѣ, но ниже въ Грекахъ милости обрѣте, но мали нѣцѣи въ ієрейскомъ чинѣ, иніи же неславнїи въ мирѣ обрѣтошася, помощь подающе.²⁾ Такъ отже въ тѡмъ дѣлѣ подали Федорову помѡчь тѡлько бѣднїи священники и деякїи свѣтскїи люде.

У Львовѣ живѣ Федорѡвъ зъ сыномъ своимъ Ивановъ въ великѡй нуждѣ. Коли-жь 1579. р. тяжко занедужавъ и печатанемъ книгъ не мѡгъ займатись, то друкарню свою и такожь 140 книгъ заставивъ у жида Исаиля Якубовича за 411 золотыхъ польскихъ. Сєго своего майна не мѡгъ вже нѣколи выкупити. Подужавши Федорѡвъ покинувъ Львѡвъ и лишивъ тутъ своего сына зъ варстатами друкарскими. До помочи взявъ собѣ Гриня Ивановича, родомъ зъ Заблудова, котрого, жиючи ще у Львовѣ, ѡддавъ бувъ на науку маляреви Лаврови Филиповичеви³⁾. ідтакъ пѡйшовъ зъ Гринемъ на Во-

¹⁾ Се важне „послѣсловіє“ выпечатавъ А. Петрушевичъ у згаданѡй своѡй статѣ Подѡбнѣ, але далеко коротшу оповѣстку про засноване першої друкарнѣ въ Москвѣ замѣтили Иванъ Федорѡвъ и Петро Мстиславецъ въ „послѣсловію“ до Апостола, выпечатаного въ Москвѣ 1564. р.

²⁾ Статѣя Петрушевича, стор. 121. 122.

³⁾ Stan. Ptaszycki, Iwan Fedorowicz, str. 11.

лынъ и живъ въ Острозѣ, въ городѣ князя Василя Константина Острожского, що бувъ воеводою Кіѣвскимъ, маршалкомъ землѣ Волиньскои и старостою Володимирскимъ. Тамъ выпечатавъ онъ въ 1580. р. *Псалтырь* и *Новый Заветъ*, а въ слѣдующомъ роцѣ (1581) славну *Библію Острожску*.

Выданемъ Библіѣ Острожскои занявъ ся запопадливо самъ князь, и написавъ передне слово до неи поясняючи цѣль, трудности и способы выданя. Онъ замѣчавъ, що заходомъ Михайла Гарабурды, писаря вел. князѣвства литовского, одержавъ бувъ екземпляръ повной (рукописной) Библіѣ ѡдъ великого князя московского Ивана Василевича, котру переложено зъ языка грецкого на мову старо-словѣньску ще за Володимира В., хрестившого землю руску. Крѣмъ того придбавъ бувъ такожъ багато иншихъ Библій та й пѣславъ тямущихъ людей зъ листами въ Римъ, на островъ Кандію и до всѣхъ знатныхъ монастырѣвъ грецкихъ, сербскихъ и болгарскихъ, а ѡдтакъ и до царгородского патріарха Фреміѣ, щобы збирати справленіи рукописи библійніи. Патріархъ пѣславъ ему кѣлькохъ мужѣвъ, знаючихъ добре мову грецку, и тѣ привезли зъ собою оденъ екземпляръ письма св., списаний ще за короля египецкого Шоломея сѣмдесять двома перекладчиками въ мовѣ грецкѣй. Такъ отже принялось за выдане Библіѣ цѣле товариство ученыхъ книжниковѣвъ, що мѣло пѣдъ рукою екземплярѣ св. письма въ мовахъ еврейскѣй, грецкѣй, латиньскѣй, старо-словѣньскѣй, болгарскѣй, сербскѣй, ческѣй, польскѣй и нѣмецкѣй. Коли-жь они дѣзнались, що текстъ грецкѣй найлучше сходить ся зъ текстомъ еврейскимъ и зъ перекладомъ старо-словѣньскимъ, що его приславъ князеви Иванъ Василевичъ, то рѣшено покласти его основою до нового перекладу Библіѣ цер-

ковно-славянської. — За першимъ переднімъ словомъ, що написавъ самъ князь, слѣдує друге слово Герасима Даниловича Смотрицького, пѣдекарбника князя Острожского. Смотрицькій згадує про хосенъ и святѣсть библійныхъ книгъ. Учений сей мужъ описавъ такожъ гербъ князя Острожского римованими силабичными вѣршами, котрѣ ѓнъ назвавъ „двострочнымъ согласіємъ“¹⁾. Такими-жъ вѣршами написавъ еще окремише „предсловіє“, въ котрѣмъ прославляє князя Острожского.

Се єсть перша повна печатана Библия²⁾. Языкъ єи єсть церковно-славянскій; лише денекуды находятъ ся форми и конструкціѣ рускїѣ.

Зъ Острога Иванъ Федорѣвъ вернувъ ся до Львова и живѣ знову на Пѣдзамчу зъ сыномъ своимъ, що звавъ ся *интролигаторомъ*. Въ сѣмъ городѣ умеръ ѓнъ въ великѣй бѣдѣ 1583. р. Тѣло єго похоронено при монастырѣ св. Онуфрїя. Въ притворѣ церкви сего монастыря близько головныхъ дверей зъ правої стороны пѣдъ стѣною находивъ ся до 1881. р. надгробный єго камѣнь, що бувъ закрытый лавками. На краяхъ єго можна було ѓдчитати

¹⁾ Описание гербу князя Василя Константина Острожского починає ся отъ-сею строфою:

„Зри сія знаменїя княжате славнаго,
ихже єдръжитъ домъ єго отъ вѣка давнаго,
И разумѣй, яко не туне, и не безъ причины,
о чомъ властїѣ и ширѣ повѣсть ти кто иный.

Но яко достоинъ дѣлатель своєя заплаты,
не щадяще здравїя никоея утраты,
Крѣпко побѣждалъ различныхъ єспоєсть полки,
и разгоняль с короны драпѣжныя волки,

И еще можетъ,
аще Богъ поможетъ.“

²⁾ Повный экземпляръ сеї Библиѣ находятъ ся въ бібліотекѣ университета Львовского.

сї слова: „...друкаръ москвитинъ, который своємъ тщаніємъ друкованіе занедбалое обновилъ, представился въ Львовъ року 1811 г. декембрѣ...“ На серединѣ же камня замѣтнїи были слова: „Положенъ... възкресенія з мертвыхъ чаю. Друкаръ книгъ предъ тѣмъ не виданыхъ“¹⁾. Сей камень усунуено зъ церкви (1881), коли кладено помѣсть новый.

По смерти Федорова жидъ Иеранль Якубовичъ просивъ суду, чтобы заставъ, невыкупленный Федоровымъ, признано его майномъ. Судъ волилъ его волю. Опѣсля жидъ старавъ ся вынайти купця, що мѣгъ бы набути заставлену друкарню зъ книгами. И дѣйстно брацтво Ставропигійске у Львовѣ хотячи закупити друкарню Федорова згодилось зъ жидомъ о високу цѣну 1500 зол. поль. Однакже не маючи стѣлько готового гроша, выплачувало ему ратами. Въ 1585. р. брацтво просило епископа Львѣвского, Гедеона Болобана, щобъ запомѣгъ его грѣшми. Епископъ не мѣгъ нѣчого дати, але приступивъ до товариства, що завязалось въ справѣ заснованя рускои друкарнѣ у Львовѣ. Выдавъ ѳдтакъ двѣ грамоты (вѣдозвы), першу (1585) до духовенства, а другу (1586) до духовникѣвъ и до свѣтскихъ людей, заохочуючи до складокъ на заплачене друкарнѣ. Зъ тыми грамотами носили ся черцѣ, именно зъ першою выслано черця Мину, котрый вѣдай збиравъ такожь грошѣ. Якъ же небавомъ опѣсля брацтво посперечалось зъ епископомъ, то заспокоило жида-хапугу тымъ, що розписало складку межи своими членами и заходило выискати доходы зъ друкарнѣ. Въ своѣй друкарни брацтво печатало книги ѳдъ 1586. р. Зубрицкїй догадувавъ ся, що того року выпечатано тутъ книжку Герасима Смотриц-

¹⁾ Статья Петрушевича, стор. 137. 138.

кого *Календарь римски нови*¹⁾, але Петрушевичъ заявивъ, що той календарь надруковано въ Острожѣ²⁾. Ученый сей мужъ замѣчає³⁾, що нова друкарня брацтва Ставропигійского въ починахъ свого истнованя малу заявила дѣяльність изъ-за того, що не доставало їй грошей, та й не було тогдѣ на Руси багато такихъ грамотѣвъ, щó свои творы могли бы печатати. Такъ отже въ послѣднихъ десяткахъ XVI. вѣку друковано тутъ тóлько двѣ грамоты Гедеона Болобана (зъ 1585. и 1586. р.) въ справѣ заснованя печатнѣ, граматикѣ еллино-славенского языка (1591) и невеличкій твóръ Мелетія патріарха *о христіанскомъ благочестіи ответъ къ Іудеомъ*, въ перекладѣ Ман. Мацапата, напечатаномъ въ старо-словѣньскóмъ и грецкóмъ языкахъ у Львовѣ 1593. р. Бóльшу дѣяльність розвинула друкарня брацка одъ начатку вѣку XVII.

4. Михайло Сльозка⁴⁾. Се бувъ православный Русинъ литовскій, щó вже въ молодómъ вѣцѣ заявивъ велику вправу въ штуцѣ друкарскóй. Коли отже пришовъ до Львова, то брацтво Ставропигійске приняло его радо въ свою друкарню. По кóлькохъ рокахъ ставъ онъ (1633) членомъ брацтва и завѣдателемъ друкарнѣ. Тогдѣ печатавъ онъ мѣжъ иншими книгами *Псалтырь* (1634), *Евангеліє* (1636) и деякі инші книги церковнїй. Хоча же Сльозку за печатанє каждой книги добре оплачувано,

¹⁾ D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi. Lwów 1836, p. 15.

²⁾ Статя Петрушевича, стор. 135, замѣтка.

³⁾ *ibid.* стор. 149.

⁴⁾ Сльозка своєю дѣяльністю належить до четвертого періода исторіѣ литературы; однако тутъ сказано де-що про него тому, що змаганя его въ типографіи навязують ся до заснованя друкарнѣ Ставропигійской.

то однако позволено єму, за платою 200 зол. поль. выпечатати въ свѣй хосенъ 600 ексемплярѣвъ *Часослова*. Доробившись значного майна Сльозка ставъ думати про заведење своєи печатнѣ, и справдѣ небавомъ купивъ друкарню польску по покѣйнѣмъ Янѣ Шелѣзѣ, та й зъумѣвъ собѣ придбати прихильнѣсть латиньского архієпископа Львѣвского, Станислава Гроховского, котрый єму дня 5. серпня 1638. р. выдавъ дипльомъ на печатанє книгъ латиньскихъ и польскихъ, ѡдтакъ назвавъ єго своимъ типографомъ и выеднавъ єму у короля Володислава IV. (30. грудня 1538) привилегію, друкувати такожъ книги славянсько-рускіѣ. Мѣжь-тымъ удержувавъ Сльозка дружнїѣ взаимини зѣ брацтвомъ Ставропигійскимъ и боґатѣвъ зѣ шкодою своихъ добродѣѣвъ. Коли-жѣ брацтво дѣзналось, що ѡнъ дѣставъ привилегію королѣвску, то внесло на него жалобу до суду, по чѣмъ король Володиславъ IV. (20. падолиста 1639) не зважаючи на привилегію, дану Сльозцѣ, не тѣлько права Ставропигійского брацтва въ загалѣ потвердивъ, але й сєму брацтву надавъ выключне право, печатати книги славянсько-рускіѣ.¹⁾

Въ 1543. р. брацтво примирилось зѣ Сльозкою, коли ѡнъ зрѣкъ ся набутого права, друкувати книги кирилицею. Ѡдтакъ брацтво заявило, що ѡнъ всякїѣ великїѣ книги (in folio и in quarto) тѣлько въ корысть Ставропигіѣ за нагородою печатати виненъ; книжки же малїѣ вѣльно було Сльозцѣ черенками брацтва въ хосенъ свѣй друкувати, однакже на своѣмъ паперѣ. Та й зѣ такого выдана мавъ ѡнъ для Ставропигіѣ на паперѣ брацтва по 200 ексемплярѣвъ выпечатати. Зазначено такожъ,

¹⁾ D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach... p 20—26; 38—40.

щобы всякї книги носили фірму печатнї Ставропигїѣ, а не друкарнї Сльозки. Такъ отже друкувавъ ђнѣ книги въ Ставропигїи ажъ до р. 1651. Выпечатано въ тѣмъ часѣ багато книгъ зъ великимъ хѣсномъ для брацтва; Кїївска бо типографїя по причинѣ вѣйнь козацкихъ меншу заявляла дѣяльнѣсть. Але Сльозка не додержавъ умовы зъ брацтвомъ и тайкомъ робивъ для себе ђдбитки такожъ зъ великихъ книгъ, котрї були майномъ Ставропигїѣ, изъ-за чого усунено его зъ друкарнї. Тодѣ жъ богатый Сльозка не дбавъ уже про службу въ Ставропигїи; набравши ђдтамъ чи-мало черенокъ кирилицкихъ, ставъ ђнѣ въ польскѣй своѣй друкарни печатати книги славянсько-рускїѣ. Та не тѣлько права Ставропигїѣ захоплювавъ въ корысть свою: ђнѣ поваживъ ся навѣтъ славному митрополитови Кїївскому, Петрови Могилѣ, заявити свою самоволю. Коли ђнѣ отже 1646. р. перепечатавъ одну книгу, щѣ була друкована въ типографїи печерскѣй, то митрополить кинувъ на него клятву, въ котрѣй ђнѣ остававъ ся до смерти¹⁾.

Коли отже Сльозка явивъ ся супротивъ Ставропигїѣ задиракою не-абы-якимъ, то брацтво гадало внести свою справедливу справу передъ судъ, але изъ-за вѣйнь козацкихъ, шведскихъ и московскихъ, та по причинѣ голоду и мору втратило оно охоту до процесу зъ богатимъ типографомъ, щѣ мѣжь членами брацтва мавъ своихъ прихильникѣвъ. Про-те оставъ ся Сльозка ажъ до смерти своєї (1667) въ посѣданю друкарнї славянсько-русской. Та й его наслѣдники друкували дальше книги кирилицею. Однако король Михайло Вишневецкїй выдавъ декретъ, силою котрого нѣхто крѣмъ брацтва

¹⁾ Wiszniewski, *Historya literatury polskięj*, VIII. p. 422.

Ставропигійського не мавъ права, друкувати книгъ руско-славянських¹⁾.

II. Рукописні переклади Біблії.

1) *Пересопницьке Євангеліє, або Пересопницька рукопись*²⁾ єсть перекладъ Євангелія (Четверо-євангелія) изъ языка блъгарскаго на мову рускую, що его зладивъ Михайло Василевичъ, сынъ протопопа Сяноцкаго. Въ тѣмъ трудѣ помагавъ ему Григорій, архимандритъ Пересопницькій, и бдтакъ въ пяти рокахъ и кѣлькохъ дняхъ (въ 1556—1561. р.) опорали ся оба сѣ мужѣ зъ важнымъ симъ дѣломъ, по чѣмъ переложене Євангеліє Михайло Василевичъ переписавъ гарнымъ уставомъ (с. 6. бѣольшою кирилицею), накладомъ княгинѣ Настасѣ Юрев-

¹⁾ Крѣмъ Ставропигійскои печатнѣ у Львовѣ були тогдѣ въ Руси галицкѣй важнѣйшѣ друкарнѣ въ Крилосѣ, Стратынѣ и Угерцяхъ. Въ Крилосѣ (селѣ теперѣши. повѣта Станиславскаго) печатано 1606. р. „Євангеліє оучительное на всакѣ недѣлю и на Господскія празники и наречитыхъ святыхъ..“ Въ Стратынѣ (мѣсточку повѣта Рогатыньскаго) друковано „Моантвенникъ или Треникъ изъ греческаго языка на словенскій переводеный изъ друкарнѣ пана Теодора Юрѣвича Болекана стратынское выданный р. 1606“. — Въ Угерцяхъ (селѣ пов. Самбѣрскаго) друковано въ печатни іеромонаха Павла Лютковича книгу ц. з. „Япостолы и Євангеліє“, р. 1620.

²⁾ Пересопниця, нинѣ село въ Луцкѣмъ повѣтѣ Волинскои губерніѣ, було колись удѣльнымъ городомъ, що належавъ спершу до Кіївскихъ, потѣмъ до Суздальскихъ, а наконецъ до Галицкихъ князѣвъ. Коли Русь полуднева увѣйшла въ складъ князѣвства литовскаго, Пересопниця дѣсталася потомкамъ Константина Коригаїла Ольгердовича, котрѣ прозвали ся князями Черторыйскими, по имени головного города ихъ дѣбръ въ земли Волинскѣй — Черторыйска. Мабуть першій изъ роду князѣвъ Черторыйскихъ одержавши Пересопницю, Федѣръ Михайловичъ Черторыйскій, построивъ въ тѣмъ городѣ монастырь, въ котрѣмъ написано було Євангеліє Пересопницке.

ны Гольшаньской, жены князя Козьмы Ивановича Желавского.

Цѣль перекладу Евангелія изъ языка болгарского (се-бъ-то старо-словѣньского) на зрозумѣлу мову руску высказана перекладчиками въ сихъ словахъ: „*А иже есть прекладана тая то святая Еваггелія изъ языка болгарского на мову рускую, то для лепшого вырозумленя люду христіанского посполитого*“. Тогда бо бувъ вѣкъ Лютеровои реформы, вѣкъ Социніянської пропаганды въ самѣй Польщи, про-те й у насъ нашлись мужѣ, котрѣ хотѣли переложити Библию на мову зрозумѣлу.

Пересопницке Евангеліе находилось спершу въ Пересопниці, именно въ тѣмъ монастырѣ, що въ сѣмъ городѣ построивъ Федѣръ Черторыйскій. Коли правнукъ сего князя, Никола Черторыйскій, монастырь ѡддавъ єзуитамъ, то православнѣ Русины вывезли сю рукопись, и ѡдтакъ по 150 рокахъ пѣсля своего появленя дѡсталась она гетьманови Мазепѣ, котрый єѣ принѣсъ въ дарѣ катедральнѣй церквѣ Переяславскѣй. Тогдѣ Пересопницке Евангеліе ѡддано було въ бібліотеку семинаріѣ Переяславской¹⁾.

Михайло Василевичъ зъ архимандритомъ Григоріємъ хотѣвъ переложити Евангеліе на зрозумѣлый языкъ малорускій; про-те въ рукописи Пересопницкѣй зустрічають ся важнѣй проявы сучаснои рускои фонетики. Такожь формы граматичнѣй и синтаксисѣь суть переважно рускѣй, особливо-жь въ Евангелію Луки. А все-жь таки не могли перекладчики устеречисѣь дѣь даныхъ взѡрцѣвъ языка церковно-славянського. По тѣй причинѣ на-

¹⁾ Семинарія Переяславска въ кѡнци вѣку минушого стала зватисѣь „seminarium parvo-ruthenum“.

ходять ся въ перекладѣ такожь конструкторѣ старо-словѣнскій, ба, въ звукословенной части сего рукописи заважаемо такожь деякі болгаризмы и сербизмы.

Въ уживаню звукѣвъ заслуге на увагу самогласна у, ю замѣсть о, е, наколи силаба кѣнчить ся согласною; н. пр, *фарисеуезъ, въ краснумъ, по туй сторонѣ, тевуй, стуй!* — юй (зам. ей), сюй (сей), злодѣювъ, жециюмъ, нюслъ (неслъ), и т. и. Рѣдко стоить и зам. о: *кривавымъ, видповѣдаю.* Тамтѣ формы находятъ ся въ памятникахъ рускихъ уже въ XIV. вѣцѣ.

Часть одну рукописи Пересопницков выдавъ проф. П. Житецкій въ Кіевѣ 1876. р. именно: текстъ Евангелія Луки и кѣлька взѣрцѣвъ зъ другихъ евангелистѣвъ. Коли отже церковно-славянскую Библию выдано въ 1581. роцѣ заходомъ князя Васяля Константина Острожского, то черезъ три вѣки не найшовъ ся нѣ оденъ меценатъ письменности руской, щѣ схотѣвъ бы занятись выпечанемъ малоруского переклада Евангелія.

2) *Рукопись Дмитра изъ Зинкова.* Она находитъ ся въ библиотечѣ монастыря св. Онуфрія у Львовѣ и обѣймае декотрі книги старого завѣта¹⁾. На кѣнци книгъ Мойсеевыхъ до звычайныхъ оконечныхъ слѣвъ („*Доконали суть пятти книги Моисеви...*“²⁾) додано еще: „*Божією помощію по вглѣощеніи Слова Божія с пречистой Девци Маріи лѣтъ тысяща пятсотъ седмьдесятъ пятого, мѣсяца Ноемв. ѿ дня. Дмитро изъ Зинкова писар'чикъ*“²⁾. Одаткъ замѣчае Я. Головацкій²⁾, що Дмитро изъ Зин-

¹⁾ Въ рукописи сѣй, щѣ числить 367 листѣвъ (in folio), находитъ ся: 1. книга Бытія (главы першой и податку другой нема; не достаетъ такожь главъ 15—21.), 2. книга Исходъ, 3. кн. Левить, 4. кн. Числь и 5. Второй Законъ; 6. кн. Иисуса Навина, 7. кн. Судій, 8. кн. Руеъ, 9. кн. Царствъ, 10. кн. Паралипомены, наконецъ молитва Манасіѣ, царя іудейского (недокѣнчена).

²⁾ „Нѣсколько словъ о Библии Скорины и о рукописной

кова¹⁾ переписувавъ тѣлько рукопись (1575), а не перекладавъ єѣ на мову руску; та й справдѣ часті похибки, спиняючі зрозумѣнє тексту, суть доказомъ малої науки нашого писарчика. Мабуть єсть сеєя рукопись лише частію біблійного перекладу Франциска Скорины²⁾, а не перекладомъ самостійнымъ, бо пѣсля виданя Библіє сего „доктора въ лекарствѣ“ не було вже потреби въ тѣмъ самѣмъ вѣцѣ заходитись коло перекладу нового. И въ рукописи Дмитра изъ Зинкова єсть багато чехизмѣвъ, ба подекуды появляє ся такожъ акцентуація чєска.

3) *Рукопись Луки зъ Тернополл.* Такожъ сеєя рукопись єсть вѣдай копією друкованыхъ а въ части може й рукописныхъ книгъ Библіє Скорины, по-за-якъ языкъ єи єсть вельми подѣбный языкови сеє Библіє³⁾. На кѣнци пяти книгъ Мойсея находять ся отъ-єя приписка, щѣ пояснює мѣсце и часъ зложеня рукописи: „*Божєю помощію, повелльнїємъ же и пильностію худаго чєловька на имя Луки въ неславномъ градѣ Тернополь, лѣта 1596*“⁴⁾.

русской Библии изъ XVI. столѣтія“ (Науковый Сборникъ, издав. литер. обществ. галицко-русской Матицы“ 1865, стор. 237.).

¹⁾ Зинковъ, мѣсточко въ нынѣшн. Подѣльскѣй губерніи.

²⁾ Головацкій, *ibid.* стор. 256. — ³⁾ *ibid.* стор. 234.

⁴⁾ Въ сѣй рукописи находять ся книги слѣдующі: 1. пять книгъ Мойсея, 2. книга Ієсуса Навина, 3. кн. Судей, 4. кн. Руєвъ, 5. чєтыри книги Царствъ, 6. двѣ книги Паралипоменъ; 7. чєтыри книги Еєдры, 8. кн. Товїи, 9. кн. Іудїеъ, 10. кн. Есєєрь, 11. кн. Іова, 12. Псалтырь, 13. Притчи Соломона, 14. Екклєсіастъ, 15. кн. Премудрости, 16. кн. Ієсуса Сирахова. (Кѣнци рукописи нема). Такъ отже въ рукописи Луки зъ Тернополл. находимо деякі книги, якихъ нема въ Библіи Скорины; и пр. єсть тутъ двѣ книги Паралипоменъ, чєтыри книги Еєдры и книга Товїи, — навпаки же у Скорины єсть книга Пѣснь пѣснѣямъ, плачь Ієремїи и книга пророка Даниїла, — сї-жъ книги не зустрѣчають ся въ перекладѣ Луки зъ Тернополл.

Сї слова натякають справдѣ на близькїй ѳдносины мѣжь рукописію Луки а Библією Скорини. Коли бо въ сѣй Библіи читаємо, що „*Библія руска выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька*“, то Лука замѣчає, що свою рукопись зладивъ „*въ неславномъ градѣ Тернополѣ*“. Очевидно хотѣвъ собѣ Лука лишь зашутити изъ шумного заголовку Скорини.

Сеся рукопись находить ся въ библіотецѣ университета Варшавскаго.

Суть еще деякїи иншіи рукописнїи переклады частей Библіи та й пѣсней церковныхъ. Такъ въ московскѣй Синодальнѣй библіотецѣ зберегає ся перекладъ *Пѣсней пѣсней* „съ послѣсловїями о любви“. Рукопись сю изъ вѣку XVI. найшовъ въ сѣй библіотецѣ Никола Костомарѳвъ¹⁾. Языкъ сего перекладу єсть (мало)рускай зъ прикметами нарѣчїя бѣлорускаго: впрочѣмъ зустрічають ся въ рукописи такожь деякїи чехизмы²⁾.

Прихильники вѣры лютераньскои на Руси постарались въ вѣцѣ XVI. о перекладъ нѣмецкихъ *пѣсень побожнихъ* на мову руску. У покѣйного І. Лукашевича, библіотекаря публичной библіотеки Рачиньскихъ въ Познани, находилась рукопись зъ 50 пѣснями въ перекладѣ рускѣмъ. Одну такую пѣсню выпечатавъ Я. Головацкїй въ згаданѣй статьѣ, що єъ замѣстивъ въ „*Науковѣмъ Сборнику*“³⁾.

Литература свѣтска.

До литературы церковной навязують ся тї творы словесности свѣтскои, котрї заснують ся на книгахъ

¹⁾ „Основа, южно-рускай литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ, 1861, декабрь, стор. 49

²⁾ Я. Головацкїй, *ibid.*, стор. 235.

³⁾ *ibid.*, стор. 229,

церковно-славянськихъ. Сюды належать именно языко-словні труды Лаврентія Зизанія Тустановскаго, Мелетія Смотрицкаго и Памвы Беринды. Сеся литература була въ-части ѳдгомономъ той кипучой жизни, яка въ Европѣ появилась изъ-за ѳдродженя наукъ филологическихъ. Вирочѣмъ до писаня творѣвъ граматичныхъ и лексикальныхъ спонукали Русинѣвъ ихъ противники національнїи и религїйнїи, котрїи свѣтови голосили, що языкъ церковно-славянскїй єсть причиною всякой блуканнны и невѣжи мѣжь Русинами. И такъ писавъ єзуютъ Петро Скарга, що вся наука въ свѣтѣ ширить єя тѣлько въ двоухъ языкахъ, грецкѣмъ и латиньскѣмъ, та що не було ще нѣгде нѣ академїѣ, нѣ колегїѣ, де учили бы теологїѣ, философїѣ та свобѣдныхъ наукъ въ иншѣмъ языкѣ; про-те зъ языка церковно-славянскаго нѣхто не може бути ученымъ, по-за-якъ въ тѣмъ языкѣ нема нѣ граматикъ, нѣ реторикъ; ба й священники рускїи, хотячи розумѣти книги церковно-славянскїи, приневоленїи єуть оглядатись за перекладомъ польскимъ¹⁾.

Щобы отже свѣтови доказати, що языкъ церковно-славянскїй може бути дѣйствию предметомъ науки, та що не такъ трудно єго зрозумѣти, рускїи письменники

¹⁾ Порѣвн. отъ-се мѣсце въ оригиналѣ: „Z słowieńskiego języka nigdy żaden uczonym być nie może. A już go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. — I stąd popi waszy, gdy co w słowieńskim chcą rozumieć, do polskiego się udać po tłumactwo muszą, abo więc tyło usty a w czytaniu doktormi są. I innej szkoły chyba na czytanie nie mają. I to ich wszystkiej nauki na wszystkie duchowne stany doskonałstwo. Stąd nieumiejętność i błędy bez końca powstają, gdy ślepi ślepe wodzą“... (O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu. Z przestrogą i upominaniem do narodów ruskich przy Grekach stojących. Rzecz krótka na trzy części rozdzielona. Teraz przez k. Piotra Skargę, zebrania Pana Jezusowego, wydana. W Wilnie 1577; p. 359—362).

занялись уложенємъ грамматики церковно-славянської и такого словаря, въ котрѣмъ слова церковно-славянскіи пояснювались бы словами мови (мало)рускою. А вже-жъ спудеѣ брацкою школы Ставропигійскою пѣдъ проводомъ свого учителя Арсенія зладили грамматику грецко-славянську, неначе-бъ хотѣли латинянамъ заявити, що языкъ церковно-славянскій може бути предметомъ науки такъ-само, якъ и языкъ грецкій.

Коли-жъ литература языкословна була неначе ростиною, пересаженою зъ теплѣйшого краю въ нашу землю, то лѣтописні змаганя були наслѣдкомъ своєї питомої жизни словесной. Тѣлько-жъ не дивота, що пѣсля татарского лихолѣтя лѣтописцѣ сего періода не багато заявляли дѣяльности самостѣйной. Хто зъ нихъ сприявъ интересамъ великихъ князѣвъ литовскихъ, хто придержувавъ ся политики великихъ князѣвъ московскихъ, хто писавъ похвалы королямъ польскимъ, а хто зберегавъ интересы своего народу. Лѣтописцѣ тѣ описували дѣѣ историчні ѡдъ сполученя Руси Литвы зъ Польщею ажъ до повстаня Хмельницького противъ порядкѣвъ польскихъ (1386—1648). Коли-жъ лѣтописи руского періода княжого простягають ся лише до 1292. р., то очевидно мѣжъ ними а лѣтописями періода литовского проявляє ся перерва трохи-що не столѣтня, котру въ-части заповнюють Лѣтописцѣ Волинѣ и Украины¹⁾. Ѡдтакъ пѣсля лѣтописцѣвъ литовско-рускихъ слѣдують лѣтописцѣ періода козацкого, се-бѣ-то ѡдъ панованя короля польского Володислава IV. до 1750. року, котрымъ кнчить ся лѣтопись Чернигѣвска. Лѣтописи періода литовского були-бъ може цѣннѣйшій, коли-бъ пѣзнѣйшій не-

¹⁾ Лѣтописцѣ Волинѣ и Украины збереглись доси въ рукописи бібліотеки имени Оссолинскихъ (ч. 2168).

довчені перенесувачі не збісували були первісного тексту: впрочомъ майже всѣ автори сихъ лѣтописей хѣснувались лѣтописями періода княжого и оказали бѣльшу або меншу вправу въ записуваню сучасныхъ дѣй историчныхъ. Именно авторъ лѣтописи литовскои, що єъ выдавъ Т. Нарбутъ, бувъ грамотѣмъ досить талановитимъ. Значно више бѣдъ сихъ литовско-рускихъ хронографѣвъ стоить авторъ лѣтописи Львѣвскои, котра другою половиною належить до періода козацкого.

Крѣмъ граматикъ, словарѣвъ и лѣтописей литература свѣтека выказує въ сѣмъ періодѣ ще два памятники законодавства, се-бѣ то *Судебникъ* Казимира и *Статутъ литовскій*. Особливо Статутъ єсть вельми важнымъ изъ-за того, що являє ся взѣрцемъ тогдѣшньої мовы урядовои и вважає ся збѣрникомъ тыхъ правъ, пѣсля котрыхъ бѣдбувались суды около 200 лѣтъ въ тѣй часті Руси, що належала до Польщѣ, а бѣдтакъ и на Украинѣ, що договоромъ Переяславскимъ дѣсталась пѣдъ власть великого князя московского.

А вже-жъ фантазія народу руско-украиньского не могла вдоволитись сухими граматичными творами и лѣтописями ученыхъ письменникѣвъ. То не орелъ розмахнувъ ся крылами надъ широкимъ стеномъ Украины и намагавъ ся летѣти горѣ до сонця високо: то поетична вдача нашего народу бажала выдобутись изъ душнои низины тогдѣшнього незавидного побуту національного, — бажала налюбуватись своимъ рѣднымъ свѣтоглядомъ. Коли-жъ свои покоивѣчнї переказы батькѣвскї зъ годомъ-перегодомъ забувались, то ученымъ та й неписьменнымъ предкамъ нашимъ явились вельми принадными тї образы поетичнї, котрї зъ далекого Выходу, особливо-жъ изъ Греціѣ, въ легендахъ и повѣстяхъ до Руси-Украины доходили. Повѣсти и казки про Сѣ-

ломона, про богату Индію, про Александра Великого и инші були звѣстні не тільки въ ихъ ѳтчинѣ, але й у полудневыхъ Славянъ, а ѳдъ нихъ займала Русь-Украина тї фантастичні переказы давнього, чудового свѣта въ тѳмъ часѣ, коли рѳдна словеснѳсть була убога въ творы письменні. Такъ отже церковна литература апокрифична зустрѣнулася зъ тою словесностію свѣтскою, щѳ зачепила за чужї творы поетичні, щѳбъ лише заповнити тую пустырѣ, яка проявилася изъ-за недостатчѣ своєї рѳдної просвѣты.

1. Граматики и словарь.

а) „Спудей“ (студенты) брацкои школы Ставропигійскои пѳдъ проводомъ своего учителя Арсенія¹⁾ зладили (1591) граматику грецкогo и церковно-славянъскогo языка пѳдъ заголовкомъ „ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ.“²⁾ *Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка, совершенаго искусства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому російскому³⁾ роду. Во Львовѣ. В друкарни Братскої. Року „лѳча“⁴⁾.* На другѳй картцѣ читаємо передне слово, въ

¹⁾ Арсеній бувъ митрополитомъ димонитскимъ и еласоньскимъ, щѳ мабуть за-для напастей турецкихъ бувъ причено-деный, покинути свою епархію. Найшовши пристановище у Львовѣ, въ брацкої Ставропигійскої школѣ учивъ ѳнъ грецкогo и славянъскогo языка два роки.

²⁾ Ἀδελφότης, слово грецке, значить „братство“.

³⁾ Слово „россійскій“ значить те, щѳ „рускій“. Назва землѣ рускои Россією, народа же рускогo російскимъ або росекимъ, появилася въ Руси полудневѳй въ першѳй половинѣ XV. вѣку, та й утворилася грамотѣями-чужинцями на Руси ѳдъ грецкогo слова Ῥῶς. Супротивъ термину „Россія“ або „Русь“ стояла тогдѣ назва „Москва“.

⁴⁾ На другѳй сторони сєи першої картки виображено гербъ города Львова: левъ стоить въ воротахъ вежѣ зъ трома башня-

котрѣмъ говорить ся именно про хосенъ граматика. „Спудей“ звертають ся въ сѣмъ „извѣщенію“ до „любо-уважающагося, христоименитаго рода россекаго“, для котораго зложили граматику грецко-славянскимъ языкомъ. Одтакъ выхваляе ся граматика въ загалѣ, бо она есть „ключъ отверзаяй умъ разумѣти писанія, отъ нея же яко по степенехъ всю льствицу, по чину ученій трудолюбивіи достигаютъ: діалектики, риторики, музыки, аріѳметики, геометріи и астрономіи, и сими же седми, якоже ипкіимъ съсудомъ рассужденія почернаемъ источникъ философіи, разумѣвающе же и врачества, ко благоискуству превосходимъ всесовершеннаго богословія“. Такъ отже по словамъ середньовѣчной мудрости бѣдъ граматика можъ було перейти до науки прочихъ свободныхъ штукъ. Опбѣля-жь на сѣи основѣ можъ було вывчитись философіѣ и медицины, по чѣмъ вѣльно було книжникамъ познакомитись зъ найвысшою мудростію, зъ богословіемъ. Вже Кассіодоръ, латинскій писатель V—VI. вѣку, поставивъ граматику на першѣмъ мѣсци въ рядѣ сѣмохъ свободныхъ штукъ або мудростей. Сесея теорія схолястична вподобала ся грамотѣямъ середньовѣчной Европы, и бѣдтакъ изъ Польщѣ переймила Русь такій поглядъ на граматику, мабуть-то

ми, а верху герба ѣ долѣ него замѣщено по чотыри изъ сихъ сѣлябичныхъ вѣршѣвъ:

„Знаменіе тезоименитаго князя Лва градъ сей маеть,
 Ёгоже имя по всей Европѣ російскій родъ знаеть,
 В митрополіи Киевогалицкой славно пребываеть,
 Ёгоже вся окрестная страна обогащаеть“.

(Гербъ Львова).

„Левъ царствуетъ безсловеснимъ звѣремъ в начало,
 Словеснымъ же образъ, Христова царство намъ ся показало.
 Мужайся многоплеменный російскій народе,
 Да Христось начало крѣпости в тебѣ буде“.

Ѣдъ неи мовъ по ступнямъ можна взѣйти ажъ до бого-словія.

Вѣдай Арсеній уложивъ самъ граматику грецку, а Ѣдтакъ „спудей“ могли сей твѣръ своего учителя переложити на мову церковно славянську. А вже-жь проф. Онуфрій Лепкій доказавъ¹⁾, що граматику сю написано на основѣ грецкой граматики Константина Ласкариса, выданой въ Венеціи 1546. р. въ мовѣ латиньскѣй. Хоча же авторъ грецко-славянської граматики не признав ся до того, що Ѣнъ хѣснубавъ ся граматикою Ласкариса, то все-таки замѣтивъ Ѣнъ на пятѣй картцѣ своєї книжки, що его „грамматика сложена отъ различныхъ грамматикъ спудейми иже въ Львовской школѣ“. Такъ отже крѣмъ граматики Ласкариса мѣгъ авторъ мати пѣдъ рукою ще й инші пѣдручники, примѣромъ грецку граматику Геродіана, Аполлонія, що звавъ ся „дисколосъ“²⁾, и и.

Въ сѣй граматицѣ замѣщено текстъ грецкій зъ перекладомъ церковно-славянськимъ, щоби чужій языкъ клясичный легше зрозумѣти и такожь навчитись головныхъ формъ языка церковного. Про-те текстови грецкому, находячому ся звичайно лѣворучъ, Ѣдповѣдає

¹⁾ „О греческо-славянской грамматикѣ, изданной во Львовѣ 1591. г.“ (Литературный Сборникъ, издаваемый галицко-рускою Матицею. 1871. Во Львовѣ; стор. 35—48.) Проф. Лепкій описавъ вельми бережливо сю „грамматику доброглаголиваго еллино-словенскаго языка“, и охоронивъ память сеи рѣдкои книжки Ѣдъ загибели. Въ библиотекѣ Ставропигійского Института находить ся екземпляръ неповный, обѣймающій 169 картокъ. Повного екземпляра въ Галичинѣ теперь вѣдай нема; се есть мада Ѣсѣмка о 182 карткахъ нунумерованныхъ.

²⁾ Грецке *δύσκολος* — воркѣтливый, невдоволенный.

текстъ славянскій замѣненный праворучь на сторонѣ противоположнѣй¹⁾.

Термины техничній грамматики Ставропигійской суть перекладомъ одвѣтныхъ выразѣвъ грецкихъ, и въ бѣльшой части принятїи они изъ славянскаго перекладу грамматики грецкой „о осми частехъ слова“²⁾. Въ граматицѣ Ставропигійскѣй бѣсьмь частей мовы вызначують ся ось такъ: 1. различїе (articulus $\acute{\epsilon}$, η , $\tau\acute{\epsilon}$), 2. имя, 3. мѣстоимя, 4. глаголь, 5. причастїе, 6. предлогъ, 7. нарѣчїе, 8. союзъ. Въ науцѣ „о имени“ поставлено пять родѣвъ: „1. мѣжескїй, яко той Григорїй; женскїй, яко тая добродѣтель; 3. среднїй, яко тое тлѣнноє; 4. общїй, яко человекъ, $\acute{\epsilon}$ $\chi\lambda\eta$ η $\acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$ и 5. преобщїй, яко той орель и ластовица, вже єдинымъ гласомъ и єдинымъ различїемъ мѣжескимъ или женскимъ являеть два роды“.

Адельфотесъ знає пять падежѣвъ: 1. именовный, 2. родный, 3. дателный, 4. виновный, и 5. звателный. Одтакъ въ сѣй граматицѣ вызначує ся пять деклинацій („склоненїй“), а тринайцять конъюгацій („супружествъ“). Пѣсля главы „о союзѣ“ слѣдує наука о неправильныхъ глаголахъ („о строптивыхъ глаголь“) въ языцѣ грецкѣмъ; ѡдтакъ кѣнчить ся грамматика розправою „о просодїи“ въ мовѣ грецкѣй. Опѣсля замѣщено ще на однѣй сторонѣ „Изложенїе вѣры перваго собора Никейскаго и втораго собора Константинуополя“. На останнѣй

¹⁾ Суть и такї картки въ граматицѣ, щѣ на нихъ читаємось самый текстъ грецкїй (зъ кѣлькома терминами славянскими), або самый текстъ славянскїй.

²⁾ Тую грамматику грецку приписували Іоаннови Дамаскинови; Іоаннъ, ексархъ болгарскїй передоживъ єѣ на языкъ старословѣнскїй. Коли Русь приняла христїанство, перекладъ ексарха Іоанна дѣставъ ся сюды и ѡдтакъ довгїй часъ сєся книга служила пѣдручникомъ для выучєня языка церковного.

же сторонѣ находить ся печать, а въ серединѣ ея читася имя „Арсень“. Верху печати замѣщено два вѣршѣ грецкѣй, а долѣ печати бачимо отъ-сей перекладѣ тыхъ вѣршѣвъ“:

„Богу дающу зависть ничтоже возможно,

И не дающу трудъ успѣтъ ничтоже“.

Хоча граматика „Адельфотесъ“ подекуды мало естъ зрозумѣла, по-за-якъ єѣ уложено на основѣ середньо-вѣчныхъ, чужихъ поглядѣвъ граматичныхъ, то однако при помочи умного учителя могла справдѣ бути придатною до выученя языка грецкого.

6) Лаврентій Зизаній Тустановскій¹⁾ выдалъ (1596) грамматику церковно-славянскую п. з. „Грамматика словенска съвер'шен'наго искусства осми частей слова и иныхъ нуждныхъ. Ново съставленна Л. З. В. Вилии. В друкарни брат'ской. Року божого $\dot{\text{A}}\dot{\text{F}}\dot{\text{C}}\text{S}$, а отъ созданія мѣра $\text{Zr}\dot{\text{G}}$, мѣсяца феврала $\dot{\text{H}}\dot{\text{I}}$.“ Пѣсля сего заголовку замѣщена „епиграмма на грамматику“,²⁾ а ѡдтакъ слѣдуетъ

¹⁾ Про жите Лаврентія Зизанія Тустановского сказано децо на сторонѣ 147 и 148.

²⁾ Се стихотворнй слова сказаной епиграмы:

„Грамматика писма всѣхъ научаетъ:

Четырма частями латве уразумляетъ,

Орфографією и Просодією,

Синтаксисомъ и Етимологією,

А предуреченное ей опасно

Подаетъ певное искусство;

Которія прагнуть быти досконалы,

Въ письмѣ и словахъ абы не шаршали,

Але извѣстно все познавали,

И чего ся учатъ, абы добрѣ знали;

Ключемъ бо естъ, отворяючи всѣмъ умъ

Къ познанію въ предравый разумъ;

По которой власня якъ по всходѣ поидеть

Каждый, естли хочеть, всѣхъ наукъ доидеть“.

„*посланіє спудеомъ изряднимъ и вѣсмъ любителемъ добро-
злаголиваго и пространнаго языка словенскаго, еже о Христъ-
братіи нашей — о Господь радоватися*“.

Въ сѣмъ невеличкѣмъ переднѣмъ словѣ пише ав-
торъ про хосенъ граматики, потѣмъ слѣдує коротка на-
ука для тыхъ, щѣ хотѣли-бъ складати вѣршѣ; опѣсля-жъ
замѣщеніє суть „стихи“ къ ученикамъ ѡдъ автора, а дру-
гій „стихи“ ѡдъ типографа. Ѳдтакъ починає ся (на пер-
шѣй картцѣ нумерованѣй) сама *грамматика словенска*
сѣставленна Лаврентіємъ Зизаніємъ. Она уложена въ пы-
таняхъ и ѡдповѣдяхъ. Въ главѣ першѣй єсть наука о
Грамматицѣ, а въ другѣй о Орѣографіи. Самогласні дѣ-
лить авторъ на довгій (и, ѣ, ѡ, ѡ), короткій (е, о, у)
и двоєвременній (а, ѣ, ж, ѣ). Частей мовы у него ѡсѣмъ,
мѣжъ котрыми замѣчає ся различіє (иже, яже, еже),
падежѣвъ — шѣсть (предложного або VII. падежа бнѣ
ще не знає и причислає єго ко дательному або III. па-
дежеви). Зизаній визначує десять деклинацій именни-
кѣвъ и приложникѣвъ, а знає лишъ двѣ конъютаціѣ. Ча-
сѣвъ у него пять: „время настоящее, мимолетное, про-
тяженное (совершенное), пресовершенное и будущее“.
Въ просодіи учить бнѣ писати три роди стихѣвъ: „иро-
ическій, елегіическій и ямбическій“. На кѣнци додано
поясненє молитвы „Отче нашъ“. Цѣла грамматика выне-
чатана на 59 карткахъ въ малѣй ѡсѣмцѣ.

Зизаній выдавъ въ Вильнѣ (1596) ще другу книжку
(12⁰), славянськую *Азбуку*, пѣдъ такимъ заголовкомъ:
„*Наука къ читаню и разумнню писма словенского. Ту тѣж*
о святой Тройци и о възлосеченіи Господни“. За симъ за-
головкомъ на одинацяти стрѣчкахъ слѣдує азбука, а за
нею замѣщено склады ѡдъ ѡа до ѡѣ. Нижше складѣвъ
на тѣй-самѣй сторонѣ читаємо: „*В Вилни, в друкарни*
братской. Року божого 1596, а отъ созданія мѣра сѣмъ ти-

сѣчнаго рѣдѣ.“ Друга сторона першої картки и слѣдующа картка горѣ заповненѣ дальшими складами. На оборотной сторонѣ другой картки ажъ до четвертой картки замѣщено „Молитвы и исповданіе православныя вѣры“. Въ другой части сей книжки на карткахъ 1—34 выпечатано: „Лексис, сирѣчь реченія въ кратцихъ збранихъ, и из словенскаго языка на простый рускій діалектъ истолкованы Л. З.“ Опбеля на карткахъ 34—39 находятъ ся „Стефана Зизанія изложеніе о православной вѣрѣ“, ѡдтакъ на картцѣ 39. (оборот.) и 40. читаемо „о възлочеченіи Господни“, а на оборотной сторонѣ картки 40. „о знаменіи крестномѣ“.

Въ сѣй книжочцѣ важнымъ есть именно словарець („Лексисъ“). Въ нѣмъ поясняютъ ся слова церковно-славянскій одвѣтными словами и реченіями (мало)русскими¹⁾. Хоча въ такѣмъ поясненіи находятъ ся денекуды

¹⁾ Ось-якъ зложивъ Зизаній сѣй словарець:

„Ва іе, розки з квѣтомъ, лоза, багыята“.

„Вѣтвь, голь“.

„Драчіе есть хоина, которая въ винѣ зварена злѣчуеъ уха ропы полины и очи уразовыи, то есть, раненыи albo удареныи“.

„Житница, стодола, клуниа“.

„Мракъ, морокъ“.

„Неясытъ, по грецку пелеканъ, птахъ есть въ Египтѣ, подобный бусюлови, которій в пустыни радъ мешкати, которому зміи вѣрогуютъ и дѣти его умерщвляють, а онъ прилетѣвши клюется в перси и кровь испущаетъ на нихъ, и такъ оживають. Аристотель мовить в книгахъ, где о животныхъ пишетъ, трой родъ пелеканьскій: едины високо, другіи середне, третіи низко лѣтають;“ и т. д.

(Словарець Зизанія зберегае ся въ бібліотецѣ крылошанина А. Петрушевича; граматики же его мабутъ нѣгде нема въ Галичинѣ).

и польскій слова, однако въ загаль корыстував³ ся Зизаній тогдѣшнѣмъ живимъ языкомъ рускимъ. А по-заякъ онъ майже всѣ слова въ словарци своѣмъ осмо-тривъ акцентами, то можна легко добачити, що тогдѣшній наголосъ бувъ такій самый, якій сегодня въ нашій мовѣ наблюдае ся. Ёго трудъ послуживъ Памвѣ Бериндѣ основою къ уложеню бѣльшого словаря.

в) Мелетій Смотрицкій¹⁾ перестигъ своихъ попередникѣвъ своимъ талантомъ и основнымъ знанемъ языка церковно-славянського. Въ 1619. р. выдавъ онъ граматyku сего языка п. з.: „Грамматики славенския правилюе синтагма. Тицаніємъ многогрѣшнаго мѣха Мелетія Смотрицкого, в' коіновіи Братства церковнаго Виленскаго, при храмѣ сошествія пресвятаго и животворящаго Духа назданомъ страстелующаго списканное и прижитос. Лѣта отъ воплощенія Бога Слова 4751. Правящу апостолскій престол великия божия Константинопольския церкви вселенскому Патріархъ Г: Отцу Тимошею, Виленскому же коіновію предстателствующу Г: Отцу Леонтію Карновичу архімандриту. В' Сесю“²⁾.

Въ переднѣмъ словѣ, писанѣмъ въ сучаснѣй книжнѣй мовѣ, авторъ радить учителямъ, щобы, вивчивши дѣтей читати грамоту церковну, велѣли имъ перекладати на языкъ рускій одвѣтній уступы „зъ Притвій Соломоновыхъ, або зъ Премудрости его, либо Сираховы, або иншее што чистымъ языкомъ славенскимъ зъ Грецкого переложеное“; каже ѳдтакъ, що „при томъ лѣтѣ будетъ традиванъ, аргумента даваны, діалектъ въ звыклой школьной розмовѣ

¹⁾ Про житє Мелетія Смотрицкого гледи статью на стор. 136—139.

²⁾ Сесю граматyku выпечатано въ малѣй ѳсѣмцѣ на 251 карткахъ. Она находить ся въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ у Львовѣ (ч. 15.910).

славенскій межѣ тщательн¹⁾ подѣ караньемъ захованъ“. — „Дѣткамъ учитися починаючимъ букварь, звыкле рекше алфавитарь, зъ тоужь грамматіки вычерпанный, абы склоненіямъ грамматичнымъ зъ лѣтъ дѣтскихъ зъ мовою заразы привыкали, до выученя подаванъ нехайъ будетъ. По Часослова зась и Псалтыри (которыи опусканы быти не маюыз) выученьюся овая грамматіка зъ выкладомъ, то есть, зъ показываньемъ и уживаньемъ еи пожитковъ, наступитъ. А где бы ся хто самъ грамматичного художства не училъ, и той дѣтемъ и младенцемъ, читати южъ по славенску умлючимъ, до выученя подавати еи масть, которая, памяти повѣрена, лацио и скоро за оказією прѣствя ихъ до знаменитшеи школы вырозумна ими будетъ, и до пожиточного въ художствѣ еи уживанья приведена....“

Грамматика Смолрицкаго дѣлится на чотыри части: на „орѳографію, етимологію²⁾, свyntaxeіеъ и просодію“. Въ „етимологіи“ выначують ся ѳѣсьмъ частей слова: 1. имя, 2. мѣстоименіе, 3. глаголь, 4. причастіе, 5. нарѣчіе, 6. предлогъ, 7. союзъ, 8. междометіе (чувственникъ). Такъ отже Смолрицкій не узнае „различія“ частію слова, тому-шо иже, иже, еже ѳдповѣдае грецкому родѳвникови ε, η, τѳ. Ѳдтакъ выначуе авторъ сѣмъ родѳвъ именъ: „1. мужескій (той мужь), 2. женскій (тая жена), 3. средній (тоє древо), 4. общій (той и тая воевода), 5. всякій (той, тая, тоє исполнь), 6. недоумѣнный (той или тая неясить [пеликанъ]), 7. преобщій (иже единымъ мужескимъ или женскимъ родомъ обои полъ ѳбъемлетъ, яко: той орель, тая ластовица)“. Ѳдтакъ въ „етимологіи“ поставлють ся сѣмъ падежѣвъ: 1. именительный, 2. родитель-

¹⁾ Тщатель — спудей, ученикъ.

²⁾ Въ „орѳографіи“ авторъ учитъ дещо такожь про самогласнѣи и согласнѣи. „Етимологія“ же значить у него те, щѳ наука ѳ формахъ.

ный, 3. дателный, 4. винителный, 5. звателный, 6. творителный, 7. сказателный. — Деклинацій („склоненій“) есть пять. До першої деклинаціѣ належать именники, окѣнчені самогласною а, ѡ, и (ѡна, дѣла, земля, скатыни), до другої причисляютъ ся именники, що кѣнчатъ ся на ѣ, о, ѡ, е (клеткъ, неко, ѡмѡ, сердце); въ третѣй деклинаціи есть окѣнчене ь для именникѣвъ роду женьского (заповѣды), въ четвертої деклинаціи вызначае авторъ ажъ одинацять окончныхъ звукѣвъ (ь, ай, ей, иѣ, ий, йй, ой, ой, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй [древодѣла]). До пятой же деклинаціѣ належать приложники, н. пр. скатыи, скатаѡ, скатоѡ. Въ науцѣ о глаголѣ Смотрицкѣй различае „спряженіе правильное“ (н. пр. текѡ, гоню, сѣю) и „стропотное“ або неправильное (н. пр. ѣсмѡ, ѣмѡ, вѣмѡ, ѡмамѡ). Въ „спряженю“ правильномѣ поставляютъ ся два ѡддѣлы на основѣ окѣнченя 2. особы числа един. -ѣши або -ѣши (кѣѣши, слыѣши). Синтаксисъ автора сего есть творомѣ досыть самостѣйнымѣ, по-за-якъ вызначають ся ясно окремиѣ прикметы складнѣ церковно-славяньской супротивѣ одвѣтныхъ конструкціѣ грецкихъ. Въ науцѣ „о просодіи стихотворной“ самогласнѣ дѣлятъ ся на довгѣи (и, ѣ, ѡ), короткѣи (е, о) и двовременнѣи або общѣи (а, ѣ, ѡ). Двогласными же уважають ся сѣи звуки: оу, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ; ѡ, ѡ; ѡ, ѡ; ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй, ѡй; ѡй, ѡй; ѡй, ѡй, ѡй. Про-те въ просодіи Смотрицкѣй придерживае ся грецко-латиньской теоріѣ о зложеню стихѣвъ учащи, ѡкъ складати гексаметры, пентаметры, ямбы та инші роды стихѣвъ¹⁾.

¹⁾ Примѣры рѣжныхъ родѣвъ стихѣвъ скомпоновавъ собѣ Смотрицкѣй самѣ въ мовѣ церковно-славяньской. Осѣ взорецѣ гексаметра („стиха пройскаго или шестимѣрнаго“):

„Гарматски некорастшіѡ Мѡсы стопу перѡ,
Тѣщуюсѡ Парнасъ в' ѡбитѡкъ вѣчнѡ заати,

Грамматика Смотрицкого уважалась черезъ два вѣки знаменитымъ учебникомъ не только на Руси и въ великомъ князѣвствѣ московскомъ, але такожъ въ Сербіи. Тому отже, що въ исправленю книгъ церковныхъ и въ перекладахъ творѣвъ богословскихъ письменники придержувались правилъ сей грамматики, языкъ церковно-славянскій ставъ ся одностайнымъ у полуднево-схѣдныхъ и пѣвничныхъ Славянъ, и принявъ сей правильный напрямъ, якій до сего дня въ книгахъ церковныхъ наблюдается. Єѣ напечатано у-друге въ Вильнѣ 1629. року, а въ-третє въ Москвѣ 1648. р. зъ деякими дотатками, перемѣнами и пропусками. Мѣжь дотатками єсть важною статья Максима Грека „О пользѣ грамматики, реторики и философіи“. Въ 1721. р. по указу царя Петра Великого выпечатано въ Москвѣ четверте выданє сей грамматики; єѣ поправивъ и розширивъ друкарскій корректоръ Федѣръ Поликарповъ. Пятый разъ выдано сей творъ Смотрицкого 1755. р. въ Рымнику на Волощинѣ въ хоєнь Сербѣвъ¹⁾. Сюды ѡдноєить ся мабуть такожъ рѣдка книжка, „Грамматика или письменница языка словенскаго тцателемъ въ кратцѣ издава въ Кремянци 1638. г.“ Сей бо творъ єсть вѣдай переробленою и скороченою грамматикою Смотрицкого²⁾.

г) Головнымъ авторомъ словаря славянско-рускаго єсть Памва Берында. Онъ родивъ ся въ Молдавіи,

Хрісте Царю приими, и благоволиви, Тебе с' Отцемъ
И Духомъ сватымъ пѣти оучи россійскій
Род' нашъ чистыми мѣры славенски умны“.

¹⁾ J. Dobrowsky, Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. Vindobonae MDCCCXXII: p. LIX.

²⁾ Я. Головацкій, „Начало и дѣйствованіє Ставропигійскаго братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“. (Зоря галицкая яко альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ; стор. 461).

де було багато осель рускихъ, и де майже до кѣнця вѣку XVII. языкъ рускій бувъ языкомъ письменнымъ, судовымъ и придворнымъ у господарѣвъ молдавскихъ, а въ богослуженю удержувавъ ся языкъ церковно-славянскій. Берында учивъ ся у Львовѣ въ брацкѣй школѣ Ставропигійскѣй, опѣсля пѣйшовъ въ Палестину и постригъ ся въ черцѣ въ Єрусалимѣ, де живъ кѣлька лѣтъ. Львѣвскій епископъ, Гедеонъ Балабанъ, завѣзвавъ его до себе, поручаючи ему справленє книгъ и надзѣръ надъ друкарнями въ Стратынѣ и Крилосѣ. Жиючи въ Стратынѣ у Федора Юревича Балабана, щѣ бувъ братаничемъ Гедеона, думавъ Берында справляти Библию. Въ библіотецѣ того свого добродѣя найшовъ ѣнъ Библию, выдану въ Антверпнн въ пяти языкахъ: єврейскѣмъ, халдейскѣмъ, сврійскѣмъ, грецкѣмъ и латиньскѣмъ, и про-те придбавъ собѣ добрый засновокъ до справленя Библии церковно-славянскѣй. А вже-жъ ученый панъ, Федѣръ Балабанъ, спонукавъ его тогдѣ, *реченія и имена славенская избирати, аки не у суцу тогда Лексікону¹⁾, развѣ любомудра кврѣ Лаврентіа Зизаніи, тогда дѣдаскала²⁾ нимъ же пресвѣтера³⁾*. Коли-жъ Федѣръ Юревичъ Балабанъ умеръ (1625), то родина его продала друкарню, засновану покѣйникомъ, Лаврѣ печерскѣй въ Кієвѣ, и ѣдтакъ архимандритъ Єлисей Плетенецкій вѣзвавъ Берынду, приѣхати въ Кієвъ и зайнятись печатанємъ книгъ церковныхъ. Тамъ завѣдувавъ ѣнъ друкарнею и заявивъ хосенну дѣяльнѣсть, трудячись надъ перекладомъ деякихъ писемъ богословескихъ и порѣвнуючи книги цер-

¹⁾ „аки не у суцу тогда Лексікону“ = по-за-якъ тогдѣ не було ще Лексікона.

²⁾ Грецкє *διδάσκαλος* — учитель.

³⁾ „Послѣсловіє“ ко читателю, пѣдъ заголовкомъ „Читателю спасенія“.

ковно-славянськї зъ грецкими. Въ 1624. р. взявъ участь въ выданю *Бесѣдъ св. Златоуста на Посланія и Дїянія апостольскія*, а въ 1627. р. выпечатавъ Трїодъ постную. Берында звавъ ся тогдѣ „протосингелъ отъ іерусалимскаго патріаршаго престола¹⁾ и архитипографъ церкви росскія“. Мѣжь-тымъ довершивъ онъ свѣй Лексиконъ, якій почавъ бувъ укладати ще тогдѣ, коли живъ въ Стратынѣ у Федора Балабана. Въ своѣмъ „послѣсловію“ каже Берында, що до сего Лексикона выбиравъ слова изъ перекладѣвъ Максима Святогорця, Мануила Ритора и иншихъ, и що написавъ его „въ ползу спудеемъ“ (въ хосенъ ученикѣвъ). Такъ отже по довгѣмъ трудѣ выдавъ онъ въ Кіевѣ 1627. р. книгу пѣдъ заголовкомъ: „*Лексіконъ славеноросскій и именъ тлѣкованіе. Пръвое тѣпомъ изобразися в Кіновіи с. вел. чудотворниа Лавры печерскія Кіевскія. — Дїта бытія міра зрлѣ, отъ рождества же Хрїстова дхкз. — Тцаніемъ, свѣднїемъ же и иждивенїемъ малѣйшаго въ іеромонасехъ Памвы Берынды, протосингела ерону Іерусалимскаго*“ (4^о въ два стовпцѣ; сторѣнь 8+2, стовпцѣвъ 475)²⁾. Лексиконъ кѣнчить ся властиво стовпцемъ 328; ѡдъ стороны 329. слѣдує доповненє его, изъ-за чого поставляє ся тутъ такій заголовокъ новыи: „*Отъ єврейскаго, греческаго же и латїнскаго, и отъ иныхъ языковъ начынающаяся имена свойственна, зъ многихъ малаа и отъ различна тлѣкованія малыми назнаменаєя, а инде и безъ тлѣкованія за случайное и нужное и скоростное време пръвое изобразися. Приданы же суть имена преложенія на пострыженїи калугерства, знаки калугеромъ або инокомъ...*“ Въ сѣмъ додатку поясняють ся отже имена власнїи и слова чужїи ажъ

¹⁾ Слово „протосингелъ“ значить „пръвыи совѣтникъ и печатарь“ („Послѣсловіє“ Берынды).

²⁾ Лексиконъ Памвы Берынды зберегає ся въ библіотецѣ университета Львѣвскаго.

по стовпець 475, по чѣмъ слѣдує на двохъ сторонахъ „послѣсловіє“ пѣдъ заголовкомъ „Читателю спасенія“¹⁾).

Памва Берында умеръ въ Кіівскѣй печерскѣй Лаврѣ въ 1632. р., 13. липня.

Друге справлене выданє Лексикона Берынды зладивъ Іоиль Труцевичъ, игуменъ Кутейнского монастыря „съ братією“. Оно напечатано въ друкарни того-жь Кутейнского монастыря въ 1653. р. (4⁰). Въ сѣмъ выданію находить ся „предисловіє“ Іоиля Труцевича.

Лексиконъ Берынды єсть далеко лучшій ѡдъ словарця Лаврентія Зизанія. Въ упорядкованію слѣвъ придержувавъ ся авторъ, такъ якъ и Зизаній, азбуки кириловскої, и пояснювавъ слова церковно-славянскѣй тогдѣшньюю мовою (мало)рускою. Берында старавъ ся надати своему словареви прикмету учености, про-те поклавъ въ одвѣтныхъ мѣсяцяхъ часто слова грецкѣй, ба, ѡнъ намагавъ ся пояснити декотрѣ слова етимологично; н. пр. „*Рука, ижъ руша єт ся названа*“. — „*Церковь єсть названа отъ царя, ижъ царскимъ домогъ єстъ, а въ Грецкомъ языкѣ склїсіа, церковь; отсюль называєт ся сѣборъ отъ зо-*

¹⁾ Я. Головацкій замѣчає („Зоря галицкая яко альбумъ на годъ 1860“, стор. 458), що Берында присвятивъ сынамъ своего добродѣя, Федора Юревича Балабана, „православнымъ паномъ Ихъ Милости Димитрію и Данїилу Феодоровичомъ Балабаномъ свой усердный тридцатилѣтній трудъ, Лексиконъ широкого и великославного языка славенского“, — ѡдплачуючись за-вдяки не тѣлько симъ сынамъ своего добродѣя, але й епископови Львѣвскому, Гедеонови Балабану, „стрыю родича“ и „Александрѣ Балабану, старостѣ Рогатинскому и Трембовельскому, ротмистру короля Бго Милости...“

Сего передного слова въ ексемплярѣ Львѣвскѣмъ не має; єсть же тутъ „отъ отечника Скитскаго повѣсть удивителна о діаволѣ, како прїйде къ великому Антонію въ образѣ чловецѣть, хотя ка-яться“, (стор. 1—8), — и „отъ Патеріка Алѣавїтна“ коротка казка про „авву Памва“ (стор. 8).

браня, згромадженье отъ зозваня въ купу на громаду¹⁾. Вже изъ сего видно, що етимологичнїи выслѣды Беринды не мають сегодня нѣякой стѣйности.

2. Лѣтописи.

Въ періодѣ литовско-рускѣмъ не було на Руси са-мостѣйного змаганя въ довершеню идеалѣвъ народныхъ, то й не диво, що письменники рускїи не дуже займались справами политичными, котрїи для нихъ були чужими. Не було вже вѣча народного, не було майже нѣякихъ признаковъ жизни національной, то й не стало снаги до звелеченя порядкѣвъ литовско-польскихъ и московскихъ. Такъ отже лѣтописецъ сего періода, крѣмъ автора лѣтописи Львѣвской, служили интересамъ князѣвъ чужихъ, мѣжь-тымъ коли лѣтописецъ руского періода княжого иногдѣ такожь sprawy народнїи въ писаняхъ своихъ порушали.

а) Лѣтописецъ рускїи. Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ. Оба сїи лѣтописецѣ находятъ ся въ збѣрнику „Избраніе лѣтописанія изложено в кратцѣ“. Сей збѣрникъ ѳдкрывъ пралатъ Сосновскїи мѣжь рукописями колишнього Василянського монастыря въ Супрасли (губернїи Гродненской), и ѳдтакъ користувавъ ся нимъ Игнатїи Даниловичъ, профессоръ университета Харкѣвского, та й выдавъ сїи лѣтописи письмомъ латиньскимъ въ Вильнѣ 1827. р.¹⁾ Навпередъ

¹⁾ Latopisiec Litwy i Kronika ruska. Z rękopisu sławiańskiego przepisane; wypisami z wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypisami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebnymi, opatrzone. Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza, profesora zwyczaj. w ces. uniwersytecie Charkowskim naprzód w Dzienniku Wileńskim roku 1824. częściami ogłoszane, a teraz w jedno zebrane, dokończone i przedrukowane. W Wilnie, 1827. 8°, p. 1—328.

выпечатавъ ѡнъ Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ (стор. 27—71), а опѣсля въ тѣй-самѡй книзѣ (стор. 76—325) выдавъ Лѣтописця руского (Kronika ruska).

Въ рукописи находятъ ся на першѡмъ мѣсци Лѣтописецъ рускій. Ѣнъ починае ся розказомъ про-теѣ, якъ Володимиръ Великій построивъ гѡродъ Володимиръ надъ рѣкою Клязною; ѡдтакъ згадуѣ лѣтописецъ про кѡлькохъ тамошнихъ князѣвъ и списуѣ коротку хронологию ѡдъ Адама ажъ до царгородского цѣсаря Михайла, при чѡмъ кѡлькома словами споминаѣ про хрещене Болгарѡвъ. Розказуѣ коротко про змагане Варягѡвъ мѣжь племенами славянскими та финскими и такожь про кормигу Козаръ надъ Полянами, Сѣверянами и Вятичами. Ѣдтакъ словами „а се зачало рускихъ князей“ (стор. 81) починаѣ оповѣдати про дѣѣ рускіѣ, хѡенуючись рукописею Лаврентіевскою лѣтописи Несторовою; въ дальшѡмъ однакже оповѣданю Лѣтописецъ рускій естъ подѡбный Софійскому Временникови (напечатаному въ Москвѣ 1820. р.). Оповѣдаѣ опѣсля (ѡдъ стор. 144, се-бѣ-то ѡдъ 1242. р.) про дѣѣ литовскіѣ, о скѡлько они стыкають ся зъ дѣями исторіѣ руской. Пѡдъ рокомъ 1427. (стор. 249) лѣтописецъ вставивъ коротке описане рѣкъ Руси, котре зложивъ пѡсля одвѣтной статѣѣ въ лѣтописи Несторовѡй, по чѡмъ розказуѣ бѡльше про дѣѣ Литвы, нѣжь про дѣѣ Руси (стор. 249—325). Оповѣдане свое доводитъ до 1537. р.

Лѣтописецъ рускій естъ творомъ кѡлькохъ писеменикѡвъ. Перша часть (до 1242. р.) писана мабутъ въ Суздальщинѣ, друга же часть (ѡдъ 1242. до 1427. р. и вѣдай такожь третя часть (1427—1537) естъ творомъ Русина литовского, по-за-якъ авторови лѣтописи дѣѣ князѣвства литовского дуже добре суть звѣстнѣ. Коли-жь въ першѡй, и декуды такожь въ другѡй части оповѣдане являѣ ся короткимъ и сухимъ, то въ третѣй части (именно

бдѣ 1493. р.) оживляе ся оно пѣдѣ перомъ самовидця. Авторъ третьей части служить интересамъ великихъ князѣвъ московскихъ, и про-те славного богатыря Константина Ивановича князя Острожского зове „божимъ врагомъ и государскимъ измѣнникомъ“ (стор. 311) за те, що бнѣ поваживъ ся вразъ зъ польскими вѣйсками выступити въ боротьбу зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ. Ба, авторъ сеи части лѣтописи перенявъ ся такъ дуже бажанемъ звеличеня Москвы, що Украинну уважае землею „великого государя“ (стор. 312)¹⁾. Такъ пѣдѣ рокомъ 1536. розказавъ широко про теб, якъ Литва приходила на „государеву великого князя Украинну, на Стародубскія мѣста“ (стор. 321).

Авторъ сеи части лѣтописи бувъ вѣдай священникомъ, що добре знавъ письмо святе, однакже не бувъ вѣльный бдѣ забобонѣвъ, якими тогдѣ запоморочувались не тѣлько неуки, але й письменники.

Пѣсля оповѣданъ про дѣвъ рускѣ и руско-литовскѣ слѣдуе Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ²⁾. Тутъ представляють ся дѣвъ литовскѣ почавши бдѣ вычисленя сынѣвъ Гедыминовыхъ ажъ до 1446. р. Про автора сего лѣтописця майже нѣчого не звѣтно³⁾. Онѣ розказуе, що

¹⁾ Таке писане може историка навести на тую гадку, що авторъ одвѣтныхъ статей живъ въ другѣй половинѣ вѣку XVII., коли Украина стояла вже справдѣ пѣдѣ властїю „великого государя“ московского.

²⁾ За дѣвами литовскими безъ окремого заголовку займае кѣлька картокъ якась розправа схолястична про справедливѣсть и суды; она являе ся ветупомъ до частини перекладу Статутѣвъ Вислицкихъ Казимира Великого. Въ кѣнци тои рукописи Супрасельской находить ся Патерикъ Кѣвско-печерскѣй, се-бѣ-то житєписъ печерскихъ святыхъ.

³⁾ По мнѣню проф. Исидора Шараневича авторъ Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ бувъ чоловікомъ свѣтскимъ (O la-

1394. р. бувъ ще недолѣткомъ, та не мѳгъ дѳзнатись того, що, пѳсля переказу, чернець Юма, намѳстникъ митрополита, давъ напитись отруты великому князеви Скиргайлови. Вже-жъ про короля Ягайла и про его братѳвъ оповѳдає неначе самовидецъ ихъ дѳй.

Въ сѳмъ лѳтописци важною єсть именно похвала Витовтови, великому князеви литовскому (стор. 60—65), котрый постаравъ ся о тєє, що въ Луцку зѳѳхались володарѳ европейскій въ празникъ Богоявленя 1429. року. Сєєю похвалу переробивъ мабутъ якійєсь недовчений письменникъ изъ твору поєтичного, списаного книжникомъ, що бувъ сучаснымъ вѳкови великого князя Витовта.

Сєй лѳтописецъ єсть памятникомъ справдѳ важнымъ для исторіѳ Литвы и Руси литовскої; тѳлько-жъ текстъ его єсть дуже поєсований, по-за-якъ переписувачъ его, Григорій Ивановичъ (1520), бувъ грамотѳемъ недовченимъ. Именно въ уживаню конєструкціѳ партиципїальныхъ добачаємо похибки чи-малї, котрї иногдѳ трудно справити. Свою копію зладивъ Ивановичъ для Симєона Ивановича Одинцевича, князя Друцкого; на остатнѳй же сторонѳ рукописи додавъ єю приписку: „Какъ заєцъ радѳ избѳгалъ тенета¹⁾, также вслкїй мистръ радуєтся своє дєлицо иєкончавъ“ (стор. 11).

Похибки въ текстѳ могли заподѳятись такожъ изъ-за того, що выдавецъ его, Игнатій Даниловичъ, мало знавъ грамоту старо-руську, и лише при помочи профессора Михайла Бобровского рукопись ѳдчитувавъ (стор. 327).

„Лѳтописецъ рускїй“ писаный майже такимъ самымъ языкомъ, въ якѳмъ проявились лѳтописи руского *petitissimes* i *chroniques russes* XV. i XVI. wieku. W Krakowie 1882; str. 37).

¹⁾ тенето — єць, сильце.

ріода княжого; въ Лѣтописци же великихъ князѣвъ литовскихъ наблюдае ся подекуды той языкъ урядовый, якимъ користувалась тогочасна Литва.

б) Лѣтопись Литовска. Незвѣстный намъ по имени авторъ сея лѣтописи взявъ початокъ еи зъ иншой давнѣйшой лѣтописи, котра розправляла о починахъ дѣй народу литовского, выводячи рѣдъ стародавнихъ Литовцѣвъ ѡдъ Римлянъ, щѣ прийшли зъ Палемономъ въ землю надъ рѣкою Нѣманомъ. Оповѣдаючи про дѣѣ ѡдъ смерти Мендога ажъ до панованя Гедымина авторъ зачерпнувъ деякѣ вѣсти безперечно изъ лѣтописи Волиньскон; де-некуды-жь хѣснувавъ ся такожь Лѣтописцемъ рускимъ. И такъ выписавъ зъ него повѣсть про ѡдносины Витовта до Володимира Ольгердовича и про смерть Скиргайла, котрому чернець Ѡома мавъ дати напитись отруты. Почавши же ѡдъ Гедымина ажъ до Александра, великого князя литовского и короля польского, писавъ ѡнъ бѣльше самотѣйно. Лѣтопись урывае ся на панованю сего короля, именно на описаню нападу татарского 1506. р. Авторъ живъ мабуть за панованя Александра и Жигимонта I., по-за-якъ про Глиньского оповѣдае неначе самовидецъ. Ѡнъ бувъ ачейже чоловѣкомъ свѣтскимъ¹⁾, и ѡдтакъ розказавъ про любовь Кейстута до красной Бируты²⁾. Въ загаль пишє ѡнъ далеко лучше, нѣжь тѣ грамотѣѣ, щѣ зладили Лѣтописця руского и Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ. Деякѣ образы его оповѣданя суть вельми живѣ; именно оповѣданє про зѣвѣдъ монархѣвъ въ Луцку та про убійство Жигимонта, вели-

¹⁾ I. Szaraniewicz, O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku. W Krakowie, 1882; p. 38.

²⁾ Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez T. Narbutta. Wilno, 1846; p. 17. 18

кого князя литовского, княземъ Чарторыйскимъ¹⁾, бдзначае ся подекуды формою драматичною.

Авторъ лѣтописи звеличивъ особливо дѣѣ Кейстута, Ольгерда и Витовта, та й писавъ ширше про Ягайла, Скиргайла, Свидригайла и Жигимонта.

Рукопись сєи лѣтописи, писана буквами латиньскими, находилась у Александра Быховця, президента суду въ Волковиску (губ. Гродн.). Она не має початку; бдтакъ въ серединѣ єи суть великїи перервы, та й конецъ запропастивъ ся. Рукопись тую выдруковано въ дѣлѣ: „*Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez Teodora Narbutta. Kronika litewska*“. Wilno, 1846. 4°, р. I—VI; 1—90.

Языкъ лѣтописи литовской єсть переважно (мало)-рускїй; формъ церковно-славянскихъ не богато въ нѣй зустрічаємо. Суть однакже тутъ деякїи полонизмы, а въ фонетицѣ перемагає нарѣчіє бѣлоруске.

в) Коротка Кїївска лѣтопись. Рукопись сєи лѣтописи находилась первѣстно въ библіотецѣ колишняго Василїаньского унітекého монастыря въ Супрасли (губ. Гродн.); теперъ же зберегає ся въ библіотецѣ „главного Московского архива министерства иностранныхъ дѣлѣ“. Коротку Кїївску лѣтопись замѣщено въ сѣй рукописи на другѣмъ мѣсци, у-передъ бо поставлено тамъ скорочену Новгородску лѣтопись. Такъ отже рукопись

¹⁾ „И почаль князь Чарторыйскїй вымовяти єму (Жигимонтови) веѣ его злыє учинки, што онъ чинилъ надъ всею шляхтою великаго князства, а к тому, што еще вмыслилъ былъ на останокъ — веѣхъ князей и пановъ и весь рожай шляхецкїй выкоренити и кровь ихъ розлити, а пєю кровь хлопскую поднести. И тыи слова вымовивши рекъ на остатокъ: „Што єси былъ наготоваль княземъ и паномъ, и веѣмъ намъ пити, тоє ты теперъ пїй одинъ, и кинулися къ нему хотячи его убити...“ (ibid. р. 49).

Супрасльська обіймає дві часті: 1) Скорочену Новгородську літопись від початку земель славянської до взяття Москви татарським ханом Тохтамышем в 1382. р. 2) Коротку Київську літопись від початку земель рускої до 1516. р.

Автор сей Київської літописи не єсть намъ звѣстний; можна тільки догадуватись, що вінъ бувъ духовникомъ, котрий знавъ добре письмо святе и любивъ иногдѣ похвалитись величнимъ словомъ проповѣдника. Мабуть живъ вінъ въ Києві в першій половині вѣку XVI. передъ 1533. р., с. в. передъ рокомъ смерти Константина Івановича, князя Острожежского, котрого самъ видѣвъ. Професоръ И. Шараневичъ замѣчає¹⁾, що, если повѣсть самовидця про гостину короля Жигимонта Августа в монастирѣ Супрасльскѣмъ походить дѣйстно відъ автора літописи, то можна-бъ вносити, що вінъ живъ ще в вересню 1543. р., и що пробувавъ мабуть в тѣмъ монастирѣ.

Заголовокъ сей літописи єсть такий: „*Начало рускихъ князей рускаго княженя*“. Редакторъ єи подає напередъ вельми короткій поглядъ на исторію полуднево-західної Руси відъ 862. до 1495. р., и тільки підъ рокомъ 1065. пише ширше про „знаменіє на небеси, — звѣзду превелику“. Отакъ розказує широко про напады татарскі на землю Волинську (1495., 1496. и 1497. р.), а опѣсля вдоволяє ся зновъ сухими записками відъ 1500. до 1515. р. Підъ рокомъ 1515. описує стильомъ панегіричнимъ битву підъ Оршою²⁾, выхваляючи славного богатыря Константина Івановича Острожежского, и кінчить свою повѣсть сими словами: „*Великославному господарю королю Жиги-*

¹⁾ О лѣтописяхъ и кроникахъ рускихъ; р. 38.

²⁾ Орша, теперъ гѣродъ повѣтовий губерніи Могилевской.

могучу Казимировичу буди честь и слава на вѣки: побѣдившему недруга своего великого князя Василя московского, а гетману его вдатному князю Костянтину Ивановичу Острожскому дай Боже здоровѣе и щастье впередъ льпше; какъ нѣшь побилъ силу великую московскую, абы такъ побивалъ сильную рать татарскую, проливаючи кровъ ихъ бессурменскую¹⁾.

Наконецъ пѣдъ рокомъ 1543. („септемврїа мѣсяца 51“) описуе самовидецъ гостину короля Жигимонта Августа въ монастырѣ Супрасльскѣмъ. Авторъ, мабуть чернецъ сего монастыря, згадуе мило про се, що король сей „съ многими вельможами своими“ слухавъ спѣву церковного и церковъ зъ монастыремъ оглядавъ.

Рукопись Супрасльску, що обѣймае скорочену Новгородску и коротку Кіѣвску лѣтопись, выдавъ князь М. А. Оболенскій въ Москвѣ 1836. р. (4⁰). Кіѣвска лѣтопись выпечатано на 24 $\frac{1}{2}$ карткахъ.

Языкъ короткои Кіѣвскои лѣтописи до 1495. р. есть въ бѣльшой части такій самый, якимъ писано давнѣйшій лѣтописи періода княжого, именно же лѣтопись Несторову. А вже-жь бѣдъ того року записувавъ дѣѣ историчнїй вѣдай самовидецъ, и про-те въ останнѣи части лѣтописи добачаемо багато слѣдѣвъ языка (мало)русского зъ деякими признаками фонетики бѣлорускои.

г) Лѣтопись Львѣвска. Она починае ся рокомъ 1498. и мабуть не докѣнчена перерывае ся на роцъ 1649. Заголовокъ ея есть отъ-сей: „Исписанїе лѣтомъ отъ рождества Христова 1498. и по немъ идуцихъ“. Лѣтописи сєи не мѣгъ написати грамотѣй оденъ. Авторъ ея корыстувавъ ся записками зъ вѣку XVI., якї зладивъ хтось иншїй, и самъ дальше списувавъ дѣѣ по лѣтамъ, наводячи

¹⁾ „Супрасльская рукопись“. Москва, 1836; стор. 154.

теє, що чувъ бдѣ другихъ, що самъ бачивъ, въ чомъ бравъ участь дѣяльну.

Покбйный молодой историкъ Корнило Заклинскій подѣливъ ею лѣтопись на двѣ части¹⁾. Перша часть простягає ся бдѣ р. 1498—1605. Она заповнена дуже короткими звѣтками въ кблькохъ словахъ; н. пр.: „1500. Татарє Ярославѣ спалили, и Турци Рогатинѣ завосвали“. — „1558. Зимѣ Татарє были на Подолю“. — „1560. Морз былъ ег Ярославлѣ“. — „1570. Морозъ поморозилъ жито, мая под полюю“. — „1582. Ляхове одмыли календарь“. — „1587. Жыгмонтѣ III. король насталъ. Тогожь року церковь святой Пречистой²⁾ закладано“. — „1597. Наливайка згублено“. — „1625. Ярославѣ погорьлъ вшистокъ у ярмарокъ. Шкода незличоная! и людей много погорьло“³⁾.

Вся тая часть лѣтописи по думцѣ Заклинского написана у Львовѣ авторомъ, що нѣкуды зъ сего города не рушавъ ся и записувавъ переважно такі дѣѣ, якілучились въ Галичинѣ. Одаткъ не згадує про теє, що тогдѣ дѣялось на Украинѣ; споминає тблько про Пбдкову и Наливайка, однакъ и се лишъ для того, що Пбдковѣ у Львовѣ голову бдрубано, а Наливайко ходивъ до Угоръ и вертавъ бдтблъ домбвъ черезъ Галичину. Тблько пбдъ рокомъ 1592. розказує авторъ ширше про теє, якимъ способомъ настала унїя церковна, але й тутъ покликує ся на твбръ исторично-полемичный, що вго на-

¹⁾ „Рускї лѣтописи и лѣтописцѣ XVII. столѣтїя“. („Зоря“. Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ пбдъ редакциєю Ом. Партыцкого. Во Львовѣ, 1880; стор. 120).

²⁾ „Церковь святой Пречистой“, с. е. церковь Успенїя пресв. Богородицѣ у Львовѣ.

³⁾ А. С. Петрушевичъ, „Львовская лѣтопись“ (Науковый сборникъ, издав. литер. общ. гал.-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 261—268).

писавъ (1600—1605) якийсь священникъ Львѣвскій, котрый бувъ на соборѣ въ Берестю¹⁾. Одтакъ думавъ Заклинскій, що цѣлу сю першу часть лѣтописи Львѣвскою ажъ по рѣкъ 1605. написавъ авторъ того твору²⁾.

Друга часть лѣтописи починає ся одъ р. 1605. и протягає ся до р. 1649. Она вѣсть безперечно творомъ редактора лѣтописи Львѣвскою, котрый по думцѣ Заклинского мабуть родивъ ся въ 1605. р. Однакже пѣдъ рокомъ 1621. читаємо, що того року авторъ лѣтописи почавъ учити ся въ Межибожу на Подблю, у дяка Дмитра Щирецкого. Про-те мало вѣсть правдоподобнымъ, щобы ѓнъ почавъ учитись доперва въ 16. роцѣ жизни. Дальше замѣтивъ Заклинскій, що отець автора лѣтописи бувъ вѣдай шляхтичемъ православнымъ, що займавъ якесь становиско при урядѣ воеводскѣмъ³⁾. Тому-то сынъ такого урядника мѣгъ въ писаню лѣтописи користуватись важными грамотами; и справдѣ видно, що ѓнъ зѣ справами публичными добре познакомивъ ся. А вже-жь отець его бувъ вѣдай убогимъ шляхтичемъ-хлѣборобомъ, коли сынъ его вчавъ ся у дяка, а не въ монастырѣ⁴⁾.

Про свою жизнь записавъ авторъ лишь кѣлька дробныхъ вѣстей. Такъ пѣдъ сказанымъ 1621. рокомъ замѣтивъ ѓнъ, що „з школы запыгъ въ домъ хоробу горличку, и вѣсп хортели въ дому“. Пѣдъ рокомъ 1630. розказує про повстанє гетьмана козацкого Тараса Трясила и про облогу славного козацкого монастыря Межигѣрекого близько

¹⁾ Заголовокъ сего твору ось-такій: „Пересторога зѣло потребная на потомные часы православнымъ Християномъ, святые каеодическіе восточные церкви сыномъ...“ (Порѣвн. „Науковий сборникъ“, 1867; стор. 263).

²⁾ „Зоря“, 1880; стор. 120.

³⁾ *ibid.*, стор. 205. 223.

⁴⁾ *ibid.*, стор. 234.

Кієва нѣмецкими жовнѣрами, котрыхъ наймили Поляки. Авторъ згадує, що ѓнъ саме-тогдѣ бувъ въ тѣмъ монастирѣ. ѐдъ 1630. р. почавъ ѓнъ отже брати удѣлъ въ публичныхъ справахъ и ставъ самовидцемъ важныхъ подѣй историчныхъ. Отъ и пѣдъ тымъ-самымъ рокомъ описуючи повстанє Тараса Трясила замѣчає ѓнъ отъ-се: „При пану гетману отцовъ было отъ нашихъ пять. Теды, слыше, показывалъ онъ слезы стираючи трупъ великій, тые слова мовячи: „Отъ жь уніа... лежить Русь съ Поляками“. — „Панъ гетманъ гды за Днѣпръ малъ ити, тогда мисси Домпыльканы мечъ посвящовали, и около костела носили, и презъ вишитку мису на олтару лежалъ зъ тымъ докладомъ, же на то поганство на Русь, жебы ихъ выкоренити“¹⁾.

Авторъ видѣвъ ненависть Польщѣ до козачины и до Руси въ загалѣ. Згадуючи про нещасну битву пѣдъ Цецорою (1620), де вбито коронного гетьмана Станислава Жолкѣвского а Самбѣла Корецкого взято въ неволю, пише ѓнъ, що сеся недоля заподѣялась изъ-за того, бо (Корецкій) безъ козаковъ войну точилъ, (и) мовилъ такъ: „Не хочу я зъ Гримлями воевати, нехай идутъ до роль, або свинь пасти“²⁾.

Авторъ лѣтописи Львѣвской бувъ добрымъ патріотомъ, що симпатично згадувавъ про повстанє Богдана Хмельницкого противъ порядкѣвъ польскихъ, але не замовчувавъ такожь темныхъ сторѣнъ змаганя козацкого. Въ загалѣ видимо въ писаню єго вдачу Украинця, про-

¹⁾ Наук. сборникъ, 1867; стор. 273. Сю подѣю противнымъ способомъ описують польскій историкъ, особливо-жь Іоаннъ Тома Юзефовичъ, каноникъ Львѣвскій, въ рукописи своѣй „Annalium urbis Leopoliensis tomus extravagans“ пѣдъ 1630. р. Nr. 156 157. (Замѣтка А. Петрушевича въ „Науковѣмъ сборнику“).

²⁾ *ibid.*, стор. 266.

стодушного, сердечного, що й въ недолї проявляє свій гуморъ и свѣтоглядъ ясный. Стилъ автора есть простый и легкій; языкъ переважно (мало)рускій, що примѣшавъ ся подекуды зъ полонизмами.

Деякі уступы Львовскои лѣтописи выпечатано уперве буквами латиньскими пѣдъ заголовкомъ „O krońice ruskiej od roku 1498. do roku 1649.“ въ польскѣмъ письмѣ „Kwartalnik naukowy“ (Краковѣ, 1835. 1836., томъ II., стор. 86—93; томъ III., стор. 315—329). Симъ выданемъ занявъ ся польскій литератъ, Казимиръ Влад. Войцицкій. Одну частину лѣтописи (про повстанє Хмельницкого противъ Польщѣ въ 1648. и 1649. р.) подавъ В. А. Мацѣйовскій въ тѣмъ-самѣмъ журналѣ въ польскѣмъ перекладѣ скороченѣмъ пѣдъ заголовкомъ: „Ułamki historyczne. I. O kozakach“ (стор. 238—320). Рукопись сеи важной лѣтописи зберегалась въ библіотецѣ Института Ставропигійского, але запропастилась вѣдай въ рокахъ сороковыхъ, коли Денисъ Зубрицкій удержувавъ корреспонденцію зъ М. Погодиномъ, историкомъ и славянофиломъ московскимъ. Уже-жь и крилошанинъ А. Петрушевичъ замѣчае¹⁾, що копію той рукописи доставивъ Зубрицкій Погодинову, и що ѡдтакъ лѣтопись Львовску выпечатано въ журналѣ „Русскій историческій сборникъ“ 1838. р. кн. 3. Опѣсля крилошанинъ Петрушевичъ выдавъ сю лѣтопись у Львовѣ въ „Науковѣмъ сборнику“²⁾, и осмотривъ текстъ цѣнными замѣтками.

¹⁾ Наук. сборн., 1867; стор. 255.

²⁾ „Львовская лѣтопись“ (Науковый сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 255—291). А. Петрушевичъ выдаючи Львовскую лѣтопись корыстувавъ ся выданемъ ея зъ 1838. р. и такожь рукописею, яка находилась у Головацкого.

Лѣтописи рукописні.

а) Лѣтописць Волинѣ и Украины. Сі лѣтописць суть збѣрникомъ чотырохъ до пяти хроникъ. На сторонѣ 1. находить ся заголовокъ: „Кройника руская о російскихъ самодержцехъ и великихъ царехъ, отъ куду и како быша...“ Лѣтописень починае ся бѣдъ римского цѣсаря Августа, щбъ „начатъ рядъ покладати на вселенную братіямъ и сродникомъ своимъ“. А вже на сторонѣ 2. читаемо статью „о Варягахъ“. На сторонѣ 7. замѣщено заголовокъ: „О рускомъ народѣ, што за люде“, и въ одвѣтнѣй повѣсти читаемо тутъ отъ-сю замѣтку: „то найпевнѣйшая, же отъ россіянія (росѣвінія) тое имя маемъ, якожь и такъ естъ“. Тутъ вызначуе ся такожь, що Росъ братъ або внукъ Леховъ. Одаткъ слѣдуе повѣсть про князѣвъ въ Кіевѣ (стор. 9—42), почавши бѣдъ Осколда и Дира ажъ до великого князя Юрія Володимировича Довгорукого. Опѣсля пѣдъ рокомъ 1221. читаемо: „Отъ селъ монархія Кіевская прейде у Володимеръ московскій“ (стор. 42). Слѣдуе одтакъ „Война Батыева. О нахожденіи поганого царя татарского Батія“ (стор. 49—68). Дальше замѣщено отъ-сей заголовокъ: „Здѣ о двохъ монархіяхъ руской московской и лѣдской польской“ (стор. 68), одтакъ написано: „О Москвѣ, што за народъ, и отъ кого вышли, и о ихъ столицахъ“ (стор. 77), де оповѣдае ся про великихъ князѣвъ московскихъ до 1559. року. Дальше слѣдуе статья: „Порахованье сего лѣтописца и хроникъ“ (стор. 90). Тутъ читаемо отъ-се: „Первая монархія руская почалася отъ великого князя Рурика, — и стола тая монархія в' Кіевѣ ажъ до цара татарского Батыя. — Потымъ Гедиминъ, князь литовскій, выгналъ Татаръ съ Кіева, и владѣли Кіевомъ князи литовскіи, который Гедиминъ былъ въ лѣто **ſwmn**, а по немъ Ягелло, кроль польскій, поддалъ

Кієвъ и всю землю малороссійскую подѣ кролевство полское, а отъ того часу король полскій владѣли Кієвомъ и всею Україною ажъ до гетмана Хмельницкого“. Слѣдує по тѣмъ повѣсть „О Москвѣ и о Димитрію, царіку московскомъ“. И тутъ читаємо отъ-се: „Сіє писахъ мещанинъ Кієвскій именовъ Боско Балыка, который самъ тамъ былъ и самовидецъ тому былъ¹⁾. Року 1630) мѣсяца октоврія 1 днѣ уехалъ в Кієвъ царикъ Московскій“ (стор. 91.). На сторонѣ 100. написано „Лѣтописецъ вторій“ и тутъ замѣщено коротку лѣтописъ руску, щѣ простягає ся ѳдѣ 1051. до 1620. р. На сторонѣ 120. читаємо заголовокъ: „Лѣтня митрополитовъ Кієвскихъ православныхъ“; опѣсля слѣдує статя „Выводъ народу славенскому и рускому“ (стор. 127—132), по чѣмъ читаємо коротку розвѣдку „О рекахъ, которые суть въ Сармаціи“ (стор. 132—133), а ѳдтакъ слѣдуютъ короткі заниски про дѣѣ рускі и московскі ѳдѣ р. 1248—1700 (стор. 133—141). На сторонѣ 143. стоить заголовокъ: „Война волоская отъ цесаря турецкого Османа противъ коронъ полской поднятая“; опѣсля находить ся еще „Листъ кролежки до цесаря турецкого“ (стор. 166), и „Копіє листу цесаря турецкого переписана у Варшавѣ“ (стор. 167.). Такъ отже лѣтописецѣвъ Волини и Украйны списано на 168 сторонахъ (in 4°).

Збѣрникъ сей лѣтописный находивъ ся навпередѣ у Иліѣ Кошакѣвского, черця монастыря Межигѣрского. Мабуть сей грамотѣй переписавъ сей збѣрникъ зъ рукописи, яка зберегалась въ тѣмъ монастырѣ. Опѣсля живѣ Илія Кошакѣвскій въ монастырѣ Пѣдгорецкѣмъ, де й умеръ (1720). Рукопись его замѣщено 1758. р. въ бібліотечѣ монастыря при церквѣ св. Георгія у Львовѣ; те-

¹⁾ Тѣлько на сѣмъ одиѣмъ мѣсци помѣчено назву грамотѣя, щѣ записувавъ дѣѣ историчній въ сѣмъ збѣрнику лѣтописнѣмъ.

перь же находится она въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2168).

б) Лѣтописецъ великаго князства литовскаго и жомойтскаго. Онъ починае ся оповѣданемъ ѡдъ смерти римскаго цѣсаря Тиберія и кѡнчить ся рокомъ смерти короля польскаго Жигимонта I. (1547). Авторъ сего твору лѣтописнаго користувавъ ся актами публичными и якими-то записками двора королѣвскаго, бо знае добре про всякѣ дробницѣ житя родины королѣвской. Бувъ се человекъ тямущій, що не пропустивъ мовчки нѣякой подѣѣ важнѣйшой зъ житя суспѣльного. По сучасному обычаю подае вельми точнѣ вѣсти про затмѣня сонца, про пошестъ, голодъ, пожары, повенѣ та иншѣ бѣды. Въ останнѣй части свога твору покликуюе ся авторъ такожь на кроникки польскѣ и въ загалѣ писанемъ своимъ заявляе, що дѣѣ польскѣ були ему добре звѣстнѣ.

Основну розвѣдку про сего лѣтописця подавъ проф. Исидоръ Шараневичъ въ ученѣй розправѣ: *O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku, a zwłaszcza o latopisie „wielikoho kniazstwa litowskoho i zomojtskoho“*. (Osobne odbicie z *Rozpraw wydziału filozof. Akad. umiej.*, tom XV. W Krakowie 1882, p. 47—65.).

Рукопись Лѣтописця великаго князства литовскаго и жомойтскаго зберегае ся въ Познани, въ публичнѣй библіотецѣ Рачинскихъ; копія-жь еи написана на 33 $\frac{1}{4}$ карткахъ (in folio) находится ся въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2070).

Языкъ сего лѣтописця есть менше твердый, нѣжь языкъ Лѣтописцѣвъ Волини и Украины; приближуе ся подекуды до того языка, котрымъ писана Лѣтопись литовска.

в) Діярій Федора Євлашовеского. Федѣръ Євлашовескій, шляхтичъ рускій на Литвѣ, родивъ ся при кѣнци панованя короля Жигимонта I. въ 1546. р. и крѣмъ мовы рускою та польскою нѣчого бѣльше не навчивъ ся. Въ молодѣмъ вѣку ходивъ зъ польскимъ вѣйскомъ вѣйною на великого князя Мовесковеского, але небавомъ покинувъ службу вѣйскову, до котрой не заявлявъ охоты, и принявъ службу городянскую. Въ 47. роцѣ житя (1592) выбрано его пѣдеудѣю новгородскимъ. Недовченый сей литовескій Русинъ, щѣ по причинѣ своихъ забобонѣвъ обертавъ ся неначе въ свѣтѣ зачарованѣмъ, написавъ свѣй діярій въ нарѣчію бѣлорускѣмъ. Въ своихъ запискахъ замѣчае бнѣ именно отъ-се: „В пятомъ року почето мѣ бавити наукою рускою, кѣдижъ в тыхъ часехъ в тей нашѣй стране не было еще иншихъ наукъ, и для того пришло ми зостати з рускою и полскою наукою; и по жидовскій написати умелом, але тоѣ писмо ихъ потребуе умѣстности языка єврейского, або хоть нѣмецкого...“

Рукопись сего діярія хоронить ся въ Вилянѣ недалеко Варшавы въ библіотецѣ гр. Потоцкихъ; копія ея (16 листѣвъ in folio) находить ся въ библіотецѣ имени Оссолинскихъ (ч. 2434). Діярій Євлашовеского єсть важнымъ лишъ изъ-за того, що кидає свѣтло на деякі проявы житя єуспѣльного.

Сей твѣръ лѣтописный переложено на мову польску и выдано въ Варшавѣ 1860. р.¹⁾

3. Законодательство.

Звѣстно вже, що Правда руска основує ся на звичаяхъ и обычаяхъ народу руского, що ея постановы

¹⁾ Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, Nowogrodzkiego pod-sędka. 1546—1604. Wydał T. X-żę L. Warszawa, 1860.

правнї виробились суспільними потребами на Русї¹⁾. Она обіймає въ ббльшій часті постанови права карного, та мало займає ся правомъ цивильнымъ; а вже-жъ нвчого не згадує про справи житя подружного, тому-що они судились Уставомъ Володимира Великого „о церковныхъ судѣхъ“. Ђдтакъ въ дѣлахъ управи церковной Русь хбснувалась Кормчою книгою або Номоканономъ²⁾; именно друга часть сеи книги, що звалась „Закономъ суднымъ“, була приспособлена до потребъ народу руского, изъ-за чого законами сеи часті Кормчої книги судились такожъ тї люде свѣтскї, що нарушали звязи житя родинного и заявляли наклбнѣ до звичаївъ поганьскихъ³⁾.

Коли бдтакъ полуднево-захбдна Русь сполучилась зъ Литвою, то згаданї права рускї послужили основою до законодавства литовского. А вже-жъ Руси демократичнбй треба було по-неволи нахилитись до порядкбвъ феодально-аристократичныхъ на Литвѣ и въ Польщѣ. Зъ такои мѣшанины законбвъ рускихъ зъ правами литовскими и литовско-польскими утворились два зббрники законодавельнї: Судебникъ Казимира Ягайлончика и Статуть литовскїй.

а) Судебникъ Казимира Ягайлончика. Судебникъ сей не єсть книгою законодавства систематичного, але зббрникомъ правъ, списаныхъ въ двацять осми артвулахъ, що выданї були для забезпеченя приватной власности бдъ напасти. Тї права надавъ Литвѣ Казимиръ Ягайлончикъ (1468. р.), намагаючись вгамувати самоволю загонистыхъ очайдушъ, що захоплювали

¹⁾ Гляди стор. 31.

²⁾ Про Кормчую книгу гляди стор. 90. 91.

³⁾ Порбви. статью п. И. Кокорудза въ числѣ 9. Зорѣ, зъ 1886. р. п. з. „О становици женщины въ старинбмъ законодательствѣ рускбмъ“.

майно чуже. Великій князь литовскій, выдаючи сї права, хотївъ доказати Русинамъ, що не нарушає ихъ порядкѣвъ поконвѣчныхъ; тому-то заявивъ, що бнѣ зложивъ сей Судебникъ, порадившись „сг князями и сг паны радою — и со всімъ поспольствомъ“.

Кары за вдѣяну крадѣжь були въ загаль не въ-мѣру строгї, по-за-якъ законодатель за всяку бѣльшу вину визначивъ кару смерти и ѳдакъ велѣвъ и того повѣсити, хто укравъ корову. („А хто украдетъ... корову, того узвесить“). Шибеницею карано такожъ того, що укравъ чоловѣка вѣльного або й невольника. Законодатель выступає ѳдакъ противъ всякого, хто нападавъ на сусѣда и выдиравъ ему батькѣвщину, и котрый захоплювавъ чужїй скотъ у свою власть. Наконецъ велить бнѣ мосты мостити и замѣчає, що „на чїей ѳпльници шкода ся станеть, конь ся образить, ногу изломить, тому платить“.

Изъ огляду Судебника можъ дѣзнатись, що законодатель бравъ подекуды въ оборону людей слабшихъ противъ сильныхъ задиракъ.

Роконись Судебника зберегала ся въ бібліотецѣ Румянцовскѣй въ Петербурзѣ. Она списана въ двохъ копїяхъ вѣдай въ вѣцѣ XVII. и крѣмъ правъ Казимира Ягайлончика обѣймає ще чотыри инші статѣѣ. Памятникъ сей выдавъ Игнатїй Даниловичъ, професоръ университета Харкѣвского п. з. „Statut Kazimierza Jagiellończyka. Pomnik najdawniejszych uchwał litewskich z XV. wieku wynaleziony i drukiem ogłoszony...“ W Wilnie, 1826. 8°, стор. I—XVIII+1—78.¹⁾ Опѣсля Статутъ Казимира выдавъ

¹⁾ Пѣсля передного слова поставивъ Даниловичъ лѣворучъ текстъ, выпечатаный гражданкою, а праворучъ переписавъ его буквами латиньскими; долѣ же на кождѣй сторонѣ находить ся перекладъ польскїй. Все се выпечатано на 33 сторонахъ. ѳдакъ

А. Т. Дзялыньскій, перепечатавши зъ выдана Даниловича текеть (друкованый буквами латиньскими) вразъ зъ его замѣтками. Побѣчь текету руского поставивъ ънъ польскій перекладъ Леона Роґальского. (Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawę sejmową o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563. Poznań, 1841; p. 36—57).

Языкъ сего памятника есть подобный языкови Правды руской; однакже зустрічаемо вже тутъ деякі признаки того писаня урядового, яке опбѣля въ Статутѣ литовскѣмъ затвердилось повагою законодателя.

б) Статутъ литовскій. Важный сей памятникъ руского права національного являє ся намъ неначе образомъ, въ котрѣмъ вправный артиеть змалювавъ природу сѣльску побѣчь штучныхъ окрасъ величюи палаты. Се бо народне сѣльске зборище або копа, щѣ робить судъ и розправу по стародавнымъ звычаймъ, визначуе ся въ Статутѣ побѣчь змаганъ шляхты литовскои, щѣ бажала добути собѣ такихъ самыхъ правъ, якими хѣнувалась шляхта польска. Изъ-за того Статутъ литовскій уважае ся збѣрникомъ правъ, въ котрѣмъ сполучились поконвѣчнїи права рускїи зъ правами литовско-польскими.

Вже тї привилегїи, якї надали Литвѣ Владиславъ Ягайло (1413), Казимиръ Ягайлончикъ (1457) и Александеръ Ягайлончикъ (1492)¹⁾, прямували до зъединеня Литвы зъ Польщею. За панованя-жъ Жигимонта I. ухвалено на соймѣ Виленскѣмъ (1522), щѣбы вся Литва

на шѣстьохъ сторонахъ слѣдуе статья п. з. „*O posocinny Smolensku*“ (тексть зъ перекладомъ), по чѣмъ замѣщено деякі замѣтки.

¹⁾ Привилегїи Ягайла, Казимира и Александра Ягайлончика замѣщено въ збѣрнику правъ литовскихъ, щѣ ихъ выдавъ А. Т. Дзялыньскій въ Познани 1841. року; стор. 7—66.

управлялась статутомъ однимъ; не хотѣвъ бо король, щобы поодинокіи повѣты и землѣ корыстувались привилегіями окремими. Се бувъ засновокъ першого Статута литовского, що его надавъ Литвѣ король Жигимонтъ I. въ 1529. р.

Статутъ редакціѣ першой не мѣгъ вдоволити шляхты литовско-рускої; строгіи кары, якіи визначувались за маліи выступки, являлись наругою супротивъ безкарной самоволѣ шляхты польскої. Про-те домагалась тая примучена шляхта на всѣхъ соймахъ исправленія Статута. Тіи жалоби спонукали Жигимонта Августа, прихилитись до деякихъ поправокъ, а бѣдакъ вчиненіи змѣни потвердивъ бѣ на соймѣ въ Берестю (1566. р.). Се була друга редакція Статута литовского. Але-жь и сей Статутъ не довго устоявъ ся. Вже соймъ Гродненьскій (1568) додавъ до него новіи уставы, а унія Люблинська (1569) була зновъ причиною декотрыхъ змѣнъ въ сѣмъ памятнику. Вызначено отже нову комисію для ревизіѣ Статута: опѣсля велись пересправы за короля Степана Баторія въ Новгородку и Варшавѣ (1578) и зложено новіи додатки, ажъ наконецъ въ 1588. р. Жигимонтъ III. повагою соймовою затвердивъ Статутъ редакціѣ третейи.

Всѣ три редакціѣ Статута списано въ языцѣ рускомѣ. Деякіи ученіи мужѣ, примѣромъ Линде¹⁾, думали, що Статутъ другій зъ 1566. р. зредаговано мабуть попольски, однако вже В. А. Мацѣйовскій²⁾, а опѣсля А. Θ. Кистяковскій³⁾ заявили, що всѣ три редакціѣ сего памят-

¹⁾ O Statucie litewskim, ruskim językiem i drukiem wydanym, wiadomość przez M. Samuela Bogumiła Linde. W Warszawie, 1816; p. 22.

²⁾ Historia prawodawstw słowiańskich przez Wacława Alex. Maciejowskiego. Wydanie drugie. Tom I. W Warszawie, 1856; p. 509. 510.

³⁾ „Права, по которымъ судится малоросійскій народъ...

ника списано по-руски. Выпечатано же тільки Статутъ редакціѣ третьої п. з.: „*Статутъ великого князства литовского отъ наяснейшого господаря короля его милости Жикгимонта третего на коронации въ Кракове выданный року 1563*“¹⁾. За сими словами выображено гербъ Литвы въ вѣнку, покритѣмъ короною, а низше гербу выписано 9 стрѣчокъ изъ св. писъма старого завѣта. Въ кѣнци же листу заголовного читаемо: „*За привилеємъ короля его милости друковано въ дому Ма(мо)ничовъ*“. Въ сѣмъ Статутѣ есть 14+63 нумерованныхъ и 554 нумерованныхъ сторѣнь¹⁾.

Статутъ редакціѣ першої выпечатано доперва въ нашѣмъ XIX. вѣцѣ; именно выдавъ его А. Т. графъ Дзялыньскій въ збѣрнику правъ литовскихъ п. з.: „*Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawę sejmową o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563*“. Poznań, 1841.

Польскій перекладъ Статута третього выдруковано въ рокахъ 1614., 1619., 1623., 1642., 1648. и 1693. черенками готицкими, а въ рокахъ 1744., 1786. и 1819. черенками латиньскими.

Покѣйный профессоръ Кіѣвского университета, А. Ѳ. Кистяковскій, догадувавъ ся, що Статутъ литовскій, выпечатанный въ друкарни Мамоничѣвъ (1588), на Украинѣ мало бувъ звѣстный, та що мабутъ Украина перейшла пѣдъ власть царства московского зѣ Статутомъ редакціѣ польскої. По думцѣ сего ученого мужа усунено Ста-

изданныя пѣдъ редакцією. профессора А. Ѳ. Кистяковскаго“. Кіевъ, 1879; стор. 32.

¹⁾ Печатанный екземпляръ Статута зъ 1588. р. находитъ ся въ библиотечѣ кн. В. Чарторыйского въ Краковѣ. Въ библиотечѣ университетскѣй и въ библиотечѣ имени Оссолинскихъ у Львовѣ находятъ ся лишъ рукописи.

туть редакціѣ польскои изъ урядовои практики въ Росіи около половини вѣку XVIII., та заступлено его перекладомъ изъ тексту польскаго на „россійскій діалектъ“¹⁾. Рукописей такого перекладу есть на Украинѣ багато; мабуть хѣснувались ними суды полковій, сотенній и магистратскій, не маючи підъ рукою друкованого виданя зъ 1588. р. Ђдтакъ въ 1811. р. переложено Статутъ зъ польскаго на языкъ россійскій и выпечатано въ друкарни сенатскій²⁾.

Статутъ литовскій редакціѣ третьои есть збѣрникомъ права публичного и приватного; находятъ ся въ нѣмъ такожъ постановы давного права державного на Руси и останки права звичаевого народного. Памятникъ сей зладили ученій юристы, щѣ знали добре право римске, идеѣ котрого лишили слѣдъ на рускѣмъ збѣрнику законодательства. А вже-жъ въ основѣ его добачаемо справдѣ слѣды давного права громадского. У всѣхъ трохъ редакціяхъ Статута народне сѣльске зборище або копа робить судъ и розправу по стародавньому звичаю. Статутъ редакціѣ першої призволивъ, щобы копа збирала ся и судила судъ въ такихъ справахъ: 1) въ случаю шкоды въ чужому селѣ; 2) въ случаю присвоєня чужои борти³⁾; 3) въ случаю крадежи, коли злодѣя не можна було найти, и коли пѣдозрѣне въ крадежи падало на цѣле село (роздѣль VIII). Другій Статутъ (1566) ствердивъ статѣ Статута першого про копній суды, и крѣмъ того розширивъ подекуды права сихъ судѣвъ, и ѡдтакъ Статутъ третій

¹⁾ „Права...“, стор. 52. 53.

²⁾ „Статутъ великаго княжества литовскаго...“ Переводъ съ польскаго. С.-Петербургъ, 1811. (Текетъ польскій и россійскій).

³⁾ Бортъ або дерево бортное — дерево въ лѣсѣ у-внутрь выдубане, де сидѣли дикій пчолы.

не мѡгъ поминути того права громадскаго (роздѣлъ IX)¹⁾. Однако тѣ постановы про суды копнѣй ставались мертвою буквою права, по-за-якъ ладъ громадскѣй не мѡгъ устоятьсѣ побѣчь управы шляхоцкою.

Змѣстъ Статута. Статутъ першої редакціѣ дѣлится на XIII роздѣлѡвъ, роздѣлы же обѣймають бѡльше або менше число артикулѡвъ. Слѣдує бѣтакъ переглядъ поодинокихъ роздѣлѡвъ сего Статута: I. *О правахъ господара*. II. *О обороне земскоѣй*. III. *О слободахъ шляхты, и о размноженіи великаго князства*. IV. *О поглаве²⁾ женскоѣй и о выправу девокъ*. V. *О опекунахъ*. VI. *О судьяхъ*. VII. *О квалитетахъ земскихъ и о боехъ и въ головицнахъ³⁾ шляхетскихъ*. VIII. *О правахъ земельных, о границахъ, о межахъ, о копахъ*. IX. *О ловы, о пуци, о бортное дерево, о озеро, о бобровые гоны, о хмелища, о соколы, о гнезда*. X. *О именахъ, которые въ долзахъ, и о заставе*. XI. *О головицнѣхъ людей путныхъ, мужицкихъ и паробоцкихъ*. XII. *О грабежи и о навязки⁴⁾*. XIII. *О злодействе*.

Статутъ третейої редакціѣ дѣлится на XIV роздѣлѡвъ; въ кождѡмъ же роздѣлѣ есть бѡльше або меньше артикулѡвъ. Роздѣлъ I. *О персонѣ нашої господарскоѣй*. II. *О обороне земскоѣй*. III. *О волностяхъ шляхетскихъ, и о размноженіи великаго князства литовскаго*. IV. *О судьяхъ и о судахъ*. V. *О оправѣ посагу и о венѣ*. VI. *О опекахъ*. VII. *О записехъ и продажахъ*. VIII. *О тестаментехъ*. IX. *О подкоморыхъ въ поветехъ и о правахъ земельных, о границахъ и о межахъ*. X. *О пуцу, о ловы, о дерево бортное, о озеро и сеножати*. XI. *О квалитетахъ, о боехъ и о головицнахъ шляхетскихъ*. XII. *О головицнахъ и о навязкахъ*

¹⁾ „О стародавнихъ сельскихъ громадахъ въ югозападнѣй Руси“ — статья Иванишева въ „Правдѣ“, VIII, стор. 668—673.

²⁾ Поглава — право до посагу. ³⁾ Головицна — убійство, homicidium. ⁴⁾ Навязка або навезка — бѣшкодованѣ.

людей простихъ, и о такихъ людехъ и челяди, которая отъ пановъ своихъ отходитъ, такъже и о слугахъ приказныхъ. XIII. О грабежахъ и навезкахъ. XIV. О злодействе всякого стану.

Языкъ Статута. Памятникъ сей писаный въ тогдѣшнѣмъ урядовѣмъ языцѣ (мало)рускѣмъ. Багато въ нѣмъ полонизмѣвъ (особливо въ редакціи третій), та й не обійшло безъ впливу фонетики бѣлоруской.

Замѣчаемо, що въ Статутѣ старословѣнскому **ѣ** (якъ и въ Библіи Скорины) ѳдповѣдає *e* (*є*): *повете* (замѣць *повѣть*), *вечие* (*вѣчьнь*); ѳдтакъ стоить *e* (*є*) такожъ замѣць *я*, котре ѳдповѣдає якъ старословѣнскому **ѣ** (*є*), **ѣа** (*јє*), такъ и первѣстному **ѣ**; ѳтже: *паметь* (ст.-слов. **ПАМАТЬ**), *свѣтъ* (**СВѢТЪ**), *подаванье* (**ПОДАВАННЯ**) и т. п.

в) Право Магдебурске. Симъ правомъ нѣмецкимъ корыстувались деякі города украинскі въ Польщи на основѣ привилегій королѣвскихъ. Силою сего права города вызволялись изъ власти воеводской та старостянской и мали свою автономію¹⁾. Двѣ складові его части зовуться „Зерцало саксонске“ (Sachsenspiegel) и „святой образъ“ (Weichbild), и ѳдтакъ въ Польщи були двѣ редакціи Зерцала саксонского, латиньска и польска. Латиньскою редакцією занявъся Никола Яскеръ при королю Жигимонтѣ I. 1535. р. въ Краковѣ, а польску редакцію зладивъ Павло Щербичъ, що бувъ спершу синдикомъ Львовскимъ а потѣмъ секретаремъ королѣвскимъ. Бувъ еще третій збѣрникъ права Магдебурского п. з. „Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego“²⁾. Головну часть сей книги зладивъ Бартошь Гроицкій. Нею хѣстувались часто суды въ Польщи, Литвѣ и на Украинѣ.

¹⁾ Про право Магдебурске гледи стор. 111—113.

²⁾ Киятковскій, „Права, по котрымъ судится малороссійскій народъ...“ Кіевъ, 1879; стор. 70.

Нема сумніву, що всь редакціѣ права магдебурского въ Польщи и на Литвѣ довершено підъ впливомъ тогдѣшньої науки права римского.

Украина, дѣставшиє підъ власть царѣвъ московскихъ, зберегала довго привилегіѣ права магдебурского. Судѣ на Украинѣ покликувались именно на двѣ книги, се-бѣ-то на редакцію Павла Щербича и Бартоша Гроицкого. И ось склалась така дивна подѣя, що правомъ магдебурскимъ управлялись не тѣлько города украинскіѣ, але й деякі суды полкові и сотенні, що хѣснувались своїми правами звичаєвыми.

Кистяковскій догадуває ся, що книги права магдебурского въ судахъ украинськихъ уживались въ редакціѣ польскій, поки въ кѣнци вѣку XVI. не зложено перекладу (мало)русского¹⁾. Зъ годомъ-перегодомъ на Украинѣ постарались о такі книги пѣдручній, въ котрыхъ право магдебурске выложено будьто въ скороченію, будьто въ звязи зъ Статутомъ литовскимъ. И такъ були списані въ тогдѣшній мовѣ книжкѣй: а) „*Процесъ краткій приказный*“ (1734); б) „*Судъ и расправа въ правахъ малороссійскихъ*“ (1750); в) „*Краткій сводъ Статута*“. Всѣ сѣ пѣдручники законодательства на Украинѣ спочивають досѣ въ рукописи.

Право магдебурске иснувало на Украинѣ ще въ вѣкахъ XVII. и XVIII. Ёго знали суды и практики-юристы; особливо сѣ письменники намагались приспособити право магдебурске до потребъ Украины своїми редакціями. Ажъ въ 1783. роцѣ подѣлено Украину на три наместництва: Кіѣвске, Чернигѣвске и Новгородско-Сѣверске. Настала управа губерній: супротивъ неи не могли устоятись нѣ давній суды полкові та сотенні, нѣ суды

¹⁾ *ibid.*, стор. 86.

земскій и городскій, щó ихъ опять завѣвъ гетьманъ Кирило Розумовскій, нѣ суды ратушовѣ та магистратскѣ, организовани по взѣрци магдебурскому. Одь того часу на Украинѣ нѣхто не згадувавъ про тѣ памятники законодательства, щó хочъ подекуды зберегали автономію. И такъ Россія усунула рѣжнородну процедуру судову, а завела одностайный, твердый законъ. Доси бо головнымъ закономъ на Руси бувъ Статутъ литовскій, а побѣчь него ширилось право магдебурске, мѣжь-тымъ коли козаки судились своимъ правомъ.

4. Повѣсти и казки.

Коли рускїи письменники не були въ силѣ, утворити своихъ питомыхъ повѣстей и казокъ, то займали они запопадливо чуже майно словесне, яке зберегалось въ литературѣ далекого Веходу и въ скарбѣвни фантастичныхъ творѣвъ грецкихъ. Византія подавала Арабамъ письма клясичной литературы грецкои, письма Гиппократа, Евклида, Аристотеля, Птоломея и и., та й навпаки познакомлювалась зъ поетичными казками Веходу, ба й зъ епосомъ индїйскимъ, котрый доходивъ до неї въ сирїйскихъ, арабскихъ и перскихъ перекладахъ. А по-за-якъ Византія удержувала звязъ зъ народами германьскими и романьскими, то для неї доступнїи були такожъ казки захѣдной Европы. Тї-то рѣжнороднїи казки и повѣсти входили въ литературу Славянъ полудневыхъ, Болгарѣвъ и Сербѣвъ, и ѡдтакъ ѡдь нихъ переймала Русь тї творы поетичнїи тымъ легче, щó ихъ переложено на языкъ церковно-славянскїи. И такъ чудна ся ростина зъ теплого краю дивнымъ дивомъ принялась въ земли рускїи, щó тогдѣ повита була туманомъ холоднымъ; опѣсля-жь сї повѣсти та казки фан-

тастичні були звѣстні на Русі ще й пѣзнѣйше, коли Болгарія и Сербія перестали вже ними займатись.

Въ третѣмъ періодѣ исторіѣ литературы рускои списувались именно отъ-сѣ повѣсти та казки:

а) Повѣсть про Соломона и Китовраса. Она починає ся оповѣданемъ про се, що въ Єрусалимѣ бувъ царь Соломонъ, а въ городѣ Лукорѣ панувавъ царь Китоврасъ¹⁾, котрый бувъ братомъ Соломона и въ ночи обертавъ ся въ звѣря. И довѣдавъ ся царь Китоврасъ, що у Соломона єсть жена красна и ѿдправивъ до него ворожбита въ видѣ купця зъ приказомъ, пѣрвати єго жену. Ворожбита вволивъ волю Китовраса. Тодѣ Соломонъ зѣбравъ вѣйско, пѣшовъ въ землю Китовраса и умовивъ ся зъ вѣйскомъ своимъ ось-такъ: „Якъ затрублю въ трубу, то вы готовѣть ся ити менѣ въ помѣчь; якъ затрублю въ-друге, то вы наближѣть ся и станьте въ засадѣ, якъ же затрублю въ-третє, то вы идѣть швидко до мене!“

И перебравъ ся Соломонъ въ жебрущого старця и прийшовши въ царство Китовраса станувъ въ саду, де черпають воду. Выйшла-жъ дѣвка въ садъ зъ золотымъ кубкомъ и сказавъ Соломонъ: „Дай менѣ, дѣвко, изъ сєго кубка напитись!“ И ѿповѣла дѣвка: „Та якъ ты, дѣду, хочешъ пити зъ царского кубка? Якъ хто побачить и скаже царєви, то ѿнѣ звелить за те насѣ обоихъ укарати“. Соломонъ сказавъ: „Дай, же, дѣвко, напитись, нѣхто у васѣ сього не побачить;“ и давъ їй за те перстѣнь, а она дала єму напитись. И пѣшла дѣвка зъ водою. Та ось увидѣла у неї перстѣнь Соломонова жена а Китоврасова царица и пѣзнала свѣй перстѣнь весѣльный и запыталась: „Скажи, хто тобѣ давъ перстѣнь?“ И од-

¹⁾ Китоврасъ мабуть грецке *κίταυρος*.

вѣтила дѣвка, що давъ їй перстѣнь якійсь старець. А цариця сказала: „Се не старець, а мѣй мужь Соломонъ“.

И сейчасъ розбѣслала цариця багато людей по саду и велѣла глядати Соломона, а они, найшовши старця привели єго до неї. Тогдѣ цариця запыталась єго: „Соломоне, чога ты сюды прийшовъ?“ И ѳдповѣвъ Соломонъ: „Прийшовъ по твою голову;“ а она рекла: „Самъ ты, Соломоне, прийшовъ єси по смерть свою, бо ось повѣсять тебе“.

И швидко пѣслала Соломонова жена на поле людей своихъ за Китоврасомъ: „Скажѣть“, каже, „Китоврасови такъ: Прийшовъ до мене мѣй другъ, а твоѣй недругъ“. Ѳдтакъ Китоврасъ сейчасъ поѣхавъ до свого двора и побачивши Соломона сказавъ: „Чога ты, Соломоне, сюды прийшовъ?“ И одвѣтивъ Соломонъ: „Прийшовъ я до тебе, щобы дѣзнатись, по-що ты вкравъ мою жену?“ И сказавъ єму Китоврасъ: „Хиба-жь ты, Соломоне, хочешъ у мене взяти свою жену? Не видати тобѣ у мене своєї жены и не жити тобѣ!“

Такъ отже Китоврасъ звелѣвъ Соломона повѣсити. Тогдѣ Соломонъ ставъ передъ Китоврасомъ плакати и озвавъ ся: „Та-жь ты мѣй братъ, Китоврасе; я бувъ тобѣ братомъ и царемъ въ Єрусалимѣ; кажи про-те дати менѣ смерть царску, се-бѣ-то повѣсити мене зъ честію. Прикажи сюды вынести богато напиткѳвъ и ѣды и поступай за мною самъ зъ царицею своєю; нехай всѣ твои люде пють и ѣдять и мене царя Соломона згадують. Послухавъ Китоврасъ царя Соломона. Якъ привели Соломона до шибеницѣ, то побачивъ на нѣй лянну верѣвку и сказавъ Китоврасови: „Ты мѣй братъ, Китоврасе; та хиба-жь у тебе въ цѣлѣмъ царствѣ твоѣмъ не стало вже шовку? Пѣшли-жь та кажи купити двѣ петлѣ шовковѣи,

одну червону а другу жовту, и я тогдѣ кину ся въ любу петлю“.

Китоврасъ велѣвъ справдѣ купити шовку червоного та жовтого и скрутити двѣ петлѣ. И сказавъ ему Соломонъ: „Ты мѣй братъ, Китоврасе! позволь же менѣ заграти въ малу трубу передъ смертію“. Китоврасъ вволивъ его волю. Якъ же Соломонъ затрубѣвъ, то вѣйско его, почувши сей гомѣнь, стало зъоружатись. Коли-жъ привели Соломона до шибеницѣ, то озвались каты: „Иди, Соломоне, на шибеницю!“ И пѣшовъ Соломонъ и вступивши на першій цѣпокъ драбины сказавъ Китоврасови: „Брате Китоврасе! позволь менѣ ще заграти въ малу трубу“. Осъ затрубѣвъ Соломонъ та й задумавъ ся Китоврасъ зъ вѣйскомъ своимъ. А вѣйско Соломона почуло той гомѣнь и наближившиє скрылось не-по-далеку. И озвались каты до Соломона: „Царю Соломоне! чога зволѣкаєшь?“ Тогдѣ Соломонъ полѣзъ горѣ по драбинѣ и вскочивъ на горѣшню перекладину шибеницѣ; ѳдтакъ ѳдтруктивъ геть драбину та й ставъ въ трубу трубѣти. Сейчасъ прибѣгло вѣйско до Соломона, а ѳнь приказавъ побивати ворогѣвъ.

И повтѣкали люде городскі, а царя Китовраса и жену-царицю схопили та привели передъ царя Соломона. И сказавъ Соломонъ: „Брате Китоврасе, ты готовивъ менѣ шибеницю и двѣ петлѣ шовкові та хотѣвъ еси мене повѣсити не по воли моѣй а по своѣй самоволи, и осъ за-те поцавъ ся еси въ мои руки, неначе ягня въ кѣгтѣ вовкови, то терпи въ рукахъ моихъ; вже-жъ не бути тобѣ живому“!

И звелѣвъ Соломонъ повѣсити ихъ обоихъ, Китовраса на червонѣй, а жену-царицю на жовтѣй петли. ѳдтакъ казавъ всѣхъ людей въ городѣ побивати а царство Китовраса огнемъ спалити. А самъ царь Соломонъ

пôшовъ въ Єрусалимъ, прославляючи св. Троицю, що невѣрного царя побивъ, а царство его полонивъ и огнемъ спаливъ.

Богу нашему слава „и нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ, аминь“¹⁾.

Повѣсти про Соломона увѣшли въ руску литературу изъ письменства византійского. Они зустрічають ся въ Палеяхъ²⁾ и Хронографахъ³⁾, а ѳдтакъ въ рѣжныхъ збѣрникахъ яко окреми легенды. До повѣстей про Соломона навязують ся ще окреми казки „о Китоврасѣ“⁴⁾ „о ужичской царици“⁵⁾, „о премудрости царя Соломона и о южской царици и о философахъ“⁶⁾.

Одъ людей письменныхъ поетичвѣ повѣсти про Соломона перейшли въ литературу людову. Такъ въ переказахъ народу руского збереглись казки про премудрого Соломона, про Соломона, жену его и злу матѣрь его, про

1) „Притча царя Соломона о цари Китоврасѣ“ („Историческая Христоматія“ Ѳ. Буслаева. Москва 1861; стор. 718—721.). Порѣви. „Исторію русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ; сочиненіе П. Полевого“. С.-Петербургъ 1872; стор. 126—127.

2) Про „Палею“ сказано дещо на стор. 49.

3) Въ „Хронографахъ“ находились оповѣданя библійні старого завѣта, взяті зъ византійской Палеѣ, були такожь повѣсти про Александра Македоньского, про Троянську войну и т. и. Въ сихъ збѣрникахъ зустрічають ся такожь выписи изъ лѣтописей, не тѣлько рускихъ але й болгарскихъ та сербскихъ.

4) Историч. Христоматія Ѳ. Буслаева; стор. 715—717. Въ редакціи славянсько-руской Китоврасѣ уважае ся подекуды типомъ рускимъ, по-за-якъ являе ся велитомъ, митичнымъ чудовищемъ, що знае будучиность, любить правду и не робить кривды людямъ убогимъ.

5) ужичска (южичска, южска) царица = царица юга се-бъ-то царица Савы.

6) Историч. Христом., 721. 722.

судъ Соломона¹⁾. Деякі часті сихъ казокъ взято изъ середьовѣчної повѣсти „Александрія“, примѣромъ оповѣдане про тее, якъ Соломонъ задумавъ змѣрити небо й море.

б) Повѣсть про Александра Македонського або „Александрія“. Она єсть романтичною етнографією, фантастичнымъ описомъ природи, по-за-якъ въ нѣй являють ся чудові люди и звѣрѣ неначе въ свѣтѣ зачарованомъ. Въ походахъ своихъ Александеръ вносить ся въ воздухъ на ірифахъ, прислухує ся говори-ви птицъ и пытає ся ихъ про ихъ житє, звичаѣ и обычаѣ; спускає ся въ глубѣнь морску, щобы дѣзнатись про єи тайны. Ђдтакъ приходить до сонѣчного города (Геліо-поля), ѡдки сонце сходить, зустрічає страшнѣ, нечистѣ народы, и щобы освободити свѣтъ ѡдъ тои погани, замыкає ихъ каменемъ „сунклитомъ“²⁾ въ горахъ, ѡдки имъ нема виходу³⁾. Опѣсля въ однѣмъ озерѣ Александеръ велѣвъ зловити рыбу, а въ нѣй нашли камѣнь яєный, щѣ свѣтивъ ся неначе сонце въ ночи. И боровъ ся сей богатырь зъ чудными людьми („горѣ человекъ,

¹⁾ „Малорусскія народныя преданія и рассказы“. Сводъ Драгоманова. Кієвъ 1876; стор. 99—109. Выше наведена повѣсть про Соломона звѣстна єсть неписьменному людови въ дещо змѣненѣмъ видѣ. (Порѣвн. „Царь Соломонъ и жена его“ въ сѣмъ збѣрнику Драгоманова, стор. 103—105.)

²⁾ Про сей камѣнь читаємо въ „Александріи“ отъ-се: „Сунклитъ (асянгитъ) такова вещь: никакое желѣзо его растлѣти не можетъ, и огонь его не возметъ“. Порѣвн. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“ А. Н. Пыпина (Ученыя записки втораго отдѣленія импер. Академіи Наукъ. Книга IV. С.-Петербургъ 1858, стор. 30).

³⁾ Оповѣдане про заключене нечистыхъ народѣвъ въ горахъ повторивъ Методій Патарскій; ѡдтакъ замѣщено се оповѣдане въ лѣтописи Несторовѣй (Поли. собр. рус. лѣтоп. I, стор. 107).

долу конь, иже нарицаху ся исполины¹⁾); зайшовъ въ царство амазонокъ и по́славъ имъ коніе замѣсь себе. Дбзнавшись про говорячі дерева, Александеръ по́шовъ до нихъ запытатись про будущу свою долю. Деревя звѣстили ему, що умре въ Вавилонѣ та не лишить потомка.

Редакцію повѣсти про Александра Македонського приписувано Каллистену, що бувъ знатокомъ природы та историкомъ. А вже-жъ ся повѣсть належить до такихъ творѣвъ, котрі складають ся не наразъ, але поволи, изъ-за чого годѣ ихъ однести ко автору одному.

Въ литературахъ славянськихъ творѣ псевдо-Каллистена бувъ звѣстний по двохъ рѣжнихъ жерелахъ: Болгарія, Сербія й Русь переймили его изъ редакцій византійскої²⁾, а Польша й Чехи одержали его одъ Заходу Европы³⁾. Въ редакціяхъ грецкихъ и захѣдно-европейскихъ Александрови приписує ся наклѣнь до християнства; иногдѣ приносить онъ жертву Богу-Саваоту. Въ найдавнѣйшихъ рукописяхъ рускихъ Александеръ зове ся сыномъ Поруна великого, се-бѣ-то Юпитера Аммона⁴⁾.

в) Повѣсти про вѣйну Троянську. Въ нихъ любувались именно народы Европы захѣдної, а мѣжь Славянами були они менше звѣстні, нѣжъ „Алексан-

¹⁾ исполинъ — велить.

²⁾ Повѣсть псевдо-Каллистена внесено въ грецку лѣтопись Малалы, оибля-жъ священникъ Григорій переложивъ еѣ вразъ зъ сею лѣтописею на мову старо-словѣнську.

³⁾ Польскій перекладъ „Александріѣ“ выдано въ Краковѣ 1550. 1690. и 1701. р. подъ заголовкомъ: „Historia o żywocie i znamenitych sprawach Alexandra Wielkiego, króla macedońskiego. („Очеркъ литер. исторіи стар. повѣст. и сказокъ русск.“, стор. 37).

⁴⁾ Деякі частини повѣсти „О великомъ и храбромъ Александрѣ, царѣ макидонскомъ“ замѣтивъ Буславъ въ Историч. Христоматіи стор. 1337—1342.

дрія". Въ добѣ середньовѣчнѣй думали, що сѣ повѣсти взяли свѣй зачатокъ въ оповѣданяхъ Дареса и Диктиса¹⁾ про вѣйну Троянську. Творомъ Диктиса хѣснувавъ ся византійскій хронографъ Малала: томъ же що лѣтописъ его въ X. вѣцѣ переложивъ болгарскій священникъ Григорій на мову старословѣнську, то й Русь познакомилась зъ повѣстію про вѣйну Троянську по редакціи Диктиса. Сей твѣръ обѣймавъ не тѣлько исторію вѣйны, але й оповѣданє про долю грецкихъ богатырѣвъ, що зъ-пѣдъ Троѣ вертались домѣвъ. До такихъ-то повѣстей, прикрашенихъ переказами митичними, деякі народы Европы навязували свою исторію, щоби звеличитись давнюю старовиною свого побуту національного. Отъ и болгарскій перекладчикъ Малалы замѣтивъ, що нынѣшні Болгары суть потомками Мирмидонѣвъ Ахилѣя²⁾. Одъ Троянцѣвъ выводили свѣй рѣдъ Франкове, Готове, Даньцѣ, ба й генеалогію англійскихъ королѣвъ доведено до богатырѣвъ Троянскихъ. Не диво отже, що писателѣ славянскій, особливо-жь польскій, до Троянцѣвъ и Римлянъ ѣдносили зачатокъ могучихъ родѣвъ своего народу, бажаючи звязати исторію своєи батькѣвщины зъ исторією народѣвъ старовины клясичной.

Въ старо-рускихъ збѣрникахъ и хронографахъ XVII.

¹⁾ Даре съ, троянскій жрецъ бога Гефайста, згадує ся въ Иліадѣ Гомеровѣй; Еліянъ (въ II. вѣцѣ по Христѣ) и иншій, знали фригійску Иліяду Дареса. — Диктисъ, зъ острова Креты, бувъ товаришемъ богатыря Идоменея и ѣдтакъ зладивъ дневникъ про вѣйну Троянську. Про твѣръ сей довго нѣхто нѣчого не знавъ, и ажъ за Нерона, цѣсаря римского, ѣдкрыто могилу Диктиса пѣсля трясеня землѣ въ Кретскѣмъ городѣ Гносеѣ. Пастухи побачили въ сѣй могилѣ ящикъ оловяный, що зберегавъ повѣсть про вѣйну Троянську.

²⁾ Мирмидоны, стародавне племя ахайске въ Тессаліи. Они були зъ Ахилемъ пѣдъ Троєю.

вѣку зустрічає ся перекладъ Троянської повѣсти Гвидона де Колюмна. Онъ зладивъ свѣй твѣръ (1262—1272. р.) въ мовѣ латиньскѣй на основѣ тыхъ оповѣданъ, котрѣ приписувано Даресови и Диктисови¹⁾.

г) Приказки Пильная²⁾ або Стефанидъ и Ихнилать. Зъ-помѣжъ всѣхъ творѣвъ фантазіѣ орієнтальнои найбѣльше розширилися въ Европѣ приказки мудрого Пильная. Се бувъ брагманъ³⁾ индійскій, щѣ за царя Дашшелима управлявъ частію Индостану мѣжъ Индією а рѣкою Гангесомъ. По обычаю вхѣднихъ народѣвъ подававъ онъ аллегоричнымъ образомъ въ приказкахъ своихъ володарямъ науку, якъ кермувати державою. Одержавши таку скарбѣвню мудрости политичнои Дашшелимъ переказавъ єѣ своимъ потомкамъ. Чотыри вѣки опѣсля король перекій Хозрой Нуширванъ⁴⁾, дѣзнавшися про славнѣ приказки Пильная, пѣславъ въ Индію своего лѣкаря Барзуйе въ тѣй цѣли, щѣбъ єму привѣзъ той твѣръ мудрости индійскои. Барзуйе сповнивъ волю короля и зладивъ перекладъ кнѣги Пильная на стародавнѣй перекій (пеглѣвѣйскій) языкъ, котрымъ тогдѣ говорили король перекій.

Приказки Пильная, списанѣ въ тринацѣти ѣддѣлахъ, суть подекуды похожѣ на байки Езоповѣ, але мають пѣтому прикмету мудрости брагманьскои, по-за-якъ суть збѣрникомъ наукъ морально-политичныхъ. Пѣть ѣд-

¹⁾ Порѣвн. оповѣдане про Париса въ Историч. Христоматіѣ О. Буславѣа, стор. 977. — Парисъ (Фаризъ) зове ся тутъ „пастыревичемъ“, щѣ присудивъ „Венуши госпожи яблоко“.

²⁾ Пильпай, слове индѣйске, значить „учитель наукъ“.

³⁾ Брагманомъ або браминномъ звавъ ся мужъ, ученѣй въ правѣ индѣйскѣмъ.

⁴⁾ Хозрой I. живъ въ шестѣмъ вѣдѣ по рѣздвѣ Христовѣмъ.

дѣлѣвъ первѣстной редакціѣ тыхъ приказокъ творили одну цѣлѣсть и звѣстнѣ были пѣдъ именемъ „Панчантавтра“ (пять книгъ)¹⁾. Въ передидѣмъ словѣ до сего памятника розказуе ся, що оденъ царь индїйскїй, бажаючи видѣти своихъ дѣтей мудрыми, ѡддавъ ихъ на науку брагманови Вишну-Сармѣ, котрый для нихъ написавъ пять книгъ мурости практичной.

Зѣ-помѣжь перекладѣвъ приказокъ Пильпаевыхъ есть найдавнѣйшою тая редакція, що еѣ зладивъ Барзуйе въ мовѣ старо-перекѣй п. з. „Калила ва Димна“ (с. в. прямодушный и лукавый). Тутъ розказуе ся про царя-льва и прїятеля его быка, та про двоухъ шакалѣвъ, прїдвѣрныхъ. Оденъ изъ шакалѣвъ, злющїй и завистливый, спонукувавъ льва, щобъ убивъ своего друга изъ-за того, що ѡнъ настае на жизнь царя, але-жь въ тѣмъ самѣмъ часѣ побуждавъ быка, повстати проти льва, томѣ-що ѡнъ уже ворожо противъ нихъ выступае. Быкъ навъ жертвою гнѣвного царя, однакже ѣ шакала не минула кара, коли проявилась его клевета.

Ѡдѣ Персѣвъ переймили сей твѣрѣ Арабове; ѡдтакъ арабскїй перекладъ приказокъ Пильная въ рѣжныхъ редакціяхъ послуживъ основою перекладамъ еврейскому, ново-перекскому, грецкому и латиньскому. Еврейскїй перекладъ приписуе ся рабинови Іоилеву; ѡпѣсля-жь текстъ еврейскїй переложивъ на мову латиньску жидъ Іоаннѣ Капуаньскїй въ вѣцѣ XIII. На сѣмъ латиньскѣмъ текстѣ основою ея перекладъ нѣмецкїй²⁾, и ѡдтакъ пѣсля редакціѣ латиньскои та нѣмецкои зладились переклады даньскїй, голляндскїй та италїяньскїй. До латиньского же

¹⁾ Порѣвн. *Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übers. mit Einleitung und Anmerkungen v. Th. Benfey. 2 Theile. Leipzig 1859.*

²⁾ „Das Buch der Weisheit. Straszburg 1536.

тексту ђдносить ся перекладъ испанскій, и такожь ческій¹⁾).

Грецьку редакцію книги „Калила ва Димна“ пбеля арабеского перекладу приписують жидови Симеонови Сиѡови (1080. р.). Ёго перекладъ має заголовокъ Στεφανίτης καὶ Ἰησηλάτης (с. е. увѣнчанный и слѣдячій). Сѡ назвы указують на обохъ шакалѡвъ, прямодушного та лукавого въ перекѡй книзѣ „Калила ва Димна“²⁾). Грецькій перекладъ Симеона Сиѡа бувъ взѡрцемъ для редакцій болгарекон и сербекон. Сербека же редакція тои книги була звѣстна й на Руси, въ Румянцовскѡмъ бо музею въ Москвѣ находить ся рукопись, котра мабуть ѡдносить ся до XIV. вѣку и заявляє признаки редакцій сербекон³⁾). Въ церковно-славянскихъ редакціяхъ на Руси авторомъ Стефанита й Ихнилата зове ся то Симеонъ Сиѡъ, то Антиѡхъ великій, то Иоаннъ Дамаскинъ; и такъ въ выданію О. И. Булгакова тая книга политичной мудрости має отъ-сей заголовокъ: „Сказаніе о притчахъ. Списаніе Антиѡха великаго, друзіи же мѡнѡша Иоанна Дамаскина зъло пьснотворца канономъ еже о зѡпрехъ нарицаемыхъ Стефанида да Ихнилада“⁴⁾). Въ тѡмъ выданію нема початку книги; про-те передъ текстомъ церковно-славянскимъ Булгаковъ поставивъ въ російскѡмъ перекладѣ Бориса

1) Prawidlo lidského žiwota, jinak podobenství starých mudrcůw... (Порѡвн. „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣст и сказокъ русек.“ А. Н. Пыпина въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV., стор. 155.).

2) Сей грецькій перекладъ Симеона Сиѡа выпечатано до-перва въ 1697. р.

3) „Стефанитъ и Ихнилатъ“. Съ предисловіемъ и примѣчаніями члена общества любителей древней пьсьменности О. И. Булгакова. С.-Петербургъ 1877—1878; стор. 17.

4) Выдане О. И. Булгакова, стор. 1—89²).

Волкова (зъ 1762. р.) пять приказокъ Пильная, „философа индейского“, и симъ способомъ познакомивъ читателейъ зъ цѣлою книгою мудрости индійской.

Всѣхъ приказокъ въ Стефанидѣ и Ихнилатѣ есть двайцять и пять.

А вже-жь сею книгою мудрости политичной могли на Руси лишъ ученіи письменники корыстуватись. Тѣ бо приказки подавали въ аллегоріяхъ науку володарямъ, якъ управляти пѣддаными. А по-за-якъ такую мудростію тѣлько де-хто въ великомъ князѣвствѣ московскомъ мѣгъ хѣснуватись, то не треба було сю книгу переводити на мову (мало)руску.

д) Казка про Индію богату. Она зове ся такожъ „письмомъ пресвитера Іоанна“ ко грецкому цѣсарю Мануилови. Имя сего пресвитера жиє на Востодѣ въ легендахъ: такъ кажутъ, що три царѣ, ѡдходячи поклонитись новонародженому Мессію, передали Іоаннови управу своихъ земель. Онъ писавъ листы до нѣмецкого цѣсаря Фридриха Барбароссы про чудеса своего царства въ Азіи¹⁾. Въ загалѣ личибеть сего второго Мелхиседека, що бувъ царемъ и священникомъ вкупѣ, являє ся вельми тайною; про те не дивно, що про него розказували вѣслякѣй казки: хто называвъ его ханомъ татарскимъ, що принявъ вѣру христіянську, хто звеличивъ его индійскимъ царемъ и патріархомъ Несторіянскимъ, хто уважавъ его головою Рахманѡвъ, про котрыхъ згадує „Александрія“, а хто находивъ его въ Абиссиніи, де путники бачили христіянське царство Іоанна.

¹⁾ Межи грамотами, якѣ Н. Карамзинъ одержавъ изъ Кенігсбергскаго архива, находили ся два письма великаго магістра нѣмецкаго Конрада фонъ Юнгингена зъ дня 20. сѣчня 1407. р. ко королямъ Арменіи и Абассіи [regi Abassiae sive presbytero Johanni]. (Карамзинъ, Исторія госуд. росс. Примѣч., III. 282.)

Въ казцѣ про Индію богату читаємо, що Іоанна слухають въ Индіи сѣмдесять и два царѣ, що тамъ родять ся „потамы“ (пѣвъ-чоловѣка а пѣвъ-пса), „гурши“ або медведѣ, фениксы, рыбы зъ золотою кровю, звѣрѣ о пяти ногахъ та й сатиры, — читаємо, що люде тамъ не лгуть, тому-що бѣдъ всякои брехнѣ блѣднѣють неначе мертвяки, що на улицахъ вѣсть помѣсть зъ дорогого камяня и т. и.

Сеся казка збереглась на Руси въ кѣлькохъ пѣзнѣйшихъ рукописяхъ. Одну таку рукопись найдено въ збѣрнику, въ котрѣмъ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ бѣдкрывъ „Слово о полку Игоревѣмъ“¹⁾. Въ тѣмъ збѣрнику було бѣсьмь статей свѣтского змѣсту, именно третьою статью було „Сказаніе о Индиѣ богатой“, а пятою статью визначилось „Слово о пълку Игоревѣ, Игоря Святъславля, внука Ольгова“. Одну рукопись казки про Индію богату выдавъ Полевый въ Московскѣмъ Телеграфѣ 1825. р. п. з. „Сказаніе о индїйскомъ царствѣ и великомъ и пресловущемъ государствѣ, и о вѣсѣхъ чудесахъ земли той индїйскія: сколь велика земля, и сколько какихъ чудесъ и узорчїй, и каковы въ ней люди и языцы, и каковы въ ней звѣри, и каковы въ ней птицы“.

е) Казка про купця Дмитра Басаргу. Побѣчь повѣсти про Соломона казка про купця Дмитра Басаргу була на-стѣлько популярною на Руси, що зъ нею познакомились подекуды люде неграмотнѣ. Коли иншї повѣсти та казки були дарѣмъ литературы всхѣднои, то казка про того купця утворилась мабутъ на Руси. Она розказує про Кївского купця Басаргу и его сына,

¹⁾ Той збѣрникъ набувъ графъ А. Мусинъ-Пушкинъ бѣдъ Іюля, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря. (Гляди стор. 71.).

що звавъ ся Борзосмысломъ або Мудросмысломъ. Коли обаплыли моремъ, то сильна буря загнала корабель ко незвѣстному городу, де панувавъ царь Несмѣянъ, що всѣхъ христіянъ навертавъ на свою вѣру еллиньску. Той царь обѣцявъ купцеви, що позволить ему свобѣдно торгувати и ѳдпустить его въ родину зъ дарами та провѣдниками, коли ѳнъ прийме вѣру царску и ѳдгадає три загадки. Дѳзнавшись про сю волю царя купецъ Басарга вельми зажуривъ ся, бо видѣвъ 330 кораблѣвъ въ пристани и довѣдавъ ся, що всѣ купцѣ, котрѣ на нихъ сюды приплыли, сидять въ тюрмахъ. Уже дожидавъ Басарга такой самой долѣ, ажъ ось спасъ его ѳдъ загибели 7-лѣтній его сынъ. Сей бо недолѣтокъ ѳдгадавъ двѣ загадки и просивъ царя, щобы давъ ему свѣй одягъ и въ присутствѣ народу посадивъ его на своѣмъ тронѣ. Несмѣянъ притакнувъ, а Борзосмыслъ, сѣвши на тронѣ, запытавъ людей, въ кого вѣрують; коли-жъ всѣ признались, що суть христіянами, то ѳдрубавъ голову безбожному Несмѣянови. ѳдакъ нарѳдъ признавъ мудрого дѣтвака своимъ царемъ. Борзосмыслъ давъ волю всѣмъ невольникамъ-купцямъ и оженившись зъ дочкою Несмѣяна бувъ царемъ до кѳнца житя.

Кѳлька рукописей сей казки находить ся въ Румянцовскѣмъ музеѣ въ Москвѣ. До лучшихъ належить рукопись изъ XVII. вѣку, що має заголовокъ такой: „Слово о Димитрий купецъ, зовомомъ по реклу¹⁾ Басаргъ Киевленинъ, о мудромъ и о благоразумномъ сынъ его о отрочатѣ добромудромъ-смыслѣ“²⁾.

¹⁾ рекло — назва, прѳзвище.

²⁾ Деякѣ части „Слова о Димитрий купецъ“ выпечатавъ ѳ. Буславѣвъ у своѣй Историч. Христоматіи, стор. 1345—1350. — Рукопись Полевого видруковано въ журналѣ „Русскій Вѣстникъ“ 1842. р. I. 65—75.

ж) Повѣсть про Девгенія Акрита. Въ давнихъ рукописяхъ звѣстна она п. з. „*Δημιῆς καὶ ζωῆς Δεβγενίω Ακριτα*“. Сей творъ славянско-рускій есть неначе переспѣвомъ византійской поемы, въ котрбѣй звеличивъ ся богатырь Василь Дигенесь Акритесь (Βασίλειος Δεβγενής Ἀκριτής). Се була личнбсть исторична, щб досѣль славить ся въ грецкихъ пѣсняхъ народныхъ. Онъ звавъ ся Дигенесь (дворбднй), по-за-якъ бувъ сыномъ арабского емира Мусура, щб принявъ христіанство, и грекинѣ изъ знаменитого роду Дукбвъ. Друге имя Акрита дано ему изъ-за того, що охоронявъ границѣ византійского царства надъ Евфратомъ противъ нападбвъ сарацинскихъ. Такъ отже хоробрѣ дѣла одного изъ славнѣйшихъ акритбвъ, Дигенеса, розказують ся ладомъ эпичнымъ въ литературнбмъ творѣ византійскбмъ¹⁾.

Въ давнбѣй Руси явилось кблька редакцій той поемы византійской, але они були творомъ майже самоетбйнымъ и бдтакъ одна редакція бдъ другою текстомъ чи-мало рбжнилась. Въ славянско-рускбѣй повѣсти про Девгенія Акрита розказуе ся, що сарацинскбѣй або „аравитскбѣй“ царь Амиръ полюбивъ дочку одной набожной вдовицѣ зъ царского роду въ земли грецкбѣй. Онъ зббравъ вбйско и пбшовъ пакости творити въ грецкбѣй земли *бл-ради красоты дѣвцицы тоя*, пбрвавъ бдтакъ дѣвчину та й скрывъ ся. Вдовиця посылае трохъ сынбвъ въ погоню: *идите вы, сказала имъ, и угоните Амира царя и отоймите сестрицу свою прекрасную; аще сестры своєю не вбзмете, и вы сами тамо главы своя положите*. Браты кинулись за Амиромъ неначе яструбы золотокрылѣ; на границы землѣ аравитской зустрѣнули сто-

¹⁾ Змѣсть сеи поемы подавъ Всеволодъ Миллеръ въ переднѣмъ словѣ до пѣснѣ о полку Игоревѣмъ („Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ“. Москва 1877; стор. 16—33).

рожу Амира и стали єѣ побивати, яко добрыє косцы траву косити. Коли-жь наймолодшій братъ поборовъ Амира на поединку, то сей царь обѣцявъ приняти вѣру правдиву, наколи браты ѡддадутъ ему свою сестру. Они вволили его волю, и ѡдтакъ Амиръ ѡдказавъ ся ѡдъ своего царства, та поѣхавъ въ землю грецку, де его весѣле ѡдбулось велично. Мѣжь-тымъ мати Амира дѡзнавшисѣ, що єи сынъ покинувъ вѣру батькѡвъ, пѣслала за нимъ трохъ Сарацинѡвъ на коняхъ зачарованыхъ. Саме тогдѣ жена Амира снила сонъ зловѣщій; прикликані „волхвы, книжники и фарисеи“ заявили, що за Амиромъ прислано гѡнциѡвъ зъ землѣ аравитскої. Гѡнциѡвъ справдѣ найдено вкрытыхъ за гѡродомъ, але они не займили вже Амира; ихъ охрещено, а зачарованыхъ коній ѡддано тромъ братьямъ-богатырямъ. Не довго ѡпѣсля у Амира родивъ ся сынъ; его назвали Акритомъ, а въ хрещеню дали єму имя „прекрасный Девгеній“. Онъ рѡсъ не по днямъ, а по годинамъ: въ тринайцятѡмъ роцѣ житя вбивъ змѣю зъ чотырма головами. Опѣсля въ вѡйнѣ подолѣвъ Филипата и его дочку Максиміану, але-жь побореный Филипатъ сказавъ Девгенієви, що єсть на свѣтѣ богатырь славнѣйшій ѡдъ него, се-бѣ-то Стратигъ зъ чотырма сынами и зъ дочкою Стратигѡвною, котрой надармо добивалось багато царѣвъ и королѣвъ. А вже-жь Девгенієви удалось пѡрвати красну Стратигѡвну и зъ нею оженились.

Частину повѣсти про Девгенія Акрита замѣстивъ Карамзинъ въ примѣткахъ до своєи „Исторіѣ государства російскаго“ (II, 333; III, 272); ѡдтакъ А. Н. Пыпинъ подавъ змѣсть и деякіѣ уступы сеи повѣсти пѣсля Погодиньскаго збѣрника, що находится ся въ Петербургскѡй публичнѡй библіотецѣ¹⁾. Впрочѡмъ въ збѣрнику Іои-

¹⁾ „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей

левѣмъ, въ котрѣмъ найдено „Слово о полку Игоревѣмъ“, мѣжь осьми статями замѣненъ суть отъ-сѣ: 1. „Дьяніе прежнихъ временъ храбрыхъ человекъ о брззости, и о силъ, и о храбрости. 2. Сказаніе о Филипатъ, и о Максимъ, и о храбрости ихъ. 3. Аще думно єсть слышати о свадьбѣ Девгъєвъ, и о възхъщеніи Стратигови“¹. Се не суть окремі повѣсти, а лишь части повѣсти „Дьяніе и житіе Девгенієво Акрита“.

з) Повѣсть про Синагрипа, царя Адорѣвъ. Се єсть вольный церковно-славянскій перекладъ арабской казки изъ „Тысячи и одной ночи“. Повѣсть сея єсть четвертою статєю въ тѣмъ Іоилевѣмъ збѣрнику изъ XIV. або XV. вѣку, въ котрѣмъ найдено „Слово о полку Игоревѣмъ“. Она написана пѣдъ заголовкомъ: „Синагрипъ, царь Адоровъ и наливскыя страны“¹). Суть ще инші заголовки сего памятника, н. пр. „Сказаніе о Акиръ премудромъ и о царствіи царя Синографа земля алевитской и анизорской“²). Той-то Акиръ премудрый являє ся мовъ-то перелицьованымъ типомъ Гейкара въ одвѣтнѣй казцѣ арабскѣй³). Въ редакціи славянскѣй говорить ѡнъ про себе отъ-се: „Въ то время азъ Акиръ книгчій“⁴) бѣ, и речено ми єсть отъ Бога: „отъ тебе чадо не родится“. Имъ-ніе же имъя паче всѣхъ человекъ, пояхъ жену и устроихъ домъ, и живихъ 60 лѣтъ, и не бысть ми чяда, и сздахъ треб-

и сказокъ русскихъ“ въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV. С.-Петербургъ 1858; стор. 86—88.

¹) Повѣсть про царя Синагрипа єсть неначе переспѣвомъ арабской казки про Сенхариба, царя Арабіѣ (або Асура) и Нивевѣ.

²) „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣстей и сказокъ русскихъ“, стор. 74. 75.

³) *ibid.*, стор. 65—68.

⁴) книгчій — книжникъ.

ники¹⁾, и възгнѣтихъ огнь и рѣкъ: Господи Боже мой! аще умру, и не будетъ ми наслѣдника, и ркутъ чловѣци: Акырѣ праведенъ бѣ, и Богу истинно служаше; аще умретъ и не обрящется мужескъ полъ, иже постоитъ на гробѣ его, ни двѣическъ полъ, иже бы его оплакала, ни иже по немъ задницу²⁾ възметъ... И нынѣ прошу у тебе Господи Боже мой! даждь ми мужескъ полъ: егда преставлюся, да всыплетъ ми прѣтъ на очи мои...“³⁾

Хоча же ся повѣсть змѣстомъ своимъ могла подобатись грамотѣямъ ученымъ, то однако людѣ неписьменный не добачавъ въ нѣй прикметъ своен питомой поезиѣ, и про-те не хотѣвъ прикрашувати своихъ переказѣвъ образами свѣтогляду чужого.

з) Исторія о Варлаамѣ и Иоасафѣ. Се есть духовный романъ, щѣ его на Руси мѣжь иными повѣстями наибѣльше читано. Тутъ оповѣдае ся про се, якъ мудрый пустельникъ Варлаамъ навернувъ индѣйскаго царевича Иоасафа до христіанства, хоча злющій отецъ Авениръ безъ винну переслѣдувавъ своего сына, хотячи его повздержати ѡдъ такого почину. Варлаамъ перебравъ ся за купця, щѣ продававъ камѣнь дорогій, и сказавъ царевичеву, щѣ камѣнь той зъображае царство небесне, котрого найлегче можъ доступити самотою та молитвою.

Першій рукописи сего твору, списаніи въ языкѣ старо-словѣньскѣмъ, ѡдносятъ ся до XIV—XV. вѣку. Уже въ деякихъ изъ тыхъ рукописей авторомъ тои исторіи зове ся Иоаннъ Дамаскинъ⁴⁾. Въ 1637. р. выдано сей

¹⁾ требникъ — жертвникъ. — ²⁾ задница — спадщина.

³⁾ Карамзинъ „Исторія государства російскаго“, примѣч. III., 272.

⁴⁾ Иоаннъ Дамаскинъ (родивъ ся около 700. р.) бувъ славнымъ учителемъ въ церквѣ грецкѣй.

твѣръ въ мовѣ рускѣй п. з. „Гисторія албо правдивое выписане святого Іоанна Дамаскина о житіи святыхъ преподобныхъ отецъ Варлаама и Іоасафа и о наверненію Індіанъ. Старанемъ и коштомъ Інокѣвъ общежителного монастыра Кутеинского, ново зъ грецкого и словенского на рускій языкъ преложена. В' тѣпографіи тоѣй обители. Року 1713 іюля 11 дня“ (in 4°). Всѣхъ главъ въ сѣй книзѣ есть 40, картокъ нумерованыхъ 362. Сю книгу выдано коштомъ Іоанна Труцевича, игумена монастыря Кутеинского. Въ переднѣмъ словѣ сказано, що исторію Іоанна Дамаскина переложено „для утѣхи и пользы христіанскои на простый языкъ рускій“. И справдѣ языкъ сеи исторіѣ есть (мало)рускій, тѣлько-жь добачаемо въ нѣмъ чимало полонизмѣвъ.

Изъ огляду сихъ повѣстей и казокъ можна дѣзнатись, що рускіи грамотѣи списували переважно такі творы фантастичні, якіи змѣстомъ своимъ для людей неписьменныхъ не були приступными. Тѣи книжники не дбали про просвѣту незрячихъ братѣвъ та й саміи кормились недоѣдками, що падали зъ „трапезы“ роскошныхъ Византійцѣвъ. Така пожива не була хосенна для молодой вдачѣ народу руского: ему треба було иншой ѣды, чтобы въ природнѣмъ змаганію покрѣпшати и заняти одвѣтне мѣсце въ великѣй родинѣ народѣвъ славянскихъ. А вже-жь судилось ему ходити по-темки безъ свѣтла питомой науки ще двѣстѣ лѣтъ, поки въ добѣ найновѣйшѣй не засвітала ясна днина ѡдродженя національного.

ПЕРІОДЪ ЧЕТВЕРТЫЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Черезъ унію Люблинську запропастились давній порядки громадскій на Руси, и якъ тільки людність розпала ся на шляхтичѣвъ и людей посполитыхъ або простыхъ, то небавомъ (1573) рускій хлѣборобы втратили й особисту свободу. А вже-жъ народъ рускій, щѣ любивъ волю, не мѣгъ навикнути до новыхъ порядкѣвъ шляхоцкихъ. Мѣжъ людьми посполитыми, до котрыхъ причислялось такожъ духовенство низше, ширилось невдоволене-що-разъ бѣльше, тлѣла искра на давнѣмъ згарищи, неначе-бъ выжидала сухого пѣдпалу, щѣбъ запалахкотѣти яснымъ поломямъ. Коли ѡдтакъ Русь-Украина побивалась тяжкимъ лихолѣтемъ ѡдъ братѣвъ Славянъ, явивъ ся Богданъ Хмельницкій освободителемъ примученого народу. Тьма тьмуца невдоволеныхъ людей горнулася нкъ нему изъ всѣхъ сторѣвъ Украины, ба й зъ далекого возводства галицко-русского сѣвшило багато добровольцѣвъ до „второго Мойсея“, щѣ мавъ спасти землякѣвъ зъ неволѣ. При помочи кримскихъ Татаръ поборовъ ѡнъ Полякѣвъ (1648) въ трохъ битвахъ въ Руси полудневѣй и трѣхи-що не зруйнувавъ Польщѣ, заповдѣявши неприятелеви втраты чи-маліи пѣдъ Збаражемъ и Зборовомъ (1649). Ба, въ Зборовѣ король Янъ Казимиръ бувъ бы попавъ ся въ руки Хмельницкого, наколи-бъ сей гетьманъ козацкій не бувъ вжахнувъ ся займити въ полонъ помазанника божого.

Коли Хмельницкій побѣдами своими прославивъ ся въ Европѣ, приѣхали до него послы сусѣднихъ державъ, а то ѡдъ султана турецкого, царя московского и ѡдъ Юрія Ракоczego П., князя семигородского, везучи ему

дарунки и привѣтъ своихъ володарѣвъ. Именно Ракоцій бажавъ з'єднати собѣ Хмельницького, щоби при его помочи займити для себе корону польску¹⁾. Мѣжь-тымъ миръ, якій въ Зборовѣ заключила Польша зъ козачиною, мѣгъ бути догѣднимъ для рускои шляхты, для козакѣвъ и духовенства православного, але мѣщане та селяне не добачали въ нѣмъ для себе нѣякого хѣсна. Такъ отже люде посполитѣ стали жалкуватись, що гетьманъ ними зовеѣмъ не пѣклувавъ ся, изъ-за чого они заворушилися и не оглядаючись уже на Хмельницького самѣ почали добиватись лучшой долѣ.

Щобы отже своихъ землякѣвъ ѣдъ кровавой самопомочи повздержати, пѣднявъ Хмельницькій опять боротьбу противъ Польщѣ (1651), однако щасте въ вѣйнѣ вже ему не сприяло. Его поборено въ двохъ битвахъ и ѣдтакъ твердыми услѣвями мировыми намагалась Польша вгамувати повстанє Украйны. Хмельницькій смиривъ ся передъ гордымъ побѣдникомъ, але не мѣгъ погодитись зъ незавидною своею долею. Въ такѣмъ безѣдраднѣмъ положеню прихиливъ ся до Москвы и першою его думкою було, до могучого пѣвнѣчного сусѣда привернути весь рускій нарѣдъ ажъ до Люблина и до Карпатъ²⁾. Але сталось такъ, що въ договорѣ Переяславскѣмъ (1654) сполучено зъ Москвою тѣлько тую часть Малоруси, котру ѣнъ въ вѣйнѣ зъ Польщею бувъ займивъ³⁾. При за-

¹⁾ Корн. Заклинскій, „Зношеня козакѣвъ съ Шведами и съ княземъ Юріємъ Ракочимъ II.“ (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичнои у Львовѣ за рѣкъ школьный 1882/3; стор. VI).

²⁾ Правда, письмо літературно-політичне. Рочник VI. 1873; стор. 592.

³⁾ Сеся часть Малоруси обѣймала крѣмъ Украйны на лѣвѣмъ березѣ Днѣпра ще й Кіѣвщину правобѣчну и вхѣдну часть теперѣшньої губерніѣ Подѣля и Волини.

ключеню сего договору присутній московскій бояре присягли именемъ царя Олексѣя Михайловича, що автономія Украйны нѣколи не нарушить ся.

Найблишимъ наслѣдкомъ сего договору була вѣйна Москвы зъ Польщею. Царь самъ станувъ на передѣ одного ѳддѣлу вѣйска, що ввѣйшовъ въ Литву и займивъ городъ Вильну, мѣжь-тымъ коли другій ѳддѣлъ вступивъ на Украйну. До сего походу прилучивъ ся й Хмельницкій зъ козаками. Тогдѣ спонукавъ ѳнъ Кароля (X.) Густава, короля шведского, напасти на Польшу, котра усобицами своими вельми побивалась. Шведы полонили Велико-Польшу и Мало-Польшу и ввѣйшли до Кракова, изъ-за чого король Янъ Казимиръ утѣкъ зъ краю до Шлезека. Тому-же, що царь Олексѣй замотавъ ся въ вѣйну зѳ Шведами, не мѳгъ ѳнъ въ тѳмъ самомъ часѣ и въ Польщи розвинути сили военной. Впрочѳмъ на Украйнѣ не уставала ворохобня, по-за-якъ нарѳдъ не мѳгъ вдоволитись новыми порядками московскими. Щобы отже выдобутись зъ такои бѣды, царь Олексѣй по-неволи заключивъ розѣемъ зъ Польщею (1656).

По смерти Хмельницкого (1657) вытворилось на Украйнѣ кѳлька партій политичныхъ. Найперше выступили на-передѣ двѣ партіѣ, а то козацка старшина, що пѳдлещувалась польскѳй шляхтѣ, та й прихильники кормиги московской. Провѳдникомъ польско-русской партіѣ бувъ Иванъ Выговскій, що за Хмельницкого бувъ писаремъ вѣйсковымъ, а опѳсля ставъ гетьманомъ. Выговскій бувъ вельми вправный въ интригахъ политичныхъ: заявляючи московскому цареви вѣрнѳсть не-абы-яку, вступивъ ѳнъ саме-тогдѣ въ звязъ зъ польскими панами, що були керманичами высокои политики. Ѳдтакъ умовивъ ся (1658) въ Гадячи зъ Поляками, що Украйна побѳчь Польшѣ и Литвы творити буде рѳвноправну третю

часть загальнои державы польскои¹⁾. Однакже Выговскій мавъ мѣжь земляками багато противникѡвъ, котрїи не вѣрили въ щирѡсть обѣцянокъ польскихъ. Одакъ людъ посполитый заворушивъ ся супротивъ свого гетьмана, що явивъ ся приятелемъ Польщѣ, изъ-за чого его приневолено зложити булаву гетьманьску. А вже-жъ Украинѣ не полегшало въ недоли, бо таки свои дѣти запрѡдували еи таланъ Москвѣ. Особливо-жъ гетьманъ Иванъ Брюховецкїй явивъ ся справдѣшнимъ перевертнемъ, що перъ свою батькѡвщину въ службу московщины, та своєю захланною ханчивостїю заподѣявъ землякамъ багато лиха. Одакъ и московска кормига ставалась що-разъ тяжшою, изъ-за чого на Украинѣ проявлялись крѡваві усобицѣ. Въ такихъ злидняхъ Москва не вмѣла собѣ поради́ти, то й заключила зъ Польщею розѣмъ въ Андрусовѣ (1667), по котрому рѣку Днѣпро визначено границею мѣжь обома державами. Лѣвобережна Украина осталась при Москвѣ, а правобережна попалась пѡдъ власть Польщѣ. По сѣмъ боцѣ Днѣпра тѡлько Кївъ оставъ ся при Москвѣ.

Коли-жъ польскїи и московскїи перевертнї въ усобицяхъ своихъ ослабли, то побѣчь сторонництва польского та московского витворилась партїя третя — турецка. Провѡдникомъ еи ставъ Петро Дорошенко. Онъ спонукавъ Турцїю до вѡины зъ Польщею и поставивъ Русь-Украину пѡдъ кормигу бисурманьску. И заворушилась мѣжь Турцїєю а Польщею довга вѡина, котру ледво польскому королеви Янови Собескому повелось закѡнчити. Коли-жъ Дорошенко ѡдетупивъ ѡдъ приязни

¹⁾ Мѣжь бѣсѣмнацати статями договору Гадыцкого важною єсть статья сема, де сказано, що Русь-Украина мати-ме свою академію, метрики, канцелярїѣ й друкарнїѣ. (Исторїя Малороссїи, Николая Маркевича. Томъ II. Москва, 1842; стор. 29. 30.)

зъ Турцією и зъ Москвою примиривъ ся (1676), то вбухла опять вѣйна мѣжь Москвою а Турцією. Турки поставили тогдѣ княземъ малорускимъ Юрія Хмельницкого, сына славного гетьмана Богдана Хмельницкого. Однакже той слабодухъ не вмѣвъ собѣ на Украинѣ нѣякого сторонництва зъеднати. Опѣсля (1681) заключено миръ мѣжь Москвою и Турцією въ Бахчисараѣ й установлено рѣку Днѣпро границею мѣжь обома тыми державами. Такъ отже роздерто Русь-Украину на трое: вехѣдна ви часть належала до Россіѣ, полуднево-захѣдна до Польщѣ, а полуднево-вехѣдну часть ѣдступлено Турціи.

Въ-останнѣ схопилаь Русь-Украина при Петрѣ Великомъ до боротьбы за свободу й волю. Коли бо сей царь воювавъ зѣ шведскимъ королемъ Каролемъ XII., сполучили ся двѣ рускѣ партіѣ, польска й московска, та й при помочи Шведѣвъ намагались вчинити Украину самотѣйною. Проводырѣ обохъ сихъ сторонництвъ, козацкѣй гетьманъ Иванъ Мазепа, спершѣ заманювавъ Россію доказами вѣрности и ажъ передъ битвою пѣдъ Полтавою (1709) перейшовъ на сторону Шведѣвъ. А вже-жъ Петро В., поборовши Шведѣвъ, тяжко мстивъ ся Украинцямъ, щѣ важились противъ него повстати: усунено всякѣ останки автономіѣ и пѣдписано декретъ смерти народови руско-украиньскому¹⁾. Царица Катерина II. скасувала гетьманщину (1764) и слобѣдку козачину (1765),

¹⁾ Царь Петро В. задумавъ вѣсѣхъ Русинѣвъ загорнути пѣдъ свою власть. Такъ помагаючи Францу Ракочому II., щѣ повставъ противъ цѣсаря Іосифа II., выславъ ѣнь (1710) вѣйско свое въ пѣвнѣчну Угорщину. Генералы росіѣйскѣй, займивши важнѣйшѣй мѣста въ Спичжескѣй землі, хозяйнували тутъ мовъ въ забранѣмъ краю. Тогдѣ отже хотѣвъ царь Петро прилучити до своѣи державы пѣвнѣчну Русь угорску. („Дѣло“, 1882, статья Корнила Заглиньского, п. з. „Іосифъ Годермарскѣй, именованый епископъ мункацкѣй и пляны Петра В. щѣ-до пѣвнѣчної Угорщины“, ч. 13.).

та й велѣла зруйнувати Сѣчь (1775)¹⁾, щб була пристановищемъ козакбвъ запорожескихъ. Ббльша часть тамошнихъ козакбвъ пбддала ся своѣй неминучбй доли й попалась пбдъ кормигу россїйску; малая-жь частина поплыла чайками по Днѣпру въ-низъ и одержала бдъ Турціѣ при устю Дунаю мѣсце на поселенє. Одаткъ по всѣхъ козацкихъ земляхъ заведено крѣпацтво (1783—1793) таке-саме, яке було въ московщинѣ. Коли-жь не стало козачины, то Украинцѣ побивались тяжкимъ лихолѣтемъ: якъ пбдъ россїйскою, такъ и пбдъ польскою управою не було для нихъ вигляду на лучшу будучнбсть.

Въ 1739. р. Россїя заключила зъ Турцією миръ въ Бѣлгородѣ и бдаткъ Турція бдступила сему своему суперникови всѣ стени мѣжь Днѣпромъ и Днѣстромъ. Сейчасъ опустили Турки Русь-Украину, де хозяйнували черезъ 70 лѣтъ. Обдъ того-то часу Россїя сама зносила наслѣдки немилото сусѣдства зъ Турцією, мѣжь-тымъ коли Польша осталась зъ бисурманами въ приязни. Тїи-жь степи Украины, котрї

¹⁾ Гетьманщина була въ теперѣшнихъ губерніяхъ Чернигбвскбй и Полтавскбй; слоббдебкї полки були розложились въ тепер. губерніи Харкбвскбй и въ украинськихъ частинахъ губерніѣ Воронежскои и Курскои; вольности же або вольнїи землѣ товариства запорожеского простягались въ тепер. губерніи Катеринославскбй и въ сусѣднихъ частинахъ губерніѣ Херсонскои и Таврицкои. — Тая Сѣчь, котру зруйновано 1775. р., звалась Новою Сѣчю; она находилась надъ рѣкою Пбдпбльною на майданѣ, щб звавъ ся Красный Куть. Тутъ сидѣли Запорожцѣ бдъ 1734. р. Всѣхъ Сѣчей було бсѣмъ. Перша Сѣчь звалась Хортицка, друга — Томакбвска, третя — Микитиньска, четверта — Чортотмыцка, пята — Каменьска (при рѣцѣ Каменцѣ въ земли кримского хана), шеста — Олешкбвска въ земли турецкбй), сема Сѣчь була оцять Каменьска, а осьма звалась Новою Сѣчю надъ рѣкою Пбдпбльною въ рбднбй землї. (Д. И. Эварницкїй, „Число и порядокъ запорожескихъ Сѣчей“ въ Кїевск. Старинѣ, т. VIII, 1884; стор. 589—608).

Польща займила давнѣйше, стались приманою для польскихъ панѣвъ, щѣ по призову королѣвскому просторіи куенѣ землѣ пѣдъ свою власть загортали. А по-за-якѣ тѣ паны вважали Украину вторымъ Канааномъ, щѣ въ нѣмъ кишить медомъ и молокомъ, то звалилось ихъ туды вельми багато. Тутъ стали они заводити порядки польскіи, изъ-за чого бѣльша часть люду посполитого попалась въ неволю. Противъ невыносимой самоволѣ польской шляхты, щѣ въ соціальныхъ и релігійныхъ питанняхъ згнушчалась зъ природныхъ правъ Руси-Украины, повставъ примученый людъ на Подѣлю (1768) и пѣдъ проводомъ Гонтыта Залѣзняка мстивъ ся крѣваво всѣмъ панамъ и жидамъ-арендарямъ, котріи на чуждѣй займанщинѣ по своему хозяйнували. Саме-тогдѣ була Польща домашними усобицами такъ безсила, щѣ не могла вгамувати рѣзнѣ, изъ-за чого зворушений людъ займивъ цѣлу обширѣ ѡдѣ Уманя по Бѣлу-церковѣ. Ажъ при помочи росіейскѣй подѣлла Польща революцію соціальну, щѣ рокотѣла страшнымъ громомъ надъ панскими головами. Коли-жъ политичнѣ партіи въ Польщи не переставали мѣжь собою вести усобицѣ, то Россія и Прусы почали вмѣшуватись въ державнѣ справи польскіи. Ѡдтакъ прийшло до подѣлу Польщѣ въ рокахъ 1772., 1793. и 1795. Бѣльшу часть Руси-Украины займила Россія, Галичина же припала Австріи при першѣмъ подѣлѣ Польщѣ.

По принятію уніѣ церковной литературна жизнь на Руси не могла розвиватись ладомъ природнымъ. Коли люде посполитѣ корыстувались лишъ подекуды церковно-парохіяльными школами, то панскіи дѣти вчились понайбѣльше въ коллегіяхъ єзуитскихъ и принявши обрядъ латинскіи ставались перевертнями супротивъ колиш-

нихъ братѣвъ. Не помогли нѣчого змаганя церковныхъ брацтвъ въ хосенъ просвѣты землякѣвъ: въ наслѣдокъ релігійныхъ спорѣвъ звернулись тогдѣшніи письменники до науки чужои, схолястичной, и занастили просвѣтній таланъ своеи батькѣвщины.

Грецько-славянскіи брацкіи школы процвитали на Руси ѡдъ ѡсѣмдесятыхъ рокѣвъ XVI. вѣку до тридцятыхъ рокѣвъ XVII. вѣку. Коли въ парохіальныхъ школахъ дѣти вчилиь лишъ церковно-славянскои грамоты, се-бѣ-то читаня й письма, то въ высшихъ школахъ брацкихъ выкладано грамативку языкѣвъ грецького, церковно-славянскаго, латинскаго и польскаго; ѡдтакъ учено реторики, поетики, дїялектики и богословія. Именно же познакомлювались ученики зъ языками грецькимъ и церковно-славянскимъ та зъ богословіемъ. Такіи школы заеновано въ Острожь (1580), въ Вильнѣ (1580), у Львовѣ (1586) и въ Кіевѣ (1615). Наука сихъ высшихъ шкѣлъ стояла ще въ звязи зъ народною жизнію, и хоча наклонилась уже до методы схолястичной, то все-таки займалась такими пытаньями, якіи подекуды обходили людей посполитыхъ. Тому-то й деякіи письменники наблюдали интересы своего народу. Такъ Христофоръ Бронскій, авторъ „Апокрисиса“, и чернецъ Иванъ Вишеньскій¹⁾ въ письмахъ своихъ ветупались у панѣвъ за своими земляками, щѣ зъ ихъ вины побивались недолею и неволею. Отъ, якъ смѣливо озвавъ ся Бронскій до польскихъ панѣвъ въ оборонѣ своихъ примученыхъ братѣвъ: *„Не естъ Вашимъ Милостямъ тайно и за прошлыми скаргами и за теперешнимъ припомненемъ великіе а праве незносиме, не толко маестности, здоровья и учтивости, але и сумнїю*

¹⁾ Про Христофора Бронского й Ивана Вишеньского гледи стор. 135. 136.

заходяче зневолене и стиснене наше. А иж братьею насъ своєю зовете, и члонками єдного тѣла речи посполитое менуєте, просимо, ужас'теся надъ утисненою братьею своєю: нехайъ васъ рушатъ якъ власне Вашу Милость обходячіє раны и уrazy наши. Еслижъ тебѣ Ваша Милость (чого не розумѣемо) противъ намъ озябла, в'жды нехайъ Вашу Милость рушитъ милость правъ Вашихъ Милостей, которіє в' єднихъ дощкахъ з нашими (в которыхъ квалтѣ теперъ терпимо) замкнені, и єдыми звязками утвержені суть. Стережитесь того, абы тоєю дурею, котораяє в' правахъ намъ служачихъ дьєтъ, вси ся Вашимъ Милостямъ свободы не выслизнули...“¹⁾

Хоча же въ высшихъ брацкихъ школахъ подавалась наука така, яка провѣдникѣвъ Русинѣвъ приготавляла до словесной боротьбы зъ противниками православія, то однако митрополиту Петрови Могилѣ оказалась она къ тѣй цѣли недостаточною. Онъ видѣвъ, що Кракѣвска академія и коллегіѣвъ єзуитскій выховують славныхъ схолястикѣвъ, зъ якими колишній спудеѣ рускихъ шкѣлъ мѣряться не можуть. Про-те выеднавъ собѣ у короля Владислава IV. привилегію на перетворенє Кіѣвской брацкой школы въ коллегію (1632).

Могила устроивъ коллегію по взбѣрци тогдѣшнихъ высшихъ шкѣлъ въ Европѣ, особливо-жь по взбѣрци академіѣвъ Кракѣвской. Въ коллегіи єго було 8 кляєь. Школярѣвъ першихъ шѣстьохъ кляєь звались брацтвомъ молодшимъ (sodales minoris congregationis), студенты же семой и осьмой кляєы звались брацтвомъ старшимъ (sodales maioris congregationis). Сѣ кляєы визначувались

¹⁾ „Апокрисисъ, албо отповѣдь на книжки о съборѣ Берестейскомъ, именовъ людій старожитной релѣй (религіи) греческой, через Христофора Филялета, в рихлѣ дана“. (Вильно, 1597; стор. 430., 431.).

ось-такъ: 1. фара¹⁾ або аналогія, 2. инфима, 3. грамати-ка, 4. синтаксима, 5. поетика, 6. реторика, 7. фило-софія и 8. теологія.

Фара була елементарнымъ, підготовляючимъ сте-пенемъ науки: вчили въ нѣй тѣлько латиньского и сла-вяньского читаня та письма. Въ инфимѣ починали уче-ники говорити по-латиньски, перекладали дані уступы зъ языка латиньского на рускій и навпаки зъ руского на латиньскій и писали ексерциціѣ (вправы). Въ гра-матицѣ и синтаксимѣ вчилися граматичныхъ пра-вилъ трохъ языкѣвъ: латиньского, грецкого и церковно-славяньского. Головнымъ предметомъ бувъ языкъ ла-тиньскій; до выученя его служила трудна грамика Альвара; ѳдтакъ ученики писали оккупаціѣ (письменній домові вправы) и говорили тѣлько по-латиньски. Веѣ прочі науки, якъ катихизисъ, аритметика, стояли на дальшомъ плянѣ. Въ поетицѣ викладали науку зло-женя вѣршѣвъ, при чѣмъ списувались по-руски и по-латиньски всѣлякі вправы въ версификаціи. Силябич-ными вѣршами писано тогдѣ именно вѣршѣ похвальній (панегирики) въ честь знатныхъ осѣбъ; складано вѣршѣ на гербъ славного роду, компоновано акростихи²⁾, раки³⁾, ениграмы⁴⁾ и т. и. Оконечною частію поетики була ми-

¹⁾ Фара (phara) — слово галлійске, значить рѣдъ, люде одного роду.

²⁾ Акростихъ була играшка поетична, по-за-якъ початкові (рѣдше окончній) буквы кожного вѣрша творили якесь слово або й речене.

³⁾ Пѣдъ назвою рака розумѣли такій механичний складъ вѣршѣвъ, котрый можъ було читати зъ лѣвои руки до правои, и навпаки зъ правои до лѣвои руки, при чѣмъ все вычитувались тѣ самі слова въ вѣршу.

⁴⁾ Ениграмы укладались въ формѣ яйця, чашѣ, сокиры, пира-миды...

тологія, подавана въ коллегіи дуже обширно. Въ загаль уживанє митологичного апарату було такъ просторе, що не тѣлько тогдѣшній поети прикрашали вѣми богами поганьськими свои вѣршѣ, але й проповѣдники слова божого та й богословы хѣснувались грецкою и римскою митологією. Такъ Сильвестеръ Коссѣвъ въ Патернику порѣвнує печерськихъ угодникѣвъ зъ Сатурномъ, Юпитеромъ, Мартомъ, а Галятовскій уважає Юпитера и атенського короля Кодра прообразами Исуса Христа¹⁾. Подъ реторикою же розумѣли игру формъ словесныхъ, механичній рецепты на зложенє періодѣвъ, штуку укладати бесѣды на вѣлякй пригоды въ житю. Провѣдниками въ сѣй науцѣ були латиньскій писателѣ Квинтиліанъ и Цицеронъ.

Философію дѣлено на три части: логику, физику²⁾ и метафизику; она вважалась слугою богословія (*ancilla theologiae*) и выкладалась пѣсля методы Аристотеля. На философіи вчили такожъ геометрію и астрономію. Наконецъ богословіє подавано пѣсля системы Тома Аквиньского, славного схолястика й учителя церкви латиньской. Въ сѣй найвышѣй клясѣ вчили гомилетики³⁾, и студенти вправлялись въ писаню проповѣдей. Повный курсъ богословія простягавъ ся черезъ чотыри роки.

Способъ ученя на философіи и богословію бувъ схолястичный;⁴⁾ особливо на богословію любувались

¹⁾ „Іоанникій Галятовскій“. Къ исторіи южно-русской литературы XVII. вѣка. Н. О. Сумцова. (Ѡдбитка изъ тома VIII. „Кіевской Старины“ зъ 1884. р. стор. 5.).

²⁾ Подъ физику розумѣли теоретичный выкладъ про зъявища природы.

³⁾ Гомилетика (Ѡдъ *ὁμιλία*—стоваришенє, збѣръ) — наука зложеня проповѣдей церковныхъ.

⁴⁾ Схолястикомъ (Ѡдъ *schola*—школа) звавъ ся той, щѣ займавъ ся школою або наукою, именно же наукою философич-

въ діалектицѣ¹⁾ и полемицѣ²⁾, и про-те студенти набували вправи, ѳдбивати напады противникѳвъ.

Выкладъ всеѣхъ наукъ въ клясахъ высшихъ ѳдбувавъ ся въ языцѣ латиньскѳмъ; тѳлько славяньскои граматики и катихизиса вчили въ языцѣ церковнѳмъ. Школярѣвъ приневолювано не тѳлько писати, але й разъ-уразъ говорити по-латиньски. Въ тѳй цѣли для школярѣвъ низшой конгрегацїѣ выдумано листы, вложенї въ торбинку. Хто сказавъ що-небудь въ мовѣ рѳдної або по-польски, тому давали сей листъ и вписували въ него имя школяря, що провинивъ. Школяръ носивъ сей листъ доти, доки не мѳгъ накинути его кому-небудь иншому, що промовивъ не по-латиньски; а въ кого сей листъ бувъ черезъ нѳчь, того карали.

Цѣль Кївскои коллегїѣ була переважно религїйна, а по-за-якъ понятє о православію тогдѣ тѣсно сполучалось зъ понятємъ о Русї, то завданємъ коллегїѣ було, ѳдродити и пѳддержувати руску народнѳсть. Идеаломъ бо митрополита Петра Могилы бувъ такїй Русинъ, котрый зберегаючи свою вѣру и мову мѳгъ бы своєю просвѣтою рѳвнатись зъ Поляками. До того идеалу по думцѣ Могилы вела коллегїя способомъ вихованя и науки.

Коллегїя стояла пѳдъ управою ректора, котрый бувъ такожъ игуменомъ брацкогo богоявленьскогo монастыря. Онъ завѣдувавъ доходами монастыря и коллегїѣ, розсуджавъ sprawy и бувъ професоромъ богословїя. Его помѳчникомъ бувъ префектъ, оденъ зъ черцѣвъ; се

ною. Середньовѣчна наука схолястична займалась переважно доказами правдъ богословскихъ.

¹⁾ Дїалектика (ѳдъ *δίαλεκτος* = розмова) — вправа въ науковѳй розмовѣ.

²⁾ Полемика (ѳдъ *πόλεμος* = боротьба) — штука въ веденю словеснои боротьбы.

бувъ неначе инспекторъ collegiй. Окрѣмъ сеи старшины выбрано ще суперъ-интендента, що мавъ близшій надзѣръ надъ школярами. Пѣдъ доглядомъ суперъ-интендента мѣжь самими школярами уряджено внутрѣшню полицію. Суперъ-интендентъ выбиравъ такихъ, на котрыхъ мѣгъ спуститись, и приказавъ имъ пильнувати своихъ товаришѣвъ, именно же доносити єму про всяке нарушенє законѣвъ шкѣльныхъ и домашнихъ¹⁾.

Убогi школярѣ жили въ бурѣ collegiй; буреу-жь удержувавъ тогдѣ Петро Могила своимъ коштомъ. Богатшi жили въ гѣродѣ окрѣме collegiй и приходили сюды на науку, але й они були пѣдъ доглядомъ начальства collegiяльного. Въ загалѣ дисциплiна була не-въ-мѣру остра. Тѣлеснi кары вважались конче потрѣбными; ѣдтакъ що суботы провинившимъ школярамъ подавано чашу школьну²⁾. Вѣсь-жь тi инспекторы, цензоры, аудиторы були причиною деморализацiй молодежи, бо vyrѣджували въ нѣй шпѣгунство, фарисейство й лизунство. Ся недобра система вихованя вытиснула зъ collegiй чувства приязни, товариства й любви. Учителѣ слѣдили за школярами, школярѣ пѣдглядували оденъ одного и добачали заслугу въ тайныхъ доносахъ на своихъ товаришѣвъ.

Украинцямъ не могло вподобатись таке вихованє молодежи въ Кiївскѣй collegiи. Правда, що Петро Могила не думавъ звести народной просвѣты на блуднi манѣвцѣ: ѣнъ бажавъ щиро пѣднести свою батькѣвщину на той степенъ вышой науки, на якiй взнеслась культура захѣдно-европейска. Але-жь землякамъ єго невпо-

¹⁾ Н Костомаровъ, „Русская Исторiя въ жизнеописанiяхъ ея главѣйшихъ дѣятелей“. Томъ II. Третьє изданiє: „Кiевскiй митрополитъ Петръ Могила“; стор. 87—95.

²⁾ Про чашу школьну гляди стор. 125.

добалось вже тєє, що бнѣ въ плянѣ едукаційнѣмъ вызначивъ перше мѣсце мовѣ латиньскѣй, котра въ тогдѣшнѣй Польщи була признакомъ чоловѣка ученого. Рознеслась ѳдтакъ чутка, що колегія не єсть православна, що учитель єї, образованї за границею, зараженї суть єресію. Довѣдались и люде посполитї, що въ колегіи учать мовою противникѣвъ православія, про-те въ 1635. роцѣ ватага люду пѣдъ проводомъ козакѣвъ кинулась на колегію, щоби спалити єѣ и повбивати наставникѣвъ. Сю подѣю описує Сильвестеръ Коссовъ, тогдѣшній префектъ колегіѣ, въ своѣмъ письмѣ „Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winičkih“¹⁾. Коля той дѣяльний протестъ противъ новыхъ

¹⁾ „Już to czwarty rok zapędy swe cyrkluje, jakochmy w Kiowie Palladyjskie kunszty, w akademiach katholicich idaeowane, na dowcipach ruskich solidius a niżeli przed nami będący latina lingua floryzować poczęli... Kwaśno na to wprawdzie pojrzała niestatecznica ona na kole zawiodująca, abowiem skoro jedno z Jego Mością Ojcem Piotrem Mohiłą, metropolitą Kiowskim (na ten czas archimandrytem) zawitalichmy do ciebie wiekopomny Kiowie, a pasąc żrzenice twemi setnicami świętych, twemi nieobeszłemi wałami, primas Minervae manus aplikowali: wnet o nas takie rumory w uszy ludzkie naganiać poczęto, żechmy unici, żechmy nie prawosławni. Zkad jakie pioruny, jakie gromy i trzaskawicy różne na nas wywierały się, język atramentowy anatomizować nie może. Był ten czas, żechmy się wypowiedawszy, tylko już oczekiwali, poki nami xieńce Dnieprowych jesiotrów nadziewać zechcą, abo poki jednego ogniem, drugiego mieczem na drugi świat zaślą. Tandem nieogarniony on sercowidz, bacząc niewinność naszą, a wielką potrzebę uczeiwych muz narodowi ruskiemu, rozpędził te fałszywych opinij chmury, i takim trzaskawicom exhalacye zatamował: oświecił serca wszystkich, że nas poznano bydź prawdziwemi synami cerkwie wschodniej... A zatym za osobliwą łaską i błogosławieństwem Wszystkowidza poczęli Ich Mości panowie obywatele Kiowscy i inszych powiatów obficie a niżeli przedtym za inszych przodków naszych (którzy sine interruptione aż do nas po łacinie uczyli) dziatkami swemi jako móweczkami horrea nostra Apollinea napełniać, Helikonem, Parnassem

порядкѣвъ у школъ влагодивъ ся, то змагалась чужа наука въ коллегіи, а зананашувалась просвѣта своя питома.

А вже-жь въ Кіѣвско-Могилянськѣй коллегіи виховалось багато талановитыхъ мужѣвъ, щѣ мѣжь православными були провѣдниками въ словеснѣй боротьбѣ зъ унітами и латинянами та визначились въ исторіи литературы важными письменными творами. Хочь отже наука схолястична, яка розвивалась въ Кіѣвѣ, була противна просвѣтнѣй вдачи руско-украиньского народу, хочь она справдѣ запоморочувала здоровый розумъ всякого тямущого чоловѣка, то все-таки була она наукою, мѣжь-тымъ коли въ Москвѣ саме-тогдѣ тьма тьмуца огорнула спящу землю.

Репрезентантами схолястичной науки на Руси були именно два мужѣ, Лазарь Барановичъ и Іоанникій Галатовскій. Хоча-жь они були великими прихильниками того середньовѣчного наукового напруму, то не ставали сторчакомъ противъ суспѣльныхъ змаганъ своихъ землякѣвъ и вразъ съ Іннокентіємъ Гизелемъ пѣклувались чи-мало долею своєї батькѣвщины. Тѣ три грамотѣ вътворили собѣ идеаль политичного и суспѣльного жита на Украинѣ и списували одвѣтнѣ гадки въ своихъ творахъ. Осъ програма тогдѣшнихъ политикѣвъ украиньскихъ: 1) Украина лѣвобережна и правобережна стояти-ме пѣдъ протекторатомъ царя московского. 2) Украинцѣ оказываютъ Москвичамъ всякѣ моральнѣ услуги, примѣромъ посылають въ Москву ученыхъ богословѣвъ и проповѣдникѣвъ, свѣвакѣвъ, садѣвникѣвъ. 3) Москва, Польша й Украина творять взаимну, дружну звязь и вы-

one tytułować, jemi się szczyścić." (Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich.. przez wieleb. Ojca Sylwestra Kos-sowa... napisane. — Drukowane w s. Lawrze pieczętarskiej. Roku Pań-skiego 1635. p. 1. 2).

ступаютъ противъ спѣльного врага, Турка. Пѣсля плану тыхъ патріотѣвъ треба було выгнати бисурманцѣвъ зъ Европы, дарувати православнымъ народамъ балканскаго пѣвъ-острова свободу и вызволити Єрусалимъ зъ-пѣдъ неволѣ турецкой. 4) Украина корыстує ся повною административною автономією, духовенство зависить ѡдъ патріарха царгородскаго; ѡдтакъ Кіѣвскій митрополитъ вибирає ся соборомъ духовенства и людей свѣтскихъ, а низше духовенство вибирає ся громадою. 5) Городяньска управа находить ся въ рукахъ свѣбѣдно выбраной старшины, котра стоить пѣдъ гетьманомъ. 6) Въ бѣльшихъ городахъ мають бути коллегіѣ и друкарнѣ, въ селахъ школы, по мѣстахъ и селахъ шпиталѣ. 7) Люде посполитіи не мають своєи волѣ; надъ ними панує козацка старшина и духовенство одвѣтно выразнымъ словамъ старого Завѣта; однакже старшина має ѡдноситись до простаго люду зъ христіянською любовію не обтяжаючи мужикѣвъ роботами и данинами¹⁾.

Хоча сеся програма тогдѣшнихъ патріотѣвъ рускихъ не може насѣ вдоволати изъ-за того, що въ мужикахъ не узнає людей вольныхъ, то однако одвѣтно духови того часу не мѣгъ зложитись иншіи поглядъ на

¹⁾ Н. Ѡ. Сумцовъ, „Характеристика южно-русской литературы XVII вѣка“. Кієвъ 1885; стор. 14. 15. (Ѡдбитка изъ Кієвскои Старины, т. XI. стор. 1-12). — Лазарь Барановичъ замѣтивъ, що мужики готові панамъ метитись изъ-за тяжкой работы. Порѣвн. отъ-се мѣсце въ его поетичнѣмъ творѣ:

Trzeba robić, to szlachta ukraińska prawi
 Swym chłopom, do roboty czemuś nie postawi;
 Stoją chłopci za góra, szlachta gdy powiada
 Trzeba robić, — im echo bić się tylko składa;
 A tak zrobić tylo się że im bić dostaje
 Słyszeć, chłop ukraiński robić nie przystaje.

(„Lutnia Apollinowa koźdej sprawie gotowa“. Kijów 1671; p. 419)

односины панѠвъ до людей посполитыхъ. ВпрочѠмъ змаганя тыхъ просвѣтнихъ дѣячѣвъ на Украинѣ були справдѣ похвальнї: они бо повздержували своихъ землякѠвъ на ховзкѠй дорозѣ у пропасть, въ яку керманичѣ политики московскои попыхали безталанну Украину.

Вже Кїївскїй митрополитъ Сильвестеръ КоссѠвъ не хотѣвъ зложити присяги цареви, коли въ договорѣ ПереяславскѠмъ (1654) Богданъ Хмельницкїй пѠддавъ Украину пѠдъ власть Москвы. Ажъ довгими заходами московскихъ боярѣ повелось наклонити сего патріѠта-їерарха до тої присяги. Якъ КоссѠвъ пѠймавъ автономїю рускої церкви, можна дѠзнатись изъ сихъ его слѠвъ: „Гетьманъ посылавъ бити чоломъ цареви и пѠддавъ ся єму зѠ всѣмъ вѠйскомъ, а я зѠ всѣмъ соборомъ бити чоломъ — не носылавъ; жию я зъ духовными людьми самъ по собѣ нѣ пѠдъ чїєю властїю“¹⁾. Та не тѠлько московске правительство згнуцалось зъ автономїѣ Украины: найшлись и мѣжь Украинцями люде, щѠ занашували народнї и церковнї права свои батькѠвщини. Се бо гетьманъ Брюховецкїй, щѠ не-въ-мѣру пѠдлещувавъ ся боярамъ московскимъ, подавъ Москвѣ гадку назначити Кїївскимъ митрополитомъ Москвича. Але супротивъ напасти на вѠльности церкви украиньскої выступили (1666) їерархи рускї, заявляючи, щѠ имъ лучше приняти смерть, нѣжь митрополита зъ Москвы²⁾. Однакже духовенство не здужало опертись самоволѣ московского правительства. Небавомъ (20. червня 1685) скликано въ Кїєвѣ соборъ, щѠбъ роземотрити пытанє про пѠдчинене церкви украиньскої патріархови Московскому. Хочъ архїєпископъ

¹⁾ Н. Ѡ. Сумцовъ, „Іоанникїй Галятовскїй“. Къ исторїю южно-русскої литературы XVII. в. Кїєвъ 1884. (Ѡдбїтка изъ Кїєвскої Старины, т. VIII.; стор. 18.)

²⁾ *ibid.*, стор. 19.

Чернигѣвскій, Лазарь Барановичъ зъ иншими ієрархами на тѣмъ соборѣ не явивъ ся, хочъ Украинцѣ заворушились тымъ нарушенемъ останкѣвъ автономіѣ церковной, то однакъ по воли Москвы патріархъ Царгородскій не протививъ ся ѡдлученю церкви украиньскои зъ-пѣдъ своєї верховной власти. Ѡдтакъ митрополитъ Кіѣвскій, стоячи пѣдъ рукою патріарха Московского, не смѣвъ уже пѣдносити голосу въ оборонѣ правъ церкви украиньскои.

Опѣсля неприянь Москвичѣвъ до Украинцѣвъ змоглась до тои степени, що ихъ не вважано гѣдними, займати въ ієрархіи высшій достоїнства. Тому-то патріархъ єрусалимскій Досіѣей писавъ листы до царя Петра В., просячи єго, щоби ѡнъ Русянина або козака не поставлявъ нѣ патріархомъ, нѣ митрополитомъ, але щоби пѣдносивъ до сихъ достоїнствъ Москвичѣвъ, хоча бы й не-мудрыми були¹⁾.

¹⁾ „Аще прїидуть отеюды или Сервы, или Греки, или отъ инаго народа туды, аще бы и случайно были мудрѣйшія и святѣйшія особы, Ваше державное и богоутвержденное царствіе да никогда сотворить митрополитомъ или и патріархомъ Грека, Серва или и Русянина, но Москвитяновъ, и не просто Москвитянь, но природныхъ Москвитянь, многихъ и великихъ ради винъ, аще и не мудріи суть: понеже патріархъ и митрополитъ, ежели суть добродѣтельныи и мудріи, веліе есть добро, аще ли же и не суть мудріи, довѣсть добродѣтельнымъ быти, и да имѣють мудрыхъ клириковъ и въ иныхъ чинахъ.“ — „Аще великое твое царствіе имѣеть намѣреніе учинити избраніе патріарха, да поведить, чтобъ не учинилось избраніе особы изъ Козаковъ и Россіянъ и Сербянъ и Грековъ, зане суть много смѣшени и сплетени съ схизматиками и еретиками, ниже имуть нелестна и чиста во всемъ православнаго догмата, но да поведить быти избранію особы изъ самого Москвича“... (Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Сочиненіе Сергѣя Соловьева. Томъ XV. Москва 1865. Исторія Россіи въ эпоху преобразования. Томъ III., стор. 419. 427).

Въ четвертомъ сѣмъ періодѣ литература богословска була зъявищемъ дивовижнымъ у словесной жизни народу руского. Коли въ попереднихъ періодахъ византійщина зъ енциклопедичными сухими збѣрниками не була одвѣтною питомой нашой просвѣты, то латиньска схолястична наука явилась неначе образомъ карикатурнымъ, що въ убогой хатѣ висить на стѣнѣ мѣжь поважными образами святыхъ угодникѣвъ церкви грецкой. Въ стилю бомбастичномъ списувались не тѣлько статьи богословско-полемичнѣ, але й проповѣди, и ѳдтакъ утворилась якась мистична писанина, котрой крѣмъ автора безперечно нѣхто не розумѣвъ. Мабуть не догадувався Петро Могила, що апаратъ схолястичной науки, який ѳнъ подавъ своѣй коллегіи, стане ся засновкомъ культуры чужой, котра при задумчивѣй вдачи Украинця могла звестись на блуднѣй манѣвцѣй й слѣпанки. Коли Іоанникій Галятовскій тою наукою корыстувався неначе тараномъ до побиваня ворогѣвъ православія, коли сей умный схолястикъ въ полемичѣ своѣй поборювався не тѣлько латинянь, але й жидѣвъ, магометанцѣвъ та поганцѣвъ, то Лазарь Барановичъ загнавъ ся въ діалектичныхъ нѣсенѣтницяхъ въ памороку мистицизму, добавляючи въ поодинокихъ буквяхъ якого слова ключъ глубокой мудрости и накручуючи слова грамоты святой до писанины змѣсту политичного¹⁾.

¹⁾ Прихѣромъ у словѣ Русь поодинокѣй буквы по мнѣню Барановича зъображають ось-такѣй тайнѣй мудрощѣ: „RVS. Przez literę R wyznawa Patrem Radicem, w którym movemur; przez V wyznawa Verbum, w którym vivimus; przez S Spiritum Sanctum, w którym sumus. („Wieniec Bożej Matki“ .. Czernihów 1680. p. 123.) — Цѣкавымъ есть такожъ мистичный поглядъ на титулы царя Феодора Олексѣевича „всея великія и малыя и бѣлыя Россіи Самодержца.“ „Иже есть велий Господь... сей Тебе великія Россіи Самодержца постави. А иже елико великъ ѳъ, толико сми-

А вже-жъ схолястична мудрѣсть розвивалась на Украинѣ бодай на тѣй нивѣ словеснѣй, котру передше справлено пѣдъ впливомъ византійщины: въ Москвѣ була-бъ она отже неначе дивовижною одежею на тѣлѣ мертвяка. И отъ, найшлись деякі украинскѣй грамотѣѣ, примѣромъ Епифаній Славинецкѣй, Дмитро (Ростѣвскѣй) Туптало, и и., щѣ науку Могилянскои коллегіѣ намагались пересадити въ Москву, де пѣтъма морочила духа не то людей простыхъ, але й гордовитыхъ боярѣ. Складлось отже дивне диво, щѣ Москва познакомилась зъ наукою схолястичною, хоча тамъ заледво початки церковнои грамоты денекуды дѣтворѣ подавались.

Царѣ московскѣй старались всѣми силами и тыхъ письменникѣвъ украинскихъ наклонити на свою сторону, щѣ не покидали свои батькѣвщины. Именно оба талановиті мужѣ, Барановичъ и Галятовскѣй, одержували зъ Москвы неразъ подарунки и тымъ способомъ спинались чи-мало у своѣмъ змаганю патріотичнѣмъ. Въ тѣмъ-то часѣ Украина лишъ зъ великимъ трудомъ опиралась могучимъ впливамъ Москвы та Польщѣ: именно правобережна Украина по-неволи нахилилась до культуры польскои, а лѣвобережна Украина побивалась кормигою Москвы. Тогдѣ-то лишъ деякі грамотѣѣ списували свои творы въ языцѣ такѣмъ, котрый наближувавъ ся до мовы живои; найшлись уже письменники, щѣ виробляли якійсь книжный, незрозумѣлый языкъ; ба, були й такі, щѣ за проводомъ Мелетія Смотрицкогo въ творахъ своихъ хѣснувались мовою польскою. Особливо Лазарь Барановичъ сполучавъ въ своѣй особѣ оба напрями, бо

рися, зракъ раба приѣмый, умаливый себе, тебе малыя Россіи Самодержца прослави. О немъ-же в' пѣсняхъ пѣсней: Братъ мой бѣлъ и красенъ, Тебе бѣлѣя Россіи Самодержца укрѣпи". („Notij pięć, ran Chrystusowych pięć". Czernihów 1680; p. 44¹).

одні книги списував незрозумѣлимъ рускимъ, а другі польскимъ языкомъ.

Зъ годомъ-перегодомъ запропастивъ ся мѣжь духовними грамотѣями рускими идеаль того политичного и суспѣльного житя на Украинѣ, якій утворили собѣ просвѣтні дѣячѣ Барановичъ, Галатовскій и Гизель, а на томѣць появились симпатіѣ до россійской политики Петра Великого. Честолюбивій мужъ, якъ Стефанъ Яворскій, Теофанъ Прокоповичъ, не добачали въ безталаннѣй Украинѣ одвѣтного поля для своєї карієры, то й присвятили свої прислуги сему цареві, щѣ усувавъ всякі прикметы національной самостѣйности ихъ ѳтчины. Притягаюча сила велита пѣвнѣчного була така, щѣ Яворскій, Галичанинъ и префектъ Кіѣвской академіѣ, полюбивъ Москву мовъ свою батькѣвщину; якъ же поставлено єго завѣдателемъ патріаршого престола, то бажавъ лишъ угодити цареві и згнуцавъ ся зъ Мазены, коли сей гетьманъ переставъ служити Петрові¹⁾. А вже-жъ талановитый Прокоповичъ, ставши душею святѣйшого Синода, бувъ головнымъ речникомъ реформъ Петра В. и наклонявъ не то Россіянь, але й своїхъ землякѣвъ пѣдъ желѣзну руку могучого володаря. Ба, можна сказати, щѣ реформы Петра були-бъ заснѣтились въ зародѣ, коли-бъ той умный Украинецъ не допомѣгъ єму довершити задуманого дѣла. Такъ отже деякі Украинцѣ для

¹⁾ Ось зъ якою наругою ѳдзываетъ ся Яворскій про Мазену, котрого передъ 1709. рокомъ вельми хваливъ:

„Изми мя Боже, — вопієть Россія —
Отъ ядовита и лукава змѣя,
Єгоже ждаша адекія заклецы,
Бывша вожда Івашка Мазены“...

(В. Науменко, „Стефанъ Яворскій въ двойной роли хвалителя и обличителя Мазены“ въ Кіѣвской Старинѣ, т. XIII. 1885, стор. 172—175).

личною користи бдцурались своєї батьківщини, гадаючи, що Україна справді на вѣки заснула.

Красше бдъ словесности богословскої розвивалась вѣ сѣмъ періодѣ література исторична. Коли бо духовники вѣ творахъ богословскихъ хѣснувались подекуды свѣтоглядомъ чужимъ, то лѣтописцѣ та историки служили вѣ загальнѣ интересамъ свого народу, заявляючи велику любовь до своєї батьківщини. Такъ Самовидецъ, Самойло Величко и и. були патріотами українськими и хотѣли наблюдать прикметы рѣдної мовы вѣ письмахъ своихъ. А вже-жъ и мѣжъ лѣтописцями були такі, щѣ вѣ творахъ своихъ не думали хѣснутись живою рѣдною мовою. Се бо Інокентій Гизель писавъ твердымъ языкомъ церковно-славянськимъ, а бдтакъ авторъ „Исторіѣ Руссовъ“¹⁾, намагавъ ся писати по-російски, хоча впрочѣмъ бувъ добрымъ патріотомъ. А по-заякъ любовь до народныхъ святощѣй мѣжъ письменниками стала выгасати, то Іоакимъ Ёрличъ зладивъ свою лѣтопись по-польски и заявивъ антипатію до козачины²⁾.

¹⁾ „Исторія Руссовъ или Малой Россіи“. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа Бѣлорускаго“. Москва, 1846. — Новѣйшія дослѣды историчніи доказуютъ, щѣ авторомъ „Исторіѣ Руссовъ“ не есть ученый архієпископъ Георгій Конискій. („Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся“. Сочиненіе Геннадія Карпова. Москва, 1870; стор. 44—50.),

²⁾ Ось заголовокъ лѣтописи Іоакима Ёрлича: „Latopisiec albo Kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i terazniejszych czasów, z wieku i życia mego na tym padole świata, ile pamięć moja mogła znośić i wiedzieć, o czym z czytania jako i z widzenia na piśmie po sobie w krótcie i na potomne czasy potomkom moim zostawuję; chcącemu wiedzieć z czytania tych ksiąg w posiedzeniu przy dobrej myśli dla zabawy, pod rokiem od narodzenia Syna Bożego w Trójcy jedynego, Twórcę wszego, Pana wiekuistego. 1620. roku“. — Соро лѣтописця видавъ К. В. Войцицкій, вѣ Варшавѣ 1853. р. Ёрличъ живучи

Підъ конецъ сего періода зъ упадкомъ України мова руско-українська не могла въ письмѣ устоятись супротивъ централизаціѣ російскої, и ѳдтакъ деякі лѣтописцѣ стали писати по-російски. Такъ Александръ Ригельманъ зложивъ свое „лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи“¹⁾ въ тѣй мовѣ, котра підъ впливомъ церковщины изъ нарѣчія московекого вытворювалася въ письменну мову російску. Коли вже й лѣтописцѣ полишили мову живу и наклонились до языка такого, котрый для ихъ землякѣвъ бувъ незрозумѣлымъ, то прорвалася остання нитка, щѣ звязувала грамотѣвъ зъ людомъ неписьменнымъ.

Письменники рускій, познакомлюючи своихъ землякѣвъ зъ наукою схолястичною, займили зъ культурного горѣду захѣдной Европы такожъ одну рѣстину, щѣ въ рускѣмъ зѣльнику не могла природно розвиватись. Сею

за панованя чотырохъ королѣвъ польскихъ, Жигимонта III., Владислава IV., Яна Казимира и Михайла Кобыта обѣимивъ въ своѣй лѣтописи простору добу подѣй историчныхъ. Се бувъ рускій шляхтичъ, щѣ писавъ переважно въ печерскѣмъ монастирѣ. Козакѣвъ не злюбивъ бнѣ и назвавъ ихъ повстане „bezbożną wojną chrześką, czyli rozbojem domowym“ (стор. XXVI). На сторони 115. 116. (тому I.) замѣтивъ Єрличъ руску пѣсню про Миколу Потоцкого, гетьмана коронного. Єѣ скомпонувавъ якійсь грамотѣй именемъ Запорожцѣвъ, заявляючи сему могучому польскому шляхтичеви ось-таку смѣлу мову:

„Глянь оберни ся, стань а задиви ся, котрый маешь много,
Же равный будешь тому, въ которого не маешь нѣчого....

Невинные души берешь за уши, вольность одежуешь,

Короля не знаешь, рады не дбаешь, самъ собѣ сеймуешь....“

1) А. Ригельманъ написавъ „Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще“. Москва, 1847. До сего своего твору додавъ бнѣ портретъ Богдана Хмельницкого, 27 украиньскихъ типѣвъ зъ рѣжныхъ станѣвъ и двѣ карты стародавней и новой Руси-Украины.

заграничною ростиною були середньовічній мистеріє або церковні діялоги, котрі на Руси звалися трагедіями, комедіями, трагедо-комедіями або й школьними драмами. По-за-якь предметомъ тыхъ діялогѣвъ були часто правды догматичні и моральні, то любувались ними тільки люде письменні, именно же духовники й студенти коллегіє Могиляньскої; неграмотні же люде не могли розуміти тыхъ мистеріє, щѣ представлялись въ мовѣ церковно-славянськѣй. Але-жъ тї школьні драми оказались вельми поважными а деколи й нудными навѣть и вышимъ верствамъ суспѣльности рускої, и про-те мѣжь актами ѳдбувались дѣѣ комичні, щѣ звалися „интермедіями“, або „интерлюдіями“¹⁾. Тому же, щѣ тї сцени мѣжь актами представлялись въ мовѣ зрозумѣлѣй для люду неписьменного, будивъ ся и въ мужикахъ интересъ для комедіє. Однакже бѣльше популярною була „драма вертепна“, щѣ взяла свѣй зачатокъ изъ театра маріонетокъ. Въ нѣй представлялись не тільки сцени зъ исторіє рѣдзва Спасителя, але й подѣѣ зъ житя людеї посполитыхъ. Коли отже мову руско-українську вигнано изъ святынѣ просвѣты народної, то найшла она собѣ пристановище въ вертепѣ мѣжь смирными пастухами, щѣ ѳддавали поклѣнѣ новонародженому Спасителеви свѣта.

Коли въ тѣй Руси, щѣ зупинилась пѣдъ властію Россіє, не смѣвъ уже нѣхто выдавати писъмъ своихъ по (мало)руски, то литературна жизнь запропастилась майже зовсѣмъ. Хоча деякі грамотѣѣ ще й списували рускі творы, то не могли ихъ выпечатати, изъ-за чого тї писаня до нашего часу мало кому були звѣстні.

¹⁾ „Интермедіє“ и „интерлюдіє“ — слова середньовічно-латинські; порѣвн. лат. *intermedius*, -a, -um и *interludo*, -ŕe; — въ книжнѣмъ рускѣмъ языкѣ звалися тї игры „междувброшенная забавная игралища“.

Такъ оденъ недовченый чернецъ, Климентій Зѣновіѣвъ написавъ всѣлякѣ „вѣршѣ“, въ котрыхъ зъобразивъ важнѣйшій проявы суспѣльного житя зъ кѣнця вѣку XVIII¹⁾. А по-за-якъ на Украинѣ политичными пытаньями не вѣльно було тогдѣ займатись, то богато письменныхъ людей стали заходитись коло хозяйства, и ѳдтакъ свои практичнѣ досвѣды списували они иногдѣ въ хосенѣ землякѣвъ. Сюды належить именно отъ-сей письменный твѣръ: „Книжка для господарства, указующая, якъ ратовати въ хоробахъ всякую скотину, то есть, конь, волю, вѣць, козы, свинь; якъ бѣлити полотно, якъ боронити пашкѣ отъ саранчи, якъ ратоватися отъ джумы, якъ губити гуселицю отъ капусты, якъ ловити рыбу, якъ губити мышы и щурь, якъ ратовати скаженій собаки, якъ ратовати людей, котрыхъ собаки скаженій покусали, якъ ратовати челоуька, который не въ давномъ времени зъ ума зыйдетъ“²⁾.

Такъ отже давнѣ лицарѣ-козаки стались хлѣборобами й не смѣли пѣднести протесту противъ новыхъ порядкѣвъ на Украинѣ. А вже-жь почуте народности не выгасло въ потомкахъ козакѣвъ. На згарищи народнои святинѣ тлѣла ще искра, щѣ небавомъ заблїсла яснымъ поломямъ: ще жило народне слово, котре небавомъ въ творахъ славныхъ писателѣвъ мало заявити животну силу самого народу руского. Коли отже по затратѣ политичнои самостѣйности апатія суспѣльности руской для всякой дѣяльности щѣ-разъ бѣльше змагалась, выступивъ на Украинѣ зъ разумною наукою Григорій Са-

¹⁾ Розвѣдку про литературну дѣяльність Климентія Зѣновіѣва подавъ П. Кулѣшь въ Основѣ (С.-Петербургъ, Январь, 1861. стор. 159—234).

²⁾ „Кіевская Старина“, т. IX. 1884, въ статьѣ Ц. Г. Неймана п. з. „Любопытная книжица конца XVIII ст.“ стор. 525—529.

вичь Сковорода, що его звано українськимъ Сократомъ. Онъ бажавъ устнымъ словомъ зворушити Украинцівъ, приголомшенихъ недолею, и наукою спонукати ихъ до пѣзнаня самихъ себе. Хоча-жь онъ въ хосенъ народу нѣчого не писавъ, та лишъ для вышней верствы суспѣльности моральнѣй деякѣ науки въ книжнѣй мовѣ зладивъ, то все-таки єсть онъ въ исторіѣ просвѣты Украины важнымъ дѣячемъ, по-за-якъ жиючи мѣжь людомъ неначе показавъ Котляревскому дорожку, котрою треба ступати, щобъ утворити словеснѣсть свѣйску, самоствѣйну. И справдѣ, не пожалували труда тѣ мужѣ, що у простого люду хотѣли дѣзнатись про его свѣтоглядъ, що вчились у него рѣднои мовы, що переймили одъ него величней богацтво поезіѣ простонароднои. Та-жь нарѣдъ рускѣй має одъ давнихъ-давенъ свою устну словеснѣсть, котра красою своєю перевишає нашу литературу книжну. Рускѣй пѣснѣ мають славу европейску и побѣчу сербскихъ пѣсенъ народныхъ суть найкрашми изъ поетичныхъ творѣвъ славянщины. И дивней диво! той простый нарѣдъ, на котрый ученѣ грамотѣвъ поглядали зъ презирствомъ, котрого они нѣчого не хотѣли вчити, творивъ собѣ одъ поконвѣчныхъ часѣвъ то митичнѣй и космологичнѣй колядки, то думы и пѣснѣ, и заявивъ свѣтови таку живучу силу, якою мало котрый нарѣдъ може звеличитись. Коли въ XVII. и XVIII. вѣцѣ письменный рускѣй языкъ стававъ ся дивовижнымъ, макароничнымъ¹⁾, то народна мова являлась справдѣ животворною, бо саме тогдѣ выспѣвавъ рускѣй людъ найкрашнѣй думы историчнѣй про славу своихъ лицарѣвъ.

¹⁾ Макароничнымъ звавъ ся польскѣй языкъ, примѣшанный зъ латиньскими словами и зворотами. Такимъ языкомъ хѣбувались Поляки одъ часѣвъ Жигимонта III. черезъ два столѣтя.

Въ четвертомъ періодѣ исторіи литературы рускои видимо отже сумный образъ упадку словесной жизни изъ-за того, що свои люде хотѣли свою батькѣвщину просвѣтити наукою схолястичною, мѣжь-тымъ коли чужі люде накидували Руси-Украинѣ свою мову и литературу. Поки Украина була сильна, поти опиралась напастямъ непрошенихъ оцѣкунѣвъ, коли-жь утратила свободу и волю, то похилилась мовь былина въ поли ѡдъ подуву вѣтру студеного. Талановитіи Украинцѣ покидали рѣдну землю и переносили свѣтло науки въ Москву та въ Петербургъ, изъ-за чого мати русскихъ городѣвъ, покинена найкрасшими сынами, сталаь неначе бѣдною вдовою, що на згарищи батькѣвщины сумуе й горюе.

Зь-помѣжь другихъ народѣвъ славянскихъ тѣлько одні Россіяне на основѣ культуры Руси-Украины двиглись до самостѣйной просвѣты, и почавши ѡдъ Михайла Васильевича Ломоносова (1711—1765) стали розвивати свою словеснѣсть, по-за-якъ Петро Великій и Катерина II. вельми пѣклувались долею ученыхъ мужѣвъ. До Петра В. хѣснувались московскіи письменники такимъ языкомъ, въ якѣмъ на Руси-Украинѣ ученіи грамотѣ, примѣромъ Дмитро Ростѣвскій, списували свои творы. Поки Украинцѣ не занесли свѣтла науки въ Москву, поти не засвітала тамъ денница просвѣты. Ще въ началку XVII. вѣку Москва обведена була неначе хиньскимъ муромъ, крѣзь котрый не могла промкнутись нѣяка новизна захѣдно-европейска. Се бувъ той дивовижный „китаизмъ“¹⁾, що удержувавъ Москвичѣвъ мовь въ пѣдземнѣмъ погребѣ, де нѣколи не явить ся ясный лучь

¹⁾ Про „китаизмъ“ въ Москвѣ гляди П. Полевого „Исторію русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“ (С.-Петербургъ 1872), стор. 168.

сонячний. Тоді „справщики“¹⁾ славились ще свѣточами суспільности, хочь по словамъ черця Арсенія Глухого були се люде, що не мали понятя нѣ о „православію“, нѣ о „кривославію“, що иногдѣ не понимали рѣжницѣ мѣжъ самогласными а согласными²⁾). Тому-то тогдѣшній „Азбуковники“ уважають ся дивовижнимъ зъявищемъ въ исторіи словесности³⁾). Ажь въ 1633. р. патріархъ Филаретъ завѣвъ вышю школу грецко-латиньску въ московскѣмъ Чудовѣмъ монастыри, а ѡдтакъ въ 1649. р. бояринъ Ртицевъ основавъ ще одну школу при монастыри Андрѣвскѣмъ, и для науки молодежи прикликавъ кѣлькохъ ученыхъ черцѣвъ изъ Кіѣвской печерской Лавры. Ихъ привѣвъ туды Епифаній Славинецкій, що вчивъ ся въ коллегіи Могилянскѣй и въ школахъ заграничныхъ, и ѡдтакъ бувъ першимъ ученымъ Украинцемъ, котрый бажавъ познакомити Москвичѣвъ зъ просвѣтою захѣдно-европейскою. Були тогдѣ въ Москвѣ емигранты такожь зъ иншихъ земель славянскихъ. Мѣжъ ними ѡдзначавъ ся Юрій Крижаничъ, родомъ Сербъ, котрого за его науковій змаганя выслано на Сибирь. Однакже слѣпа пристрасть „китайцѣвъ“ въ ненависти до чужої просвѣты була все ще вельми сильна, изъ-за чого и Московскій патріархъ Никонъ (1652—1666), чоловікъ учений й енергичный, не мѣгъ выдержати словесної боротьбы зъ тыми прихильниками мертвої старовины. Хотячи справити церковній книги корыстувавъ ся Никонъ именно помочію Епифанія Славинецкого

1) Про „справщикѣвъ“ гляди стор. 28., замѣт.

2) П. Полевый, *ibid.*

3) Въ „Азбуковникахъ“ пояснювано и. пр. слово „Адамъ“ символично, неначе-бъ оно означало чотыри сторони свѣта; отже сказано тамъ, що Я означає схѣдъ, Д — захѣдъ, Я — пѣвнѣчь, М — пѣвдень (П. И. Житецкій, „Старинныя воззрѣнія русскихъ людей на русскій языкъ“ въ Кіев. Старинѣ, т. IV, 1882; стор. 288.).

и довершавъ смѣло великого дѣла, хочъ не догадувавъ ся, що его выступлене противъ „справщикѣвъ“ выкличе великій „расколъ“ въ суспѣльности московскоѣ. Якъ Петро В. перетворивъ Москву въ Россію (се-бѣ-то въ Русь), смирилась опозиція супротивъ реформъ политическихъ, церковныхъ и просвѣтныхъ. Ломоносовъ утворивъ литературный языкъ російскій, а талановиті писателѣ: Фонъ-Визинъ, Державинъ и и. були творцями російскої литературы въ другій половинѣ вѣку XVIII.

Коли Россія пѣдносилась въ розвою національнѣмъ и просвѣтнѣмъ, то Болгарія летѣла стрѣмъ-головъ у пропасть затраты жизни народної. Болгарами остались лишь хлѣборобы, а выші версты суспѣльности ставались перевертнями-Греками. Найбѣльшимъ ворогомъ болгарского народа було грецке духовенство, що вразъ зъ темнымъ духовенствомъ болгарскимъ нищило й палило всякі книги болгарскі. Ба й на Атонѣ, що бувъ колись центромъ ученыхъ Славянъ, гибли рукописи бѣ невѣжи черцѣвъ¹⁾. Колись була Болгарія славна, и въ лихолѣтїю татарекѣмъ посылала Руси книги и своихъ грамотѣвъ: въ XVI. вѣцѣ приходили деякі Болгары въ Русь то по книги, то по хлѣбъ наеущный. Въ кѣнци XVII. вѣку въ часѣ вѣины Австріѣ зъ Турцією блисла Болгарамъ надѣя на помѣчь въ неволи; коли-жь имъ Австрія не подала пѣльги, то бѣ половины XVIII. вѣку ставъ той примученый нарѣдъ добачати въ Россіи своего будущего освободителя зъ-пѣдъ ярма турецкого.

Щасливші бѣ Болгаръ були Сербо-Хорваты, що пѣдъ управою Венеціанѣвъ користувались свободою. Гарно розвивалась ихъ литература въ Дубровнику (Ра-

¹⁾ Про Атонѣ гляди стор. 13.

гузѣ)¹⁾; именно поеты Иванъ Гундуличъ и Юній Пальмотичъ були славно звѣстнѣ въ Европѣ.

Сусѣды Сербо-Хорватѣвъ, Словѣяцѣ, попались пѣдъ кормигу реакціѣ, щѣ поборювала змаганя пропаганды Лютеровои; тому-то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ не було мѣжь ними майже нѣякои жизни словесной.

Сумнѣйша доля напосѣлася на Чехѣвъ: ихъ силу народну зломаво въ нещаснѣй боротьбѣ на Бѣлѣй Горѣ (1620). Одь-тогдѣ стала словеснѣсть загибати, а жаль за лучшими часами выразивъ ся въ чешкѣй приповѣдцѣ: „všecka sláva, všecka krása — polní tráva“. Ажь въ кѣнци XVIII. вѣку ѡдживъ духъ народный по тяжкихъ злидняхъ, коли наступила доба ѡдродженя національного.

Мѣжь-тымъ коли въ Чехахъ по втратѣ свободы жизнь словесна загибала, въ сусѣднѣй Польци розвивалась литература якось недоладно, хочъ въ тѣмъ краю высшѣ станы корыстувались свободою золотою. Пѣдъ рукою езуитѣвъ виховувалась нова генерація просвѣтнихъ дѣячѣвъ, котрѣ хвалили-славили одинъ одного додуру, изъ-за-чого вытворилась литература панегирична²⁾. Сталось отже, щѣ самымъ цѣннымъ скарбомъ чолвѣка въ шляхетекѣй Польци вважавъ ся рѣдъ знатный, и про-те студіѣ въ геральдицѣ вчинили исторію майже злишною. Каждый шляхтичъ старавъ ся докзати, щѣ гербовый его клейнодъ есть вельми стародавний; тому-то паны польскѣй выводили свѣй рѣдъ иногдѣ ѡдъ грецкихъ або римскихъ героѣвъ. Таку-жь панегиричну словеснѣсть переймили въ Польци грамотѣ рускѣй и намагались пересадити еѣ на ниву своѣй литературы. Не диво отже, щѣ й Иоанникѣй Галатовскѣй писавъ

¹⁾ Порѣвн. стор. 128.

²⁾ Грецке *πανηγυρικός* значить: належачѣй до загального збору народного, празничный, похвальный.

зъ повагою историка, що рідъ Могилѣвъ виводить ся бдъ римского богатыря Муція Сцеволь¹⁾.

Такъ отже у насъ на Руси не такъ склалось, якъ ждалось. Брацтва церковнї, сѣючи въ рѣдну ниву здореве зерно сподѣвались, що виросте колись буйне колосе ядренисте: показалось небавомъ, що культура польска періода макароничного зъ аппаратомъ схолястичнымъ не дала розвинути ся тому зерну. Опѣсля змагане Россїѣ не могло погодитись зъ окремою літературою Руси-Украины, изъ-за чого наша батькѣвщина втратила и те свѣтло науки, котре блимало въ началку четвертого періода исторїѣ літературы.

І. Література церковна.

Могиланська колегія була розсадникомъ схолястичной науки на Руси. Правда, що бдъ сеи сухой науки вѣяло холодомъ на поетичну вдачу народу руского, але все-таки сповнила колегія заповѣть свого основателя, по-за-якъ виховала славныхъ грамотѣвъ, що смѣло выступили на арену релігійной боротьбы зъ противниками православїя, особливо-жъ зъ єзуитами. Мѣжь тими борцями вызначує ся именно Іоанникій Галятовскій, що перевышивъ Могилу и Гизеля своимъ талантомъ, широкою наукою и такожъ рѣдкимъ даромъ сполученя схолястичной науки зъ народнымъ свѣтоглядомъ. Сей рускій схолястикъ любивъ такожъ рѣдну мову и старавъ ся писати свои творы популярно. Ще бѣльше талановитымъ бувъ Украинець Теофанъ Прокоповичъ; однакже бнъ покинувъ бѣдну батькѣвщину и ставъ служити Петрови Великому. Зъ годомъ-церегодомъ цер-

¹⁾ „Небо новое з новыми звѣздами сотворенное...“ Въ Львовѣ, 1665., стор. 11. (Предмова).

ковна литература стала на Русі що-разъ бѣльше упадати; въ лѣвобережнѣй Украинѣ (зъ Кієвомъ), щѣ стояла пѣдъ властію Россіѣ, учені богословы вступали въ слѣды Яворского и Прокоповича и покидали рѣдну неньку, а въ правобережнѣй Украинѣ и въ колишинѣмъ галицко-рускѣмъ князѣвствѣ пѣдъ кормигою польскою просвѣта руского духовенства була дуже мала. Та-жь въ першѣй половинѣ XVIII. вѣку кандидаты духовного стану були у насъ круглыми неуками, по-за-якъ потребували вивчитись лишъ одной-однѣвѣнскої книжки богословскої п. з. „Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное“¹⁾. Хоча-жь и нашлись деякі священники, щѣ явились свѣточемъ въ пѣтмѣ словеснѣй, то не вмѣли приспособити своихъ вѣдомостіѣ до узонького понятя незрячихъ своихъ братѣвъ. Такъ Никола Шадурскій „протонотарій апостольскій“ выдавъ у Львовѣ 1760. р. книжочку пѣдъ заголовкомъ „Иѣіка ієрополітика“²⁾. Сей

¹⁾ Повный заголовокъ сей книжки есть ось-такій: „Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное, имущее въ себѣ науку о сакраментѣхъ, о десяти божіихъ приказаніяхъ, о приказаніяхъ церковныхъ, и о науцѣ христіанскої, съ выкладомъ сумвола, или исповѣданія вѣры православныя католическія, съ выкладомъ молитвы: Отче нашъ и Богородице Дѣво, такожде науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ въ вѣрѣ православної, содержащее, тѣпом же общежителнаго монастыря Уневскаго, чину святаго Василія Великаго, року отъ Рождества Христова „ЛѠЛѠВ изданное“. 4^о, 4 картки нумерованіѣ, и 130 картокъ нумерованыхъ — Атанасій Шептицкій, щѣ позволилъ выпечатати сю книжку, зове ся тутъ митрополитомъ „всєя Россіѣ“. — У-перве выпечатано сю книжку въ Супраслѣ 1722. р.

²⁾ „Иѣіка ієрополітика или фѣлософія правоучительная сумволами и приуподобленіѣ изясненна. Иногда въ иностранної, нынѣ же въ тѣпографіѣ Ставропольскої Львовскої Братства Успенія пресвятыѣ Богородици тѣпомъ изданна. Року „ЛѠЛѠВ“ (16^о, картокъ 176).

Философично-моральний твіръ невідомого автора випечатано вже передше въ Кієвѣ 1712. р. и въ Петербурзѣ 1718. 1724. и 1728. р. Шадурскій присвячуючи сю Етику єпископови Львівському. Леонові Шептицькому, думавъ мабуть, що сей богословскій твіръ, писаний въ твердѣмъ церковно-славянськѣмъ язицѣ, зрозуміють рускї священники. Однакже таку високу мудрѣсть мѣгъ переймити хіба самъ учений видавець, тї же убогї духомъ, що вивчилися тѣлько однои книжки, се-бѣ-то „Собранія припадковъ краткого“, зовсімъ не хбєнувалися такою моральною філософією. Такъ отже сеся „Ієіка ієрополітика“ важною єсть хіба лишъ изъ-за того, що єв осмотрено 64-ма образками, гравированими на мѣди. Верху кожного образка находить ся надпись статѣв моральнои, а въ-низу замѣщено чотыри сїлябичнї вѣршѣ, почѣмъ слѣдує одвѣтна наука¹⁾.

Писатель.

1. **Петро Могила.** Онъ походивъ изъ знатной родины молдавскихъ бояръ и родивъ ся въ 1596. році (21. Грудня). Рѣднїй єго стрїй, Єремїя, бувъ господаромъ молдавскимъ (1593—1607), а отець, Симеонъ, бувъ господаромъ волоскимъ (1601—1602), и опѣсля ставъ господаромъ молдавскимъ (1607—1609). Оба тї господарѣ

¹⁾ Такъ и. пр. пѣдъ надписью „Хищенїє или разграбленїє“ авторъ зобразивъ пташника, що ловить птицѣ; въ-низу образка замѣщено отъ сї вѣршѣ:

„Птичникъ на поли уловляєть птицы,

Въ домъ чуждїй хищникъ влагаєть десницы;

Трудъ имать птичникъ, и хищникъ трудится,

Кїй трудъ полезнїй, то въ день онъ явится“.

(Картка 125., на сторонѣ оборотнїй).

Послѣ сеи єпиграмы слѣдує росправа моральна, писана прозою, переплѣтана словами св. письма.

були добродѣями Львѣвскаго брацтва Ставропигійскаго и присылали ему помѣчь въ грошахъ на збудоване брацкои церкви. Симеонъ ѡдступивъ господарство своему братанцеву Константинову, а небавомъ опѣсля Турки ѡдобрали Могиламъ господарство. Имъ пришлося глядати пристановища въ Польщи, де мали звязи родивнїи зъ могучими панамы.

Молодой Могила вчивъ ся мабуть въ Львѣвскѡй брацкѡй школѣ¹⁾ а опѣсля навѣстивъ и заграничнїи академїи; ѡдтакъ служивъ въ польскѡмъ вѡйску и въ ротахъ польскихъ боровъ ся зъ Турками пѡдъ Хотинѡмъ (1621). Въ 1625. роцѣ постригъ ся въ черцѣ въ Лаврѣ печерскѡй, а три роки опѣсля поставлено его архимандритомъ. Онъ титуловавъ ся „великимъ“ архимандритомъ: яко настоятель Лавры ставропигїйскои узнававъ надъ собою тѡлько номинальну власть патріарха Царгородскаго и не стоявъ пѡдъ рукою Кїевскаго митрополита. Будучи архимандритомъ завѣвъ Могила въ Лаврѣ вышу школу (гимназію) для свободныхъ наукъ въ языкахъ грецкѡмъ, церковно-славянскѡмъ и латинскѡмъ. Небавомъ „спудеѣ“ сеи школы присвятили „фундаторови“ въ свѣтлый празникъ Воскресенїа Христоваго стихотвѡръ панегиричнїи пѡдъ заголовкомъ: „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ *албо вдячностъ*“²⁾. Щобы для тои школы при-

¹⁾ Ф. Терновскїи, „Кїевскїи митрополитъ Петръ Могила“ въ Кїев. Старинѣ, т. II. 1882; стор. 3.

²⁾ „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ албо вдячностъ. Яене превелебитїишому в' Христѣ Бѡ Милости Господину Отцу Куръ Петру Могилѣ, воеводичу земл' молдавскихъ, великому Архимандритови святои великой Лавры чудотворной печерской Кїевскои, вѣры православнои в' церкви святои вѣсточной Промоторови побожному и несмертельной слявы годному оборонци, одъ спудеовѣ гимназіумъ Бѡ Милости з' школы реторїки, за гоинни добродѣйства собѣ и церкви православнои в' фундованю школъ пока-

дбати добрыхъ учителѣвъ, выславъ Могила деякихъ талановитыхъ молодцѣвъ за границу, якъ Сильвестра Косова, Тараса Земку, Иннокентія Гизеля. Въ 1631. р. умеръ митрополитъ Іовъ Борецкій; мѣсе его занявъ Исая Копиньскій, що бувъ дотѣ архієпископомъ Смоленскимъ и Чернигѣвскимъ¹⁾. Коли молодіи студенты, высланіи за границу, вернулись домѣвъ, то духовенство, шляхта и козацка старшина, вписаніи въ брацтво, просили Могила, не удержувати окремой школы при Лаврѣ, але обернути свои фонды на истнуючу вже школу на Подолѣ при церквѣ Богоявленьскѣй²⁾. Могила вволивъ волю своихъ землякѣвъ и ѡдтакъ члены брацтва въ мѣсяци студню 1631. р. списали актъ, называючи Могила старшимъ братомъ и оцѣкуномъ брацтва.

Въ квѣтню 1632. р. умеръ польскій король Жигмонтъ III. По смерти его зѣбравъ ся соймъ конвокаційный, щобы (якъ се звычайно дѣялось) оцѣнити пановане покѣйника и высказати одвѣтніи гадки про заведење новыхъ, лучшихъ порядкѣвъ. Останки православной шляхты руской скупились тогдѣ около Могила въ тѣи цѣли,

заныи, при вѣншованю свят' хвалебныхъ Вѣскресенія Хрїстова Спасителя міру, повинне а упрейме отданая. В' друкарни тогож монастыра печерского. В року **1632**, мѣсяца марта, **18** дня". (4^о, 18 картокъ нумерованыхъ).

¹⁾ Про Исаю Копиньского гяди стор. 148.

²⁾ Се була школа для науки „еллино-славянского и латинопольского письма“. До недавного часу думали вченіи мужѣ, що школу при Богоявленьскѣй церквѣ на Подолѣ основано 1589. р., але найновѣйшіи дослѣды доказуютъ, що сю школу заведено ажъ 1615. р., коли Гальшка Гулевичѣвна, жена Стефана Лозки, маршалка Мозырского, записала пѣдъ монастырь ставропигіѣ патриаршой свѣй двѣрѣ и землю въ Кіевѣ. (С. Голубевъ, „Древніи и новыи сказанія о началѣ Кіевской академіи“ въ Кіев. Старинѣ, т. XI, 1885; стор. 85—116.).

щобы на дорозѣ правнѣй бѣдѣ Рѣчи-посполитої домагались охорони и привилегій для церкви рускої. И небавомъ въ имени шляхты, митрополита и духовенства явивъ ся Могила на тѣмъ соймѣ. Православнѣй домагались привернення всѣхъ своихъ правъ, якѣ унітами й латинянами були нарушенѣ. Разомъ зъ просьбою шляхты и духовенства подали на соймъ свою жалобу такожь козаки. „За панованя покѣйного короля“, писали они, „терпѣли мы нечуванѣй обиды.. Якъ бѣдѣ теперъ не буде инакше, мы глядати-мемо помочи де инде“. Така смѣла мова вразила панѣвъ польскихъ, щѣ зовсѣмъ не думали давати козакамъ права, — мѣшати ся въ справы державнѣй. „Они зовуть себе членами тѣла Рѣчи-посполитої“, говорили паны, „они-жь такѣ члены, якъ нѣгтѣ и волосе, щѣ обтинають ся“¹⁾. Але голосу шляхты рускої не можна було мовчанкою або наругою збувати. Коли про-те королевичъ Владиславъ вдавъ ся въ сю справу, то уложено меморіалъ, въ котрѣмъ обѣцяно, бѣдати православному Кіѣвеку митрополію крѣмъ Софійского софору и Выдубицкого монастыря, дозволити брацтвамъ орудувати школами и т. в. Дальше рѣшене про свободу вѣры православної бѣдложено до сойму елекційного. Та й на сѣмъ соймѣ козацкѣй послы смѣло добивались своихъ правъ. А по-за-якъ Петро Могила бувъ знаменитымъ речникомъ православныхъ, то ново-выбранный король Владиславъ давъ имъ дипломъ, котрымъ признававъ имъ бѣльше правъ и корыстей, якъ написано було въ меморіалѣ, уложенѣмъ на соймѣ конвокаційномъ. Тогдѣ-то Польша находилась въ неприязныхъ бѣдносинахъ до Москвы, то прихильнѣсть козаковъ и руского

¹⁾ Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“, томъ II., третье изданіе. С.-Петербургъ, 1886; стор. 76. 77.

народу була вельми важна для короля и цѣлои Польщѣ¹⁾.

А вже-жь православнїи паны рускїи, щѣ були на соймѣ, порѣшили усунути зъ митрополїи старенького Исаю Копиньского, и ѳдтакъ разомъ въ духовниками, щѣ тамъ були, выбрали митрополитомъ молодого архимандрита Петра Могилу. Король потвердивъ той выбѣрѣ и давъ Могилѣ привилегїю, перетворити Кїївску брацку школу въ коллегїю. Новому митрополиту задержано Кїївску архимандрїю и ѳбѣля высвящено его въ Львовѣ (28. цвѣтня 1633. р.) въ новѣй церквѣ Успеньскѣй, щѣ здвиглась именно добродѣйствами родины Могилѣвъ. Побувши около двохъ мѣсяцѣвъ въ сѣмъ гѣродѣ, Могила въ кѣнци червня поѣхавъ до Кїева. Тутъ звелїчено нового митрополита похвальными стихотворами, ба й „типографы въ святой чудотворной Лаврѣ працюючи“ пѣднесли ему въ честь „евфонїю веселобренячую“²⁾. „Упривилеїованый“ митрополитъ „деїрадовалъ“ сейчасъ старого митрополита Исаю Копиньского: его схопили въ Золотоверхо - михайлѣвскѣмъ монастырѣ въ однѣй волосяницѣ, положили на коня неначе мѣшокъ и выслали въ печерскїй монастырь. Але-жь небавомъ ѳбѣсла Мо-

¹⁾ Король Владиславъ IV. въ своѣмъ листѣ до козакѣвъ писавъ: „Macie proch i samopały, bo ja moja władza nic wam nie pomogę“. (Jerlicz, p. XXXIV.).

²⁾ „ΕΥΦΩΝΙΑ веселобренячаа. На высѣцславный ѳронъ митрополїи Кїївской щасливе вступуючѣму, в' Бозѣ преосвященному его милости господину отцу кѣвр' Петру Могилѣ, возводичу земель молдавскихъ, православному упривилеїованому Митрополиту Кїївскому, Галицкому и всея Россїи, Еѣарсѣ св. трону Константінопольского, Архимандрїту св. чудотворной Лавры печерской Кїївской отъ Типографѣвъ в' тойже св. чудотворной Лаврѣ печерской працюющихъ, при унижономъ поклонѣ прудко дедикованая. Льта Господня „ΔΥΛΓ, іюля 6̄ дня“. (4^о, 5 картокъ нунумерованныхъ).

гила выпустивъ Копиньского изъ Лавры, и ѳдтакъ сей суперникъ живъ опять въ монастырѣ Михайлѳвскѳмъ до 10. серпня 1635. р. Потѳмъ поѳхавъ до Варшавы, жалуватись королеви за „кривды, шкоды и опресїи“ зѳ стороны Могилы, однакже не одѳржавъ сподѳванои „управы“. Умеръ на Полѳсею 1640. р.

Могила корыстующись королѳвскою привилегїєю взявъ зъ рукъ унитѳвъ церковь Софїйску, монастырѣ Выдубицкїй, та обновивши зруйнованї церкви занявъ ся выданемъ справленихъ книгъ церковныхъ. Але-жь наибѳльше скупивъ свою дѳяльнѳсть коло коллегїѣ. Коли не мѳгъ для сей школы ѳдъ короля выхлопотати назвы „академїѣ“, то старавъ ся всеми силами пѳднести сѣ на тую степнь науки, на котрѳй находились тогдѣ вышїї науковї институцїї за границею. Про-те языкъ латинскїй ставъ ся выкладовымъ; сей бо языкъ уважавъ ся тогдѣ въ Европѣ признакомъ вышои культуры. Всякїй свѣчнїй чоловѣкъ говоривъ по-латиньски вправно, а въ Польщи уживано сего языка въ судахъ, соймахъ и на шляхецкихъ зборахъ¹⁾. Впрочѳмъ въ религїйныхъ спорахъ зъ богословами-католиками треба було говорити по-латиньски. по-за-якъ тѳлько латинскїй языкъ бувъ тою мовою, щѳ по тогдѣшнимъ понятямъ годила ся до диспуты.

Крѳмъ Кїѳвскої коллегїѣ завѣвъ Могила ще другу школу въ Винницѣ, и основавъ при Кїѳвскѳмъ брацтѣѣ

¹⁾ Про потребу наукъ латинскихъ народови рускому пише Сильвестеръ Коссовъ отъ-се: „Coby zaś za potrzeba łacińskich nauk narodowi naszemu była: ta napierwsza, żeby biednej Rusi naszej głupią Rusią nie zwano... Pojedzie nieboras Rusin na trybunał, na sejm, na sejmik, do grodu, do ziemstwa: bez łaciny płaci winy, ani sędziogo, ani praktyka nie rozumie, ani posła, a tylko jak kania, wyszczerzywszy oczy, to temu, to owemu się przypatruje“. („Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich....“ p. 27.).

монастырь та друкарню. Въ тѣмъ монастырѣ помѣщувались лишь тѣ черці, котрі були настоятелями и учителями: всѣхъ ихъ взято зъ Лавры печерской. Одтакъ збудувавъ особну деревяну церковь св. Бориса и Глѣба, котра звалась конгрегаціною, тому-що въ нѣй збиралась на молитву конгрегація студентѡвъ и школярѡвъ. Для помѣщеня клясъ здвигъ великій двоповерхный будынокъ, завѣвъ при школѣ бібліотеку, а для бѣдныхъ буреу. На удержане коллегіѣ выначивъ Могила два села Лавры печерской, Вишеньки и Гныдинъ та й свѣй фѣльварокъ Познякѡвщину.

Першимъ ректоромъ коллегіѣ бувъ Исая Трофимовичъ Козловскій, „докторъ богословія и премудрый богословія учитель“, духовникъ Петра Могилы. Мѣжь префектами ѡдзначавъ ся именно Сильвестеръ Коссовъ. Пѡдъ доглядомъ ученыхъ сихъ мужѡвъ наука въ коллегіи розвивалась своимъ ладомъ гарно, и небавомъ по отвореню коллегіѣ мѡгъ Могила выслати „благообразныхъ иноковъ и добрѣ ученыхъ учителей“ волоскому господарю та й заявлявъ охоту, оказати таку-жь прислугу цареви московскому.

Въ послѣднѣмъ своѣмъ заповѣтѣ Могила назвавъ коллегію единымъ своимъ майномъ (*unicum pignus*) и записавъ ѣй 75.000 золотыхъ польскихъ въ документахъ, а 6.000 зол. п. готѡвкою; дарувавъ такожъ въ хосенѣ коллегіѣ всю свою бібліотеку, хутѡръ Познякѡвщину и на вѣчный поминъ о собѣ свѣй сѣрѣбный митрополичій хрестъ и саккосъ. Могила умеръ 1. сѣчня 1647. р. въ 51. роцѣ жита, рѡкъ передъ повстанѣмъ Богдана Хмельницкого.

Письма Могилы суть двоякѣ, по-за-якъ деякѣ суть его творомъ, инші же уложені пѡдъ его доглядомъ другими учеными мужаами.

Могила самъ написавъ отъ-сѣ творы:

1. „Крестъ Хрїста Спасителя и кожного челоуька на казаню публичномъ през ясневелебного в' Бозь его милости господина и отца куръ Петра Могилу, милостию божиєю архимандрїта святыя великія Лавры печерскїя Кїевскїя въ той же церкви печерскої в' недлю крестопоклонную в' кротце выражоний. В льто сзданїа мїра 7308, воплощенїа же Бога Слова 7406 (1632), мьсяца марта дня 11. В' монастыру печерскомъ Кїевскомъ“. (4^о, 8 ненумерованныхъ + 56 нумер. стор.). Сю проповѣдь, писану по правиламъ науки схолястичной присвятивъ Могила „Яне освещеному ксіонженцю его милости Бремїашу Корїбуту Вишневецкому“.

2. „ΛΙΘΟΣ или камень съ пращы истинны церкви святыя, православиныя, рускія, на сокрушенїе ложнопомраченної Перспективы или безмьстнаго оболганїа, отъ Кассїана Саковича, бывшаго прежде нькогда архимандрїта Дубенскаго, унїта, аки о блужденїяхъ, ересьхъ и самоумышленїихъ церкви рускія, въ унїи не сущїа, тако въ составленїихъ вьри, якоже въ служенїи таинъ и о иншихъ чиньхъ и законопреданїихъ обрѣтающихся, льта божїа 7406 (1642) въ Краковъ тьпомъ издавнаго, верженїи ѡ чрезъ смиреннаго отца Евсевїа Пимина въ монастырь св. чудотворныя Лавры печарокїевскїя, льта Господня 7404 (1644)“. — Сего твору Могила не выпечатавъ, выдалъ же его по-польски п. з. „ΛΙΘΟΣ або камїеиъ z проcy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie fałeczności Perspektiwy abo raczej paszkwilo od Kassiana Sakowicza, byłego przedtym kiedyś archimandrytę Dubieńskiego, unita, jakoby o błędach haereziach i zabobonach cerkwie ruskiej w uniej niebędącej, tak w artykułach wiary, jako w administrowaniu sakramentów i inszych obrządkach i ceremoniach znajdujących

się, r. p. 1642. w Krakowie wydane, wypuszczone przez pokornego ojca Ewzebia Pimina. W monastyrze świętej i cudotwornej Ławry pieczarskiej Kijowskiej. A. D. 1644⁴. (4°, 15 сторони ненумерованихъ, а 424 нумерованихъ). — Сей полемичный творъ написавъ Могила підъ псевдонимомъ Евсевія Пимина¹⁾, выступаючи противъ Кассіяна Саковича, котрый выдавъ въ Краковѣ (1642) отъ-се писане: „Eranorthosis abo Perspektiwa i objaśnienie błędów, herezyej i zabobonów w grekoruskiej cerkwi dyzunickiej....“ Той Саковичъ бувъ сыномъ руского священника зъ Потылича въ Галичинѣ; бувши дякомъ при рускѣй катедральнѣй церквѣ въ Перемышля, пішовъ на Украину и постригъ ся въ черцѣ въ Кіевѣ. Опѣсля бувъ ректоромъ брацкои школы въ Кіевѣ²⁾, а ѳдтакъ архимандритомъ Дубеньскимъ. Потѣмъ принявъ унію, а наконецъ перейшовъ на обрядъ латиньскій та й вступивъ въ монастырь Августинѣвъ. Се бувъ чоловѣкъ вельми пристрастный, щѣ згнущавъ ся зъ вѣры церкви православной. Ёго полеміку, заявлену въ „Перспективѣ“ збивавъ основно Могила въ тѣмъ своѣмъ писаню, щѣ ёго назвавъ „ΛΙΘΟΣ abo kamień....“ Тѣлько-жь не-в-мѣру часто хѣснувавъ ся авторъ сарказмомъ, коли хотѣвъ выказати просту напасть своего противника. Своѣ писане роздѣливъ ѳнъ на три части. Въ першѣй части говорить про святѣ тайны и обряды, въ другѣй — про церковный

¹⁾ εὐσεβὴς ποιμὴν = набожный пастырь.

²⁾ Будучи ректоромъ брацкои школы при церквѣ Богоявленьскѣй на Подолѣ Саковичъ написавъ „Вѣршѣ на жалосный погребъ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска его королевской милости запорозкого, зложонны презъ ипока Касіана Саковича, ректора школъ Кіевскихъ в' брацтвѣ, мовленые отъ его спудеовъ на погребѣ того цного рыцера в' Кіевѣ, в' недѣлю проводную, року божого тысяча шестьсотъ двадцать второго“. (4°, 24 картки ненумерованѣ).

установъ, а въ третій часті розправляє о походженю Духа святаго и о головѣ церкви.

Могила присвятивъ сю свою книгу Максимиліанови Бжозовскому, підетольому воєводетва Кіівського, хвалячи его за те, що не стыдає ся имени православного Русина¹⁾.

3. „Mowa duchowna przy szlubie jaśnie oświeconego p. jego mości pana Janusza Radziwiła, xiążęcia na Birzach i Dubinkach, podkomorzego w. x. litewskiego.... z jaśnie wielmożną jej m. panną Marią, córką jaśnie wielmożnego jego mości p. J. O. Wasilia, wojewody i hospodara wołoskiego.... przez jaśnie przewiel. w Bogu J. M. Ojca Piotra Mohiłę, metropolitę Kijowskiego, Halickiego i wszystkiej Rusi, exarchę s. thronu apostolsk. Konstant., archimandritę pieczarskiego w cerkwi hospodarskiej Jaskiej dedicata hierarchom bożym ss. Basilio, Joanni & Graegorio. W Monasteru piecz. Kijowsk. Anno D. 1645“ (4°, 25 сторѣнь нумер.). Въ сѣй мовѣ панегиричній Могила наводить мѣсця зъ письма святаго въ языцѣ церковно-славянськѣмъ.

Могила хотѣвъ выдавати такожъ житєписи святихъ, але не довершивъ свого дѣла. Кажуть, що онъ написавъ кѣлька шкѣльныхъ драмъ для студентѣвъ коллегіѣ.

Въ бібліотецѣ Кіівського Софійського собору зберігають ся власноручні записки Могили, въ котрыхъ онъ старавъ ся доказати, що въ церквѣ православної и теперъ ще суть святи угодники божі, та що й теперъ дѣють ся въ нѣй чудеса²⁾. Такъ въ статѣ „о современ-

¹⁾ „Sam Mars Polonus — ingenue fatetur: że przy odważnych kawalerskich swych dziełach imieniem prawosławnego starożytnego szlacheckiej krwi Rusina tytułować się nie wstydasz, ale raczej honorem sub hoc nomine jako najkosztowniejszy zbawienny depozyt swój in publico depraedikujesz“ (Сторона 4. нумерована).

²⁾ Одною частиною сихъ записокъ мабуть користувавъ ся чернець Аван. Кальнофойскій пишучи своѣй творѣ „*ТЕРАТОУРГІМА*, lubo cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym. monasteru

нихъ чудесахъ въ православной церкви“ розказує ѡнъ, що одного разу вода, котру ѡнъ бувъ освятивъ, замѣнилась въ вино¹⁾. Читаючи таку писанину не одинъ здвигне плечима, дивуючись, що ученый основатель Кіѣвскои коллегіѣ мѡгъ поважно розправляти про свои чудеса. Однакже Могила хотѣвъ унітамъ и латинянамъ наглядно доказати, що церковь православна єсть дѣйстно правдива, коли въ нѣй суть такі угодники божій, котрі творять дѣла надприродніѣ.

Крѡмъ випечатаныхъ писемъ Могили важніѣ суть такожъ тіѣ книги, котрі зладили ученіѣ грамотѣѣ пѡдъ доглядомъ и при помочи свого мецената. Сюды належать:

1. „*ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΡΙΟΝ, си єсть Служебникъ, отъ Литургіѣѣ святаго Василія, Іоанна Златоустаго, и Пржедєсвищенныхъ, и служеній ієреускихъ и діаконскихъ повседневныхъ, пощныхъ же и дневныхъ въ себѣ сѡдѣржимыхъ, речєний. Благословєніємъ и исправленіємъ преподобнѣйшаго господина и отца кѣрѣ Петра Могили, великаго архимандрита сея святаго Лавры печерскіѣ К. въ сейже второе изданнѣѣ. Львѣа бытіѣя мѣра, зрѣз, смотрєніѣ же Христова „*ΛΧΚΔ*“ [1629]. (in folio, 14 карт. нєнумер., 144 + 300 сторѡнъ нумер. и двѣ картки). Въ сѣѣй книзѣ находить сея догматичне и обрядове поясненє литургіѣѣ, написанє Тарасомъ Земкою, щѡ бувъ корректоромъ въ друкарни и проповѣдникомъ. Опѡсля випечатано сей справленѣѣ Служебникъ у Львовѣѣ въ друкарни Михайла Сльозки заходомъ брацтва Ставропигіѣѣского (1637), а ѡдтакъ въ Кіѣвскѡѣѣ печерскѡѣѣ Лаврѣѣ (1639). Се новєе выданє значно розширено всѣѣлякими молитвами. Въ началку книги находить*

pieczarskim Kijowskim, jako i w obudwu świątych pieczarach... W drukarni Kijowo-pieczarskiej 1638^a.

¹⁾ Ф. Терновскій, „Кієвскій митрополитъ Петръ Могила“ въ Кієв. Старинѣѣ, 1882, т. II, стор. 22. 23.

ся „предмова“ Могила „до освященного клиру о происхожденіи и таинствѣ св. литургіи“.

2. „TRIGEDION, си естъ Трипльснецъ святои великои Пятдесятицици, Пентикостаріон, еже естъ Пятдесятицица нареченный, отъ еллинского изслѣдованъ. Благословеніемъ и тщаніемъ преподобнѣйшаго куръ Петра Могила, милостию божією архимандрита монастыра печерского Кіевского, воеводича земль молдавскихъ. Въ киновіи тойже св. великіа чудотворниа Давры печерския Кіевския.... В лето бытіа міра зрѣдъ, отъ воплощенія Бога Слова „А҃ла (1631). Индікта дѣ. Мѣсяца Іуля дѣ дня“. (in folio, 11 карт. нумер., 828 + 2 стор. нумер.). — На оборотнѣй сторонѣ картки заголовной выдруковано вѣршѣ „на пресвѣтлый клейноть гербу в' коронѣ полской презнаменитого, яне вельможного его милости п. п. Томаша Замоиского“¹⁾.

На третѣй сторонѣ слѣдуе „Промова до Томаша Замоиского“, пѣдканцлера коронного, въ котрѣй мѣжь иншими Петро Могила отъ-се сказавъ: „Не пристойтъ тежъ мнѣ и того замолчати добродѣйства, которое походитъ з' презацного домовства Велможности Вашои, же Академіа Замоиская такъ много народови нашему пожитку и утѣхи принесла²⁾, ижъ немало з' неи людей учоных', рос-

¹⁾ „Знаеть о марсебыстрыхъ южь Европа цнотахъ
 Замоискихъ фебоясныхъ, знаеть о клейнотахъ.
 Ты що в' зони од'леглой, на гербъ оказальи
 Пойзри, якъ тотъ, познаешъ, Домъ завше в'спаняльи.
 Пойзри на три копѣи, котрыми в'спираеть
 Вѣкопомне отчизну, здобить, вывышаеть.
 Обачишъ, якъ естъ Томашъ Замоискій сердечный,
 Якъ в' сенатѣ, в' обозѣ, в' Парнасъ валечный.
 Трудно з' рукъ Геркулесу снать булавы брата,
 О труднѣй Замоискому тарчи вырывать“.

²⁾ Академіа Замоиска, основана въ 1593. р. Яномъ Замоискимъ, а потверджена панюю Климентомъ VII., процвитала нау-

тропныхъ и поважныхъ, а церкви нашей православноѣ велице потребныхъ вышло“ (стор. 10 нумер.). — Потѣмъ находить ся въ сѣй кнвзѣ „предѣсловіе читателю“, котре поди- савъ „іеромонахъ Тарассій Левкевичъ Земка, проповѣдникъ слова божого и корректоръ въ типографіи монастыра печерского Кіевскаго“. Въ сѣмъ „предѣсловію“ пише сей грамо- тѣй про мову руску, що „діалектъ нашъ славенскій простран- ный и всякоя благодати и сладости преисплъненный“.

3. „Анѳологіа, сиречь, молитвы и поученія душепо- лезная. В душевную ползу студеовъ и всѣхъ благочестивыхъ любомолитвенникъ въ кратць собрана, и благочиннь распо- ложена. Тицаніемъ ясне превелебного его милости госпо- дина отца Петра Могилы, митрополита К. Року 1636 (1636), мая, 12-го числа“ — Напечатано въ Кіевѣ (16^о, 12 + 418 картокъ нумерованыхъ). Въ вачатку книги находить ся „Предмова“ Петра Могилы.

4. „Евангеліе учительное“, албо казаня на кож- дую недѣлю и свята урочистыя. През св. отца нашего Кал- ліста, святѣйшого архієпископа Константинопольскаго и все- ленскаго патріарху, по грецку написаное, а тепер повторое ново з' грецкаго и словенскаго языка на рускій переложеное. Благословеніемъ же и повелѣніемъ ясне превелебн. в' Бозь его милости господина отца Петра Могилы, митрополиты Кіевскаго и проч. видрукованое в' св. великой Лаврь печер- ской Кіевской року 1637 (1637), августа 12-го дня“. (in folio, 18 нумер. и 1031 нумер. стор.). Сю книгу присвятить Могила „пану Богдану Стеткевичу“.

5. Сѣбраніе короткой науки о артикулахъ в' прѣ православно-каѳолической хрістіанской. Ведлугъ признаня и науки церкви св. восточной соборной апостолской для цѣп- ченя и науки вѣснъ в' школахъ ся цѣпчачимъ хрістіанскимъ ками бѣдъ 1595—1630. р. Пѣсля першого подѣлу Польщѣ екасу- вавъ вѣ цѣсарь Іосифъ II.

православнымъ дѣтемъ. За росказан'емъ и благословенствомъ старшихъ первѣй языкомъ полскимъ, а теперъ діалектомъ рускимъ з' друку выданое. В' св. вел. чудотворной Лавръ печаро-кїевской року лѣме“ (1645). (8^о, 4 нумер. и 102 нумер. карт.). — Генеза сего короткого катихизиса есть ось-така: Могила хотѣвъ подати православноѣ церквѣ на Украинѣ науку вѣры, уложена въ системѣ, и про-те велѣвъ ученому Исаи Трофимовичеви Козловскому написать просторый катихизисъ. Коли сей мужъ опоравъ ся зъ тымъ дѣломъ, скликавъ Могила талановитыхъ священникѣвъ изъ Руся-Украины и передавъ имъ готовый катихизисъ до перегляду. Опѣсля ѓдносивъ ся ѓнъ до патріархѣвъ въ цѣли затвердження рукописи, почѣмъ скликано деякихъ ученыхъ богословѣвъ въ Ясы (1643), щобы оцѣнити православный катихизисъ. Могила пѣславъ тамъ Исаю Трофимовича зъ брацкимъ игуменомъ Осипомъ Кононовичемъ и зъ проповѣдникомъ Гнатомъ Старушичемъ; ѓдъ Царгородского же патріарха приѣхали на той збѣръ два ученѣ Греки. Довго вели они спѣръ зъ рускими богословами и домагались декотрыхъ змѣнъ въ катихизисѣ. Опѣсля роземотрювали сю рукопись патріархи, и хочъ еѣ затвердили, то таки не встигъ Могила за жита еѣ выдрукувати. А вже-жь на той православный катихизисъ звернули увагу ученѣ мужѣ въ Европѣ, и про-те переложено его на мову грецку и латиньску. Опѣсля выпечатано его въ Москвѣ 1696. р., а то въ перекладѣ зъ выданя грецкого (зъ 1662. р.). Тому́ отже, що патріархи зволѣкали затвердити рукопись, Могила казавъ выпечатати короткѣй катихизисъ пѣдъ заголовкомъ выше наведенымъ. Въ переднѣмъ словѣ сего катихизиса сказано, що сеся книжка выдана не тѣлько для того, щобы священники що-день, а особливо въ днѣ недѣльнѣй и празничнѣй читали и поясняли еѣ своимъ па-

рафіянамъ, але й по тій причинѣ, щоби свѣтскіи люде, умѣючи читати, учили христіянської науки способомъ однаковимъ. — Короткій сей катихизисъ уложено въ пытаняхъ и ѡдповѣдяхъ, и подѣлено єго на три части: въ першій части пояеняє ся символъ вѣры, въ другій — „Отче нашъ“, а въ третій части говорить ся про заповѣди.

6. „ЕУХОЛОГІОН, ал'бо Молитвословъ, или Требникъ, импльй в' себѣ церковнал различная послѣдованія ієреомъ подобающая, отъ святыхъ Апостолъ прежде, потом' же отъ святыхъ и богоносныхъ отецъ в' различныхъ временахъ преданая, нынѣ же благословеніемъ и повелѣніемъ яєне превелебного в' Бозь єго милости господина отца Петра Могилы, митрополиты Кіевскаго и проч. издаиъ в' св. вел. чудотвор. Лавръ пещерской Кіевской. Року 1708, мѣсяца дек. 31 дня“ (in folio). — На оборотній сторонѣ выпечатано вѣршѣ „на старожитный и преславный гербъ ихъ милостей пановъ Могилловъ, господаровъ землѣ молдовлахійской“¹⁾. Опѣсля слѣдує „предмова до Требника“, котру написавъ самъ Могिला; въ нѣй звертає ся митрополитъ до ієрархѡвъ и до всего иншого духовенства. Вею книгу подѣлено на три части: часть I. „о тайнахъ“ (стор. 1—946); часть II. „о различныхъ освященіяхъ и благословеніяхъ“ (стор. 1—263); часть III. „молебны и молитвы въ различныхъ потребности и нужды“ (стор. 1—415).

¹⁾ „Домъ преславный Могилловъ въ клейноты обфитый,
Презъ отважныи дѣла стался знаменитый.
Въ томъ Марсь збройно ставаєтъ, трудно пристушити
Врагомъ, тутъ урадила слава гнѣзно мѣти.
Славныи, где тежъ цноты открыто прибыли,
Въ Петрѣ митрополиту яєне ся зъявили!
Солнце, мѣсяць зъ звѣздами небо обѣцуютъ
Славнымъ Могиломъ, землю снать гане шацуютъ“.

Въ першій часті Требника находять ся обширні „Предмовы“ „до крещенія“, „до исповѣди“, „до шлюбу“ и такожь „напомненіе отъ духовного по исповѣди и по прощенію“ и „предмова хочиямъ причастити ся божеств. таинъ“. Єсть тутъ вельми широке „наказаніе о власти архіереомъ отъ Хріста Бога еже вязати и рѣшати данной“, и ѳдакъ находить ся ще „Казан'є погребное въ посполитости надъ умершимъ“. Въ загалѣ сеєя книга єсть многоцѣннымъ памятникомъ церковной литературы на Украинѣ.

2. Сильвестеръ Коссѳвъ. Кажуть, що ѳнъ родивъ ся въ воеводствѣ Витебскѳмъ¹⁾. За-молоду вчивъ ся въ Кієвѣ, де талантомъ своимъ подобавъ ся архимандритови Петрови Могилѣ. Тому-то сеєй меценатъ выславъ его за границу зъ Иннокентіємъ Гизельомъ, Исаєю Трофимовичемъ, Гнатомъ Старушичемъ и Тарасомъ Земкою. Могила бажавъ поставити сихъ молодцѣвъ учителями въ гимназїи, яку засновавъ при Лаврѣ печерскѳй. Коли-жь ѳнъ опѣсля брацку школу на Подолѣ перетворивъ въ коллегїю, то Коссѳвъ, постригши ся въ черцѣ, ставъ професоромъ и першимъ префектомъ тоєи вышней школы. Въ 1635. роцѣ поставлено его епископомъ Метиславскимъ, Оршаньскимъ и Могилевскимъ. По смерти-жь Могилы Богданъ Хмельницкїй посадивъ его (1647) на престолѣ митрополичѳмъ въ Кієвѣ. Коссѳвъ, будучи митрополитомъ Кїївскимъ, Галицкимъ и всеєи Руси, ѳдбиравъ унитамъ церкви, монастырѣ и добра земскї. Коли Хмельницкїй поборовъ Полякѳвъ, то сеєй митрополитъ окруженный духовенствомъ Кїївскимъ, выйшовъ на встрѣчу славному гетьманови (1649). Якъ же Коссѳвъ приѣхавъ до Варшавы, щобы на основѣ Зборѳвского договору заняти

¹⁾ Mich. Wiszniewski, „Historia literatury polskiej“, tom VIII. W Krakowie 1851; p. 270.

мѣсце въ сенатѣ, то нунцій папскій и латинскій епископы заявили королеви Янови Казимирови, що якъ тѣлько сей православный митрополить засяде въ сенатѣ, они все сейчасъ опустятъ нарады соймовѣ¹⁾. Въ 1654. р. сполучено зъ царствомъ московскимъ тую часть Украины, котру займивъ бувъ Богданъ Хмельницкій. Царь Олексій Михайловичъ выславъ тогдѣ своихъ послѣвъ въ Переяславъ, примати ѡдъ козакѣвъ присягу. Вся старшина козацка присягла за себе и за всю Украину. Не присягъ тѣлько Сѣрко, атаманъ козацкій, та Иванъ Богунъ, полковникъ Винницкій, зѣ своими козаками. Не присягъ ще въ Кіевѣ митрополить Сильвестеръ Коссѣвъ и архимандрить печерскій, Осипъ Тризна. Однакже небавомъ опѣсля повелось московскимъ боярамъ спонукати митрополита до той присяги. Онъ умеръ 13. цвѣтня 1657. р.

Коссѣвъ писавъ небогато. Его письма рускій подають священникамъ науку про святѣ тайны и въ литературѣ не мають великои стѣйности. Важнѣйшіе суть польскій его творы, въ котрыхъ добачаемо талантъ Украинця.

а) Письма рускїе:

1. „*Дидаскаліа альбо наука, которая ся первыи изъ устъ священникомъ подавала о седми сакраментехъ альбо ли тайнахъ, на синодѣ помѣстномъ въ богоспасаемомъ градѣ Могилевѣ, року божего 1637, мѣсяца октоврїа 11 днѣ отправованымъ отъ превелебнаго его милости господина отца Силвестра Косова, епископа Мстиславского, Оршанского и Могилевского, потомъ през тогожь въ друкъ подана въ типографїи монастыра общежителнаго Кутесинского, церкви святыхъ Богоявленїи, року 1637, мѣсяца Январїа, 31 днѣ*“. (4^о, стор. 4 + 31). Друге выдане „Дидаскаліѣ“ явилось въ 1653. р.

¹⁾ J. S. Bandtkie, Dzieje narodu polskiego. W Wroclawiu 1835. Wydanie III., tom II., p. 233.

2. „О хиротоніи, сирьмь, о рукоположеніи святительскомъ на новопоставленномъ іереи, выписано изъ правилъ святыхъ апостолъ и святыхъ отецъ....“ (карт. 1—9). „Подобаєтъ убо вѣдати и се, како подобаєтъ іерею к' божественнѣй службѣ предуготовлятися....“ (карт. 10—13). Сю книжочку выдруковано мабуть въ Москвѣ около 1652. р.

Хиротонію перепечатано въ додатку до „Зорѣ галицкой“ за рѣкъ 1854. пѣдъ заголовкомъ „Поученіе Кіевскаго митрополита Сильвестра новопоставленному іерею“. Се „поученіе“ єсть важнымъ именно изъ-за того, що згадує про деякі звичаї и обычаї въ тогдѣшнѣй Руси¹⁾.

б) Письма польскіѣ:

1. „Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich, w których uczą zakonnicy religiej graeckiej, przez wieleb. ojea Sylwestra Kossowa, elekta episkopa Mścislawskiego, Mohilewskiego, Orszańskiego przed rokiem terażniejszym w tychże szkołach przez trzy lata profesora, napisane.... Drukowane w s. Lawrze pieczarskiej:

¹⁾ Митрополитъ Коссѡвъ каже „новопоставленному іерею“ мѣжь иншимъ ось-такє: „Не буди кощунникъ [весельчакъ], ни игрецъ, ни ерамословникъ, ни буй, ни гордъ, ни напрасєнь, ни безстудєнь, ни піяница, — ни рѣзоимецъ [лихварь], ни покладовъ не емли; да не будєши мятежникъ, ни пировникъ.... Аще будутъ на брацѣ, или въ пирѣ позоры, отходи прєже видѣнїя; а на бракъ не ходи, гдѣ мужъ жону пустить.... Одежду носи долгу до глезна [по кбєтки] одноличну, по священническому подобію, ни отъ пєстринь, ни отъ утварей мірскихъ, ни облєчися въ порты непричитаємы въ крылєсъ. Книгъ возбранєныхъ не почитай; или досєлѣ научилъ єся єси несвѣдомая словєса, и ты нынѣ тыхъ прєстани, чары или кобы, лечбы, дивы творя, или игры зовомыя лєяки и шахмоты.... Во олтарь не вноси ни кутѣи, ни пива, ни хлѣба, ни иногє чогє отъ брашенъ, развѣ свѣчи и просфоры....“ („Поученїя церковныя“, издаванныя якє прилога къ „Зорѣ галицкой“; годъ 1854; число 4., стор. 14. 15).

Roku Pańsk. 1635⁴. (4°, 31 стор.)¹) Се есть многоцѣнна апологія тогдѣшньої новои методы науки въ коллегіи Могилянськѣй, и въ загалѣ уважае ся се письмо памятникомъ сучасного змаганя письменныхъ Украинцѣвъ въ просвѣтѣ. Въ писаню добачаемо прикметы гумору Украинця побѣчь макароничной мовы ученого схолястика. На сторонѣ 31. выдруковано „Elogium auctorowi“. По-ниже сего похвального стихотвору пѣдписавъ ся „Dadzi bog Maskiewicz, sędzic z. Piński, studiosus poéseos in almo Gymnasio Mohilaeano Kiouiensis“.

2. „ПАТЕРИКОН, або Żywoty ss. ojców pieczarskich. Obszyrnie słowieńskim językiem przez świętego Nestora, zakonnika i latopisca ruskiego przedtym napisany, teraz zaś z graeckich, łacińskich, słowiańskich i polskich pisarzów objaśniony i krocej podany przez wielebneho w Bogu ojca Silvestra Kossowa.... W Kijowie, w drukarni s. Lawry pieczarskiej. Roku 1635²). (6 карт. ненумер., 166 стор. нумер.). — На оборотнѣй сторонѣ першої картки находить ся въ сѣй книзѣ вѣршь на гербъ стародавнего руского дому Кисѣльцѣвъ³). Въ писаню скороченого сего Патерика хѣснувавъ ся авторъ не тѣлько давнѣйшимъ рускимъ Патерикомъ⁴), але такожь грецкимъ хронографомъ Зона-

¹) Рѣдка ся книжочка находить ся у Львовѣ въ библиотечѣ имени Оссолинськихъ, ч. 7.923.

²) Такожь ся книжка есть вельма рѣдка; зберегает ся въ библиотечѣ им. Оссолинськихъ, ч. 7.924.

³) „Na sławny klejnot w Sarmatjej rossyjskiej starożytnego Domu Ich MM. PP. Kisielów:

W polu namiot, a nad nim błyszczyc się krzyż święty,
To dom Marsow: to klejnot z Włodzimierzem wzięty.
Ten znak nosił Świętoldycz, wódz ruski, którego
Ruś Kisielem nazwała od kunsztu sławnego.
Ztąd od wieków z Kiiowem Dom Kisielów słynie,
I będzie słynał, poki Dniepr w swych brzegach płynie“.

⁴) Про Патерикъ печерскій гляди стор. 26. 27.

рою и польскими лѣтописцями Ваповскимъ, Бельскимъ, Кромеромъ и Стрыйковскимъ. Въ кѣнци сего твору находить ся „Chronologia o prawosławnych metropolitach ruskich, począwszy od okrzczenia Rusi aż do dzisiejszego jaśnie przewielebn. w Bogu jego mości ojea Piotra Mohiły“ (стор. 167—171). Патерикъ Коссова въ перекладѣ церковно-славянськѣмъ выпечатано въ Кіевѣ 1661. р.

3. **Иннокентій Гизель**¹⁾. Родивъ ся въ Прусахъ ѡдъ родителейъ лютеранськихъ. Въ молодѣмъ вѣцѣ прийшовъ до Кіева, де принявъ православіе и постригъ ся въ черцѣ, хотячи мабутъ добитись карієры трудами богословскими. Петро Могила пѣзнавши талановитого черця, пѣславъ его зъ кѣлькама иншими молодыми людьми за границу на науку. Можна догадуватись, що крѣмъ богословія учивъ ся исторіѣ и правѣ²⁾. Коли Гизель вернувъ ся домѣвъ, Могила поставивъ его учителемъ, ѡдѣся професоромъ, а наконецъ ректоромъ въ Кіѣвскѣй коллегіѣ. Ще за житя Могилы езуитъ Микола Циховскій (Cichovius) вызвавъ Гизеля 8. червня 1646. р. на публичну диспуту богословску, котра въ коллегіѣ ѡдбувалась черезъ три днѣ³⁾. Передъ смертію просивъ Могила Гизеля, щоби займавъ ся бережливо долею коллегіѣ. Дѣяльний ректоръ сповнивъ свято заповѣтъ своего добродѣя. Онъ дбавъ вельми про добрѣ сеи науковои институціѣ, поставивъ въ нѣѣй учителемъ Лазаря Барановича

¹⁾ Многоцѣнну монографію про Иннокентія Гизеля замѣстивъ Н. О. Сумцовъ въ Кіев. Старинѣ, т. X., 1884, стор. 183—226.

²⁾ „Кіевская Старина“, т. X., стор. 185.

³⁾ „Colloquium Kijoviense de processione Spiritus sancti inter R. D. Innocentium Giziel, collegii Mohilaeani Kijoviae rectorem et philosophiae professorem, et Nicol. Cichovium S. J. Kijoviensem tum Missionarium. Cracoviae 1649. 8°. (Порѣвн. Mich. Wiszniewskiego Historia literatury polskiéj. Tom VIII. W Krakowie 1851; p. 399).

и бувъ справдѣ меценатомъ талановитыхъ студентѣвъ Галятовского, Славинецкого и Сатанѣвского.

Въ 1649. роцѣ царь Олексѣй Михайловичъ покликавъ на службу въ Москву ученыхъ Кіѣвскихъ черцѣвъ Епифанія Славинецкого и Арсенія Сатанѣвского. Гизель просивъ тогдѣ царя о помѣчъ для коллегіѣ, котра изъза вѣины Богдана Хмельницкого була пѣдъунала. Пѣзнѣйше (въ липню 1654. р.) просивъ ѓнѣ царя именемъ митрополита Сильвестра Коссова, щѣбъ потвердивъ вольности и привилегіѣ украиньского духовенства, даровані великими князями литовскими и королями польскими. Однакже цареви не подобались тѣ вольности украиньского духовенства, и про-те Кіѣвскому митрополитови та иншимъ духовникамъ украиньскимъ приказано „быть подѣ благословеніемъ святѣйшаго патріарха московскаго“. А вже-жъ урядъ московскій старавъ ся зацѣтыкати бодай кѣлькохъ ієрархѣвъ, щѣ протестували противъ чужихъ порядкѣвъ; про-те Гизельови й єго товаришеви Климови Старушичеви, игуменови Выдубицкого монастыря, велѣвъ царь дарувати соболѣ и дещо рублѣвъ, а митрополитови Сильвестрови Коссову ѓдослано 40 соболѣвъ въ цѣнѣ по 100 рублѣвъ.

Въ 1656. р. поставлено Гизеля архимандритомъ Кіѣвско-печерской Лавры, и въ сѣмъ достоинствѣ пробувъ ѓнѣ 27 рокѣвъ до своєи смерти. Будучи архимандритомъ Гизель не опускавъ своихъ землякѣвъ въ недоли та вразъ зъ Лазаромъ Барановичемъ и Іоанникіємъ Галятовскимъ зберегавъ народній святощѣ ѓдѣ загибели; однакже програма политичной єго дѣяльности була така, щѣ Украина лѣвобережна и правобережна повинна стояти пѣдѣ протекторатомъ царя московского¹⁾. Тому-то склонявъ ся

¹⁾ Порѣвн. стор. 249. 250.

ѡнъ до Москвы, коли ново-выбранный митрополитъ Гедедeonъ Балабанъ по Гадяцкому договору пѡддавъ ся Польщѣ вразъ зъ гетьманомъ Иваномъ Выговскимъ. Гизель не вѣривъ Польщѣ, хочъ обѣцвано Украинѣ свободу вѣры и административну та политичну автономію. Своимъ поважнымъ словомъ склонявъ ѡнъ такожь деякихъ Украинцѣвъ на сторону Москвы та й вговорювавъ Дорошенка, не думати про помѡчь бисурманьску. Але-жь его прихильнѡсть до Москвы не охоронила Лавры ѡдъ напастей вѡйска московского, котре на Украинѣ хозяйнувало мовъ въ краю неприятельскѡмъ.

Въ 1681. роцѣ царь Федѡръ Олексѣевичъ бажаючи собѣ зъеднати славного архимандрита печерекои Лавры, пѡславъ єму въ даръ „Обѣдъ душевный“, — книгу Симеона Полоцкого. Та й по смерти царя Федора молодїи царѣ Иванъ и Петро заявляли Гизельови свою милость. Гизель приймаючи дары царскїи, не забувавъ про свою безталанну батькѡвщину; про-те не мѡгъ погодитись зъ перевертнемъ Брюховецкимъ, котрый Украинѣ багато лиха заподѣявъ. — Гизель умеръ 18. падолиста 1683. р.¹⁾

Литературна дѣяльнѡсть сего ученого мужа була досыть широка. Жиючи въ приязни зъ Барановичемъ одержувавъ ѡнъ ѡдъ енергичного сего іерарха принуку до литературныхъ трудѡвъ, и навнаки помагавъ Барановичеви въ редакціѣ богословскихъ и стихотворныхъ писемъ. Такъ читавъ и справлявъ ѡнъ „Трубы“ та й „Лютню“ Барановича и выкинувъ изъ тыхъ писемъ багато де-чого непотрѣбного.

Головнымъ творомъ Гизеля єсть отъ-ся книга: *„Миръ съ Богомъ челоувку, или покаянїє святое при-*

¹⁾ Лѣтописецъ Самѡило Величко назвавъ Гизеля „мужемъ премудрымъ, столпомъ благочестїя святаго непоколебимымъ, свѣтиломъ церковнымъ....“ (Лѣтопись, т. II, стор. 530).

миряющее Божови челоуька ученіемъ отъ писанія святаго и учителей церковныхъ собранымъ“. Печатано въ Кіѣвско-печерскѣй Лаврѣ 1669. р. (in folio, 30 + 666 + 8 сторѣнь). Сю книгу присвятивъ Гизель цареви Олексеѣви Михайловичеви. Въ началку „Мира“ находитъ ся вѣршь въ честь царя, ѡдтакъ царскій гербъ и прозаичне присвячене книги цареви; опѣсля слѣдуе „предисловіе къ читателю“. Тутъ сказано, що на Украинѣ заворушилась „лютая, многольтная брань“, и що она „праведнымъ судомъ божіимъ за наши грѣхи на насъ наведена естъ“. И дальше пише авторъ такъ: „Єгда Господу Богу примиримся, абіе и брани сице отъ иноплеменихъ на насъ нанесенныя, яко же и междо-собныя, престанутъ“. — А по-за-якъ Гизель, пишучи свою книгу, корыстувавъ ся жерелами латиньскими, то зъ поглядомъ на московску нетерпимѣсть супротивъ захѣдно-европейскои культуры замѣтивъ ѡнъ отъ-се: „Аще что и отъ вишнихъ учителей¹⁾ взято быти обрящется, молимъ, да того ради никтоже сего ученія возгнушается, иѣо не токмо въ иновѣрныхъ, но и въ еллинскихъ ученіяхъ иногда истинныя и здравому разуму служащія повѣсти, яко злато посредь блата, обрѣтаются“. Та отъ, небавомъ показалось, що въ Москвѣ книга Гизеля була острахомъ еретичнымъ: въ 1690. р. московскій патріархъ Іоакимъ назвавъ єѣ книгою „новотворною“, и заказавъ єѣ читати²⁾.

„Миръ“ дѣлится на три части: 1) о покаянію въ загалъ; 2) о каючѣмъ ся и 3) о духовнику.

¹⁾ Вишними учителями звались писателѣ поганьскій, латиньскій и грецкій.

²⁾ Гизель мабутъ не надѣявъ ся, що его книгу патріархъ Іоакимъ осудить еретикою. Коли „Миръ“ надруковано, выславъ его Гизель цареви въ дарѣ. Тогдѣ-то писавъ Барановичъ цареви (31. марта 1669. р.), щобъ зволить сю книгу приняти. Гизельови даровано 200 рублѣвъ, 200 четвертей жита и затверджено его право до деякихъ монастырскихъ маестностей.

Сей творъ Гизеля єсть важнымъ изъ-за того, що вважає ся образомъ звичаївъ и обычаївъ украинськихъ въ XVII. вѣцѣ. „Миръ“ наводить грѣхи архієреївъ, священикѣвъ, панѣвъ, хлопѣвъ, московскихъ урядникѣвъ, судій, купцѣвъ, ремѣсникѣвъ, лѣкарѣвъ, учителѣвъ и и. И такъ по словамъ автора грѣшать родителѣ, коли до недужихъ дѣтей прикликують бабѣ чарующихъ або шепчущихъ, коли силою кажуть имъ постригатись въ черцѣ и т. и. Купцѣ грѣшать мѣжъ иншимъ тогдѣ, коли продають єретицкїи книги, образы „блудническїи“, „натиранїя къ украшенїю лицъ женамъ“ и т. и. На сторони 154. приписує ся, щоби женихови при вѣчаню було не менше 14 рокѣвъ, а єго судженѣи 12 лѣтъ; ѡдтакъ на сторони 426. Гизель говорить, що простї люде мають знати символъ вѣры, „Отче нашъ“ и десять заповѣдій. „Мнози же обрѣтаются“, каже ѡнъ, „уже и состарѣлася уже, а не умѣють положить на себя креста святого“.

Изъ тыхъ наведенихъ мѣсць видно, що Гизель писавъ свою книгу языкомъ церковно-славянськимъ. Хоча-жъ єѣ уложено по взбрѣцямъ науки схоластичной, то все-таки подобалась она тямущимъ Украинцямъ изъ-за того, що зверталась подекуды до свѣтогляду народного. У-друге выдано „Миръ“ въ Кїєвѣ 1671. р.

Крѣмъ „Мира“ написавъ Гизель ще одинъ творъ по-польски на зазывъ Барановича. Се було письмо полемичне п. з. „Prawdziwa wiara czyli odpowiedź na pismo Pawła Wojma jezuita, wydane w Wilnie 1668. r. pod tytułem: *Stara wiara t. j. o władzy św. Piotra i Papieżów Rzymskich i o pochodzeniu Ducha św. od Syna*“. Барановичеви не подобавъ ся въ сѣмъ письмѣ острый полемичный тонъ; вже-жъ ѡнъ самъ выступивъ противъ єзуита Боймы въ своѣмъ творѣ „Nowa miara“, але вѣвъ зъ нимъ зовеѣмъ чемну боротьбу словесну. Коли ѡдтакъ Гизель

свое писане хотѣвъ выдати разомъ зъ Новою Мѣрою Барановича, то сей ієрархъ протививъ ся такому бажаню своего пріятеля. Про-те сего письма Гізеля мабуть не надруковано.

Гізельови приписують такожъ отъ-сей твѣръ религійный: „*Наука о тайнѣ св. покаянія, сирѣчь о правдивой и сакраментальной исповѣди*“¹⁾. Печатано въ Кіѣвско-печерскѣй Лаврѣ 1671. р. (12^о, 1 + 118 + 3 картки).

Пѣдъ доглядомъ и при помочи Гізеля выпечатано въ Кіѣвѣ „*Патерикъ печерскій*“ въ 1661. р. (in folio, 20 + 289 + 15 картокъ). У-друге выдано єго въ Кіѣвѣ 1678. р. Сему Патерникови закидують багато похибокъ супротивъ давного текстету²⁾.

Гізель написавъ ще лѣтопись пѣдъ заголовкомъ „*Синописисъ*“, про котру дещо скаже ся дальше въ статьѣ „Литература исторична“.

4. Лазарь Барановичъ³⁾. Найновѣйшіѣ дослѣды ученого Н. Θ. Сумцова доказують⁴⁾, що Барановичъ родивъ ся ѡдъ родителѣвъ православныхъ въ Чернигѣвщинѣ въ 1593. роцѣ. Молодой Лазарь учивъ ся въ Вильнѣ, Кіѣвѣ, Калиши и постригъ ся въ черцѣ въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ. Въ сороковыхъ рокахъ вѣку XVII., коли Иннокентій Гізель бувъ ректоромъ, поставлено Барановича учителемъ коллегіѣ Могилянской. Мѣжь єго учениками ѡдзначувались Іоанникій Галятовскій и Антѣнь Радивилѣвскій. Будучи профессоромъ Барановичъ по своему обовязку говоривъ проповѣди и писавъ для студентѣвъ ми-

1) Mich. Wiszniewski, „*Historia literatury polskiéj*“. Tom VIII. p. 401.

2) „*Кіевская Старина*“, т. X., 1884; стор. 207.

3) Знамениту монографію про Лазаря Барановича выдавъ Н. Θ. Сумцовъ въ Харьковѣ 1885. р.

4) Н. Θ. Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 4—6.

стеріѣ або духовні драмы. Проповѣди свої видавъ онъ пізнійше, коли бувъ архієреємъ, въ двохъ збірникахъ. Останкомъ же драматичной дѣяльності Барановича уважають „Дѣйствіє на страсти Христовы“, — рукопись, що находить ся въ церковно-археологичнѣмъ музеѣ при Кіївскѣй духовній академії¹⁾.

Въ 1650. р. поставлено єго ректоромъ коллегіѣ та игуменомъ брацкаго монастыря. Тогдѣ-жь коллегія була підъупала черезъ вѣйны и потребувала великои помочи матеріальной. Новый ректоръ зъумѣвъ приклонити для неи ласку добродѣвѣвъ, изъ-за чого въ 1650. роцѣ Перемьскій єпископъ Антонъ Винницкій обѣцявъ давати рѣчно по 100 зол. въ хосенъ сеи науковои институціѣ. Однакже Барановичеви трудно таки було удержатись въ бѣднѣй коллегіѣ, котру покинуло багато студентѣвъ, що горнулись підъ провѣдъ Богдана Хмельницкаго. Проте й Барановичъ выѣхавъ зъ коллегіѣ и живѣ въ сусѣднихъ монастыряхъ. Коли-жь въ кѣнци житя Хмельницкаго Украина трохи втихомирилась, Барановичъ выступивъ кандидатомъ на єпископа. Митрополитъ Сильвестеръ Косєбѣвъ выдавъ єму (1657) грамоту похвальну, а гетьманъ Б. Хмельницкій и генеральный писарь Иванъ Выговскій підширали кандидатуру єго своими универсалами. Тогдѣ Барановичъ поѣхавъ въ Молдаву и въ Яссахъ посвящено єго (8. марта 1657. р.) на єпископа Чернигѣвскаго и Новгородско-Сѣверскаго, хоча ще живѣ Чернигѣвскій єпископъ Зосима Прокоповичъ.

Вже въ тѣмъ часѣ намагалась Москва нарушити стародавне право Украинцѣвъ въ выборѣ митрополита голосами вольными. Однакже повелось имъ ще тогдѣ, выбрати митрополитомъ Діонисія Балабана, єпископа Луцкаго. Незадовго до выбору митрополита Барановичъ

¹⁾ *ibid.*, стор. 8.

благословивъ нового гетьмана Ивана Выговского, „служити вѣрою и правдою великому цареви“. Коли-жь умеръ Барановича суперникъ Зосима Прокоповичъ, то займавъ ся ѓнъ щиро справами своєї епархіѣ. ѐнъ бажавъ въ Черниговѣ засновати вышу школу, подббну Кіѣвскѣй коллегіѣ, але не мѣгъ довершити свого намѣру. ѐдтакъ заложивъ друкарню въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ, та небавомъ перенѣеъ вѣ въ Черниговѣ.

Барановича поважали свои и чужіи люде: голосъ его рѣшавъ на Украинѣ важнѣйшіи церковніи и политичніи sprawy. Про-те московскій царь Олексѣй Михайловичъ хотѣвъ его собѣ зъеднати, и посылавъ ему часто дарунки; однакже Барановичъ приймаючи милости царскіи все стоявъ на сторожи правъ Украинны и доказувавъ дѣлами, що бувъ добрымъ патріотомъ. Хоча бо ѓнъ бажавъ, щобы цѣла Украина стояла пѣдъ властію царя московского, то все таки домагавъ ся, щобы зберегались давніи права и вольности Украинны¹⁾. Тому-то царь не зовеѣмъ ему довѣрявъ и не дозволивъ поставляти его въ Кіѣвѣ митрополитомъ до кѣнца довгои его жизни. Въ 1666. р. приѣхавъ Барановичъ въ Москву и бувъ на тѣмъ соборѣ, на котрѣмъ засуджено патріарха Никона²⁾. Тогдѣ привѣзъ ѓнъ зъ собою збѣрникъ своихъ проповѣдій „Мечъ духовный“, присвятивши его цареви. Въ Москвѣ обыпали его дарунками, а на соборѣ рѣшено, Черниговскому епископови дати титулъ архіепископа. Коли ѓнъ на Глуховскѣй радѣ причинивъ ся до выбору Многогрѣшного въ гетьмана (1669), то дѣставъ ѓдъ царя оныя богатіи дарунки³⁾. Царь хотѣвъ вла-

¹⁾ Про политичный идеаль Барановича гледи стор. 249.

²⁾ Про патріарха Никона гледи стор. 262.

³⁾ Царь пѣславъ Барановичеви въ дарѣ крѣмъ соболѣвъ ще 200 четвертей жита, 100 пудѣвъ соли и 50 пудѣвъ меду.

годити Барановича, щобъ ѓнъ не домагавъ ся ѓдкликаня зъ України воеводъ и салдатѡвъ московскихъ. Такожъ поручено єму, щобы старавъ ся ѓдвести Дорошенка ѓдъ приязни зъ бисурманами и склонити єго до вѣрности для царя.

Зъ упадкомъ Многогрѣшного впало такожъ политичне значенє Барановича. Ще въ сѣчню 1675. р. писавъ ѓнъ цареви, щобы Кієва не ѓддавати Польщи тому-що Украинцѣ не хочуть бути пѡдъ властію польскою. Опѡсля-жъ не мѣшавъ ся въ справи политичнїй, видячи, що въ Москвѣ вже не уважають на єго голосъ.

Въ 1685. роцѣ (20. червня) скликано до Кієва соборъ для выбору митрополита и такожъ въ справѣ задуманого пѡдчиненя украинської церкви патріархови московскому. Однакже Барановичъ не явивъ ся на тѣмъ соборѣ; очевидячки протестувавъ ѓнъ мовчанкою. ѓдтакъ українське духовенство, щѡ було на тѣмъ соборѣ, заявило, що не жєлає собѣ, щобъ Кїївскїй митрополитъ позбувъ ся своїхъ привилегїй и стоявъ пѡдъ рукою патріарха московского. Але небавомъ опѡсля московскїй урядъ при помочи гетьмана Самойловича спонукавъ Царгородского патріарха, щобъ позволивъ поставити Кїївску митрополїю пѡдъ церковну власть въ Москвѣ. Та отъ, вже въ 1690. р. московскїй патріархъ Іоакимъ явивъ ся острымъ инквизиторомъ противъ вѡльнодумныхъ українськихъ ієрархѡвъ и писателѣвъ. ѓнъ обвинивъ о єресь „новотворныхъ Кїївскїя книги“, се-бѣ-то письма Кирила Транквилїона Ставроецкого, „Лїюєсь“ и „Требникъ“ Петра Могилы, „Дїдаскалію“ Сильвестра Коссова, „Мечъ“ и „Трубы“ Лазаря Барановича, „Миръ єъ Богомъ“ Иннокентїя Гизеля, „Ключъ разумѣнїя“ и „Мессїю“ Іоанникїя Галатовского. Барановичъ похиливъ

ся підъ тягаромъ старости, недугъ¹⁾ и недолъ. Онъ умеръ въ Черниговъ 3. вересня 1693. р., проживши 100 лѣтъ. Дмитро Ростовскій назвавъ его „великимъ стовпомъ церкви“.

Лазарь Барановичъ бувъ мужъ вельми енергичный, що займавъ ся всякими суспѣльними, политичными и церковными справами на Украинѣ и заявлявъ плодovиту дѣяльнѣсть литературну. Се бувъ мужъ иниціативы, що горнувъ около себе талановитыхъ молодыхъ людей и кермувавъ ихъ литературными працями. Хочъ у него не було великого таланту, то однако запопадливимъ трудомъ придбавъ собѣ багато вѣдомостей, и ѳдтакъ фантазією своєю умѣвъ прикрасити не одну недостачу въ письменныхъ своихъ творахъ. Се бувъ справдѣ типъ Украинця: чуткій, сердечный, прямодушный и тужливый. Майже нѣ одинъ писатель рускій до Ивана Котляревского не заявивъ въ письмахъ своихъ стѣлько гумору, скѣлько добачаемо его въ творахъ Лазаря Барановича. Се-жь есть дивно, що ѳнъ въ молодшѣмъ вѣцѣ умѣвъ своій гуморъ погодити зъ выкрутасами науки схолястичной. Тогдѣ то бувъ ѳнъ справдѣ стовпомъ церкви православной на Украинѣ, бо боронивъ автономію ея противъ всякихъ напастей. Але небавомъ показалось, що украиньского свѣтогляду не умѣвъ ѳнъ подружити зъ мудростію схолястичною. Се бо понавъ ся ѳнъ підъ старѣсть въ путанину дивовижного мистицизму, котрого не мѣгъ уже позбутись до смерти.

Литературна дѣяльнѣсть Барановича була справдѣ широка. Одну часть творѣвъ своихъ написавъ ѳнъ въ твердѣмъ рускѣмъ языкѣ, що зближавъ ся до языка

¹⁾ Барановичъ мавъ на головѣ „колтунъ“, про котрый говоривъ, що ѳнъ „ворчитьъ якъ дожа венеціанскій“. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 182).

церковно-славянського, другу же часть писемъ зладивъ по польски.

а) Письма рускѣй:

1. „*Мечъ духовный, еже есть глаголь божій на помощь церкви воюющей, изъ устъ Христовыхъ поданный, или проповѣди на дни воскресные и праздничные*“. Выпечатано въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ въ 1666. р. (fol., 15+465 карт.) а въ-друге въ 1686. роцѣ. Сї проповѣди (числомъ 55) уложено по правиламъ теоріѣ схоластичного краснорѣчія¹⁾.

2. „*Трубы словесъ проповѣдныхъ на нарочитыя дни праздниковъ: господскихъ, богородичныхъ, ангелскихъ, пророческихъ, апостолскихъ, мученическихъ... чудотворцовъ, безсребрниковъ, благовѣрныхъ царей и князей....., яже Лазарь Барановичъ.. силою Божою вострубъ, послушавъ Господа, яко трубу вознеси гласъ твой и возвести людемъ моимъ (Исаія, гл. 58)...*“ Надруковано въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ въ 1674. р. (fol. 10+403+4 картки), а въ-друге въ 1679. р.²⁾. Веѣхъ проповѣдій въ сѣмъ збѣрнику есть 80.

Печатане сего збѣрника проповѣдій тягнулось шѣсть рокѣвъ. Въ тѣмъ часѣ Барановичъ писавъ листы до царя московского, до патріарха, до печерского архимандрита и до другихъ знатныхъ осѣбъ. Именно просивъ царя,

¹⁾ Въ печатаню сего збѣрника проповѣдій зазнавъ авторъ чи-мало клопотѣвъ. Не було у него грошей, щобы купити паперу; про-те подпомѣгъ его урядъ московскій, приславши ему навпередъ 100, а потѣмъ 400 стѣпъ паперу. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 52).

²⁾ Въ сѣмъ збѣрнику добачаемо часто пусту фразеологію неначе-бъ авторъ переливавъ „зъ пустого въ порожне“. Такъ въ проповѣди „на святаго князя Владиміра“ пише ѓнъ мѣжъ иншимъ отъ-се: „Владиміре! владѣй міромъ, иже въ злѣ лежитъ, да лежитъ въ благомъ. Владиміре! умоли намъ миръ, Россію ороси, — кровава роса, — ты въ царствіи небесномъ сіяеши яко солнце, усуши ю...“ (Ѡ. Буслаевъ, „Историч. Христоматія“, 1168).

щобъ его проповѣди надруковано въ царскѣй типографіи и коштомъ царскимъ; ѳдтакъ заявивъ, що „Трубы“ его мѳгъ бы оцѣнити Симеонъ Полоцкій. Щобы-жь зъєднати собѣ того грамотѣя, пѳславъ ему Барановичъ добру горѣвку-попынѳвку, приправлену ѳдъ старого брацкаго аптыкаря. „Думаю, что понравится“, писавъ ѳнъ Полоцкому въ маѣ 1669. року. Полоцкій похваливъ змѣеть „Трубы“, и опѳсля царь та патріархъ ѳбѣцали надруковати ихъ въ Москвѣ. Однако справа тая проводѳкалась, и нетерпимый Барановичъ ѳдобравъ зъ Москвы свою рукопись. Потѳмъ дѳставъ зъ-ѳдтамъ на друкъ своихъ „Трубы“ 150 стѳпъ паперу. Сей збѳрникъ проповѣдій присвятивъ Барановичъ цареви Олексѣви Михайловичеви.

3. *„Благодать и истина Иисусъ Христомъ бысть, егда отъ него Іоаннъ Алексѣевичъ знаменующій благодать, и Петръ Алексѣевичъ, знаменующій истину, поставлени суть царь надъ горою святою его високаго достоинства великія державы православнаго царствія російскаго, на немъ же яко благодать и истина царствуютъ“.* Выпечатано 1680. р. въ Чернигѳвскѣй друкарни (in fol. 38 стор.). — Сей твѳръ єсть писанємъ панегиричнымъ въ честь царѣвъ Івана и Петра Олексѣевичѣвъ. Въ кѳнци книжочки находить ся похвала царѣвнѣ Софії и патріархови Іоакимови. Похвалы являютъ ся не-въ-мѣру великіи; декуды особы царѣвъ трохи-що-не зрѳвнують ся зъ особами св. Тройцѣ.

4. *„О пяти ранахъ Иисуса Христа“.* Чернигѳвъ 1680.

5. *„Слово благодарственное Господу Иисусу Христу“.* Чернигѳвъ 1680.

Барановичъ написавъ ще „Утѣшеніє“ по причинѣ смерти царицѣ Маріѣ и пѳславъ сей твѳръ цареви Олексѣви. Царь принявъ ласкаво се „Утѣшеніє“ и (9. черв.

1669. р.) по́славъ архієпископови Чернигѣвскому похвальну грамоту та й соболю въ дарѣ. По смерти царя Олексія Барановичъ по́славъ (24. лют. 1676.) цареви Федорови Олексѣевичеви два невеличкїи свои творы „Вечерній плачъ“ и „Заутреннюю радость“. Оба сїи писаня зладивъ авторъ въ вѣршахъ и выпечатавъ ихъ въ Кїєвѣ мабуть въ 1676. р.

б) Письма польскїи:

1. „Żywoty świętych ten Apollo pieje, jak ci działali, niech tak każdy dzieje. Na błogosławiącą rękę jako na takt jaki patrząc jasnie przewielebnego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego.... W typographiej Kijowo-pieczarskiej. Roku pańskiego 1670.“ (4 карт. ненумеров. + 402 стор. нумеров.)¹⁾.

Присвятивши сїи стихотворнїи Житя святыхъ московскому царевичеви Федорови Олексѣевичеви Барановичъ звертає ся до „чительника“, звиняючись, що не встигъ наслѣдувати Кохановского въ писаню поетичнѣмъ²⁾). Написавши вѣршѣ про Рождество Исуса Христа, про Стрѣтенїє и и., авторъ зложивъ медитацію про страсти Христовїи п. з. „Snop męki króla boleści Jezusa Christusa, tra-

¹⁾ Всѣ польскїи письма Барановича печатанїи черенками то-тицкими.

²⁾ Nie Kochanowski lub te rythmy noszę,

Byście się przecie w nich kochali proszę.

Boga te rythmy, Bożą wspominają

Matkę, i świętych, w tych się zaś kochają.

Nie poetyckim pegazem biegano,

Kochanowskiego w tym nie dojachano,

Osłem tu prostym jachano leniwo,

Kto biegł pegazem lotnym, co za dziwo?

Że Pan na osłe jeździł, respektujcie,

I osła jako gościa w dom przyjmujcie! (ненумер. стор. 5

goedią wielkopiątkową wystawionу“. Опбсля слѣдують стихотворы про ангелѡвъ, пророкѡвъ, апостолѡвъ, мученикѡвъ, святыхъ отцѣвъ печерскихъ, и т. и.

2. „Lutnia Apollinowa, koźdej sprawie gotowa. Na błogosławiającą rękę jako na takt jaki patrząc jaśnie w Bogu przeoświeconego archiepiskopa Czerniehowskiego, Nowogrodzkiego i wszytkiego Siwierza. Z typographiej Kijowopieczarskiej. Roku pańskiego 1671.“ (З картки ненумеров. + 552 стор. нумеров.).

Сю книгу присвятивъ Барановичъ царевичеви Иванови Олексѣевичу¹⁾. Се єсть величнй збѡрникъ, обѣймаючій около тысячи вѣлякихъ стихотворѡвъ змѣсту духовного и свѣтского. Авторъ любує ся именно въ вѣршахъ коротенькихъ, уложеныхъ въ формѣ приповѣдки²⁾. Деякі зъ нихъ суть вельми навнй, неначе-бъ ихъ уложивъ дѣтвакѡ³⁾, — инші суть смѣливі або й тривіальні

1) Коли „Лютню“ выпечатано, печерскій архимандритъ Инокентій Гизель не хотѣвъ Барановичу выдати друкованыхъ екземплярѣвъ. Авторъ бо обѣцявъ заплатити за аркушъ друкованый по 10 зол., мѣжъ-тымъ коли печатане „Лютнѣ“ стоило далеко бѡльше. Про-те намѣстникъ печерекого монастыря Радивилѡвскій просивъ Барановича, щобъ замѣсть умовленыхъ 10 зол. заплативъ за аркушъ 15 зол. Але авторъ не приставъ на таку пѡдвышену цѣну и писавъ Радивилѡвскому мѣжъ иншимъ отъ-се: „Пречестнѡбствоя домагає ся, щобъ я до числа десять додавъ пять, тому-що хто має десять, той має два разы пять, и говоришь, що такимъ способомъ сповнять ся десять заповѣдій и спѡмнуть ся пять ранъ. Але десять заповѣдій учать : не убій...“ (Сумцовъ, „Л. Барановичъ“, стор. 113. 114).

2) Jesień nie zdrowa.
Gdy deszcz w jesieni
Chłop robić leni. (стор. 315)

Nie wierz Wenerze
Bo cię wypierze. (401)

3) Dziękuj Bogu za orzechy,
Rusinie wespót i z Lechy. (305)

своими порбвнанями¹⁾. Денекуды видимо играшку слбв²⁾, або дуже недолadne ввршоване³⁾. Суть однакже въ „Лютни“ и довшій стихотворы, въ котрыхъ добачаемо талантъ поетичный⁴⁾.

Мѣжь-тымъ коли авторъ въ одной части своєї „Лютни“ komponує похвалы пресвятѣй Богородици, ангеламъ, пророкамъ, апостоламъ и и., то въ иншѣй части пише о погодѣ, о снѣгу, о покорѣ, о смѣху, о мальованю лица, и т. и. А вже-жь деякѣ ввршѣ мають характеръ политичный и заявляють велику любовь до нещасной Украины, котра тогдѣ побивалась усобицами домовыми⁵⁾.

Своихъ землякѣвъ зове онъ народомъ давнымъ и славнымъ, и покликуює до нихъ, щобы дбали про свободу⁶⁾

- 1) Nad wszystkie wodki
Jezus jest słodki. (55)

Kiedy Jezus położony w grobie,
Że miód w lochu, tak rozumiej sobie. (181)

- 2) Na jabłko, jabłko na! (302)
O herezjej.

Lutrowi, łotrowi. (376)

- 3) Bogu za śliwy,
Dziękuj kto żywy. (304)

- 4) Порбви. ввршѣ про весну (стор. 287—289).

- 5) Ten pozór Ukrainy,
Że w niej wszystko ruiny.

Jak łódź na wodzie wałami się chwieje,

Toż z Ukrainą naszą biedną dzieje,

I gorzej jeszcze; łódź płynie na wodzie,

A Ukraina we krwi, że w niezgodzie.

Panie! Ty wiatry, Ty włádniesz wodami,

Spraw, niechaj cicho będzie między nami! (413)

- 6) Narodzie dawny,

Ruski i sławny

Staraj o swobodzie;

Staraj się o to

Bardziej niż złoto,

Niech cię nikt nie bodzie. (417)

та примирившись зъ Поляками спільно зъ ними поборовали Туркѡвъ, тяжкихъ ворогѡвъ христїянства¹⁾). А по-за-якъ бувъ добрымъ патріотомъ, то остерѣгавъ панѡвъ, прозивати козакѡвъ хлопами, бо могли-бъ ѡдъ нихъ почути гѡрке слово²⁾).

3. „Nowa miara starej wiary Bogiem udzielona jaśnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojcu Łazarzowi Baranowiczowi... Na wymierzenie władzy św. Piotra i Papeżów Rzymskich, i pochodzenie Ducha św. od Ojca, która aż i do was dosięgła. Z typographiej archiepiskopskiej w Nowogrodku Siewierskim zostającej. Roku Pańskiego 1676“. (4°, 13 kart. ненумер. + 354 стор. нумер.). — Сей догматичный твѡръ надрукувавъ Барановичъ по тѡй причинѣ, що єзуитъ Павло Бойма выдавъ въ Вильнѣ противъ православїя полемичну книгу п. з. „Stara wiara“. Бойма доказувавъ, що вѣра православныхъ о походженю св. Духа єсть похибна. Противъ тої книги Боймы написавъ Барановичъ свою книгу въ двохъ частяхъ: а) о власти св. Петра и папъ Римскихъ; б) о походженю св. Духа ѡдъ Отця. Мабуть боявъ ся Барановичъ свого сильного суперника, бо просивъ Гизеля, щобъ справивъ єго

¹⁾ Co się przewlecze,

To nie uciecze,

Turczyn złami szyję,

Rusin go mężny

I Lech potężny

Walecznie pobije.

Mężny Rusinie! nie wadź się z Polaki,

Wzieliście zwyczaj zgoła ładajaki.

Jest z kim probować siły: Turka z Tatarami

Zbijcie, tedy nadarzy Pan Bog was skarbami;

Skarb to największy, Pańskim grobem władnie

Ten pies, należy że wam, kto nie zgadnie. (428)

²⁾ Ukraińcowi jeśli rzeczesz „chłopie“,

Na drugim wierszu to posłyszysz „chopię“! (419)

„Нову Мѣру“. Сю книгу написавъ ѡнъ прозою; однакже и тутъ не мѡгъ вгамувати свои пристрасти до вѣршования; про-те въ кѡнци замѣтивъ кѡлька картокъ стихотворѡвъ.

4. „Wieniec Bożej Matki świętych Ojców kwiatki najświętszej Panny sertum, ex floribus sanctorum Patrum decerptum. I ten, który sobie sprzyja, aby zakwitło ciało jego z ziemi swej, obracając się w ziemię, na wieniec kwiatki przynosi jaśnie w Bogu przeoświecony jego meść ociec Łazarz Baranowicz.... Z typographiej archiepiskopskiej Czernihowskiej. Roku od narodzenia Pańskiego 1680. przybyszowego....“ (4°, 4 картки ненумер. + 143 стор. нумер.). — Сей твѡръ, писанный стихами и прозою, присвятивъ авторъ Самоѡловичеви, гетьманови войска запорозкого. Тутъ находятъ ся медитаціѡ въ честь Матери Божои, заявляючѡ наклѡнъ до мистицизму¹⁾.

5. „Notij pięć²⁾, ran Chrystusowych pięć. Wszysey, którzy drogą idziecie, uważajcie i upatrujcie, jeżeli jest boleść, jako boleść moja. (Thren. 1, v. 12).

Dwie mądre panny pod krzyżem stoją,

O tych Notij pięć concepta stroją :

Nową mu boleść zadaje,

Kto do tych ran co przydaje.

Przez jaśnie w Bogu przeoświeconego jego mości ojca Łazarza Baranowicza.... policzone i drogą idącym uważaniu i upatrowaniu podane.

Uważajcie i upatrujcie!

W typographiej monastera sw. Trojcy Ilińskiego Czernihowskiego. Roku 1680“. (4°, 42 карт. ненумер. + 356 стор. нумер.).

¹⁾ Гляди поясненє слова Русь стор. 253. замѣт.

²⁾ Се слово „notija“ поясненє самъ Барановичъ словами: „Notij jest pięć: ojcowstwo, synowstwo, pochodzenie, nierodzenie, tchnienie, (стор. 1. нумер.).

Сей творъ есть справдѣ литературна иѣсенѣтница. Въ першій части сего писаня находятъ ся мистичнѣ медитаціѣ про страсти Христовѣ; ѡдтакъ слѣдуютъ похвальнѣ апострофы до царя Федора Олексеѣвича, писанѣ въ языцѣ церковно-славянскѡмъ и польскѡмъ. Дальше звертае ся авторъ до орлѡвъ московского и польского, желаючи имъ всякого добра¹⁾. Въ кѡнці сей части замѣщено двѣ анаграммы²⁾ п. з. „ortus“³⁾ и „occidens“. Се все списано дивною мѣшаниною прозы польской, церковно-славянскѡй и латинскѡй зъ вѣршами польскими и латинскими. — Въ другѡй части, писанѡй переважно прозою, розправляє авторъ про походжене св. Духа ѡдъ Отця и про голову церкви.

5. Іоанникій Галатовскій⁴⁾. Про житѣ сего талановитого схолястика знаемо лишъ деякѣ дрѡбницѣ. Не

¹⁾ „Orły się z sobą lubcie, wszak simile appetit sibi simile, a Turka łurcie“ (38 карт. нунумер.).

²⁾ Грецке слоро *ἀνάγραμμα* значить „ѡдворотне читане“ або „переставка буквѣ“, изъ-за чога изъ даного слова утворяе ся ише; н. пр. ortus — tu Ros, logica — caligo (тьма).

³⁾ ORTVS
Anagramma.
TV ROS.

Ortus Tu Ros, Ty Rosa, tak się wykładywa:

Że rosa z nieba pada przed wschodem to bywa.

Rosa Chrystus, a ten Wschod wschodnie syny rosi.

O tę rosę niebiosa zawsze cerkiew prosi;

Umywają się rosą tą wschodni synowie,

Ciału i duszy rosa ta przynosi zdrowie.

(42 карт. на оборот. стор.).

⁴⁾ Вельми цѣнну монографію про Іоанникія Галатовского написавъ Н. О. Сумцовъ въ Кіѡвскѡй Старинѣ, т. VIII, 1884; стор. 1—20; 183—204; 371—390; 565—588. Про литературну дѣяльнѡсть сего схолястика подавъ Н. Костомарѡвъ важну розвѣдку въ творѣ своѣмъ „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“, томъ II.; С.-Петербург. 1886; стор. 355—379.

звѣстно намъ, де и коли ђнъ родивъ ся¹⁾, а про его молодый вѣкъ знаемо тѣлько се, що вчивъ ся въ Могиляньскѣй коллегіи пѣдъ проводомъ своего добродѣя Лазаря Барановича. Въ коллегіи познакомивъ ся зъ клясичными писателями латиньскими, читавъ такожь творы отцѣвъ церкви грецкои та латиньскои и письма рабинѣвъ жидѣвскихъ. Ѡдтакъ звѣстнѣ були ему творы декотрыхъ середньовѣчныхъ историкѣвъ, письма Петра Скарги и т. и. И не диво, що придбавъ собѣ богато вѣдомостѣй, бо корыстувавъ ся библіотеками въ Кіевѣ, Вильнѣ, Черниговѣ, Луцку, Слуцку, у Львовѣ и въ иншихъ городахъ.

Скѣнчивши науку въ Могиляньскѣй коллегіи Галятовскѣй поѣхавъ на Волинь и постригъ ся въ черцѣ; коли-жь тамъ изъ-за вѣйны домовои не мѣгъ жити спокѣйно, то пѣшовъ въ монастырь Купятицкѣй недалеко Миньска. Игуменомъ сего монастыря бувъ Лазарь Барановичъ. Полюбивши Галятовского ще въ Кіевѣ, коли въ коллегіи бувъ его професоромъ, ставъ Барановичъ теперъ приятелемъ колишнього своего ученика. Якъ же выбрано его ректоромъ коллегіѣ, то покликавъ туды Галятовского, щобы занявъ мѣсце учителя. Та й пѣзвѣйше Барановичъ займавъ ся долею молодого своего приятеля. Въ 1657. р. поставлено Барановича епископомъ Чернигѣвскимъ. Уступаючи зъ коллегіѣ выеднавъ ђнъ Галятовскому мѣсце ректора. Галятовскѣй, будучи ректоромъ Могиляньскихъ „Аевнѣ“, заявивъ плѣдну дѣяльнѣсть литературну до 1665. р. Въ сѣмъ роцѣ коллегію зруйновано, изъ-за чого ректорови не було въ нѣй пристановища.

Въ 1666. р. ѡдбувъ Галятовскѣй вандрѣвку по Украинѣ и по Литвѣ, збираючи матеріялы до написаня книги про Мессію правдивого. Въ тѣмъ бо часѣ появилъ ся

¹⁾ Костомарѣвъ пише, що Галятовскѣй родивъ ся на Волини. („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....“ Томъ II., стор. 355).

въ Смирнѣ фальшивый Мессія жидѣвскій, Сабееа-Себи, котрый обѣцювавъ жидамъ, що освободить ихъ зъ неволѣ и заведе до давной ѣтчины. Про-те на Волини, Подѣлю, въ Руси Червонѣй и такожъ въ Литвѣ и Польщи жиды стали вельми радуватись и Христіянами гордувати. Видячи отже, що деякі слабодухи Христіяне починали сумнѣватись, чи Христось бувъ Мессія правдивый, выдавъ Галятовскій знамените письмо противъ жидѣвъ пѣдъ заголовкомъ „Мессія правдивый“.

Въ 1667. р. Барановичъ пѣславъ Галятовского въ Литву вѣдай въ миссіи политичнѣй. Саме-тогдѣ мѣжь урядомъ московскимъ и деякими могучими панами польскими велись переговори, щобы вынести на польскій тронъ царевича Олексѣя Олексѣевича. По-за-якъ Барановичъ тою справою живо займавъ ся, то можна припустити, що Галятовскій попиравъ въ Литвѣ кандидатуру царевича московского.

Коли Галятовскій не мѣгъ ще вертатись до зруйнованои коллегіѣ, то поѣхавъ до свого добродѣя Барановича. Заходами сего іерарха поставлено его архимандритомъ, навпередъ въ Новгородско-Сѣверскѣмъ, а потѣмъ въ Чернигѣвскѣмъ Єлецкѣмъ монастырѣ. Ѡдтакъ Барановичъ пѣславъ Галятовского въ Москву зъ письмомъ рекомендаційнымъ. Талантливого Украинця прийняли тамъ ласкаво, а царь велѣвъ ему дати 50 рублѣвъ, 7 фелонѣвъ и деякі инші дарунки¹⁾. — Галятовскій умеръ 2. сѣчня 1688. р.

Знаменитый сей схолястикъ написавъ багато творѣвъ въ мовѣ (мало)рускѣй и польскѣй. Въ его писаняхъ добачаємо ясныи поглядъ на данный предметъ и вельми вправну діалектику. Именно дивуємо ся всестороннѣй

¹⁾ „Кіев. Старина“, т. VIII., стор. 388.

єго полемиць, по-за-якъ выступавъ въ боротьбѣ словесной не тѣлько противъ католикѣвъ, але й противъ жидѣвъ, магометанъ, поганцѣвъ и всѣлякихъ єретикѣвъ. Пишучи-же по-руски корыстувавъ ся ђнъ часто мовою народною, однакже любувавъ ся такожь въ полонизмахъ.

а) Письма рускїи:

1. „Ключъ разумнїя священникомъ законнымъ и свѣцкимъ належачый“. Печатано въ Кїевѣ 1659. р. (in folio, 2 + 253 карт.). Друге и третє выданє сеи книги друковано у Львовѣ въ типографїи Михайла Сльозки въ 1663. и 1665. р. Друге выданє (fol. 5 + 248 + 140 карт.) присвятивъ авторъ „Гедєонови княжати на Четвертїѣ Святополкови Четвертенскому, православному епископу Луцкому и Острожскому“. Пѣсля сєго присвященя и „предмовы до священниковъ законныхъ и свѣцкихъ“ слѣдують „казанья“ на празники Господскїи и Богородичнїи (числомъ 32)¹⁾. Дальше находить ся „Науки албо способъ зложєня казаня“, а потѣмъ замѣщено „казанья“ на празники декотрыхъ святыхъ (числомъ 20). Ѡдтакъ слѣдує опять „Наука короткая, албо способъ зложєня казаня“ (наука практична), почѣмъ находятъ ся „Чуда Прєсвятои Богородици нѣкоторы“, а на послѣднїй сторонѣ „Слово ко читателемъ“.

Третє выданє (fol. 6 + 532 карт.) присвятивъ Галлятовскїи Аѣанасїєви Желиборскому, епископови Львѣвскому, Галицкому и Каменця подѣльского, администраторови митрополїѣ Кїївском, Галицком и „всея Россїи“, архимандритови Унївскому. Въ переднїмъ словѣ згадує авторъ про заслуги родины Желиборскихъ, особливо-жь выхвалює епископа Аѣанасїя, у котрого найшовъ захистъ

¹⁾ На всякїй празникъ поставлено по два „казаня“.

въ часѣ войны домовои на Украинѣ¹⁾. Въ сѣмъ третѣмъ выданю крѣмъ „казань“ на празники Господскій, Богородичній и деякихъ святыхъ выпечатано „казаня на недѣлѣ нѣкоторыя“ и „казаня на погребѣ якогokolвекъ чело-вѣка православного“. Одаткъ въ кѣнци находить ся „Наука албо способъ зложеня казаня“.

Свои „казаня“ уложивъ авторъ на основѣ теоріи схоластичной, принятой церквою латиньскою. Все-жь таки старавъ ся ѣнъ тую теорію приспособити до вѣдчѣ своихъ землякѣвъ, и въ „Науцѣ зложеня казаня“ выложивъ ясно всякѣ прикметы доброй проповѣди. Такъ отже въ своѣй книзѣ сполучивъ теорію зъ практикою. А вже-жь въ деякихъ проповѣдяхъ находимо высѣды середньовѣчной мудрости: примѣромъ въ другѣмъ казаню на Благовѣщенє Пресв. Богородицѣ говорить Галятовскій про одинайцять небесѣ. Именно перше небо, на котрѣмъ находить ся мѣсяць, дає чоловѣкови рѣсть; друге небо, на котрѣмъ єсть Меркурій, доставляє людямъ краснорѣчїє; третє небо — Венеры творить людей милосерными; четверте небо — сонця подає чоловѣкови пять змыслѣвъ и т. д., — одинайцятє небо „найвысшое небо, єсть эмпирейское, которое єсть мавстатомъ божїимъ“ (карт. 224)²⁾. — Въ „казаню“ на Воскресєнє Господнє зустрічають ся народнїй переказы про мѣсяць: „Мѣсяцъ гды єсть блѣдый, значитъ, же будетъ дождь; гды єсть червоний, значитъ, же будетъ вѣтеръ; гды єсть бѣлый, значитъ, же будетъ погода“ (карт. 85). — Въ другѣмъ казаню на Преображенє

¹⁾ „Маєшь святобливість твоя и до ближнего любовь, которой межи иншими и я самъ дознаемъ, гды под часъ небезпечный под часъ внутрєней войны домовои в' отчизнѣ нашей мнѣ отъ небезпеченства уходячому не тылко въ епархїи, але в' келїи своєй мешканьє далєсь....“ (4 карт. на стор. оборотн.).

²⁾ Цитовано картки пѣсля выданя другого.

Господне говорить, що „солнце маєть такую моцъ, же справуетъ въ землю золото, сребро, цинь, мідь, желъзо, олово и иншии крушци, бо тепло солнечное проходитъ презъ поры земныи и въ внутрѣностяхъ земныхъ крушци справуетъ“ (карт. 136). Въ науцѣ зложеня казаня радить священникамъ, щобъ до людей говорили „зрозумѣло“ и въ казаню подавали имъ все щось нового.

2. „Небо новое з новыми звѣздами сотворенное, то естъ Препоблагословенная Дѣва Марія Богородица з чудами своими за старанемъ найменшого слуги своего, недостойного іеромонаха Іоанкія Галятовского, ректора и ігумена братства Кіев. Року дхѣе (1665), мѣсяца декавр. дня вѣ. свѣту ся явила. Въ Львовѣ в' твр. Міхаила Слѣзки“ (4^о, 6 + 532 карт.). Крѣмъ виданя Львѣвского було ще видане Чернигѣвске (1677) и Могилевске (1699). — Свою книгу присвятивъ авторъ Аннѣ Могилянцѣ Потоцкѣй, „господаровнѣ земель молдавскихъ“. Пишучи Могиламъ слово похвальне заявляє Галятовскій, що „домъ Могилѣвъ естъ старожитный, бо южъ близко двохъ тысячей лѣтъ на свѣтъ треваетъ“; ѳдтакъ покликуючись на „зацныхъ гісториковъ“ виводить рѣдъ Могилѣвъ ѳдъ римского богатыра Муція Сцеволѣ. — Пѣсля промовы до „чителника ласкавого“ слѣдує „короткое зебранье речій барзо потребныхъ, до вѣры нашеи православно-каѳолической належачыхъ“. Дальше розказують ся чуда Пресв. Богородицѣ, якѣ дѣялись не тѣлько межѣ христїянами але й „межѣ свѣблїями, пророчицами поганскими“, межѣ поганями, жидами, єретиками и межѣ злыми духами. — Авторъ розказує, що Богородицю звеличили поганскѣ сибилѣ и що про неѣ писали римскѣ поеты Вергилій и Овидій¹⁾. Зга-

¹⁾ „Вѣрѣвлюють поэта будучи поганиномъ невѣрнымъ, чы отъ доброго, чы отъ злого духа наученный написалъ о Пречистой Дѣвѣ и о царствїи Христовомъ такїе слова: Южъ верта-

дуе такожь про чуда, якѣ дѣялись въ „Малой Россіи“ у Львовѣ, въ Теревовли, Рогатынѣ, Рудникахъ, въ монастыряхъ Скитскѣмъ, Унѣвскѣмъ и Крехѣвскѣмъ.

3. „*Месія правдивый Іисусъ Христосъ, сынъ Божій, отъ початку свѣта чрезъ всѣ вѣки людямъ отъ Бога обѣщанный и отъ людей очикованный и въ остатныи часы для збавленья людского на свѣтъ посланный, по прійстю за сею своею... отъ недостойного іеромонаха Іоанникія Галятовского, архимандрита Черниговского зъ топографіи Кіевонечерской жидови невѣрному разными знаками о Мессіи написанными и на Христь выполненными, року 1669 показанный*“. (4^о, 18 + 429 + 5 карт.). — Сю книгу выдалъ Галятовскій въ языкахъ рускѣмъ, польскѣмъ и латинскѣмъ¹⁾; присвятивъ же еѣ Мессіи правдивому Іисусу Христу и цареви Олексѣеви Михайловичеви. Въ своѣмъ творѣ выступаетъ авторъ противъ жидѣвъ, котрѣ обманенѣ фальшивымъ мессією Сабеею-Себи дожидали побѣды надъ христіанами и повороту до своего царства²⁾. Бѣльшу

ется Дѣвица, вертаются Сатурновы царства“. (51 карт. на стор. оборотн.). — „Овѣдишь вѣршописецъ, будучи поганиномъ на выгнаню межы Сарматами, написалъ о Пресвятой Богородици вѣрши, в' котрыхъ богинею ея называетъ“. (52 карт.).

¹⁾ Выдана латиньского не можна нѣгде найти; а вже-жь въ переднѣмъ словѣ згадуе авторъ про се выдане.

²⁾ Въ выданю польскѣмъ читаемо отъ-се про тогдѣшне змагане жидѣвъ: „Roku 1666. na Wołyniu, na Podolu i we wszystkiej Rossiej małej, i w wielkim księstwie litewskim, i w krolewstwie polskim, i w inszych państwach pogranicznych niezbożność żydowska wysoko podniosła była rogi animuszu swego... gdy się był zjawił na stronach wschodnich, w mieście Smirnie jakiś szalbierz nazwany Sabetha-Sebi, który się nazywał Messiaszem żydowskim... Na ten czas głupi żydzi będąc oszukani, tryumfowali, weselili się, i spodziewali się, że Messiasz na obłok ich wezmie, i do Jeruzalem na obłoku zaprowadzi... Na ten czas żydzi Chrześcianami już pogardzali i naragali się i śmiali się z nich, i przechwałki na nich czynili, grożąc swoim Messiaszem

часть книги займае критика жидѣвскаго талмуда. Въ статьѣ про фальшивыхъ мессій высмѣвае авторъ посольство жидѣвъ въ рай, котрѣ просили мессію черезъ Ілію пророка, чтобы вже разъ пришовъ на сей свѣтъ, в освободивъ ихъ ѳдъ неволѣ у невѣрныхъ и ворожихъ народѣвъ¹⁾. Въ загалѣ познакомлюе насъ авторъ зѣ стародавними переказами жидѣвскими и знаменитымъ писанемъ збивае всякѣ закиды жидѣвъ противъ христіянства. Уже-жъ и форма сего твору естъ зовеѣмъ ѳдповѣдна полемичному писаню, по-за якъ діалогъ межи жидомъ а христіяниномъ уложено знаменито. Всякѣ закиды „жида“ збивае „христіянинъ“ спокѣйно и основно, не зая-

falszywym, i obiecali się mścić nad Chrześcianami. ktorzy nad niemi panują, i mówili: Już my waszemi panami będziemy, a wy będziecie poddanemi naszymi; już waszy krolowie i książęta, hetmani, wojewodowie i senatorowie inszy, i wszyscy panowie chrześcianańscy, carowie i cesarze będą u żydow naszych woźnicami, będą pastuchami, oraczami, żeńcami naszymi, będą żydom naszym drwa rąbać i w piecu palić, i wszystko czynić, co im żydzi naszym rozkażą; już musicie żydowską wiarę przyjąć i naszemu messiaszowi się pokłonić“ (карт. 10. 11. ненумер.).

¹⁾ „Жида ваши мовять, же Месія в' раи знайдуется, до которого з' Полски, з' мѣста Кракова, пословъ жида ваши высылали з' листомъ, просячи его, жебы пришолъ на свѣтъ, и ихъ з' утрапеня вызводилъ, в' которомъ ся на свѣтъ межи розными народами знайдують; и подарунки ему розны послали презъ своихъ пословъ.... которыи послы Месіи листъ отдали презъ Ілію пророка. Посломъ тежъ далъ зъ раю Месіаш' презъ Ілію пророка певныи артикулы написаныи, которыи артикулы если ся выполнять, на той часъ ѳбѣдался Месіаш' зъ раю прійти на свѣтъ. А їды просили послы, жебы могли Месію видѣти, отказано им': Если хотять видѣти Месію своего жебы мѣли окуляры, учиненныи з' очей звѣра островидза, о которомъ пишуть, же презъ дубъ чоловѣка видить, а жидомъ потреба презъ муръ мѣднаний Месіяша видѣти....“ (Ө. Буслаевъ, „Историч. Христоматія“, Москва 1861, стор. 1151).

вляючи нѣякои пристрасти въ своѣмъ ворогованю словеснѣмъ¹⁾.

4. „Скарбница погребная“, т. е. скарбъ похвалъ чудотворного образа Богородицѣ Блецкой Чернигѣвской. Надруковано въ Новгородѣ Сѣверскѣмъ 1676. р. въ языкѣ рускѣмъ и польскѣмъ (4⁰, 8 + 32 карт.). Въ сѣй Скарбници находятъ ся вселякѣй играшки поетичнѣй, якъ: анаграммы, загадки, акростихи; есть тамъ такожь „паліндромонъ“²⁾, е. е. такій механичный стихотвѣръ, въ котрѣмъ слова звучать однаково, якъ-небудь мы ихъ читали-бъ, чи ѡдѣ правой руки до лѣвой, чи ѡдѣ лѣвой до правой. До „Скарбницѣ“ додано ще „Бесѣду Бѣлоцерковску“, або розмову въ Бѣлѣй-Церквѣ мѣжь Галятовскимъ а езуитомъ Адрияномъ Пекарскимъ „о іерархіи церковнѣй“. Сю книжочку присвятивъ авторъ гетьманови Иванови Самойловичеви.

5. „Грѣхи розмаитіи въ кратцѣ написанные“. Чернигѣвъ 1685. (4⁰, 29 карт.).

6. „Боги поганьскіи въ болванахъ мешкаючіи духове злыи; тутъ же посполу ихъ розмаити злости написани, жебы христіане правопрныи могли отъ себе злыхъ духовъ отогнати и подоптати и поплевати, и силу ихъ зламати и надъ ними тріумфовати“. Чернигѣвъ 1686. (4⁰, 12 + 36 карт.). Въ сѣй книжѣ говоритъ авторъ, що зліи духи, скрываючіи ся въ статуяхъ богѣвъ поганьскихъ, обманюють христіянъ фальшивыми чудами, що иногдѣ зліи духи являють ся въ видѣ тѣлеснѣмъ, утворивши собѣ тѣло зъ воздуха або облака. Найбѣльше боять ся они Богородицѣ, костіи святыхъ и молитвы.

7. „Души людей умерлыхъ зъ тѣла выходячіи отхо-

1) Въ 1803. р. выдано въ Москвѣ перекладъ „Месіѣ“ на языкъ російскій.

2) Грецке *πάλινδρομος* значитъ: бѣжучій назадъ, повертаючіи.

дѣлѣ на три мѣсяца, иишіи до неба, иишіи до пекла, иишіи на мытарства“. Чернигѡвъ 1687. (4^о, 5 + 56 карт.). Авторъ вычисляе тутъ 11 небесъ, говорить про 9 ангельскихъ чинѡвъ, про пекло, щѡ дѣлится на отхлань и геенну, про рѡжнїи муки грѣшникѡвъ, про мытарства душѣ и про боротьбу святыхъ зъ чортами за душу покѡйника. „На посьтрь“, каже Галятовскїи, „полно естѣ злыхъ духовъ, которые съ нами войну точатъ, до грѣха насъ приводятъ и души людскїа задерживаютъ“¹⁾.

б) Письма польскїи:

1. „Messiasz prawdziwy Jezus Chrystus, syn Boży, od początku świata przez wszystkie wieki ludziom od Boga obiecany, i od ludziej oczekiwany, i w ostatnie czasy dla zbawienia ludzkiego na świat posłany, po przyściiu zaś swym.... od grzesznika Joanicjusza Galatowskiego, archimandryty Czernihowskiego, z typographiej Kijowo-pieczarskiej żydowi niewiernemu rozmaitemi znakami o Messiaszu napisanemi i na Chrystusie wypełnionemi roku 1672. pokazany“. (4^о, 18 карт. ненумер. и 321 карт. нумер.)²⁾. Сей полемичный твѡръ есть перекладомъ рускои книги, котру авторъ выдавъ въ 1669. р.

2. „Rozmowa białocerkiewska wielebnego ojca Joanniciusza Galatowskiego, ordinis s. Basilii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym xiędzem Nadryjanem Piekarskim, societatis Jesu, kaznodzieją Jego król. Mości: „de hierarchia ecclesiae“³⁾. Сесея „розмова“ ѡдбулась въ Бѣлѡй-Церквѣ 8. падолиста 1663. р. Тогдѣ-то приѣхавъ бувъ до сего гѡрода король Янъ Казимиръ, хотячи на Украинѣ

¹⁾ „Кїев. Старина“, т. VIII., стор. 587.

²⁾ Въ кѡнци сего твору на 7 сторонахъ ненумерованыхъ находятъ ся пять пѣсень набожныхъ.

³⁾ „Розмову Бѣлоцерковску“ выдруковано по-польски въ дѣтописи Самѡйла Величка, томъ II., стор. 42—76.

втихомирити повстанє козакѣвъ. Епископъ Луцкій и канцлеръ коронный Микола Пражмовскій, угощаючи короля черезъ цѣлый тыждень, запросивъ на бенкетъ руске духовенство, именно черця Гедеона Хмельницького¹⁾, Адама Желиборского, номината-епископа Львѣвского, Антонія Винницького, епископа Перемыского, Іоанникія Галятовского, ректора Кіѣвского, и и. Були на тѣмъ пирѣ такожъ польскій полковники, капитаны и богато панства. Опѣсля прийшовъ такожъ єзуитъ Адріянъ Пекарскій, королѣвскій проповѣдникъ. Одаткъ ѳдбула ся при столѣ славна диспута мѣжь Пекарскимъ и Галятовскимъ „о іерархіи церковнѣй“. Въ сѣй „розмовѣ“ Галятовскій оказавъ ся сильнѣйшимъ діалектыкомъ; коли отже Пекарскій не мѣгъ подолѣти свого суперника, то канцлеръ Пражмовскій помагавъ єму въ диспутѣ.

3. „Stary kościół zachodni nowemu kościołowi rzymskiemu pochodzenie Ducha ś. od Ojca samego, nie od Syna pokazuje, i Trybunał napisany przez Nikołaja Cichowiusza, i nauczający Ducha ś. pochodzić od Syna za prawdziwy Trybunał mieć zakazuje, i Starą Wiarę, napisaną od Pawła Wojmy i nauczającą także od Syna pochodzić Ducha świętego, nazywać Nową Wiarą i zmyśloną roskażuje.... Z typographiej archiepiskopskiej w Nowogrodku Siewierskim zostającej. Roku P. 1678“. (4°, 5½ карт. нумер. + 102 стор. нумер.). — Се писанє полемичне присвятивъ Галятовскій своєму колишньому професорови Лазарови Барановичеви. Два роки передше выдавъ Барановичъ своій твѣръ п. з. „Nowa miara starej wiary“ — книгу полемичну, въ котрѣй выступивъ противъ єзуита Павла Бой-

¹⁾ Юрій Хмельницькій, молодшій сынъ Богдана Хмельницького, зложивъ 1662. р. добровѣльно булаву гетьманьську, и постригши ся въ черцѣ принявъ имя Гедеона. Черцемъ бувъ бнѣ лишь одинъ рѣкъ.

мы, доказуючого, що вѣра православна не єсть старо-давня. Галятовскій же выступивъ у своѣмъ писаню не тѣлько противъ Боймы, але й противъ Миколы Циховского, котрый бувъ написавъ „Трибуналь“. Передъ печатанемъ своєї книги Галятовскій старавъ ся у царя московского выпросити пѣдмогу грошеву¹⁾: именно просивъ, щобы єму прислано паперу и 60 рублѣвъ, або 40 соболѣвъ, щобы продавши соболѣ мѳгъ заплатити за надрукованє книги. Але-жь сєи просьбы Галятовского не выслухано; про-те присвятивъ ѳнь свѳй твѳръ Барановичеви. Вѣ тѳмъ присвященю находить ся згадка про жизнь Барановича и коротенька автобіографія²⁾.

4. „Łabędź z piorami swemi, z darami Boskiemi Chry-stus, prawowiernemu narodowi chrześcijańskiemu łabędziowym piorem swej mądrości Boskiej wypisuje przyczynę, dla których długo trwa na świecie sekta Machometañska, i dla których wiele narodow przyjęli zakon Machometow,

¹⁾ Галятовскій писавъ тогдѣ цареви Федорови: „Желаю отъ Вашего царскаго величества, яко Θεодора, Дара Божія даровъ на друкованє моеї книги“. („Кієв. Старина“, т. VIII., стор. 567).

²⁾ „Gdym się w collegium Kijowskim począł uczyć, W. M. Pan pierwszy magister mój był in schola infimae, grammaticae, potym w re-toryce moim professorem byłeś, w tych szkołach dary swoje nauką swoją mnie podałeś, i wielką łaską swą nie tylko mnie świeckiemu, lecz i w zakonie już będącemu oświadczałeś, bo z Wołynia w czasy niebes-pieczne wojenne gdy przyjechałem do monastera Kupiatyckiego, tam W. M. Pan będąc ihumenem łaskawie mnie po ojcowsku przyjąłeś; ztamąd przyjechawszy do Kijowa, na rectorstwo Kijowskie mnie pro-mowałeś, potym do Nowogrodka Siewierskiego peregrinabundus gdy z Litwy przyjechałem, i tam W. M. Pan jako pasterz łaskawy mnie błą-kającą się owcę swoją łaskawie przyjąłeś, i na Czernihowską archiman-dryją Jelecką promowałeś... i do najaśniejszego cara Jego Mości ś. pa-mięci Alexia Michajłowicza intercessorias literas za mną pisałeś i na Moskwę posyłałeś, i wielką mnie łaskę Jego carskiego weliczewstwa swoim pisaniem zjednałeś...“ (карт. 4).

i dla których na wojnie Machometani szczęście mają, Chrześcian zwyciężają, i miasta i państwa chrześcijańskie posiadają. Tenże Łabędź Chrystus łabędziowym piorem swej nauki Boskiej wypisuje fortele wojenne, ktoremi na wojnę Machometanow swoich przeciw Chrześcian Machomet pobudza i fortele wojenne, ktoremi Chrześcianie Machometanow i każdego nieprzyjaciela swego na wojnie zwyciężyć mogą, albo się od nieprzyjaciela obronić. Ten Łabędź w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego i wszystkiego Siewierza jest za jego błogosławieństwem w Nowogrodku Siewierskim wydrukowany. Ten Łabędź z piorami swemi z darami Boskiemi Chrystus, przez wielebnego w Bogu ojca Joanicjusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego R. 1679. światu jest podany". (4°). — Сю книгу присвятивъ авторъ гетьманови Иванови Самойловичеви. — Пóдъ именемъ „Лебедя“ разумѣвъ óнъ Исуса Христа и противъ него поставивъ орла, — символъ могометаньскій. Проте въ своімъ присвященю говорить Галятовскій, що „Лебедь“ своимъ голосомъ и перомъ побуджає Християнъ до боротьбы зъ бисурманами. И справдѣ написавъ óнъ сей твóръ и такожъ „Алькоранъ“ въ тóмъ часѣ, коли Москва и Польша выступали противъ Туркóвъ.

5. „Alphabetum rozmaitym heretykom niewiernym dla ich nauczzenia i nawrocenia do wiary katolickiej od prawowiernych katolikow napisane i w Czernihowie roku 1681. miesiaca Junia dnia 23. w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza.... za jego błogosławieństwem przez wielebnego w Bogu ojca Joanicjusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego światu podane". (4°, 6 карт. нумер. + 362 стор. нумер.). — Такожъ сю книгу присвячено гетьманови Самойловичеви.

Въ Альфавитѣ наводить авторъ деякихъ єретикѡвъ въ порядку азбучнѡмъ. Именно появляются тутъ ось такіхъ єретики: Анаксагорасъ, Прусаки, Стойки, Сенека, Тертуліанъ, Кеерксесъ, ба й братъ-Славянинъ, чеській богатырь Жижка¹⁾. Зъ деякими важнѣйшими єретиками веде католикъ (православный) розмову, бажаячи ихъ навернути до вѣры правдивои.

Въ Альфавитѣ пише Галятовскій, що украиньскій мужики на весѣлю або на якѡй забавѣ згадують про бога Лада, що въ честь Купала кладуть вѣнки на голову, опоясують ся квѣтами и травами, що скачуть черезъ огонь та на-вѣ-круги него танцюють, взявшись за руки и спѣваючи пѣснѣ купальскій.... (стор. 303).

Въ кѡнци згадує авторъ, що якийсь злющій критикъ (Zoilus) напавъ на его „Ключъ“ и „Небо“, однакже не зумѣвъ заапастити его литературну славу²⁾.

¹⁾ Анаксагорасъ, грецкій философъ, живъ въ 5. вѣцѣ передъ Христомъ. — Стойки були грецкіи философы, що придержувалась науки Зенона. — Сенека, философъ римскій, живъ въ першѡмъ вѣцѣ еры христіаньскои. — Кеерксесъ, король перскій, въ V. вѣцѣ передъ рождествомъ Христовымъ хотѣвъ Грекѡвъ подолѣти, однакже они побороли его велику силу. — Тертуліанъ, славный писатель латиньскои церкви, що опѡсла попавъ ся въ єресь Монтаньску. — Янъ Жижка бувъ проводыромъ Чехѡвъ въ вѡйнахъ гуситскихъ (въ XV. вѣцѣ). Про-него пише Галятовскій отъ-се: „Žyžka, heretyk; umierając hetman czeski w testamencie napisał i Czechom rozkazał, żeby go z skory odarto po śmierci, a bęben z niej uczyniono; jeśli nieprzyjaciele do czeskiej ziemi będą przychodzić, żeby w ten bęben bębniono.... I według jego testamentu Czechowie z niego umarłego zdjęli skorę i s tej skory bęben uczynili“. (crop. 354. 355).

²⁾ „Taki pies jeden Zoilus, nazwany dla zazdrości swej i nieumiejętności, zęboma słów bluźnierskich gryzł „Klucz“ moj, ale nie ugryzł i zęby sobie połamał, ponieważ Klucz moj od wszystkich ludzi mądrych pochwalony jest i od wschodniej cerkwi katolickiej przyjęty

6. „Alkogan Machometa od (Koheleta)¹⁾ Chrystusa zniszczony i w niwecz obrocony. Czernihow 1683“. (4°). Сю книгу присвячено Иванови и Петрови Олексѣевичамъ. — Въ „Алькоранѣ“ говорить авторъ про жизнь и науку Могамета и высказуе непохитну надбю, що Християне поборють Туркбвъ.

7. „Fundamenta, na ktorzych łacinnicy jedność Rusi z Rzymem fundują, według rzymskiej terazniejszej wiary nowe prawdziwemi odpowiedziami cerkwi wschodniej wyrwroczone i zniesione: jako fundamenta ciemnicy były poruszone modlitwą Pawła i Sylasa, o ktorzych w dziejach Apostolskich cap. 16. napisano. Czernihow 1683“. (4°). — Авторъ дѣлить „фундаменты“ на двѣ части. Въ першій части вывертае бнвъ 30 фундаментбвъ, на котрыхъ латиняне основують „еднбсть“ Руси зъ Римомъ. Въ другбій части пояняе „штурмы“, котрыми захбдна церковь силюе всхбдну до принятия униѣ.

8. „Sophia, mądrość, zbudowała sobie dom i ugruntowała siedm słupow (proverb. cap. 9), i mieszkając w tym domu rozmaite na świecie czyni cuda przeciw Aryanow, hereetykow i już uczyniła, i przez wiel. o. Jo. Galatowskiego... świata objawiła. W typogr. Czernihowskiej święto-Trojeckiej. R. 1686“. (4°, 26 карт.). — Въ сѣмъ творѣ выписуе авторъ 51 чудбвъ зъ твору Баронія (Annales ecclesiastici)²⁾ и зъ рбжныхъ житєписей Святыхъ, доказуючи именно правду вѣры о пресвятбій Троици прбтивъ еретика Арія.

ochotnie i mile czytany bywa. Tenże pies na moje „Niebo“ czekał, ale swoim szczeniem wysokiemu Niebu nie zaszkodził“. (стор. 357).

¹⁾ Kohel eth, слово вѣрейске (знач. проповѣдникъ), по грецки ἐκκλησιαστής, було назвою книги старого Завѣта.

²⁾ Baronius, славный историкъ церковный, выдавъ свбй величый твбръ („Annales ecclesiastici“) въ Римѣ 1589—1603. р.

6. Анто́нъ Радивилѣвскій, намѣстникъ печерскаго монастыря. Онъ придержувавъ ся того кружка литературнаго, котрого душею бувъ Лазарь Барановичъ. Именно живъ въ приязни зъ Іоанникіємъ Галятовскимъ, котрый осмотрювавъ его книгами и помагавъ ему печатати свои проповѣди. — Радивилѣвскій выдавъ два величезнѣ збѣрки проповѣдей:

1. „*Огородокъ Маріи Богородицы*“. Кіѣвъ 1676. р. (in folio, 28 + 1128 + 3 стор.). Присвячено Иннокентію Гізелю. — Въ сѣмъ збѣрнику находятъ ся проповѣди на всякі пазники, на страсти Христовѣ и на деякі случаѣ¹⁾. Радивилѣвскій корыстувавъ ся очевидно „Ключемъ“ Галятовскаго и зложивъ свои проповѣди по-сля правль науки схоластичной. Наслѣдуючи отже своего провѣдника въ писаню слѣвъ церковныхъ скрѣплявъ онъ иногдѣ правду своихъ доказѣвъ казками зъ мѣтологіѣ, анекдотами историчными и выселѣдами тогдѣшней физіологіѣ. Тѣлько-жь мѣжь такими казками а основною мыслію въ проповѣди часто нема нѣякои звязи, изъ-за чого моральна наука являє ся подекуды диво-вижною²⁾.

¹⁾ На декотрѣ пазники поставивъ авторъ по три и по чотыри проповѣди.

²⁾ Такъ н. пр. въ слѣвѣ вторѣмъ „на пресвѣтлыи день Воскресенія Господа Бога и Спаса нашего Іисусъ Хрїста“ пише Радивилѣвскій отъ-се: „Коли народился Антонинусъ Гета, кокошъ знесла яйце пурпуровой фарбы, которое іды братъ его Бассіанусъ яко бы играючи упущенное на землю збилъ, Юлія matka заволала: Ах' проклятыи братоубійце, брата твоего забилес! что ся потымъ и стало; бо его на лонѣ матки забилъ. Пурпуровое червоное яечко и мы тепер под часъ Воскресенія Хрїстова, отрожающога насъ, іды пѣстуетъ на знакъ надѣи о пришлой по общемъ нашемъ воскресеніи слава небесной вѣчной, стеречися маемъ полно, абымы его не упустили на землю; то есть: абымы надѣи

2. „Вънецъ Христовъ зъ проповѣдй недельныхъ аки зъ цвѣтовъ розаныхъ на украшеніе православно-каѳолической святой восточной церкви сплетеный“. Кіѣвъ 1688. р. (fol. 20 + 543 карт.). — Авторъ присвятивъ ей проповѣди царевичамъ Иванови и Петрови Олексѣевичамъ и царѣвнѣ Софіи. Одаткъ звертає ся до „чителника“ и поясняє, чому сеєя книга зове ся „Вънцемъ Христовымъ“. Онъ признає ся, що назвавъ єѣ такъ по сѣй причинѣ, щобъ Христіяне читали єѣ зъ ббольшою охотою, подобно якъ лѣкарѣ заправляютъ цукромъ свои лѣки, чтобы недужій тымъ радше ихъ заживали. Онъ гадає отже простодушно, що за єго книжку возьмутъ ся читцѣ, якъ побачать заголовокъ, нагадуючій рожеві цвѣты. Крѣмъ оповѣданъ историчныхъ находимо тутъ такожъ казки зъ Метаморфозъ Овидія и байки Езопові. Хоча же авторъ намагавъ ся писати свои проповѣди пѣсля науки Галятовского, то не зъумѣвъ зрѣвнатись зѣ своимъ талантливымъ провѣдникомъ. Радивилѣвскій бавивъ ся часто пустою фразеологією и списувавъ свои проповѣди поганымъ, макароничнымъ языкомъ.

7. Симеонъ Полоцкій¹⁾. Про житє сєго грамотѣя до переселєня въ Москву майже нѣчого не знаємо. На прѣзвище звавъ ся бнѣ Петровскимъ, а бдѣ гѣрода Полоцка, зѣ-бдѣки прибувъ у столицю московску, названо

нашей не утратили чрезъ пристрастіє до земныхъ вещей; бо если такъ упустимъ тую надѣю нашу, о которой Апостоль: Упованіємъ бо спасохомєя: власне то на лонѣ матки нашей церкви забємо брата плоти нашей, духа“. (стор. 14).

¹⁾ Про Симеона Полоцкого пишемъ тутъ дещо изъ-за того, що бувъ Бѣлорусомъ, а бѣлорущина уважає ся нарѣчїємъ мовы (мало)рускои. — Єго литературну дѣяльнѣсть оцѣнивъ хорошо Микола Костомарѣвъ („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....“, т. II, стор. 396—420).

єго Полоцкимъ. Мабуть родивъ ся въ 1628. р. и вчивъ ся въ коллегіи Кіівскѣй пѣдъ проводомъ Лазаря Барановича. Опѣсля навѣстивъ деякі польскі школы и вернувши въ Бѣлорусь до своєи батькѣвщины, постригъ ся въ черцѣ. Царь Олексій Михайловичъ познакомивъ ся зъ нимъ въ Полоцку при походѣ на Лифляндію. Полюбивши Симеона за єго ученѣсть, склонивъ єго царь поѣхати въ Москву. Въ 1664. р. молодой чернець прибувъ дѣйстно въ той городъ и оселивъ ся въ Спаскѣмъ монастырѣ зѣ своєю челядію. Єму казали давати зъ царского двора харчъ и иншіи прожитокъ, а по-за-якъ въ дворѣ часто забували додержувати обѣтницѣ, то Полоцкій бувъ неразъ приневоленный, просити царя, щобы єму выдавано тее, щѣ до житя було потрѣбнымъ. Крѣмъ прожитку для себе и для своєи челяди просивъ такожь, щобы єму выдавали дрова на зимову студѣнь и обрѣкъ для єго коній. Такъ отже безъ перестанку нагадувавъ про себе на дворѣ, кланявъ ся цареви, писавъ похвальні вѣршѣ, и добивъ ся такои ласки, щѣ ставъ учителемъ царевича Федора (1672).

Полоцкій зацепивъ въ Москвѣ просвѣту захѣдной Европы, познакомивъ отже єѣ зѣ схоластерією и драматичными мистеріями. Вже передше переселивъ ся въ Москву зъ Кієва Епифаній Славинецкій, и ширивъ свѣтло науки въ городъ, де майже нѣякои не було просвѣты¹⁾.

¹⁾ Епифаній Славинецкій бувъ першимъ ученымъ Украинцемъ, щѣ пѣсля сполученя Украины зъ Москвою переселивъ ся въ столицю царску. Онъ бувъ спершу черцемъ брацкого монастыря въ Кієвѣ. Московскій бояринъ Федѣръ Михайловичъ Ртищевъ спонукавъ єго и деякихъ иншихъ черцѣвъ покинути Кієвъ и занести въ Москву свѣтло науки. Епифаній бувъ мужъ клясично образованый и визначувавъ ся вдачею вельми симпатичною. Тому-то полюбивъ єго патріархъ Никонъ и хѣснувавъ ся єго радою при справленю книгъ церковныхъ. Навпередъ перело-

За проводомъ Славинецкого перейшли въ Москву ще инші учені Украинці, лишаючи свою батьківщину, зруйновану війною домовою и нападами суєднихъ ворогівъ.

Полоцкій знавъ літературу польску и залюбки читавъ поезіи Миколи Рея та Яна Кохановского. На дворѣ царекѣмъ вдѣявъ ѓнъ справдѣшній переворотъ въ давнѣмъ неподвижнѣмъ церемоніалѣ и зъ царѣвною Софією бавивъ ся поезією та релігійными драмами въ невеселѣмъ Кремлі, не зважаючи на тее, що патріархъ Іоакимъ пѣдозрѣвавъ въ нѣмъ прихильника езуитѣвъ. Полоцкій придбавши собѣ ласку цареску, не боявъ ся патріарха, хочъ той его клявъ-проклинавъ и наказавъ ему въ церквѣ проповѣдати¹⁾. Ба, Полоцкій намовлявъ царя

живъ ѓнъ творы декотрыхъ святихъ отцѣвъ; надруковано-жь сѣ переклады въ Москвѣ 1664. и 1665. року. Опѣсля переклавъ зъ тексту грецкого правила апостольскѣи, правила вселенськихъ и мѣсцевыхъ соборѣвъ, Номоканонъ Фотія, Космографію та й переводивъ дещо зъ текстѣвъ латиньскихъ. Веѣ тѣ переклады остаеть ся доси въ рукописи. Славинецкій зладивъ ѓтакъ „Полный Лексиконъ греко-славено-латинскій“ и „Филологическій Лексиконъ“. Въ сѣмъ другѣмъ лексиконѣ зѣбравъ ѓнъ одвѣтніи мѣсяця зъ грецкихъ отцѣвъ церковныхъ для полененя св. писѣма. А вже-жь и тыхъ лексиконѣвъ доси не надруковано. Не выдано такожь его проповѣдѣи, котріи мають прикмету ученыхъ диссертаций. Славинецкій займавъ ся такожь новымъ перекладомъ Библіи та всѣвъ перевести тѣлько „Пятикнижіе“ и Новый Завѣтъ. Въ Москвѣ живъ ѓнъ двацять шѣсть лѣтъ: спершу сидѣвъ въ Преображенскѣи Пустыни, де вчивъ дѣтей; опѣсля царъ поставивъ его головнымъ справщикомъ московскои друкариѣ, а наконецъ патріархъ Никонъ перевѣвъ его въ Чудѣвъ монастырь, де ставъ учителемъ въ школѣ патріаршѣи. ѓнъ умеръ въ 1675. р.

¹⁾ Полоцкій ставъ першій въ Москвѣ говорити въ церквѣ свои проповѣди, идучи въ сѣи справѣ слѣдомъ за украиньскими священниками, котріи своимъ землякамъ звѣщали слово Боже зъ-памяти. Патріархови Іоакимови не подобалась така новѣсть:

Федора Олексѣевича, установити въ царствѣ московскѣмъ чотырохъ патріархѣвъ, перенести патріарха Іоакима въ Новгородъ, а патріарха Никона, котрого въ 1667. р. скинено зъ престола, поставити въ Москвѣ Папою¹). — Онъ умеръ 25. серпня 1680. р.

У Полоцкого не було творчого духа, не було й глибокои науки, якою бдзначавъ ся Славинецкій, однакже знавъ бнъ богато и бувъ неначе ходячою енциклопедією. Про-те й его письменнй творы не мають великои стѣйности литературнои, хочъ авторъ намагавъ ся надати имъ прикмету великои учености.

Изъ творѣвъ Полоцкого напечатано лишь 6 книгъ. Важнѣйшими суть отъ-сѣ :

1. „*Жезль правленія, утвержденія, наказанія и казенія*“. Москва 1668. (in folio, 4 + 151 карт.). Се есть книга полемична, писана противъ раскольникѣвъ²).

2. „*Объдъ духовный*“. Москва 1676. (выпущено

въ московскихъ бо церквахъ вѣльно було читати народови такй науки, щѣ були выбранй зъ творѣвъ Златоустого й иншихъ Отцѣвъ и котрй выдано пѣдъ доглядомъ патріархѣвъ та духовного собора.

¹) „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина гр.-росс. церкви“. Томъ II. С.-Петербург. 1827., стор. 213.

²) Секта раскольникѣвъ сягае своимъ зачаткомъ до часѣвъ Никона. Коли сей энергичный патріархъ около 1660. р. подававъ церквамъ исправленй, новй книги, а велѣвъ бдбирати старй книги богослужебнй, котрй зъ тьмою похибокъ выпечатано за патріарха Іосифа, то часть православного духовенства заворушилась противъ такой новости и розпустила мѣжь народомъ тую вѣсть, що Никонъ есть еретикомъ. Головными речниками расколу церковного були священники Лазарь и Микита Пустосвятъ. Противъ нихъ выступивъ Полоцкій въ своѣй полемичнѣй книзѣ „Жезль правленія“. Вже въ XVII. вѣцѣ подѣлились раскольники на Поповцѣвъ и Безпоповцѣвъ, а опѣсля роздробились въ богато иншихъ сектъ.

въ свѣтъ 1681. р. — fol. 2 + 20 + 688 карт.). Се єсть збѣрникъ проповѣдій на всѣ недѣлѣ въ роцѣ и на свята подвижнїи. Царь Федѣръ Олексѣевичъ выславъ сю книгу въ дарѣ Гизельови, Барановичеви, архимандриту Варлаамови Ясиньскому и гетьманови Иванови Самойловичу.

3. „*Вечеря духовная*“. Москва 1683. (fol. 1 + 10 + 522 + 182 карт.). Въ сѣмъ збѣрнику находятъ ся проповѣди на свята неподвижнїи Господскїи и Богородичнїи, на празники деякихъ святыхъ и такожь науки на всякїи случаѣ.

Оба тїи збѣрники проповѣдій, Обѣдъ духовный и Вечерю духовну, осудивъ патріархъ Іоакимъ, уважаючи ихъ книгами „новотворными“. Проповѣди Полоцкого повнїи схолястичного пустословія, одвѣтно реторичнымъ вымогамъ того часу¹). Въ одной изъ проповѣдій на Рѣздво Христове именемъ вселенскихъ патріархѣвъ, щѣ зѣхались тогдѣ въ Москвѣ, звертає ся авторъ до царя зъ просьбою, щѣбы заводивъ школы грецкїи, славянскїи та инші, щѣбы збиравъ „спудеовъ“ (студентѣвъ), глядѣвъ добрыхъ учителѣвъ и старавъ ся всѣхъ „честьми поощрити на трудолюбїє“. Въ збѣрнику „Вечеря духовная“ важнїи суть „поученїя противъ суевѣрїи“. Полоцкїи нерадо поглядає на всякїи народнїи игрища, въ котрыхъ добачає останки колишнього поганства; такъ дорѣкає ѓнъ скаканю черезъ огонь и осуждає якїсь гойданки, щѣ звались „рѣли“ (по-украннѣски „релї“).

4. „*Псалтирь риемотворная*“. Москва 1680. (fol. 9 + 139 + 18 карт.). Видячи, щѣ на Руси залюбки

¹) Въ проповѣди на Рѣздво Христове Полоцкїи каже мѣжь иншимъ отъ-се: Слово стало плотїю, а плоть трава, бо сказано: чодовѣкъ яко трава. Такъ отже Христосъ, родившись и ставши чодовѣкомъ, ставъ травою, „да мы скоти ту траву, то сѣно духовное ядуще отъ внутрь таимаго въ немъ слова воспрїимемъ слово совершенное или разумъ“. (Порѣвн. „Русск. истор. въ жизнеопис. єя главн. дѣят.“ Н. Костомарова, т. II., С.-Петербург. 1886; стор. 407).

читано польску псалтырь въ перекладѣ Яна Кохановскаго, Полоцкій зложивъ псалмы Давидовѣ слябичными вѣршами въ мовѣ церковно-славянскѣй¹⁾, думаючи, що ђдверне своихъ землякѣвъ ђдѣ читаня твору чужого. Свѣй перекладъ назначивъ ђнѣ на те, щобы православнѣ христѣяне читали або спѣвали псалмы дома, и тому-то до поодинокихъ псалмѣвъ приложивъ такожь ноты. Хоча сей перекладъ псалмѣвъ уважае ся слабымъ переспѣвомъ псалтыри Давидовой, то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ любувались нимъ люде письменнѣ, ба й славный Ломоносовъ, творецъ литературнаго языка россѣйскаго, читавъ радо сей поетичный твѣръ Полоцкаго.

Межи тыми творами Полоцкаго, щѣ остали ся въ рукописи, вызначують ся слѣдующѣ:

1. „*Вѣнецъ вѣры каволмѣскѣя, на основанѣи символа святыхъ апостолъ изъ различныхъ цвѣтовъ богословскихъ и прочихъ соплетенный*“. Полоцкій уплѣвъ сей вѣнецъ въ 1670. р., але патрѣархъ Иоакимъ зничивъ всю красу словесныхъ его цвѣтѣвъ Той строгѣй инквизиторъ, щѣ проклявъ письменнѣ творы Ставравецкаго, Петра Могилы, Гизеля, Барановича, Галятовскаго и и., осудивъ такожь „Вѣнецъ вѣры“ Полоцкаго и про-те авторъ не мѣгъ сеи свои книги выпечатати. Въ сѣмъ творѣ выложивъ ђнѣ въ системѣ догматику церкви православной и заявивъ наклѣнѣ до дѣялектичныхъ выкрутасѣвъ, завдаючи чита-

¹⁾ Порѣвн. перекладъ псалма 90.:

„Иже въ помощи Вышняго вручится,
Въ кровѣ небеснаго Бога водворится;
Господу речеть: Заступникъ мой еси,
Ты ми надежда, живый на небеси.
Онѣ мя изъ сѣти довящихъ избавить,
Слово мятежно далече отставить;
Плецма своими будетъ освѣяти,
Крылы своими отъ ђбѣдъ защищати....“

телямъ мѣжь иншими ось-такіъ питаня: „Чому Христось родивъ ся въ мѣсяци грудню?“ „Чи мѡгъ Христось говорити заразъ по своѣмъ рѡздвѣ?“ „Чому Иуса пригвоздили до хреста чотырма, а не трома гвоздями?“ и т. и. Полоцкій писавъ богато про сотворене свѣта, про грѣховный упадокъ чоловѣка и про конецъ свѣта. Онъ думавъ, що Адамъ зъ Евою жили въ раю тѡлько три години, и що о шестѡй годинѣ згрѣшили; тому й Спасителя роспято на хрестѣ о годинѣ шестѡй. Одаткъ автора займавъ вельми антихристъ, котрый, по его думцѣ, при кѡнци свѣта въ Вавилонѣ царствовати буде три роки зъ половиною. Страшный судъ ѡдбуде ся въ Йосафатовѡй долинѣ коло Єрусалима пѡдъ горою Блеоньскою. Та зновъ насуває ся ему питане: „Якъ же зможе помѣститись такъ богато воскресшихъ людей на такѡмъ малѡмъ просторѣ?“ Полоцкій рѣшає й се питане, кажучи, що часть судженихъ стояти буде на воздухѣ веретвами одні надъ другими, а низші на земли, изъ-за чого всѣ въ тѡй долинѣ помѣстять ся.

2. *„Катихизисъ или вопросы и отвѣты катехетическіе о вѣрѣ христіанскоѣ, надеждѣ и любви“*. Авторъ написавъ сю книгу въ 1671. р. и за свѡй трудъ дѡждавъ ся проклятства патріаршого. Онъ говорить тутъ про всѣлякі забобоны своихъ землякѡвъ; они бо держали у себе и носили на собѣ рѡжніи карточки, уважаючи ихъ лѣкомъ противъ горячки та иншихъ недугѣ. Полоцкій называє забобономъ тогдѣшній звычай ворожити щасте або нещасте изъ стрѣчи зъ деякими людьми або звѣрятами. При четвертѡй заповѣди замѣчає, що паны тратять цѣлыи днѣ на ловахъ, що ихъ жены и дочки гайнують цѣлыи ранокъ на марну прикрасу своего тѣла, що ремѣсники проводятъ днѣ святочніи въ пѣянетвѣ. Особливо дорѣкає танцямъ, звычайнѡй забавѣ простого люду въ свята

и каже, що сеся забава взяла починъ одъ бѣса, бо бнѣ привыкъ вертѣти ся кругомъ, и т. и.

3. *Римологіонъ* або *Стихословъ*. Се єсть збѣрникъ стихѣвъ похвальныхъ, привѣтѣвъ, епистолъ и пѣсень на празники. Мѣжь сими стихотворами находить ся панегирикъ цареви Олексѣеви Михайловичу пѣдъ заголовкомъ: „Орелъ російскій въ солнцѣ представленный“. Найважнѣйші суть однакже двѣ религійні драмы, а то одна комедія „о блудномъ сынѣ“, и одна трагедія „о Навуходонсорѣ, о тельцѣ златомъ и о трехъ отрокахъ въ печи“¹⁾. Цѣлу книгу, обѣймаючу 95 статей, присвятивъ Полоцкій цареви Олексѣеви, однакже не встигъ єи выпечатати.

4. „*Вертоградъ многоцѣпный ѿ пользы ради душевныя православныхъ Христіанъ насажденный*“. Се єсть збѣрникъ моральныхъ стихотворѣвъ, зложеный авторомъ въ 1678. роцѣ. Въ загалѣ заявивъ Полоцкій майже таку пристрасть ко вѣршованю, яка була у Барановича; тѣлько-жь у Полоцкого не було таланту до поезіѣ, мѣжь-тымъ коли поетичні творы Барановича визначувались гуморомъ и легкостію въ римованю²⁾.

¹⁾ Гляди статью: „Литература религійно-драматична“.

²⁾ Въ вѣршахъ своихъ высказавъ Полоцкій мѣжь иншими правилами такожъ тогдѣшній поглядъ на виховане дѣтей:

„Плевелы отъ пшеницы жезлъ твердъ отбиваетъ,
Розга буйство изъ сердець дѣтскихъ проганяетъ.
Родителямъ деревяный жезлъ буди на чада,
Да не страждутъ желѣзна отъ судіи града.
Уне въ дому деревянымъ въ дѣтствѣ оны бити,
Неже возросшихъ градскимъ желѣзомъ казнити.
Моисій донележе жезлъ въ руцѣ си держаше,
Нечто ино, тоцію жезлъ деревяный бяше;
Єгда же поверже, въ змія превратися,
Даже и Моисій его зѣло устрашися:

8. Дмитро Туптало Ростовскій¹⁾. Онъ родивъ ся въ мѣсточку Макаровѣ, 50 верстовъ ъдъ Кіева, правобѣчъ Днѣпра въ мѣсяци грудню 1651. р. Въ хрещеню названо его Даниломъ. Отець его, Сава Григоровичъ Туптало, бувъ сотникомъ козацкимъ и въ довгѣй своѣй 103-лѣтнѣй жизни бачивъ всѣ важнѣйшій подѣвъ въ исторіи розвою козацтва. Свого сына Данила выхѣдувавъ Сава бережливо, а коли изъ-за вѣйны домовои трудно було спокѣйно вчитись, то отецъ велѣвъ 17-лѣтнему сынови вступити въ Кирилѣвскій монастырь (1668), де онъ постригъ ся въ черцѣ и принявъ имя Дмитра. Въ 24. роцѣ житя (1675) въ Густиньскѣмъ монастырѣ Барановичъ посвятивъ его на іеромонаха. Вже тогдѣ бувъ Дмитро знаменитымъ проповѣдникомъ и про-те запрошувано его на-в-переймы въ рѣжнѣй мѣста Литвы, Бѣлоруси и Украины, щобъ въ часѣ усобиць здвигавъ примученыхъ людей зъ недолѣ словомъ Божимъ.

Гетьманъ Самойловичъ намовивъ его осѣсти въ Батуринѣ, де небавомъ поставлено его игуменомъ. Барановичъ полюбивши его пожелавъ ему каріеры въ іерархіи сими словами: „Вы звете ся Дмитромъ, и тому бажаю вамъ не тѣлько игуменства, але й митры. Нехай Д м и т р о

Тако аще на чада жезль въ рукахъ бываетъ
Отчихъ, наказанія жезль онъ пребываетъ,
Не могущъ умертвити. Аще же пустится
Изъ руку, тогда въ змія люта претворится;
Абіе бо ко грѣхомъ чада ся склоняють
И тѣми уязвлени бывше умирають“.

(Порѣви. „Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ“. Сочиненіе С. Соловьева. Томъ XIII. Изданіе второе. Москва 1870; стор. 182. 183.).

¹⁾ Про литературну дѣяльність Дмитра Ростовского гледи статью Костомарова п. з. „Ростовскій митрополитъ Димитрій Туптало“ („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ...“, стор. 519—563.).

дѣстане митру¹⁾. А вже-жь слѣдуючого року покинувъ Дмитро игуменство и пошовъ въ Кіѣвско-печерску Лавру, де его радо принявъ архимандритъ Варлаамъ Ясиньскій. Тутъ ставъ Туптало укладати збѣрникъ Житій Святыхъ, се-бѣ-то „Четіи-Минеи“.²⁾ Написавши одну четвертину своихъ Миней просивъ ѓнъ благословеня у патріарха Іоакима на печатане. Не могучи же дѣждатись того благословеня, Дмитро ѓддавъ свои Миней въ друкарню печерской Лавры (1689). Сесею першу книгу Миней Лавра присвятила царямъ Иванови и Петрови Олексѣевичамъ и царѣвнѣ Софіи Олексѣѣвнѣ. Патріархъ дѣзнавши про тую самоволю черця ставъ ему дорѣкати и домагавъ ся перепечатаня деякихъ мѣсць, та й заказавъ дальше печатати Миней безъ его дозволу. Але Дмитро, поѣхавши въ Москву, умѣвъ подобатись Іоакимови, котрый уже позволивъ ему довести дѣло до кѣнця. Повернувши на Украину, Дмитро писавъ дальше Житя Святыхъ, и ѓдтакъ наслѣдникъ Іоакима, патріархъ Адріянъ, не тѣлько не спинявъ печатаня, але поставивши Кіѣвскимъ митрополитомъ печерского архимандрита, Варлаама Ясиньского, просивъ его, щобы пѣдномагавъ Дмитра въ его великѣмъ трудѣ. Онѣсла бувъ Туптало игуменомъ въ Глухѣвекѣмъ монастырѣ (1694), а наслѣдникъ Барановича, Иванъ Максимовичъ, покликавъ его въ Чернигѣвъ и поставивъ архимандритомъ Блещкого монастыря. Дмитро не перестававъ говорити проповѣди и писати Миней

¹⁾ Въ сихъ шутливыхъ словахъ Барановича бачимо играшку слѣвъ.

²⁾ Четіи-Минея, грец. *μηναιον*, означае книгу до читаня (кор. чѣт), розложеноу по дванацяти мѣсяцямъ (грец. *μην*). Сей твѣръ зове ся Четіями-Минейми малыми супротивъ Четіихъ-Миней великихъ, котрій зложивъ московскій митрополитъ Макарій въ XVI. вѣцѣ.

Опѣсля перенесено его въ Новгородско-Сѣверскій Спаскій монастирь и тутъ (1700) скѣнчивъ ѡнъ третю четвертину своихъ Миней.

Опѣсля царь Петро В. поставивъ Дмитра (1701) митрополитомъ Тобольскимъ на Сибири; однако ново-именованный архіерей бувъ слабого здоровля, тому тяжко приходилось ему ѣхати въ далеку пѣвночну сторону. Тогдѣ знемагавъ ѡнъ тѣломъ и духомъ. Петро, дѣзнавшись про его турботу, самъ приѣхавъ до него, и замѣтивъ, що Дмитро бѣльше сумный, нѣжъ недужный. Дѣзнавшись ѡдѣ него, що ѡнъ боить ся ѣхати въ Сибирь, и що радъ бы вже разъ скѣнчити житєпися Святыхъ, сказавъ ему царь: „Лиши ся въ Москвѣ!“

Такъ отже живъ Дмитро въ Москвѣ, де зближивъ ся до своего земляка Степана Яворского, що бувъ тогдѣ „блюстителемъ“ (завѣдателемъ) патриаршого престола¹⁾.

¹⁾ Степанъ Яворскій родивъ ся 1658. р. у Львовѣ. Коли бувъ дѣтвомъ, родители его переселились на Украину въ Нѣжинъ. Учивъ ся ѡдтакъ въ Кіевѣ пѣдъ проводомъ Варлаама Ясиньского въ печерскѣмъ монастирѣ, а потѣмъ въ Могилянскѣй коллегіи. Опѣсля Ясиньскій выславъ Яворского на науку до деякихъ польскихъ шкѣлъ. Коли вернувъ ся на Украину, заявивъ талантъ поетичный и одержавъ титулъ „poëta laureatus“. Ѡдтакъ постригъ ся въ черцѣ и ставъ славнымъ проповѣдникомъ церковнымъ. Въ коллегіи, що звалась академією, поставлено его учителемъ и першимъ префектомъ. Въ 1697. р. выбрано его игуменомъ Кіѣвского Николаѣвского монастиря, а въ 1700. р. митрополитъ Ясиньскій пѣславъ его въ Москву, де скоро подобавъ ся царице Петрови Великому. Въ тѣмъ-самѣмъ роцѣ поставлено его митрополитомъ Рязаньскимъ, а въ 1702. р. именовано его патриаршимъ администраторомъ, ексархомъ и „блюстителемъ“ патриаршого престола. Тогдѣ бувъ ѡнъ такожъ протекторомъ славянсько-грецко-латиньскои академіѣ въ Москвѣ. Свою епархію навѣщавъ ѡнъ рѣдко, та живъ въ Москвѣ и Петербурзѣ при цари Петрѣ. Коли ѡдкрыто св. Синодъ (1721), поставлено Яворского

Въ сѣчню 1702. р. царь Петро поставивъ Дмитра митрополитомъ Ростовскимъ. Въ Ростовѣ скѣчнивъ ѓнъ свою многолѣтну словесну працю и доживавъ свого вѣку. Послѣдню четвертину Четій-Миней напечатано 1705. року въ печерскѣй Лаврѣ.

Дмитро Ростовскій засновавъ въ Ростовѣ духовну школу або семинарію и велѣвъ студентамъ представляти релігійнѣ драмы, якѣ написавъ на Украинѣ. Тою школою займавъ ся ѓнъ по-батькѣвски и часто подававъ самъ науку „спудеямъ“, бо хотѣвъ усунути крайне неучтво тамошнього духовенства. Такого доброго, смирного и ученого владыку полюбили въ Московщинѣ люде письменнѣ и неписьменнѣ и слухали радо его церковныхъ проповѣдій. Въ духовнѣмъ своѣмъ завѣщаню, писанѣмъ два роки передъ смертію, Дмитро выразивъ ся про себе осьтакъ: „Ѣдъ ѓсѣмнацятого року ажъ близько до гробу я не збиравъ нѣчого, крѣмъ книжокъ; у мене не було нѣ золота, нѣ срѣбла, нѣ злишньої одежѣ. . . . Нехай нѣхто не трудить ся глядѣти по менѣ якихъ-небудь складѣвъ“. Ѣнъ умеръ въ Ростовѣ 27. жовтня 1709. р. въ 58. роцѣ житя. Синодъ признавъ Ростовского святымъ (1757), а на новѣй срѣбнѣй домовинѣ его замѣщено надпись зъ одвѣтнымъ стихомъ Ломоносова. Библіотеку его ѓдославъ Степанъ Яворскій въ Москву, а власноручнѣ рукописи по завѣщаню покѣйника положено замѣсць подушки пѣдъ голову мерця въ домовинѣ.

президентомъ того збору. Умеръ въ Петербурзѣ (1722) въ 65. роцѣ житя. — Яворскій бувъ вельми нетерпимый супротивъ тыхъ Москвичѣвъ, котрѣ приняли вѣру Кальвиньску. Ѣнъ скликавъ (1714) соборъ церковный въ Москву, на котрѣмъ деякихъ еретикѣвъ, щѣ не хотѣли вернуться до православія, передавъ клятвѣ-анатемѣ. Головнымъ его творомъ есть Камень вѣры, щѣ надруковано въ Москвѣ 1728. 1729. р. и въ Кіевѣ 1730. р.

Ростовскій заявивъ вельми плѣдну литературну дѣяльність. Ёго творы суть справдѣ выслѣдомъ глубокою учености и читають ся досыть плавно, хочъ авторъ намагавъ ся писати языкомъ церковно-славянскимъ. Зажитя своего выдавъ онъ отъ-сѣ творы:

1. „Четїи-Миней“ с. в. житєписи Святыхъ. Ростовскій выдавъ ихъ въ чотырохъ четвертинахъ, а въ дванацяти мѣсячныхъ частяхъ — по числу мѣсяцѣвъ въ роцѣ. Першу четвертину (на вересень, жовтень и падолисть) надрукувавъ въ 1689. р. (fol. 10 + 657 карт.); другу четвертину (на грудень, сѣчень и лютый) выдавъ въ 1695. р. (fol. 5 + 765 карт.); третю четвертину (на мартъ, квѣтень и май) зладивъ въ 1700. р. (fol. 1 + 676 карт), а послѣдню четвертину (на червень, липень и серпень) надрукувавъ въ 1705. р. (fol. 1 + 790 карт.). Всѣ чотыри четвертины выпечатано въ Кіѣвскѣй печерскѣй Лаврѣ. Друге выданє сихъ Миней надруковано такожъ въ Лаврѣ 1711. 1714. 1716. и 1718. р. Третє выданє зъ поправками вышло въ Москвѣ 1759., а четверте опять въ Москвѣ 1767. р. И опѣля неразъ ще печатано тї житєписи въ Москвѣ и Кієвѣ.

Четїи-Миней Ростовского зовуть ся малыми супротивъ великихъ Миней, котрї въ XVI. вѣцѣ выдавъ митрополитъ Макарій. Жерелами Миней Дмитровыхъ були: Житїя Святыхъ Симеона Метафраста, византїйского писателя X. вѣку, великї Четїи-Миней митрополита Макарія, Дѣянїя Святыхъ (Acta Sanctorum) въ выданю Болляндистѣвъ¹⁾ и Житїя Святыхъ (Vitae Sanctorum) Лав-

¹⁾ Болляндистами зовуть ся езуиты въ Антверпїи, котрї списують Житїя Святыхъ. Они зовуть ся по имени першого основателя сего величюго дѣла. Се бувъ езуитъ, Іоаннъ Болляндъ (1596—1665), щѣ подѣ заголовкомъ „Acta Sanctorum“ ставъ выдавати житєписи Святыхъ. Выдавництво сихъ житєписей доси не довершило ще своего дѣла.

рентія Сурія, що живъ въ XVI. вѣцѣ. Своими Минеями Ростовскій прислуживъ ся чи-мало письменнымъ Украинцямъ, котрѣ, утративши майже всѣ литературні памятники въ лихолѣттю татарскѣмъ и въ войнахъ зъ Литвою та Польщею, користувались неразъ легендами польскими и латиньскими, якѣ не були згѣдніи зъ духомъ православія. Такъ отже довершивъ Дмитро тев велике дѣло, котре Петро Могила й Иннокентій Гизель були розпочали, однако за-для всѣлякихъ перепонъ не могли зъ нимъ упоратись.

2. „*Руно орошенное*“. Чернигѣвъ 1680. 1683. 1691. 1696. 1697. и 1702. р. Въ сѣй книзѣ находятъ ся оповѣданя про чуда ѡдъ образу Богородицѣ въ Єлецкѣмъ Чернигѣвскѣмъ монастырѣ. Зладивши се писане въ Черниговѣ, Дмитро додавъ до него деякі проповѣди и моральні науки. Лазарь Барановичъ помѣстивъ въ „*Рунѣ*“ декотрѣ свои стихотворы и занявъ ся печатанемъ сєи книги въ Черниговѣ 1680. р.

Инші письма Ростовского выдано по єго смерти. Важнѣйшими зъ по-мѣжъ нихъ суть отъ-сѣ:

1. „*Алфавитъ духовный или увещанія по письменамъ алфавитнымъ начинаемъ*“. Се суть моральні науки, якѣ авторъ ще на Украинѣ въ 33 главахъ списавъ; выпечатано же той Алфивитъ въ Кієвѣ ажъ въ 1710. и 1713. р., та й пѣзнѣйше друковано єго неразъ въ рѣжныхъ городахъ.

2. „*Розыскъ о раскольнической Брынской вѣрѣ*¹⁾, *о ученіи и дѣлахъ ихъ*“ въ 3 частяхъ. Въ першѣй части доказує ся, що вѣра раскольникѣвъ не єсть правдива, въ другѣй —

¹⁾ Брынською назвавъ Дмитро раскольнику вѣру за-для сєго, що раскольники скрывались именно въ Брянскихъ або Брынскихъ лѣсахъ.

що „ученіє ихъ душевредно“¹⁾, а въ третій часті вьзначують ся ихъ дѣла, котрї Богу не можуть подобати ся. Въ сѣмъ писаню въ першій разъ вычислено всѣ секты роскольникѡвъ и выказано блуды каждой. — Авторъ зладивъ сей твѡръ въ 1709. р., однакже книгу выпечатано ажъ по его смерти: именно въ Москвѣ 1745. 1755. и 1762. р., въ Кіевѣ 1748. р., и опѣсля ще часто друковано той „Розыскъ“ въ Москвѣ та въ Кіевѣ.

3. „*Діаріушъ*“ с. в. дневніи записки. Они писанї въ мовѣ (мало)рускѡй, котрою корыстувались Кіевскї грамотѣ. Н. Н. Бантышь-Каменскї переклавъ сей Діаріушь на языкъ російскїй, выпечатавъ же его Новиковъ въ „Древней російской Вивліюєицѣ“ (въ С.-Петербурзѣ), а потѡмъ окремо въ 1781. р.

4. „*Лѣтопись келейная*“. Въ сѣмъ творѣ крѡмъ исторїѣ библійной (до 3600. р. ѡдъ сотвореня свѣта) находятъ ся ще богословскї розправы и дослѣды хронологичнї. Выдано сю книгу въ Москвѣ 1784. р. и въ Петербурзѣ 1796. р. Въ сѣмъ другѡмъ выданю зъ 1796. р. находятъ ся такожъ Житїє и Завѣщанїє Дмитра.

Деякї творы Ростовского остались дося въ рукописи. Годать ся сїѡмнути про сїи писаня:

1. „*Лѣтопись або сборный хронографъ о началѣ славенскаго народа*“.

2. „*Лѣтописанїє краткое*“. Се суть таблицѣ синхроничнї, показуючї Царгородскихъ цѣсарѣвъ и патріархѡвъ, деякихъ еретикѡвъ, и такожъ царѣвъ и патріархѡвъ Московскихъ. Обѣ сїи рукописи находятъ ся мѣжъ манускриптами Александро-Невскою академїѣ.

¹⁾ Въ другѡй часті „Розыска“ авторъ критично доказує хибїєть рѡжнихъ наукъ роскольникѡвъ. Головне лихо, по думцѣ Дмитра, въ тѡмъ, що они ледво що умѣють читати и писати, а вже й уважають себе великими богословами и учителями вѣры.

3. Религійні драми : а) *Рождество Христово* ; б) *Воскресеніє Христово* ; в) *Грѣшникъ кающійся* ; г) *Есфирь и Агафферъ* ; д) *драма Успенская* ; е) *драма Димитрієвская*¹⁾.

Литература апокрифична.

Въ сѣмъ періодѣ литература апокрифична мимо заказѡвъ ієрархѡвъ ширилась що-разъ бѡльше не тѡлько мѣжь книжниками, але й мѣжь людомъ неписьменнымъ. Зрѡсть сеи литературы змѡгъ ся именно по причинѣ недостатчѣ просвѣты мѣжь людомъ и за-для нетерпимости церкви супротивъ всякихъ ліберальнѣйшихъ проявъ на поли письменности рускои. Та-жь патріархъ Іоакимъ осуждавъ-проклинавъ не тѡлько творы схолястикѡвъ Кіѣвскихъ, але й книги святого Дмитра Ростовекоего. Конечнымъ наслѣдкомъ такого терроризму було скриванє словесныхъ творѡвъ передъ властію церковною²⁾ и плеканє поетичноего свѣтогляду, котрый зовеѣмъ ѡдѣокромивъ ся ѡдѣ каноничноей поваги церкви православноей. Тому-то словеснѡсть апокрифична, щѡ первѣстно основувалась на казкахъ далекого Вєходу, приймала що-разъ бѡльше елементѡвъ народныхъ, зѣ-годомъ-перегодомъ ставалась рускою и була спѡльнымъ майномъ духовымъ ученыхъ грамотѣѡвъ и люду неписьменноего. По-за-якъ животворна поезія люду супротивъ механичного вѣршованя письменникѡвъ явилась скарбницею многоцѣвною, то черцѣ й свѣтскіи священники приймали зѣ устноей, простонародноей словесности поетичнѣй прикрасы для своихъ проповѣдій и катехизацій и тымъ-то склалось таке диво,

¹⁾ Смотри статью: „Литература религійно-драматична“.

²⁾ ідѣ скриваня книгъ, недоволєныхъ церквою, пѡшла й сама назва: „скривана“ або „утаєна“ литература. Перші апокрифы проявились уже за часѡвъ Ездры въ пятѡмъ вѣцѣ передъ Рождествомъ Христовымъ.

що священники списували такі твори, котрі могли бути острахомъ власти церковной, тремтячою супротивъ всякой новизны словесной. Хоча же такихъ апокрифичныхъ письмъ не печатано, то все-таки ѳдписи популярныхъ творѳвъ ширились по всѳмъ-усюдамъ именно по тѳй причинѳ, що одвѳтній книги списано переважно въ зрозумѳлѳмъ языцѳ.

По-мѳжъ писанями апокрифичними, ѳдкритими въ Галичинѳ, визначають ся особливо отъ-сѳ твори :

1. *Катехизисъ*, ѳдкритый професоромъ А. Вахняниномъ 1868. р. въ селѳ Боршевичахъ повѳту Перемыского. Се єсть рукопись зъ 1713. р., обѳймаюча 12 картокъ¹⁾. Основою єи суть по-части оповѳданя библійнѳи и правды вѳры, по-части же вѳсти исторично-землеписнѳи про землѳ всхѳднѳи. Весь катехизисъ уложено въ формѳ діалога: „учень“ завдає „майстрови“ всѳлякѳи скрутнявѳи питаня, а сєй ѳдповѳдає єму поважно, прикрашуючи науку церкви фантастичними переказами и выслѳдами мудрости середньовѳчної. Осъ яка веде ся розмова мѳжъ „учнемъ“ а „майстромъ“ :

П. На чомъ земля стоить?

О. На воду, а вода на камени, а камень на огни, а огонь на чотирєхъ столпъхъ, а чотири столпи на Божѳй совѳсти, єже єсть на силахъ Божѳиихъ.

П. Гдє єсть рай?

¹⁾ Сєєя рукопись не єсть повна. Въ „предмовѳ до чителника“ авторъ заявляє, що зачиравъ свою мудрѳсть изъ сихъ книгъ, „що єсть на небѳ и на земли, и въ облакахъ, и водахъ, и що котрѳй тѳи книги пишеть, то Духъ святѳй ѳтповѳдаєтъ...“ Частину сєєи неповной рукописи выдає проф. А. Вахнянинъ въ „Правдѳ, письмѳ науковѳмъ и литературнѳмъ“; рочникъ III. 1869. У Львовѳ; чч. 16. 17. 22. 34, пѳдъ заголовкомъ „Катехизисъ, исторѳи и землеписъ“.

О. На входъ солнца естъ на семъ свѣтъ, а естъ вышше всего свѣта.

П. Поневажъ рай на земли, чему тамъ дойти не можна?

О. Бо сунъ горы великіи предъ нимъ, льси пустіе и птахи и мглы, през то не можетъ тамъ нѣкто дойти.

П. Якъ бы ся люде родили, гди бы былъ Адамъ не согрѣшилъ и зосталъ въ раю?

О. С позрєня пожадлиности промысломъ Божіимъ, тилко привитавшия себъ мужъ изъ жєною, станувши з собою, стиснувшия за руки, и застъ роспустятя и такъ ся мѣли люде родити безъ грѣха...

Вже зъ сеи частини того анокрѣичного катехизиса можна пѣзнати, що „майстеръ“ намагавъ ся заспокоити цѣкавѣсть „учня“ въ тыхъ пытаняхъ, на якѣ въ письмѣ святѣмъ и въ загалѣ въ науцѣ вѣры не було ѡдповѣди.

2. Збѣриикъ всякои вячины, находячій ся у Львовѣ въ библиѣтецѣ имени Оссолинскихъ пѣдъ числомъ 2189. Се естъ рукопись, що въ 1751. р. була у Федора поповича Тухляньского¹⁾. Сей поповичъ переписавъ еѣ вѣдай зъ тексту давнѣйшого, бо деякѣ статья, примѣромъ „звѣздочетство“, находились уже въ рукописныхъ памятникѣхъ вѣкѣвъ давнѣйшихъ²⁾. Рукопись сея ѡбѣмає 88 картокъ (12⁰) и проявляє три почерки въ письмѣ кирильскѣмъ та латиньскѣмъ. У-перве звернувъ на неѣ увагу ученого свѣта В. Макушевъ въ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія“ 1881. р.³⁾. Ѡдтакъ професоръ

¹⁾ Тухля — село повѣта Стрыйского.

²⁾ Порѣвн. „Памятники отреченной русской литературы, собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ“. Томъ II, стор. 422—424. Москва, 1863.

³⁾ Смотри статью Макушева п. з. „Южнорусскія сказанія по рукописи библиѣтеки Оссолинскихъ“, де ѣ напечатанѣ доволѣ ѡбширнѣй выемки зъ той рукописи.

Омелянъ Калитовскій надрукувавъ бѣльшую часть сеи апокрифичной рукописи п. з. „Матеріялы до руской литературы апокрифичной“ (Львѣвъ 1884, мала 8^о, стор. 1—54)¹⁾.

Въ сѣй рукописи выначуе ся пять бѣдѣлѣвъ: I. Книга звѣздочетства²⁾; II. Казаня; III. О днѣхъ послѣднихъ; IV. Наука о пчелахъ св. Зосима: кто ихъ хоцетъ плодити, такъ чинити потреба. V. Три окремі статьи: а) Пись о свѣтъ; б) Слово о единойъ девѣци пустиножителници; в) Повѣст' о чловеци и смерти³⁾.

Въ апокрифичнѣмъ текстѣ сего збѣрника важнѣи суть именно казаня, а то: а) на Рождество Христово; б) на соборъ пресвятой Богородици; в) на Богоявление Господне. Въ казаню „на Рождество Христово“ незвѣстный проповѣдникъ корыстувавъ ся легендами стародавними, якѣ церковь уважала еретицкими. Правда, що тѣ легенды находятъ ся такожь въ апокрифичныхъ проповѣдяхъ латиньскихъ⁴⁾ и польскихъ⁵⁾, але въ тыхъ проповѣдяхъ подае ся поконвѣчный переказъ ладомъ прозачнымъ, мѣжь-тымъ коли въ рускѣмъ казаню „на Рождество Христово“ та-сама легенда выказуе ся въ гарныхъ образахъ поетичныхъ. Та й языкъ сихъ проповѣдѣй мае богато

¹⁾ Се естъ книжочка библиотекы „Зорѣ“, выдаваной заходомъ проф. Ом. Партыцкого.

²⁾ „Книгу звѣздочетства“ выдавъ проф. Ом. Калитовскій въ „Зорѣ“, 1884, чч. 8—12, пѣдъ заголовкомъ „Матеріялы до давной руской литературы“.

³⁾ Тѣ три окремі статьи остають ся доси въ рукописи.

⁴⁾ Jacobi a Voragine Legenda aurea, vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse. Dresdae & Lipsiae. MDCCCLXVI. — Cf. De nativitate domini nostri Jesu Christi secundum carnem, p. 39—47.

⁵⁾ Zabytek dawnej mowy polskiej. W Poznaniu 1857. — Порѣвн. „Legenda aurea“ w literaturze polskiej XV. wieku, napisał W. A. Bruchnalski (Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału filologicznego Akademii Umiejętności. Tom XI. W Krakowie 1886; p. 219—248).

прикметъ мовы живої, изъ-за чого сї казаня могли бути зрозумѣлыми и неграмотному людови, котрый изъ ехольетичныхъ казань Барановича не займавъ нїякого хѣсна. Одтакъ можна припустити, що тї казаня въ ѳдписяхъ переходили зъ рукъ до рукъ, и що ихъ читано не тѣлько въ панскихъ дворахъ, але й въ мужацквихъ хатахъ. Такъ отже литература апокрифична, щѣ своимъ засновкомъ була неначе заграничною ростиною, розрослась буйно на рускѣй землици; бувши попереду духовымъ майномъ самыхъ грамотѣвѣвъ, сталась тая литература вельми популярною мѣжъ людомъ неписьменнымъ, котрый фантастичнї образы оріентальнї змѣшавъ зѣ своимъ поетичнымъ свѣтоглядомъ¹⁾.

Крѣмъ писемъ апокрифичныхъ, выданихъ у Львовѣ, важнї суть ще деякї статѣвѣ, щѣ находятъ ся въ рукописныхъ збѣрникахъ библіотеки Львѣвского Василянського монастыря пѣдъ числомъ IV. и XVIII. Тї й вншї рукописи описавъ вельми бережливо дръ Омелянъ Калужняцкїй, професоръ университета Черновецкого²⁾, и подавъ многоцѣнный загальнїй поглядъ на литературу апокрифичну. Такъ въ збѣрнику пѣдъ числомъ IV. за-

¹⁾ Крѣмъ згаданихъ апокрифичныхъ писемъ есть ще богато иншихъ, котрї въ Галичинѣ воводи зъ закутокѣвъ выдобувають ся на свѣтъ божїй. Такъ п. Иванъ Франко выдавъ въ „Зорѣ“ зъ 1886. року (ч. 9.) кѣлька зразкѣвъ литературы апокрифичної зъ рукописного збѣрника, котрый 1743. р. выготовлено для Дрогобыцкого мѣщанина Петра Черневича. Изъ сего збѣрника лишилось тѣлько 8 цѣлхъ и 3 обшарпанї, збутиѣлї картки. П. Иванъ Франко надрукувавъ а) фрагментъ повѣсти о тѣмъ, якъ царь Давидъ писавъ псалмы; б) частину повѣсти про Самсона; в) частину Листа небесного.

²⁾ „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ библіотекахъ и архивахъ Львовскихъ“. Е. І. Калужняцкаго. Кїевъ 1877.

мѣщено невеличку статью „Слово о сотвореніи неба и земли“, де говорить ся про чотыри углы землѣ, про дванацять ворѣтъ свѣта на заходѣ и веходѣ, про дванацять путій сонця й мѣсяця и т. и. Важнѣйшій суть статья въ збѣрнику зъ 1563. р. пѣдъ числомъ XVIII.¹⁾, де зустрічають ся ѡдповѣди на такіи pytania, якъ: „*чѣсо ради попусти Богъ діаволу боротися съ родомъ челоувѣчьскимъ*“ (стор. 259. и слѣд.), або „*како Предтеча сзродникъ бысть первой жєнь Иосифа обручника*“ и т. и. Мѣжь казками и легендами сего збѣрника вызначае ся оповѣдане про Анфилога, царя сарациньского (стор. 993—998)²⁾, ѡдтакъ „*повѣсть о понагїи*³⁾ святлыя Богородици“, де говорить ся про неприязнь апостолѣвъ Христовыхъ до Ѡомы и про-те, що прєсв. Богородиця подарувала Ѡомѣ свою зѣницю на знакъ, що стрѣтилась зъ нимъ въ небѣ (стор. 998—1000). Слѣдує опбєля видѣне св. Нифонта о смерти, се-бѣ-то о судьбѣ душѣ христіяньской по єи ѡдлученю ѡдъ тѣла (стор. 1000—1003) и наконецъ видѣне того-жъ Нифонта о „*русалияхъ*“. Тутъ говорить ся про народнїи игрища, въ котрыхъ бѣсы ведутъ танецъ. Кто же бувъ тыми бѣсами, можна дѣзнатися изъ сєи замѣтки: „*бѣси иже суть русалиа или скомороси*“ (стор 1005)⁴⁾.

1) Се єсть величннй збѣрникъ поученїй, слѣвъ церковныхъ, житїй Святыхъ (всѣхъ сторѣнїъ єсть 1006).

2) Профєсоръ Калужняцкїй выпечатавъ єю казку про Анфилога въ наведенїи розправѣ „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ...“, (стор 26—28).

3) понагїя — панагїя, грец. *παναγία* = святѣсть, Богородиця.

4) Русалия — игры Русалокъ, игры скоморѣѣвъ. Русалки въ поганьскѣй Руси вважались гарными, блѣдолицыми дѣвчатами, що жили именно въ Дївпрѣ, и ѡдєи розходились по иншихъ рѣкахъ, озерахъ и керницяхъ. Свѣй рѣдъ умножали они утопленными дѣвчатами и дѣтьми, що вмерли безъ хрещєня. Въ день Троицкїй бѣгали Русалки по лѣсахъ и поляхъ до дня Петрового;

II. Литература релігійно-драматична.

1. Генеза рускихъ мистерій¹⁾.

Руска литература релігійно-драматична вытворилась изъ одвѣтной литературы польскои, котра въ засновку своѣмъ не єсть оригинальна, але являє ся неначе переспѣвомъ релігійнои драматургій въ захѣднѣй Европѣ. Тая-жь драматургія, рѣвно якъ стародавна трагедія грецка, основує ся на обрядахъ релігійныхъ, именно першій елементы захѣдно-європейскои драматургій включають ся въ церемоніялѣ богослуженя католицкого. Такі-то сценничій представленя, щѣ вытворились зъ богослуженя и обрядѣвъ церкви римскои, звались „мистеріями“²⁾. Первѣтною мистерією були „пассіѣ“, с. є. сцены, выображающій искупленє свѣта Сыномъ Божимъ. Ті сцены вызначувались навпередъ пантомимами, ѡдтакъ спѣвомъ и рецитативомъ, и ажъ пѣзнѣйше въ релігійнѣй дѣѣ розвивавъ ся діалогъ. А по-за-якъ такі мистеріѣ были вельми поважнѣй, то представляли ихъ священники зъ церковною прислугою въ олтарѣ въ мовѣ латиньскѣй. Зъ годомъ-

свѣй же великденъ святкували они въ Сухій четверъ на Троицкому тыжню. — „Русалією“ въ хрещенѣй Руси звались Зеленій свята. — Скоморохи були неначе душею въ народныхъ забавахъ и въ обрядахъ поганьскои Руси; безъ ихъ проводу не ѡдбулась нѣяка игра, изъ-за чого пѣзнѣйше скоморохомъ звали весельчака.

¹⁾ Важнѣйша литература: „Poezya dramatyczna: dialogi pobożne...“ (Mich. Wiszniewskiego Historia literatury polskiej. Tom VII. W Krakowie 1845., p. 216—346). — „Кіевская искусственная литература XVIII. вѣка, преимущественно драматическая“ („Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Н. Петрова. Кієвъ 1880). — Н. Петровъ, „Старинный южно-русскій театръ и въ частности вертепъ“ („Кіевская Старина“, томъ IV., 1882, стор. 438—480).

²⁾ Грецке слово *μυστήριον* знач. „тайна“.

перегодомъ тї мистеріѣ обняли ще инші подѣѣ зъ жизни Спасителя: особливо-жь популярными були сцены зъ исторіѣ Рѣдѣва Иеуса Христа. Небавомъ опѣсля проявивъ ся въ религійныхъ мистеріяхъ элементъ комичный, щѣ выражавъ ся масками и грубыми шутками. Одакъ уже тогдѣ, коли тї набожнї драмы представлялись въ олтарѣ, выступавъ кунець, щѣ продававъ мѣруносницямъ пахучї зела, або й являвъ ся чортъ, продаючїй Юдѣ Исхариотскому тую верѣвку, на котрѣй сей зрадникъ мавъ повѣситись. А вже-жь зъ явою чорта въ олтарѣ мистеріѣ перестали бути выключно религійными; не дивно про-те, щѣ почавши ѡдъ вѣку XIII. епископы заказували устроювати въ костелахъ такї сценичнї представленья, въ котрыхъ проявлялись грубї маски и шутки. Тогдѣ-то мистеріѣ перейшли зъ костела въ школу або на базаръ, де для ихъ розвою було бѣльше свободы, изъ-за чого мову латиньску скоро замѣнено мовою народною¹⁾. Ѳдъ того часу религійна драматургїя хѣснувалася не тѣлько библійными оповѣданями церковными, але оживлялася такожъ поезїєю простонародною, котра основує ся на свѣтоглядѣ поганьскѣмъ. Такъ отже навкруги библійныхъ характерѣвъ чимъ разъ бѣльше стали появлятись особы, выдуманї фантазїєю: свѣтъ идеальнїй приймавъ прикметы свѣта реального.

Духовнї драмы дѣлено спершу не на акты, але на днї. Такъ найдавнїйшу польську мистерію треба було представляти три днї. Ёѣ написали (1533) Доминиканы въ Краковѣ, зѣображаючи въ 108 сценахъ жизнь Спасителя ѡдъ входу его въ Єрусалимъ ажъ до смерти. Польскї мистеріѣ звано „діялогами набожными“. Коли тї дія-

¹⁾ Тогдѣ въ бѣльшихъ городахъ Европы стали завязуватись товариства, щѣ зъ годѣмъ-перегодѣмъ духовну драму перетворили въ свѣтку.

логи своєю повагою okazались нудними, то мѣжь актами виступавъ весельчакъ, котрый вѣлякими шутками бавивъ гостей. И тѣ-то забавні сцени, якѣ вмѣщувано мѣжь актами, звались *интермедіѣ* або *интерлюдіѣ*¹⁾.

Зъ Польщѣ перейшла въ Русь тая новѣсть літературна именно тогдѣ, коли митрополитъ Петро Могила, засновавши въ Кіевѣ коллегію по взѣрци академіѣ Кракѣвскои, переймивъ зъ Польщѣ весь апаратъ захѣдно-европейскои культуры. Кажуть однакже²⁾, що вже при Кіѣвскѣмъ митрополитѣ Іовѣ Борецкѣмъ (1629) заведено по церквахъ пассіѣ, котрі були подѣбні пассіямъ церкви римскои. Рѣкъ оубѣля (1630) выдано у Львовѣ „*Верше съ трагедіи Христосъ-пасхонъ*“ (зъ трагедіѣ *Χριστός πάσχα*), котру написавъ мабутъ св. Григорій Назіянзенскій. Дѣя въ сѣй мистеріи вельми проста; виступають лишъ сѣ особы: Мати Божя, Марія Магдалина, евангелістъ Іоаннъ, Іосифъ и Никодимъ. Появляє ся такожъ хоръ, щѣ потѣшає Матѣрь Божу въ ѣи горюваню.

2. Розвѣй религійнои драмы на Руси.

По заснованю Кіѣвскои коллегіѣ профессоры поетики стали писати школьнѣ драмы, котрі представляли „спудеѣ“ (студенты) въ часѣ свѣобѣднѣмъ ѣдѣ наукъ. Духовный регламентъ зъ 1720. р. позволявъ „спудеямъ“ двѣчи въ роцѣ „дѣлати комедіѣ“. Такою-жъ школьною драмою єсть мистерія п. з. „*Дрѣйствіє на страсти Христовы списанное*“. Кажуть, що авторомъ ѣи бувъ Лазарь Барановичъ. Сюды належить такожъ религійный діалогъ п. з. „*Мудрость предвѣчная чрезъ благородныхъ Россіи младенцовъ въ училищномъ коллегіумъ Кієво-Могилаанскомъ стихотвор-*

¹⁾ Гляди стор. 258., замѣт.

²⁾ Н. Петровъ, „Старинный южно-русский театр...“, стор. 457.

нымъ сложеніємъ яствовавшаяся¹⁾). Се суть мистеріѣ, щѣ ѳдносились до „пассій“ и зъображали страсти Спасителя свѣта. Хоча же ихъ предметъ бувъ дѣйстно драматичный, то однако рускѣй вдачи подобались далеко бѣльше драматичнѣй сцены зъ исторіѣ Рѣздва Христоваго. Въ загалѣ тѣ середньовѣчнѣй мистеріѣ, щѣ основувались лишъ на библійнѣй исторіѣ та на обрядахъ церковныхъ, имено же мистеріѣ пассійнѣй, не могли на Руси-Украинѣ розвиватись, по-за-якъ въ нихъ не було елементу народнаго. Ажъ мистеріѣ Рѣздвянѣй могли вдоволити Украинцѣвъ, тому-щѣ вже весела подѣя библійна спонукувала автора до заявленя гумору народнаго.

Религійно-драматичнѣй мистеріѣ, списанѣй на Руси, звались „комедіями“, „трагедіями“ або й „трагедо-комедіями“. До найдавнѣйшихъ Рѣздвяныхъ мистерій належить комедія Дмитра Ростовскаго на „Рождество Христова“²⁾. Она уложена въ стилу давнѣйшихъ мистерій; тѣлько сцена мѣжь настухами єсть подекуды шуточна. Въ сѣй комедіѣ перемѣшанѣй символичнѣй персонификаціѣ рѣжныхъ абстрактныхъ понятій зъ дѣями євангельскими. Попереду комедіѣ замѣщено анти-прологъ и прологъ.

Въ анти-прологу *Людская Натура* сумує про свѣѣй упадокъ и про смерть, щѣ єн ожидає. *Надежда* потѣшає єѣ, обѣцюючи поворотъ золотого вѣвку, а зъ *Надеждою* разомъ являють ся *Любовь*, *Кротость*, *Незлобіє*, *Радость*, — але противъ *Надежды* повстає *Разсужденіє* и говорить, щѣ *Людскую Натуру* ожидає не золотый, а зе-

¹⁾ Н. Петровъ, іbid.

²⁾ Своєй религійнѣй комедіѣ писавъ Туптало-Ростовскій ще тогдѣ, коли живъ на Украинѣ. Ихъ представляли студенти коллегіѣй Могилянской. Изъ шести драматичныхъ творѣвъ сєго грамотѣя збереглає досє лишъ сєся одна комедія на „Рождество Христова“.

лвзний ввкъ. Одаткъ разомъ зъ *Разсужденіємъ* заговорили *Брань*, *Ненависть*, *Ярость*, *Злоба* й *Плачь*. *Натура* въ розпуцѣ прикликує *Смерть*. Появляє ся *Смерть* и хоче за сѣсти на тронѣ, та *Жизнь* не допускає єи и обѣцює *Людскоїй Натурѣ* безсмертнѣсть. Опбєля въ короткѣмъ прологу слѣдує розправа про короткій часъ житя людского.

Сама драма починає ся такожь символічнимъ розговоромъ *Земль* зъ *Небомъ*. *Земля* єумує зъ-за свого горя, а *Небо* потѣшає єѣ кажучи: „*Тебе ожидаєть честь больше прежней*“. *Милость Божія* потверджує обѣцянку *Неба*. Ажь ось чутно ангельскій спѣвъ: „*Слава вышнихъ Богу*“, а мѣжь-тымъ зъ пекла виходить *Вражда*, и прикликуючи *Вулкана* и *Циклопѣвъ*, каже до нихъ: „*Куйте копія, стрѣлы, цѣпи! сотворю пролитіє крови...*“

Потѣмъ переходить драма въ свѣтъ дѣйстности. Являють ся три пастырѣ: двоухъ пошло за купномъ прожитку въ гѣродѣ, третій, *Борисъ*, лишивъ ся при ѣвцяхъ и дожидає товаришѣвъ. Они приходять. Одинъ зъ нихъ горбатый, косоокій старецъ, — звали єго *Аврамомъ*; другій молоденькій, *Аѣоня*. *Аврамъ* признає ся, що зайшовъ „на кружало¹⁾, за алтынецъ²⁾ выпити винишка“. *Борисъ* пытає єго: „А менѣ-жь не купивъ?“ *Аврамъ* каже, що купивъ, и ѣдаткъ пастырѣ посѣдали до вечерѣ. Небавомъ сказавъ *Аврамъ*, що треба имъ швидко ѣсти та й ити до стада, щобъ який вовкъ не влѣзъ въ ограду. Саме-тогдѣ учули они хоръ ангелѣвъ. Пастухи зѣ шматкомъ хлѣба въ ротѣ глядять одинъ на другого и не розумѣють, що дѣє ся коло нихъ. Наконецъ *Аѣоня* смотрить на небо й каже, що видить високо птичокъ, але

¹⁾ кружало — шинокъ; ²⁾ алтынъ — російска монета, що обѣмає три копійки.

Аврамъ по́днявши голову горѣ говорить: „*Братъ! ка-
жется робятка¹⁾ стоятъ невелички*“. Та бдказуе Авоныя:
„*Сударя! и хто видалъ робята съ крылами?*
Птици-то залетѣли межси облаками“...

Пастырѣ успокоились, вечерали дальше и збирались
йти до овецъ, ажъ ось появивъ ся имъ ангелъ и звѣ-
стивъ, що близъ Вифлеема въ вертепѣ мѣжь воломъ и
осломъ въ яслахъ лежить новородженный Спаситель люд-
ского роду, презнаменитый царь. Та простодушный Ав-
рамъ каже ангелови, що онъ мабуть заблудивъ, що его
вѣдай послано ко князямъ, „*штобъ они великому царю
поклонъ дали*“, а не ко бѣднымъ пастухамъ. Однакже ан-
гелъ заявивъ имъ, що именно ихъ, убогихъ пастухѣвъ,
завывае до себе царь царѣвъ, пастыръ пастырѣвъ. И
озвавъ ся до ангела Борвсь:

„*О сударь, надобно ли что въ поклонъ понести?*

Штобы не вельлъ, якъ нашъ князь, въ шею вонъ вести“.

И бдповѣвъ ангелъ пастырямъ, що Господь не по-
требуе дарѣвъ, що онъ самъ дае дары; нехай несуть
ему въ даръ чисте сердце. Тогдѣ ангелъ ставъ невиди-
мый, а пастухи берутъ колачѣ и вино, одягають ся
„*въ чулки, лапти новые*“²⁾, и йдутъ до вертепу. Побачивши
новорожденного Спасителя дивують ся они дивомъ вели-
кимъ, що хочъ у него на небѣ палатъ богато, онъ те-
перь тутъ „*въ вертепишку лежить убого, въ яслѣхъ, на
остромъ спль, между буи скоты*“.

За поклономъ пастухѣвъ слѣдуе исторія поклону
„волхвѣвъ“. Навпередъ являе ся *Любопытство звѣздочет-
ское*. Оно видитъ на небѣ звѣзду нову и не може второ-
пати, що се за звѣзда? Перечисляе бдтакъ все звѣстнѣй
собѣ звѣзды и громады звѣздъ, але нова звѣзда на нѣяку

¹⁾ робятка — дѣти; ²⁾ чулокъ — панчоха; лапоть, хо-
дакъ, постолы.

не похожа. *Любопытство* выкликуе зъ гроба мудрого Валаама. Сей звѣщае, що се та-сама звѣзда, про котру ѓнъ колись пророкувавъ. *Любопытство* говорить, що хоче впевнити ся про правду его слѣвъ и що пѣшле за тою звѣздою „волхвѣвъ“. Опѣсля закрывае оно грѣбъ Валаама кажучи: „Почивай съ миромъ!“

Сцена змѣняе ся. Иродъ на тронѣ, окруженный вельможами, выхвалюе ихъ вѣрну службу, а они прославляютъ его величь. Спѣваки спѣвають ему про Аполлона и про музы. Саме-тогдѣ приходитъ посланецъ ѓдъ троухъ „волхвѣвъ“, названыхъ трома царями, и ломанымъ языкомъ просить¹⁾, щобъ пустили ихъ поклонити ся цареви юдейскому. Три „волхвы“ являютъ ся передъ Иродомъ, а потѣмъ ѓдходятъ, ѓддати поклѣнѣ новородженому цареви. Иродъ не дѣждавшись повороту „волхвѣвъ“, розсердивъ ся вельми и за порадою одного зъ сенаторѣвъ велѣвъ повбивати въ земли Вифлеемскѣй всѣ дѣти до двоухъ лѣтъ вѣку. Сцена 9. 10. и 11. представляе рѣзную дѣтѣй и „длинный плачь и рыданіе подобіемъ плачевной *Рахили*“. Въ 12. сценѣ Иродови приносять головы вбитыхъ дѣтѣй: Иродъ зъ утѣхи каже спѣвакамъ спѣвати пѣснѣ, плескати въ долонѣ, а самъ въ похмѣлю засыплетъ на тронѣ. Мѣжь-тымъ чути голосъ *Несвинности*; се голосъ крови дѣтячѣй кличе до Бога о пѣмсту, проклинаячи кровопійцю. На голосъ *Несвинности Истина* выдае грѣбный засудъ вѣчнои муки тиранови.

Иродъ будить ся зъ просоня и чуетъ страшный бѣль въ тѣлѣ. Прикликують лѣкаря, котрый таке говорить: „Готовѣть ему гробову постѣль, а самѣ втѣкайте! смрѣдъ ѓдъ него выходитъ смертельный“. Всѣ покидають Иро-

¹⁾ „Твою землю Вифлеемъ пошеть, поклонился

Нову царю іудейску, да домъ воротился...“ (Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ...“ Томъ II, стор. 534).

да, — тиранъ умирає въ мукахъ страшныхъ. Сцена 16.: Иродъ въ пеклѣ. Въ сценѣ 17. *Смерть* чванить ся своею побѣдою; она напоила кровю землю Вифлеемску, покосила, якъ траву пбдъ росою, 14.000 дѣтій, и наконецъ „повергла царя Ирода въ гортань Цербера“. „Я паную надъ чоловѣкомъ!“ каже *Смерть*, „я сильна, и буду володѣти нимъ по веѣ вѣки. Сяду на престолѣ; положу вѣнецъ на голову мою!“ — „*Не торжествуй!*“ бдказує *Жизнь*, — „я сяду на престолѣ на вѣки и возведу съ собою челоуѣческое *Бстество*. Славою и честію его увѣчаю“. *Челоуѣческое Бстество* кланяє ся передъ *Жизнію*, а *Жизнь* вкладає на него вѣнецъ. Въ послѣдній (18.) сценѣ *Кръвность Божія* говорить про кары грѣшникбвъ и про нагороды за жизнь праведну. — Оубѣля въ епилогу звертає ся просьба до веѣхъ слухачѣвъ, щобы простили „согрѣшившихъ въ дѣйствѣ“, се-бъ-то, щобъ извинили тыхъ актбрбвъ, щб въ представленію дѣѣ може не вдоволили слухачѣвъ.

Изъ огляду сеи комедіѣ Рбздвяной можна дбзнатись, що у Дмитра Ростовского бувъ справдѣ талантъ до драматургіѣ, та що тблько правила схолястичной поэтики приневолити єго придержуватись середньовѣчной манієры въ творенію мистерій. А вже-жъ и тутъ въ сценѣ пастухбвъ проявляє ся вдача украиньска, щб гуморомъ своимъ оживляє и схолястичну мертвоту.

Крбмъ мистерій пасхальныхъ и рбздвяныхъ були на Руси ще мистеріѣ чудесъ, або „мираклѣ“, въ котрыхъ представлялись житє, дѣла й чуда Святыхъ, популярныхъ въ народѣ. Сюды належить именно діалогъ п. з. „*Алексій, челоуѣкъ Божій, на честь царю Алексію Михайловичу чрезъ шляхетну молодь на публичномъ діалогу явленній*“. (Печатано въ Кіѣвскбй Лаврѣ 1674. р.)¹⁾.

¹⁾ Важна єсть трагедія Симеона Полоцкого „о Наву-

Одъ мистерій ѳддаляють ся такожъ такі творы, що вважають ся неначе драматизованими біблійно-историчними хроніками, н. пр. комедія Симеона Полоцкого „о блудномъ сынѣ“¹⁾, и трагедо-комедія Лаврентія Горки п. з. „*Patriarch Joseph*“, написана 1708. р. Вирочѣмъ во вѣсѣхъ мистеріяхъ рускихъ велику часть представлєня займали морали (*moralité*), въ котрыхъ пѳдъ аллегоричными именами зъображались абстрактнѣя понятя, н. пр. Надѣя, Любовь, Ненависть, Плачь и т. и. — Опѣсля найшлись такі грамотѣѣ, що намагались писати драмы историчнѣя. Сюды ѳдносять ся два творы драматичнѣя, котрѣ приписують ся Теофанови Прокоповичу, яко авторови²⁾, а то: а) трагедо-

ходоносорѣ, о тельцѣ златомъ и трехъ отрокахъ въ печи“; але-жь она була звѣстна именно въ Московщинѣ, де любувались спектакльомъ, якъ трохъ „отрокѳвъ“ вкинено въ печь огненну.

1) Моральна наука въ сѣй комедіи высказує ся послѣднимъ монологомъ „блудного сына“. Пѳзнавши свои грѣхи ѳбщѣе ѳнъ слухати отця кажучи:

...„Отсеелъ хочу пребывати
Въ послушаніи, себе подчиняти,
Познахъ бо нынѣ юность дурность быти,
Аще кто хочетъ безъ науки жити“.

2) Теофанъ Прокоповичъ родивъ ся въ Кієвѣ 7. червня 1681. року. До 18. року житя вчивъ ся въ школахъ Кієвскихъ, именно въ коллегіи Могиляньскѳй, опѣсля поѣхавъ за границу и напередѣ учивъ ся въ школахъ польскихъ. Тому же, що до тыхъ шкѳлъ православный не мавъ приступу, принявъ Прокоповичъ унию, и ѳдтакъ зайшовъ ажъ въ Римъ, де вступивъ въ коллегію св. Атанасія. Въ столиці свѣта езуиты полюбили талантливого Украинця, котрый швидко познакомивъ ся не тѳлько зъ литературою класичною, але й зъ цѣлымъ апаратомъ тогочасной науки богословской. Въ 1702. роцѣ вернувъ ся ѳнъ на Украину и принявши опять вѣру православному постригъ ся въ черцѣ и ставъ учителемъ въ Кієвскѳй коллегіи, котру Петро В. (1707) перетворивъ въ академію. Тогдѣ-то уложивъ Теофанъ поетику и наци-

комедія въ 5 дѣяхъ п. з. „Влади мѣръ, вельжъ славенороссійскихъ странъ князь и повелитель... въ православной академіи Могилянскоѣ Кіевскоѣ на позоръ россійскому роду отъ благородныхъ россійскихъ сыновъ добръ zde воспитуемыхъ... лѣта Господня 1705., іюля 3. дня показанный“; — б) драма въ 5 дѣяхъ п. з. „Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ людскихъ чрезъ Богдана Зыновія Хмелицкаго, преславнаго войскъ запорожскихъ гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толкихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Кіевскихъ, 1728. лѣта“¹⁾).

Въ трагедо-комедіи „Владиміръ“ выступаютъ на сцену отъ-сѣ особы: Володимиръ, великій князь Кіевскій, философъ грецкій, котрый склонюе его до вѣры христіаньскои, три поганьскіи жрець²⁾: Жериволь, Куроядъ и Піаръ, та й два полководцѣ, Метиславъ и Храбрый. Крѣмъ сихъ особъ являє ся ще духъ Ярополка, щѣ выринувъ изъ „ада“, якъ тѣлько дѣзнавъ ся, що братъ его Володимиръ хоче принять вѣру христіаньску. Въ пер-

савъ трагедо-комедію „Владиміръ“, котру студенты представили на школьній сценѣ въ липню 1705. р. Мабуть написавъ ѓнъ такожъ драму п. з. „Милость Божія“. — Петро В. полюбивъ Прокоповича и велѣвъ ему (1716) переселитись въ Петербургъ. Тутъ бувъ ѓнъ головнымъ речникомъ реформъ сего царя и помагавъ ему осущити великій его пляны въ политичѣ державній. Коли Петро В. хотѣвъ завести св. Синодъ, то Прокоповичъ написавъ (1720) „Духовный регламентъ“ и ѓдъ тогдѣ бувъ душею новои тои институціи духовнои. Царица Катерина I. именовала его (1725) архієпископомъ Новгородскимъ. Прокоповичъ написавъ багато творбъ богословскихъ, политичныхъ и историчныхъ. Умеръ 8. вересня 1736. р.

¹⁾ „Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова“. Томъ II. Выпускъ 1. Кіевъ 1875; стор. 141—164.

²⁾ жрець — священникъ поганьскій.

шбмъ актѣ духъ Ярополка звѣщае Жериволу будущу недолю, и про-те сей жрецъ готовить ся вступити въ боротьбу зъ Володимиромъ. Въ слѣдующихъ трехъ актахъ дѣя розвивае ся, а въ пятбмъ актѣ проявляе ся катастрофа: руина болванбвъ и принятѣ христїянства. Трагедо-комедїя Прокоповича кбнчить ся хоромъ апостола Андрѣя й ангелбвъ. Въ сѣмъ творѣ драматичнбмъ находят ся подекуды такї живї, комичнї сцены, котрї скорше могут належати до якои интерлюдїѣ, нѣжь до поважной драмы. До такихъ шутливыхъ мѣсть належитъ характеристика поганьскаго жреца Жеривола, про которога другїй жрецъ Піаръ розказуе отъ-се своему товаришеви Курояду :

*„Видѣхъ, когда напѣтанный
 Многими онъ жертвами лежаше во гладь,
 А чрево его блше превеликой кладь
 Подобное. Обаче въ сытости толикой
 Знаменїе бысть глада и алчбы великой.
 Скрежеташе зубами на-мнозь безъ мьры,
 Движа уста и гортать, и достойно въры
 Слово твое, Піаре! время не имѣтъ,
 И во снѣ жретъ Жериволъ“.*

Богатырь трагедо-комедїѣ, Володимиръ, являе ся реформаторомъ Руси, щб бажае еѣ просвѣтити наукою, видячи, щб пбтъма духова естъ причиною всякой недолѣ. Про-те Прокоповичъ вкладае ему въ уста ось-такї просвѣтнї слова :

*„Родъ нашъ жестокъ и безсловнїй,
 И письменъ ненавидяї естъ сему виновнїй“¹⁾.*

Выше бдъ трагедо-комедїѣ „Владимїръ“ стоить дра-

¹⁾ Н. Тихонравовъ, Трагедокомедїя Теофана Прокоповича „Владимїръ“. (Журн. минист. народн. проев. 1879, май).

ма „Милость Божія...“ Петровъ замѣчає¹⁾, що є̄ написавъ Теофанъ Трофимовичъ, котрый въ 1728. р. бувъ учителемъ поетики въ академіи Кі́вскѣй. Драма сеє̄ була написана саме-тогдѣ, коли Украинцѣ сподѣвались, що Петро II. поверне назадъ колишню ихъ автономію. Той бо царь вступивши на тронъ, скасувавъ (1728) малоросійську коллегію, заведену Петромъ Великимъ, позволивъ опять выбирати гетьманѣвъ вольными голосами и звелѣвъ уложити збѣрникъ права Магдебургскаго та Статута Литовскаго. Въ тѣмъ часѣ (1720) Самѣйло Величко написавъ свою лѣтопись про Богдана Хмельницького, изъ-за чого грамотѣ̄ могли справдѣ корытуватися богатимъ матеріяломъ лѣтописенимъ и звелічити „второго Мойсея“ въ творѣ драматичнѣмъ. Однакже авторъ драмы, великій прихильникъ реформъ Петра В., забувъ про свою Украину, щѣ побивалась лихолѣтемъ, и хотѣвъ погодити патріотизмъ українскій зъ симпатіями для порядкѣвъ російскихъ, изъ-за чого *Смотряніе до Украины ось-такъ* ѡдзываетъ ся:

*„Непобѣдимій на земли и на морь
Монархи російскіи, поборники суше
Иже благочестія, зловѣрныхъ бодуще,
Тебѣ въ твоей потщатся пособляти нуждѣ.
Не лишатъ тѣ помощи своей, аки чужды.
Подъ тымъ непроломимымъ щитомъ пребывалъ,
Аки на твердой скаль себе утверждалъ,
Посмѣешься всѣмъ вѣтромъ...“²⁾*

„Дѣйствія“ драмы суть вельми короткі, по-за-якѣ̄ выповнюють ся однимъ або двома „явленіями“ (сценами). Въ дѣѣ першѣй, третѣй и пятѣй выступає „хоръ“, щѣ

¹⁾ „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кієвъ 1880; стор. 51.

²⁾ „Историч. пѣсни малорусс. народа“, томъ II., стор. 161.

въ акція бере живу участь. Именно першій хоръ, въ котрѣмъ „муза и Аполло грядущую Ляхомъ погибель предвозвѣщаютъ“, вызначуе ся справдѣ окрасою поетичною. Коли ѡдтакъ Хмельницкій поборовъ „Ляхѡвъ“ на Жовтыхъ Водахъ (5. мая 1648), то третій хоръ мѡгъ сему побѣдникови заспѣвати ось-таку похвальну пѣсню:

*Въчной похвалы отъ насъ есть достоинъ,
Храбрый на земли и на моръ воинъ,
Войскъ запорожскихъ Хмельницкій старшій,
Вождь изрядншій.*

*Отечество надъ вся паче возлюбивый,
И его ради ни-во-что смънливый
Роскоши, покой, користи, интраты,
И есь приваты...¹⁾*

Мѣжь-тымъ, коли ученій грамотѣ по правиламъ поетики списували мистеріѣ та ншій школьні драмы въ мовѣ книжнѡй, найшовъ ся якійсь тямущій самоукъ, котрый вѣдай не знаючи схолястичныхъ выкрутасѡвъ, на основѣ практичної дѣйстности представивъ правду суспѡбно-моральну въ мовѣ зрозумѣлѡй. Се бо незвѣстный намъ авторъ въ кѡнци XVII. вѣку, або въ першихъ рокахъ XVIII. в. написавъ драму пѡдъ заголовкомъ „Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшнѡй, судѣ прилявшѡй отъ судии справедливаго Христа Спасителя“. Авторъ хотѣвъ показати идеаль справедливого суду людского, проте въ одноактовѡй драмѣ зѡобразивъ ѡнъ судъ Божій надъ душею грѣшника. Навпередъ въ коротенькѡмъ прологу высказуе ся, що „не такъ судѣ той якъ звикли описовати люде, въ остатний день предѣ Сьжомъ Бога Отца буде“. Въ першѡмъ „видоку“²⁾ архангелъ Михайлъ выкликуе мерцѣвъ зъ грѡбѡвъ, щобы встали й були свѣдками справедливого суду

¹⁾ *ibid.*, стор. 163.

²⁾ видокъ — сцена.

Божого. Въ другомъ „видоку“ Судія приказує архангелу Михаилу ввести виновату душу, котра видячи, що не зможе боронитись, готова безъ суду пойти до пекла; ѳдтакъ кидає ся на неѳ дїяволь, але ангель „охранитель“ домагає ся, щоби судъ ѳдбувъ ся свѳбѳдно. Судія звѳщає, що душа дѳйстно провинила и велить подати книги, де вписано єи дѳла. Дїяволь показує „списку“, щѳ въ нѳй ѳнѳ списавъ поганї дѳла грѳшнои душѳ. Душа старає ся оправдати свои проступки и просить Судїѳ, щѳбѳ єѳ помилувавъ. Тогдѳ ангель „охранитель“ звѳщає, що має въ себе списанї и добрї дѳла тои душѳ, изъ-за-чѳго Судія приказує зважити добрї и злї дѳла „на шалѳ“, почѳмъ покаже ся, чи тая душа буде карана, чи буде свѳбѳдна. Въ „видоку“ третѳмъ ангель „охранитель“ присмотрює ся вазѳ, але *„злїє дѳла добрихъ переважають“*, про-те ѳдступає ѳнѳ ѳдѳ душѳ. Въ „видоку“ четвѳртѳмъ душа хоче оправдатись въ послѳднѳмъ словѳ, *„але сумленя и дїяволь оную звитяжають“*. Такъ скѳнчено слѳдство и доходженє карне, и ѳдтакъ въ „видоку“ пятѳмъ Судія пытає апостолѳвъ „о сентенцію“. Одинацять апостолѳвъ кажуть, що душа єсть виновата, одинѳ тѳлько Іоаннѳ просить Судїѳ, щѳбы помилувавъ душу грѳшну. Въ „видоку“ шестѳмъ и остатнѳмъ Судія выдає на грѳшну душу „декретъ“, *„аби по дѳломъ отнесла за-плату“*¹⁾.

Въ сѳмъ суспѳбно-моральнѳмъ творѳ драматичнѳмъ визначують ся самї людянї прикметы суду, а то процесъ карный, оборона, оцѳненє доказѳвъ и заявленє мнѳня дванацяти судїѳ.

¹⁾ „Судъ Божїй надѳ душой грѳшника“. Южно-русекая релїгїозная драма конца XVII. ст. („Кїевекая Старина“. Томъ IX., стор. 289—305).

3. Интермедіѣ або интерлюдіѣ.

Хоча грамотѣѣ рускїѣ намагались подекуды въ релігійныхъ творахъ драматичныхъ оживити неподвижну повагу мистерій своимъ питомымъ, народнымъ свѣтоглядомъ, то все-таки тї писаня оставались школьными драмами, котрыми звеселялись именно студенты коллегіѣ въ часѣ свободнѣмъ бѣ наукъ. Люде неписьменнї не могли любитись тыми комедіями, трагедіями и трагедо-комедіями, котрї списувано пѣсля правилъ середньовѣчнои, сухой теоріѣ драматичнои. Змѣркували скоро письменники, що для тыхъ незрячихъ людей годить ся лекша пожива духова, що имъ можуть подобатись лишъ короткїѣ сцены, взятї зъ житя щоденного. Про-те межї актами мистерій представлялись вже въ XVII. вѣцѣ сцены шутливї, щѣ въ мовѣ книжникѣвъ звались „интермедіями“ и „интерлюдіями“, або „*междуброшеними забавными игралищами*“. Тї интермедіѣ не звязувано органично зъ поважными школьными драмами, и зъ-за того могли они розвинутись въ комедіѣ народнї.

Митрофанъ Довгалевскїѣ, професоръ поетики въ академіи Кїѣвскѣѣ, въ своѣмъ учебнику „Садъ шїтйческїѣ“ (1736—1737) пише про комедію отъ-се: „*Въ комедїи выводятся лица легкія, какъ-то: господарь, Литвинъ, цыганъ, Козакъ, еврей, Полякъ, Татаринъ, Турокъ, Грекъ, Италїанецъ*“¹⁾. По правиламъ же „шїтйки“ (поетики) Георгїя Кониского²⁾ (1746—1747) „*комедїя пишется словами шу-*

¹⁾ Н. Петровъ, „Старинный южно-русский театр и въ частности вертепъ“. („Кїев. Старина“, т. IV., 1882; стор. 461).

²⁾ Георгїѣ Конискїѣ родивъ ся въ Нѣжинѣ 1717. р. и вчивъ ся въ академіи Кїѣвскѣѣ. Опѣсля бувъ еи учителемъ, префектомъ и ректоромъ, а въ 1752. р. поставлено его архимандритомъ Кїѣвского брацкого монастыря. Въ 1755. р. посвящено его въ епископа Могилевского, а въ 1783. р. одержавъ бѣ титуть архїепископа (бѣлоруского). Умеръ 13. лютого, 1795. року.

точными, низкими, обыденными, — слогомъ простымъ, деревенскимъ, музыкальнымъ“. Сїя правила о комедіи ѳдносились именно до писаня „интермедій“.

Зь-помѣжь „интермедій“, доси звѣстныхъ, суть безперечно найдавніѣйшими ти два забавні творы руско-украиньскій, якій найдено въ давній польскѳй мистеріи п. з. „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeświętego Chrzciciela, przesłańca Bożego, na pięć aktów rozdzielony. Przydane są i intermedia dwoje, napisany przez Jacoba Gawattowicza, Leopolię, nauk wyzwolonych i philozophiej bakalarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark, przypadający na dzień tegosz Jana świętego Chrzciciela. Roku pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“ (4°)¹). — Рукопись сихъ двохъ интермедій въ польскѳмъ переписаню збереглась польскимъ писателемъ Осипомъ Игнатомъ Крашевскимъ.

Въ першѳй интермедіи выступають на сцену два мужики: Стецько и Клишко. Стецько, господарь сѣльскій, грошовитый але придурковатый, вертає зъ ярмарку домѳвъ, накупивши собѳ горшкѳвъ. До него пѳдходить хитрый Клишко. Звѣдавшись про велике майно Стецька, Клишко оказує охоту пѳйти до него на службу. Той обѳщює, добре єго кормити, и ѳдтакъ Клишко звѣщає, що вмѣ звѣрей ловити. И ось показує Стецькови мѣшокъ зъ лисицею, що єѳ нѣбы-то въ лѣсѣ вловивъ и каже своему будущому господарю, щобъ купивъ собѳ лисицю. Стецько радъ бы „звѣрка“ оглянути, але Клишко каже:

Цѣле свое жите боровъ ся Конискій зъ противниками Руси „за права и вольности“ своего народу. Кажуть, що биъ бувъ авторомъ „Исторіи Русовъ или Малой Россіи“, котру выдано въ Москвѣ 1846. р. (Порѳви. стор. 256. замѣт. 1.)

¹) „Двѣ южно-русскія интермедіи начала XVII. в.“ („Кієв. Старина“, т. VII, 1883; стор. 652—664).

„Ище быстрый, теперъ зъ лѣса, утюкъ-бы менъ до бѣса. Дома його оглядашиъ, гей-же хорощій — признаеши“.

Та отъ, въ мѣшку бувъ кѣтъ, а простодушный Стецько не бачивши лисицѣ, торгуе еѣ за чотыри „осмаки“. Господарь бере ся розвязувати мѣшокъ, мѣжь-тымъ Клишко ѣдходить незамѣтно, захопивши Стецьковѣ горшки та сукману. Наконецъ Стецько ѣдкрывае мѣшокъ, ажъ ось выскакуе кѣтъ и втѣкае въ поле. Зажуренный Стецько падькае-горюе изъ-за того, що кота въ мѣху купивъ, та отъ небавомъ бачить, що „бѣсъ“ забравъ ему горшки и сукману. И пѣдходить до него опять Клишко, перебранный въ иншу одежу, кладе горшки Стецьковѣ по-сторонѣ, прикрывае ихъ сукманою та присыпуе травою. Ѡдтакъ рознытуе Стецька про его бѣду и заявляе готовѣсть ѣдшукати пакостника, кажучи, що сей скривъ ся десь тутка въ травѣ. Опѣсля оба глядають того злодѣя. Клишко показуе на сукману и впевняе Стецька, що се лежить той, що забравъ горшки и сукману; и ѣдтакъ каже: *„Ну-жъ, тою палицю гараздъ його по хребтѣ, же змажетъ травцю пасокою!“* Стецько мотлошить палицею свои горшки, думаячи, що побивае злодѣя. Почувши-жъ трескѣтъ горшкѣвъ и дѣзнавшисъ про новый обманъ Клишка, Стецько плаче та йде жалуватисъ панови. А Клишко чванить ся, що ему повелось двѣчи обманути одного чоловѣка, та и каже: *„пойду ище та знайду, кого ошукати“.*

Друга интермедія Гаваттовича має ще бѣльше прикметъ творчої фантазії народной. Ось и змѣсть еи: Два мужики зъ Городка, Максимъ и Грицько продали на ярмарцѣ въ Камѣнцѣ¹⁾ свои волы и вертали домѣвъ. До нихъ приставъ Денисъ зъ Каменця подѣльскаго. Въ до-

¹⁾ Камѣнка — вѣдай Камѣнка струмилова, гѣродъ повѣтовый въ Галичинѣ.

розѣ всѣ три зголоднѣли, а хлѣба нѣ у кого анѣ шматка. Ажъ ось зачули они запахъ пирога, стали шукати и нашли въ травѣ одинъ-однѣсѣнній пирѣгъ. Якъ же тутъ тромъ подѣлитись пирогомъ однимъ? Хитрый Денисъ порадивъ товаришамъ лячи спати, и кому приснитъ ся найкрасшій сонъ, тому й дѣстане ся пирѣгъ. Така рада подобалась Максимови й Грицькови; они кладуть ся спати, а коли оба заснули, Денисъ крадькома ѣсть пирѣгъ и сейчасъ будить товаришѣвъ та каже имъ оповѣдати, щѣ кому снилось. Максимъ розказує, щѣ снилось ему, мабуть-то бувъ въ небѣ, видѣвъ тамъ Святыхъ и самого Бога, щѣ сидѣвъ тамъ за столомъ, на котрѣмъ було мясо, поросята, печені курята та иншій ласощѣ. Грицько-жь оповѣдає, щѣ снилось ему пекло зъ муками, котрї и ѣнъ терпѣвъ. Тогдѣ хитрый Денисъ сказавъ обомъ ось таке: Коли я собѣ лежавъ, ангелъ пѣрвавъ мене за волося та посадивъ на небѣ. Тамъ видѣвъ я, якъ ты, Максиме, ѣвъ до-нехочу, и я просивъ тебе, щѣбъ ты менѣ давъ хочъ дрѣбку чого, а ты сказавъ: „та-жь тамъ пирѣгъ!“ — та й ангелъ озвавъ ся: „вже ты не треба тутъ!“ Бачивъ я й тебе Грицьку въ пеклѣ, и ты кричавъ: „Не увидишь мене бѣльше; возьми пирѣгъ, щѣ тамъ маєшь, та зѣѣжь, бо на вѣчнї вѣки тутъ буду терпѣти муки!“ И той ангелъ зновъ мене тутъ поставивъ, та й я зѣѣвъ пирѣгъ. — Обманенї Максимъ и Грицько сердять ся на Дениса, а ѣнъ удає, мовь-то не може второпати, чого они такї лихї на него та й каже: „*Ось бѣда! зѣйти пирога казали, та ся розгнѣвали*“. Обомъ мужикамъ не стає терпцю и гонять збыточника до бѣса. Денисъ же ѣдходячи каже: „*Коли-мъ пирога зѣль, не дбаю... та южъ ся зѣ вами жегнаю*“.

Про обѣ сї интермедїї написавъ П. Кузьмичевскїй наукову розвѣдку въ Кїївскѣй Старинѣ¹⁾. Ѣнъ добачає

¹⁾ „Старѣйшїя русскїя драматическїя сцены“. („Кїев. Старина“, томъ XIII, 1885; стор. 371—407).

жерело першої інтермедії в німецьких анекдотах, прицеплених до особи дотепного весельчака Till-a Ulen-spiegel-a. Іменно зам'чає Кузьмичевській, що ті анекдоти з початком XVI. в'їку (1519) зібрав і видав Тома Мурнерь. По думц'ї того вченого мужа мус'їли появи-тись з кінцем XVI. в'їку вже й польскій переклади й переробки тих опов'дань, ѓдки (а може й прямо з Н'меччини) Гаватович взяв основу до своєї інтермедії. Що-до другої інтермедії, то варіант мотиву єи жєє казкою в устах українського народу¹⁾. А вже-ж жерело як інтермедії, так і устного народного опов'даня Кузьмичевській добачає в далекій давнині и виводить єго аж з Індії через Перзію, Арабію и старо-жидѓвську літературу, ѓдки тєє опов'данє перейшло до Європи и попало в старий зб'їрник історій и анекто-тѓв, зв'їстний пѓд іменем „Gesta Romanorum“, що єго часто перекладано на рѓжні європейскій язики, в тѓм числ'ї мабуть також на мову польську и руску (б'їлоруску). И. Франко опов'щаючи єю розв'їдку Кузьмичев-ського, зам'чає, що „своим досл'їдом старав єя ав-торь розкрити одинь из впливѓв захѓдно-європейського ѓдродженя на нашу Русь, котре началѓв було в XVI. в'їц'ї пѓсля довгого и тяжкого упадку XIII—XV. в'їку“²⁾.

Були ще инші інтермедії в релігійних руских драмах, прим'їром в драм'ї рѓздвянѓй и пасхальнѓй Митрофана Довгалевського. Драма рѓздвяна зовє єя „Комическимъ дѓйствіємъ“ (1736). В н'їй єсть пять сценъ и пять інтермедій, по-м'їж котрими визначує єя

¹⁾ Тає українська казка находить єя в зб'їрнику Аєана-сьєва п. з. „Народнѓя русскія сказки“. 1873. кн. III., стор. 480—482. — Порѓвн. „Стар'їшія русскія драматическія сцени“. — П. Кузьмичевського, стор. 384. 385.

²⁾ „Зоря“, 1886; ч. 4., стор. 65.

именно интермедія третя, де козакъ въ патріотичнѣмъ монологу отъ-се говорить:

„...Буду Турковъ воєвати, мечемъ слави добувати,
Буду воєвати. (2)

Кармазини з луданамъ, шати драти зъ султанамъ,
Совсьмъ буду брати, з очей не спускати.

Есей, колибъ влять якъ була козацкая слава,

Щобъ роспустилась всюди якъ перами пава,

І щобъ зацѣпла знову якъ рожа у льть,

Якъ Богъ позволитъ побратъ турецкіи дѣти,

Або Дяховъ на той часъ трапится поймаи,

І смъ кіемъ козацкимъ по ребресахъ дати“¹⁾.

Драма пасхальна Довгалевского, написана п. з. „Властотворный образъ челоуколюбія Божія“ (1737), має такожъ пять интермедій. Ихъ списавъ авторъ зъ поглядомъ на головну дѣю въ драмѣ, и про-те мѣжь интермедіями а самымъ творомъ драматичнымъ добачаемо тутъ якусь звязъ и паралелю въ змѣстѣ. Такъ въ сѣмъ творѣ видимо аналогію мѣжь деякими сценами самой драмы а одвѣтними частинами интермедіѣ. Въ першій сценѣ драмы *Совѣтъ Божій и Правосудіе Господне* спорять мѣжь собою про сотворенє чолоука, — ихъ примиряє *Милость Божія*. Одтакъ и въ першій интермедіи виходять два мужики-рыбалки, що сперечають ся мѣжь собою про мѣсце, де бы поставити сѣти; ихъ примиряє третій мужикъ. Въ другій сценѣ „Властотворного образа“ *Милость Божія* вводить чолоука въ рай и заказує ему ѣсти зъ дерева жизни, грозячи за нарушенє тои заповѣди всякою бѣдою. Чолоукъ обѣцює сповнити заповѣдь, але *Прелесть* склонює его зѣсти одъ заказаного овоча.

¹⁾ Н. Петровъ, „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кієвъ 1880; стор. 70. 71.

Въ паралельно́мъ мѣсци интерлюдіѣ другої видимо, якъ чортъ несе жида и заказує ему їсти хлѣба. Жидъ каже, що вволить волю чорта, та отъ, ледво чортъ одойшовъ, скортѣло жида попоѣсти хлѣба; за те обѣцявъ вздержатись одъ їды свинини. Але-жь на саму згадку про свинину тече ему слинка зъ рота, а тутъ являє ся цыганъ, и ще бѣльше дразнить жида свининою. Въ третій сценѣ драмы чоловікъ сумув-горює зъ-за того, що не зберѣгъ ся одъ спокуси и що переступивъ заповѣдь Божу, а *Правосудіє Господнє* за порушенє заповѣди одбирає чоловікови дорогу одєжу и всяку окрасу. Въ третій же интермедіѣ мужикъ сварить на сына за те, що бнѣ не допилювавъ на возѣ пирогѣвъ и про-те не купує сынови обѣцянои шапки. — Въ пятій сценѣ драмы *Милость Божія* освободжує „*стєплицихъ и вопіющихъ праведныхъ во адѣ*“, приказавши діяволу и смерти вывести ихъ зъ пѣтьми „адскои“, а въ пятій интерлюдіи козакъ освободжує зъ неволѣ закованыхъ мужикѣвъ, запроданныхъ Ляхомъ жидови¹⁾. — Интерлюдіѣ Георгія Кониского въ єго трагедо-комедіи „*о воскресєніи мертвыхъ*“ (1747) не мають тон стѣйности литературнои, якою визначають ся интермедіѣ Довгалєвского, але й они суть вѣрнымъ образомъ єуспѣльного побуту украиньского, поза-якъ згадують про деякі обычаѣ и забобони хлѣборобѣвъ. Конискій виводить на сцену жидѣвъ, Ляхѣвъ, Москалѣвъ, цыганѣвъ, Литвинѣвъ и и., представляючи ихъ зъ такими характерами, зъ якими они малюють ся въ украиньскихъ сатиричныхъ казкахъ.

4. Драмы вертепнѣ.

Коли мистеріѣ и прочіѣ религійнѣ драмы зъ интермедіями неграмотному людови мало були звѣстнѣ, по-

¹⁾ „Кієв. Старина“, т. IV., 1882; стор. 463. 464.

за-якъ були продуктомъ школы, то драмы вертепнїи стались на Руси вельми популярными, томѹ-що они основувались не тѣлько на библійномъ оповѣданю про Рождество Исуса Христа, але й на народныхъ обрядахъ, щѣ зачаткомъ своимъ були подекуды поганьскими. Веѣ важнѣйшїи забавы и обрядовїи церемонїи въ давнѣй Руси бѣдбувались пѣдъ доглядомъ скоморохѣвъ, щѣ устроювали народнїи игры въ праздникъ рождества и воскресеня бога-сонця. По причинѣ же, щѣ тїи народнїи свята поганьскїи святковано въ тѣмъ часѣ, коли Христїяне веселились праздниками Рождества и Воскресеня Христоваго, то пѣсля принятя правдивои вѣры на Руси деякїи поганьскїи звичаї увѣйшли мѣжь тїи народнїи обряды, щѣ вязались зъ обрядами церковными. Тогдѣ скоморохи тратили щоразъ бѣльше свое значене въ справахъ обрядовыхъ и зъ годомъ-перегодомъ ставались весельчаками въ народныхъ забавахъ. На Бѣлоруси прозвались они *волочевниками*, щѣ й доси въ свята рѣздвянїи ходять на селѣ по хатахъ и розвеселяють господарѣвъ всякими шутками; на Руси-Украинѣ же ролю давныхъ скоморохѣвъ обняли колядники, щѣ теперъ побѣчь колядъ церковныхъ спѣвають стародавнїи колядки поганьскїи, въ котрыхъ славлять именно бога-сонце. Одаткъ волочевники й колядники подавали богатый матерїялъ для тыхъ вертепныхъ драмъ, щѣ бѣднослись до святъ рѣздвяныхъ. Впрочѣмъ мѣжь иншими обрядами поганьскими задержано на Руси доси обычай, ходити на „родины“ до Богородицѣ на другїи день Рѣздва Христоваго, причѣмъ жѣнки несуть въ церковь хлѣбы, пироги и т. и. Про сей обычай згадуе одинъ грамотѣй, щѣ прозавъ ся „христолюбцемъ“. Онъ каже, щѣ христїяне спѣваючи тропарь пресвятѣй Богородици бѣддають поклѣнїя „роду и рожаницамъ“¹⁾.

¹⁾ *ibid.*, стор. 455. — Про „Рода“ и „Рожаницѣ“ гляди стор. 58.

Такъ отже побѣчь школьныхъ драмъ розвинулась драма вертепна, що й доси представляє ся на Руси-Украинѣ въ такъ-званомъ вертепѣ. Вертепомъ зове ся маленькій домикъ, заввышки зо два аршини, а завширшки въ пѣвтора аршина, зъ двома бѣддѣлами, горѣшнимъ и долѣшнимъ. За задною стѣнкою вертепа скриває ся той, що єсть неначе режисеромъ драмы: онъ водить куклы (фигурки) щелинами, прорѣзаными въ помостъ театру, и говорить за нихъ всѣлякими голосами, одвѣтно ролямъ лицъ дѣвевыхъ. Въ горѣшнѣмъ бѣддѣлѣ являє ся св. Родина и бѣдбуває ся дѣя рѣздвяна пѣсля оповѣданя библійного, въ долѣшнѣмъ же бѣддѣлѣ проявляють ся сцены свѣтскѣй зъ житя народного. Такій вертепъ носили давнѣйше бурсаки Кіѣвскѣй по дворахъ и хуторахъ, теперь же ходять зъ нимъ колядники, щобы звеличити Рѣздво Спасителя драмою вертепною.

Кажуть, що вертепна драма звѣстна була вже въ кѣнци XVI. вѣку¹⁾. А вже-жь Н. А. Маркевичъ бувъ першимъ, що въ 1860. р. надрукувавъ одну вертепну драму²⁾. Опѣсля списавъ таку драму вельми бережливо Г. П. Галаганъ въ Сокиринцяхъ, губерніѣ Полтавскои. Се бо зайшли були въ 1770. р. до єго прадѣда Кіѣвскѣй бурсаки зъ вертепомъ и передали текстъ драмы вертепной зъ нотами до спѣву мѣсцевому хорови спѣвакѣвъ. Симъ способомъ тая драма удержалась въ Сокиринцяхъ до сєго дня, и хочъ бѣдъ 1770. року могли вдѣятись въ текстъ деякі

¹⁾ Е. Изопольскій видѣвъ на Украинѣ въ Ставищахъ давній вертепъ зъ означенемъ 1591. року. („Малорусскій вертепъ“ въ Кіев. Старинѣ, т. IV., 1882., стор. 2.; — порѣви. „Athenaeum, pismo zbiorowe“; wydawca J. I. Kraszewski. Oddział trzeci, tom III. Wilno 1843; p. 60—68)

²⁾ „Обычаи, повѣрїя, кухня и напитки Малороссїянъ“. Кіевъ 1860.

змѣны, то все-таки тая драма въ засновку своѣмъ есть та-сама, якою була передъ сотнею лѣтъ.

Въ сѣмъ вертепѣ представляе ся перша часть драмы пѣсля оповѣданя библійного. Въ другой же части проявляют ся сцены свѣтскій, чисто-народнѣй. Навпередъ выступаютъ дѣдъ и баба, солдатъ и красавица. Они говорятъ про Рѣздво Исуса Христа и про смерть Ирода, и зѣ-за того тѣлько въ явахъ сихъ особъ видимо звязъ другой части драмы зѣ першою. Впрочемъ выступаютъ на сцену вѣслякѣ особы, нагадуючѣ суспѣльну жизнь на Украинѣ въ половинѣ вѣку минувшого. Одаткъ являє ся гусаринъ и мадярка, щѣ танцюють пѣдъ звуки пѣсенъ: „Гусаръ коня наповавъ...“ Выѣзжае цыганъ на кобылѣ „брыкучѣй“: слѣдуе комична сцена мѣжь цыганомъ, его сыномъ и цыганкою. Опѣсля приходитъ польскій панъ зѣ своею жѣнкою и зѣ молодымъ хлопомъ. Ледви ставъ той панъ въ польскѣй мовѣ, прикрашенѣй русчиною, чванитись своею ѣдвагою, якъ ось загомѣла за сценою пѣсеня Запорожця:

„Та не буде лучше,
Та не буде краще,
Якъ у насъ, та на Украинѣ!
Щѣ немає жида,
Щѣ немає Ляха:
Не буде измѣны!“

Зачувши пѣсеню Запорожця, панъ-хвастунъ швидко втѣкае, а на сцену входитъ Запорожець. Онъ далеко высшій ѣдъ вѣхъ прочихъ фигурокъ вертепа и вызначуе ся вдачею лицарскою. Коли панъ пустивъ ся на втѣкача, Запорожець выголосивъ монологъ довгѣй и вельми важный изъ-за историчныхъ мотивѣвъ мовы. Входитъ на сцену шинкарка Феська. Обѣе шуткують и танцюють козачка, та небавомъ выганяе Запорожець примховату

Феську и танцює самъ-одинъ. Але Феська чарѳвниця мстачись Запорожцеви посылає двѣ змѣ, котрѣ кусають его, изъ-за чого ѳнъ бажає, щобы прийшла цыганка поворожити. И справдѣ являє ся цыганка и ѳдвертає ѳдъ него недугу, а коли домагає ся платы, то ѳнъ дає ѳй прочухана и гонить еѣ геть ѳдъ себе. ѳдтакъ втомившись, захотѣвъ Запорожець чого напитись, „бо такъ щось дуже на языку сухо“. Пѳдходить отже до боковыхъ дверѣй, щѳ ведутъ до шинку Феськи. ѳнъ кричить, щобы Феська ѳдчинила, а коли шинкарка его не слухає, то ѳнъ розѳгнавшись высаджує дверѣ лобомъ. Слѣдує комична сцена мѣжь жидомъ-арендаромъ а Запорожцемъ. Козакъ въ похмѣлю падає на землю, а жидъ починає его душити колѣнами; та отъ, Запорожець махнувъ булавою, а жидъ паде на землю неживый. Потѳмъ приходитъ чортъ, взяти вбитого жида, а Запорожець вытрусчає геть чорта зъ жидомъ, та самъ танцює. А вже-жь наконецъ и сѣчовикъ дуже вморивъ ся, „мовь коло плуга два днѣ возивъ ся“. Кладе ся отже спати; ледви-жь заснувъ, ажъ ось входять два чорты и напавши на Запорожця хочуть его задушити. Козакъ проспавшись хапає одного зъ нихъ за хвѳстъ и каже:

„Що се таке я пѳймавъ?

Яка се птичка:

Чи перепеличка,

Чи не синичка,

Що не дыше,

Та тѳлько головкою колыше?“...

Козакъ силує чорта до танцю, а коли ѳнъ стоить неподвижно, то сѣчовикъ бє его булавою, — ѳдтакъ чортъ утѣкає. Тогдѣ розкаявъ ся козарлюга и бажає дѳстати попа. Являє ся пѳпъ унѣатскѣй, але Запорожець геть его выганяє. Потѳмъ танцює и виходячи говорить:

„Щожь, панове? По сѣй мовѣ
Будьмо здоровѣ!

Зѣ пѣснѣ слова не выкинешь...

А щѣ було, то барзо прощу про те не поминати,
Бо вже пѣду теперѣ въ курѣнь вѣку доживати...“

Наконецъ являє ся Климиъ и жѣнка его зѣ свинею и зѣ козою. Климиъ уганяючись за свинею каже, щѣ хоче вже сѣ дякамъ на школу дати, бо й такъ она шкѣдлива. Приходить цыганъ и каже Климови:

„Отдай намъ вѣ... до шатра:

Мы вѣ научимъ халяндры танцьовати,

То вже тодѣ не буде вона въ горѣды скакати“.

Климиъ не слухае цыгана та й гонить его бѣдѣ себе, почѣмъ входить дякъ („кондякъ“). Климиъ дае ему свиню въ дарѣ, „нехай“, каже, „черезъ тынъ не скаче!“ Дякъ радуе ся такому дарови и прикликуе Иванця школяра:

„Ци, ирци, фертикъ Иванецъ!

Спѣши сюды зѣло,

Климиѣ сотворивъ намъ честь,

Давъ свиняче тѣло!“

И входить Иванецъ, та й каже: „*Азъ путешествую: кое ваше дѣло?*“ — а дякъ ѣдповѣдае: „*Вземъ сіе бремя, неси въ наши клѣтки!*“ Иванецъ ѣдходить зѣ свинею, а дякъ словомъ церковнымъ дякуе Климови за дарунокъ. Климиъ тѣшить ся, щѣ теперѣ уже не потребуе платити дякови за науку сына. Ажъ ось нагадавъ собѣ, щѣ у нихъ е ще коза. Выгоняе отже сѣ на сцену: коза ховае ся пѣдъ тронѣ Ирода. Климиъ думае, щѣ коза пропала, та небавомъ находить сѣ; хотячи-жѣ козу схопити вбивае сѣ необачно. Тогдѣ ѣнъ падькае-горюе изъ-за своѣи втраты. — Драма вертепна кѣнчить ся явою „нищого“ Савочки. Зѣ торбою въ рукахъ пѣдходит ѣнъ до краю сцены и просить публику о датки добровѣльнѣ кажучи:

...„Хто дасть шагъ, а хто рубъ,
 Прийму и копійку,
 На дощечку, на клепадо —
 Хто що вкине, то пишѣть — пропало!“¹⁾

Вертепными драмами користувались Митрофанъ Довгалевскій и Георгій Конискій пишучи свои интермедіѣ, однакже сценамъ зъ народнаго житя надавали оба сѣ грамотѣѣ прикметы драмы школьной. А вже-жъ по упадку козачины вертепнї драмы не могли природно розвиватись. На Украинѣ прорвалася вже давно тая дѣва нитка, що вязала вертепъ зъ исторією козачины; ѳдтакъ въ Галичинѣ тї подѣѣ зъ часѳвъ панщины, котрї являлись на сценѣ въ вертепѣ, жиють теперъ лише въ згадцѣ старшихъ людей. Впрочѳмъ колядники втратили давнїйшїй характеръ корпораційный и не суть въ силѣ выставити въ вертепѣ довшу драму. Такъ отже въ Галичинѣ ходять парубки тѳлько въ деякихъ селахъ зъ маленькимъ вертепомъ, и виводять на сцену такї подѣѣ, котрї справдѣ уважають ся анахронизмомъ. Тому-то вертепъ ставъ ся лишъ утѣхою малыхъ дѣтей, котрї великимъ дивомъ дивують ся, що смерть зъ косою приходить по Ирода, та що оконѳмъ побивае злощаснаго хлопа.

III. Литература исторична.

То не женцѣ кваплять ся позносити снопы пшеничнї въ полукѳпки, коли наближуе ся дощева хмара, що грозить запропастити недобитки попередньѳи тучѣ градової: то деякї патріѳты-грамотѣѣ зберегають запопадливо въ письменныхъ творахъ останки святощїи народныхъ, записують дѣѣ лицарскихъ змаганъ землякѳвъ, неначе-бъ

¹⁾ „Малорусскїй вертепъ“, статья Г. П. Галагана въ „Кїевскѳи Старинѣ“, томъ IV., 1882; стор. 1—38.

догадувались, що небавомъ наступить послѣдня катастрофа, котра покрыве руиною примучену батькѣвщину. Тыми патріотами були деякі лѣтописецѣ й историки рускі, котрі въ повстаню Богдана Хмельницького противъ порядкѣвъ польскихъ на Украинѣ добавляли выразъ голосу народного, и про-те добу Хмельницького уважали вѣкомъ богатырскимъ въ исторіи козачины. И справдѣ деякі зъ тыхъ грамотѣвъ були козаки, примѣромъ Грабянка, Величко, що любили свою ѡтчину и живо займались справами народными. Однакже по-мѣжъ лѣтописцями и историками сего періода були й такі, що списували збѣрники, въ котрыхъ визначувалась такожъ лѣтопись великого князѣвства московского побѣчь исторіѣ Украины. Такимъ збѣрникомъ бувъ лѣтописный твѣрѣ Інноцентія Гизеля, написаний пѣдъ заголовкомъ „*Синописецъ*“. Сей бо грамотѣй бажавъ погодити патріотизмъ украинскій зъ симпатіями для могучого володаря пѣвнѣчного. Коли-жъ лѣтописецѣ-козаки въ творахъ своихъ користувались подекуды мовою живою, то Гизель писавъ свою *Синописецъ* языкомъ церковно-славянскимъ, а ѡдтакъ пѣсля занашащєня автономіѣ украинскої Москвою декотрі лѣтописецѣ й историки, примѣромъ Александръ Ригельманъ, намагались свои творы писати поросійски.

а) Писатель.

1. Інноцентій Гизель¹⁾. Онъ уважає ся ще лѣтописцемъ княжимъ, по-за-якъ звеличивъ именно князѣвъ и царѣвъ до царя Федора Олексѣевича. Его лѣтопись має отъ-сей заголовокъ: „*Синописецъ или краткое собраніе отъ различныхъ лѣтописцевъ о началѣ славяно-російскаго народа и о первоначальныхъ князехъ богоспасаемаго града Кіе-*

¹⁾ Про житє Гизеля гляди стор. 286—288.

ва". Печатано въ Кіевѣ 1674. р. (4^о, 2 + 122 стор.); 1678. р. (4^о, 2 + 128 + 6 стор.); 1680. р. двѣчи (4^о, 4 + 224 стор. и 2 + 129 карт.). По причинѣ же, що тая лѣтопись стала учебникомъ въ Россіи, то ъдъ 1718—1810. р. печатано єѣ девять разѣвъ.

Лѣтопись Гизеля не єсть творомъ оригинальнымъ, але переробкою хроники Θεодосія Софоновича, игумена Кіѣвского златоверхого Михайлѣвского монастыря. Заголовокъ сеи хроники, писаной въ бѣльшой части по-малоруски, єсть такій: „Хроника зъ лѣтописцовъ стародавнихъ, зъ святого Нестора печерского и иныхъ, также зъ хроникъ польскихъ о Русіи, отколы Русь почалася, и о первыхъ князехъ рускихъ и по нихъ дальшихъ наступающихъ князехъ и о ихъ дѣлахъ, собранная працою іеромонаха Θεодосія Софоновича... року отъ сотворенія свѣта 7180., а отъ Рождества Христова 1672.“¹⁾ Сю хроникѣ о дѣяхъ Руси до 1290. р. уложивъ Софоновичъ пѣсля Кіѣвской и Волинско-Галицкой лѣтописи; ѡдтакъ додавъ ще короткѣ оповѣданя про послѣдуючѣ дѣѣ рускѣ, а наконецъ замѣстивъ у своѣмъ творѣ хроникѣ Литвы и Польщѣ, списану на основѣ твору Матѣя Стрыйковского.

Гизель починає свою лѣтопись оповѣданемъ про Ноя и трохъ єго сынѣвъ Сима, Хама и Яфета, розказує ѡдтакъ про походженє Славянъ ѡдъ славы, тому-що зъ давныхъ давєнь прославились дѣлами военными. Потѣмъ пише про вольности славянскѣ, замѣчаючи, що Славяне помагали Филипови Македоньскому и єго сынови Александрови Великому, и що ѡдъ сєго богатыря одержали „привилєи или грамоту на пергамынь златомъ написанную в' Александри, волности и землю имъ утверждающе, пред

¹⁾ „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви“. С.-Петербургъ 1827. Томъ I, стор. 199.

Рождеством Христовым року 71 (310)¹⁾. Дальше читаемо, що Октавіянъ Августъ поважавъ Славянъ за ихъ мужнбсть, и що опбсла „князь нпкій славенороскій Одоначеръ войною доставше Рима держаше его подъ властію своєю лптъ 13“. Опбсла розказуе ся дещо про Азію, Африку и Европу, почбмъ слбдуе коротка розвбдка „о народп рускомъ“, де авторъ высказуе отъ-сей етимологичный дослбдъ слбвъ „Россія“ и „Русь“: „Яко Славяне отъ славныхъ дплесъ своихъ искони славенское имя себъ приобретоша, тако по времени отъ росспянія по многимъ странамъ племени своего Росспяны, а по томъ Росси прозвашася. Пльци близъ мимошедшихъ временъ сказоваху Россовъ отъ городка Роси, недалече великого Новгорода лежаща, иныи отъ рьки Роси, друзіи отъ русихъ волосовъ, съ яковими и нынп везде много сунъ Руси; но паче всьхъ тьхъ подобіи достовирнп и приличнп отъ росспянія своего Росси имя то отъ древнихъ временъ себъ стлжаша“²⁾. Дальше находить ся глава про нарбдъ сарматскій, до которого належать такожь Москва, Русь, Поляки, Литва, Пруси и и., бдтакъ читаемо про нарбдъ „рокеоллнскій“, де авторъ пише, що бдъ народу „росского“ одніи называли ся Россами, а другіи Аланами, „а потомъ прозвашася Рождоляне, аки бы Росси и Алане“³⁾. Козаки выводять ся бдъ „нпкогого вожда Козака“, котрый поборовъ Татаръ. Въ слбдуючбй главѣ сказано, що Москва походить бдъ Мосоха, сына Яфетового.

Въ обширнбмъ оповбданю про Володимира Великого вставлено двѣ важнп главы, а то „о идольхъ“, и „о обліяніи водою на великъ день“⁴⁾. Въ главѣ „о идольхъ“ наводять ся ей богове: 1. Перунъ, 2. Волосъ, 3. Позвиздъ

¹⁾ Одвѣтнй мѣсяца зъ лѣтописи Гизеля цитовано пбсла давной рукописи (копій выдана третього), находячой ся въ библіотецѣ професора А. Вахнянина; — стор. 3.

²⁾ *ibid.*, стор. 6. — ³⁾ *ibid.*, стор. 7. — ⁴⁾ *ibid.*, стор. 26—28.

або Похвисть, 4. Ладо и 5. Купало¹⁾. Въ главѣ „о обліяній водою на великѣ день“ згадує ся про бога „Коляду“ и ѳдтакъ наводять ся ще Усладъ або Осладъ, Коршъ або Хорсѣ, Дашубъ або Дажбѣ, Стрибъ або Стрибогъ, Семаргъ и Мокош²⁾.

Пбсля короткого погляду на исторію Кіівськихъ князівъ Гизель розказує широко про Дмитрія Донеского, великого князя московского, и описує битву Куликѳвску. Ѳдтакъ вертає ся опять до Кіівского князівства, котре спершу побивалось татарскимъ лихолѣтємъ, а потбмъ дбсталось пбдъ власть Литвы. Розказує дальше, що „ерхъ ради человеческихъ“ Кіівске князівство обернено въ воєводства и въ порядку хронологичнбмъ вычисляє воєводъ Кіівськихъ, поставленихъ ѳдъ королівъ польскихъ; згадує про сполучене України зъ Москвою (1654) и про смерть царя Олексѣя Михайловича. Потбмъ переходить лѣтописецъ до оповѣданя про два турецкѣ походы пбдъ Чыгиня (1677. и 1678. р.) и кбнчить свою *Свинописъ* вѣстію про силы вѳйскъ московскихъ и козацкихъ, котрѣ прибули ко Кієву въ 1679. р. на оборону святынь Кіівськихъ ѳдъ нападу татарского.

Изъ сего огляду лѣтописи можна дбзнатись, що Гизель бѳльше писавъ про дѣѣ украинскѣ, нѣжъ про дѣѣ московскѣ. Про царівъ Ивана III. й Ивана IV., про покорене Новгорода, про патріарха Никона й роскольниковъ

¹⁾ Перунъ — богъ грому, блискавки и облаківъ дощевыхъ; Волосъ — богъ скотѳвъ; Позвиздъ — богъ воздуха, погоды и хуртовины; Ладо — богъ весѣля и всякого гаразду; Купало — богъ земныхъ плодѳвъ.

²⁾ Про бога Усяида и Семаргла въ давнихъ памятникъ не находимо нѣякои ширшої згадки. Хорсѣ и Дажбогъ — богъ сонця; Стрибогъ — богъ вѣтрѳвъ; Мокошъ — богъ мокроты (воды).

кѡвъ не спѡмнувъ ѡнъ нѣ словомъ, мѣжь-тымъ коли зъ Кіѣвскихъ князѣвъ не минувъ майже нѣ одного. Въ оповѣданю автора проявляє ся симпатія до України, котру ѡнъ бажавъ видѣти сильною въ союзѣ зъ Москвою. Хоча-жь Гизель любивъ свою батькѡвщину, то писавъ свѡй твѡръ твердымъ, церковно-славянськимъ языкомъ, якого не добачаемо й въ лѣтописяхъ найдавніѣйшихъ.

2. Леонтій Боболинській. ѡнъ бувъ черцемъ Кіѣвского Выдубицкого монастыря; опѡсля живъ въ Чернигѡвскѡмъ Ильинскѡмъ монастырѣ и вмеръ въ Новгородѣ Сѣверекѡмъ въ монастырѣ Спасо-Преображенськѡмъ. Боболинській написавъ въ 1699. р. лѣтописъ пѡдъ заголовкомъ: „*Лѣтописецъ сій єсть кроника зъ розныхъ авторовъ и гисториковъ многихъ, діалектомъ єсть написана єзъ монастыру свято-троицкомъ Ильинкомъ Черниговскомъ*“¹⁾.

Боболинській подає навпередъ короткій поглядъ на дѣѣ библійной и всесвѣтної исторіѣ по вѣкамъ ѡдъ сотвореня свѣта ажъ до взятя Царгорода Турками. Потѡмъ говорить про панєства турецкїѣ, ѡдкѡль поветали и якъ розмножилсь и зайшли „въ тые вєходніи краинны“; ѡдтакъ переходить до кроники славянсько-рускои „о панєствахъ рускихъ, польскихъ и литовскихъ“. Кроника тая обдїмає отже три окремі части, се-бѣ-то кронику руску, польску и литовску. Въ кроничѣ рускѡй лѣтописецъ говорить про зачатокъ Руси-Украины ѡдъ найдавніѣйшихъ часѡвъ до сполученя єѣ зъ Москвою при Олексѣю Михайловичу. Въ кѡнци сєѣ кроники находить ся повѣсть о первѡмъ и вторѡмъ бѣсурманськѡмъ приходѣ пѡдъ Чи-

¹⁾ Орестъ Левицкїѣ каже, що Боболинській переписавъ лишє сю лѣтописъ зъ тексту давнѣйшого. („Лѣтописъ Самовидца...“ Кієвъ 1878., стор. X.).

гиринь. Потѣмъ слѣдує: „*короткое собраніе кроики литовской*“, доведенои до смерти короля Степана Баторія. „*Короткимъ собраніемъ кроики польской*“, сягаючи такожъ до Степана Баторія, кѣнчить ся кроика славянско-руска.

До сєи лѣтописи додано въ рукописи пять статей рѣжного змѣсту, мѣжь котрыми визначує ся статья пята п. з. „*Листъ до ксіонженця Іереміа Корибута Вишневецкого, того часу писаный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1634*“. (Сєй листъ написавъ Исая Копяньскій, митрополитъ Кіѣвскій.)

Хоча-жь лѣтопись Боболинского въ бѣльшой части являє ся компиляцією зъ давнѣйшихъ лѣтописцѣвъ рускихъ, та й зъ хронографѣвъ литовскихъ и польскихъ, то все-таки обѣймає она цѣнный матеріяль для исторіѣв руской, по-за-якъ въ деякихъ оповѣданяхъ представляють ся дѣѣ, сучаснѣ авторови, н. пр. О первѣмъ и вторѣмъ бѣсурманскѣмъ приходѣ пѣдъ Чигиринѣ.

Лѣтопись сєєя визначує ся легкимъ стилѣмъ и гарнымъ оповѣданємъ. Авторъ писавъ єѣ языкомъ (мало)-рускимъ, въ котрѣмъ зустрѣчаємо чи-мало полонизмѣвъ. Деякѣ частини лѣтописи Боболинского выдруковано въ Кієвѣ 1854. р. въ додатку до лѣтописи Григорія Грабянки¹). Рукопись же сєи лѣтописи находятъ ся въ библіотецѣ Чернигѣвскои духовнои семинаріѣ.

¹) „Отрывки изъ лѣтописи Леонтія Боболинскаго“ (стор. 273—327). — Тутъ вышечатано отъ-сѣи историчный статья: „Слово ко любимѣму читателю всякому“ (стор. 373—275); 1. „О Ивонѣ, господару волоскомъ“ (стор. 277—291); 2. „Повѣсть о Подковѣ, господару волоскомъ“ (стор. 293—300); 3. „О первомъ и второмъ бѣсурманскомъ приходѣ пѣдъ Чигиринѣ“ (стор. 301—319); 4. „Листъ до ксіонженця Іереміа Корибута Вишневецкого, того часу писаный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1643“ (стор. 321—327).

3. Самовидецъ. Про жите сего лѣтописця до недавного часу майже нѣчого не було звѣстно. Писано про него хйба лишь се: „Самовидецъ всть безперечно псевдонимъ. Се бувъ мужъ свѣтскій, щѣ живъ и дѣйствовавъ ѡдъ початку вѣйнъ Хмельницкого мабутъ до послѣднихъ рокѣвъ XVIII. вѣку. Ђнъ видѣвъ отже самъ всео, що тогдѣ дѣялось, и назвавъ себе Самовидцемъ“¹⁾. Ажь ось повелось Орестови Левицкому въ великѣй части розвѣяти тую мраку, котрою вкрывалась личнѣсть Самовидця. Изъ знаменитон розвѣдки того историка проявляє ся отъ-сей образъ нашего лѣтописця²⁾: Самовидецъ живъ на Украинѣ лѣвобережнѣй и вчывъ ся мабутъ въ Переяславѣ або въ Новгородѣ Сѣверекѣмъ. Родомъ бувъ ѡнъ шляхтичъ украинскѣй и заявлявъ сямпатию шляхетчинѣ польскѣй. Изъ-за того не дуже любивъ руске поспѣльство, а перенявши ся традиціями консервативными, прихиливъ ся до козакѣвъ-городовикѣвъ. Около 1654. р. ставъ Самовидецъ служити въ вѣйсковѣй канцеляріи, котра все находилась при боцѣ гетьмана. Коли отже Хмельницкѣй повставъ противъ Польщѣ, то Самовидецъ бувъ вѣдай ще молодымъ молодикомъ, по-за-якъ въ тую канцелярію мѣгъ вступити въ двадцятыхъ рокахъ житя. А вже-жь мѣгъ ѡнъ справдѣ бути самовидцемъ всѣхъ важнѣйшихъ подѣй историчныхъ своего часу, тому-що бравъ участь въ военныхъ походахъ, въ посольствахъ и въ зборахъ народныхъ. Впрочѣмъ въ вѣйсковѣй канцеляріи мѣгъ

¹⁾ Передне слово П. Кулѣша въ лѣтописи Самовидця, выданѣй въ Москвѣ 1846. р. — Порѣвн. Хрестоматию староруску Омеляна Огоновского, выдану у Львовѣ 1881; стор. 362—363.

²⁾ „Лѣтописъ Самовидца... Издана Кіевскою временною комиссією для разбора древнихъ актовъ“. Кіевъ 1878. „Опытъ изслѣдованія о лѣтописи Самовидца“, — статья Ореста Левицкого; стор. 1—76.

дбзнатись не тѣлько про важнѣйшій справы своєї батькѣвщины, але й про хѣдъ политики европейской: тамъ мавъ пѣдъ рукою акты офиціалнѣ, кореспонденціѣ знатныхъ особъ и въ загалѣ важнѣй документи историчнѣ, котрѣ служили жереломъ для его лѣтописи.

Такъ отже Самовидецъ написавъ лѣтопись про вѣйны Богдана Хмельницкого и про усобицѣ, щѣ були на Украинѣ по его смерти. Орестъ Левицкій думав¹⁾, щѣ лѣтопись Самовидця простягає ся черезъ 53 роки, се-бѣ-то починає ся оповѣданємъ про повстанє Хмельницкого (1648. р.), а кѣнчить ся 1702. рокомъ. Всякѣ-жъ попереднѣй вѣсти историчнѣ, якѣ лучились до 1648. р., записавъ пѣзнѣйшій компиляторъ около половины XVIII. вѣку та й поставивъ ихъ на початку лѣтописи. Ба, Левицкій догадує ся, щѣ сеєя попередня частина лѣтописи Самовидця основує ся на историчнѣмъ збѣрнику „Краткое описаніє Малороссіи“²⁾, та щѣ й кѣнець лѣтописи (бѣдъ 1702—1734. р.) походить зъ того-самого жерела. По думцѣ того ученого мужа Самовидецъ написавши лѣтопись въ Стародубѣ (въ Сѣверчинѣ), умеръ мабутъ въ 1702. р., а по-за-якъ въ вѣйскову канцелярію мѣгъ вступити въ двацятѣмъ роцѣ житя, то правдоподобно родивъ ся въ 1632. р.³⁾.

У Самовидця було бѣльше таланту природного, нѣжъ науки придбаной въ школѣ. Вже-жъ и трудно було молодикови вчитись тогдѣ, коли на Украинѣ заворушилась Хмельницина, коли студенти покидали школу та горнулись пѣдъ хоруговъ „второго Мойсея“. Хоча-жъ у него

¹⁾ *ibid.*, стор. 28.

²⁾ „Лѣтопись Самовидця“, стор. VIII. — Порѣвн. дальшу главу: „Лѣтописнѣй збѣрники“, именно статью п. з. „Краткое описаніє Малороссіи“.

³⁾ *ibid.*, стор. 53. 56, замѣт. 1.

не було таких вѣдомостей, якими визначавъ ся Величко, то зъумѣвъ ѓнъ зладити лѣтопись, щѣ мѣжь творами сего роду має въ сѣмъ періодѣ найбѣльшу стѣйность литературну. Въ загаль добачаємо, що Самовидецъ списувавъ вѣрну характеристику дѣввыхъ особбъ и оцѣнявъ якъ-найлучше хѣдъ подѣй историчныхъ. Деякі образы лѣтописи представивъ ѓнъ вельми плястично, примѣромъ похороны Ивана Золотаренка (стор. 42—44) и Чорну Раду (стор. 72—79). ђдтакъ за-для объективной правды стоять ѓнъ выше бѣдъ ученого Величка, котрый часто намагавъ ся поетичными образами прикрасити тканину историчного оповѣданя.

По миѣню Ореста Левицкого¹⁾ оповѣдане про Хмельницкого являє ся бѣльше исторією, нѣжь лѣтописію, тому-що въ писаню видно тутъ ладъ прагматичный; до-перва бѣдъ року 1672. починає ся справдѣшна лѣтопись, по-за-якъ авторъ списувавъ свои записки сучасно зъ важнѣйшими дѣями на Украинѣ. — Оповѣдаючи про вѣйну Хмельницкого замѣчає Самовидецъ, що „*козацтво звалось ажъ и по за Днѣстромъ коло Галича*“²⁾, що отже и въ нашѣй Галичинѣ нашлись охотники, котрѣ приставали до полкѣвъ Хмельницкого. ђдтакъ пише авторъ: „*Такъ усе, що живо, поднялося въ козацтво, же заледво знайшовъ в якомъ сель такого человека, жеби не мѣлъ албо самъ, албо синъ до войска ити; а ежели самъ нездужалъ, то слугу паробка посилавъ. А инѣ килко ихъ было, все ишли з двора, тилко одного зоставили, же трудно было о наймити*“³⁾.

Доси выдано двѣчи лѣтопись Самовидця: въ 1846. р. пѣдъ редакцією Осипа Бодянского вышло въ Москвѣ выдане „императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ“ пѣдъ такимъ заголовкомъ: „*Лѣтопись Са-*

1) *ibid.*, стор. 29. — 2) *ibid.*, стор. 19. — 3) *ibid.*, стор. 20.

мовидця о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобицахъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти“¹. Въ выданю сей лѣтописи користувавъ ся Бодянекій именно тою рукописію, котру єму доставивъ Пантелеймонъ Кулѣшь. Одаткъ въ переднѣмъ словѣ сего выданя замѣтивъ Кулѣшь, що початокъ лѣтописи, судячи по языкови и по вельми короткому выложеню, займивъ Самовидецъ зъ иншої кроніки украиньскої¹). — Опбеля одкрито двѣ важні рукописи, а то рукопись Якова Козельского и Петра Искрицкого. Пересмотривши весь матеріаль рукописный, Левицкій зладивъ новый текстъ критично, почѣмъ заходами „Кіевской временной комиссіи для разбора древнихъ актовъ“ выдано сю лѣтопись въ Кіевѣ 1878. року пѣдъ симъ заголовкомъ: „Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, Краткаго описанія Малороссіи и Собранія историческаго“². Въ сѣмъ выданю замѣтивъ Орестъ Левицкій многоцѣнну свою розвѣдку про лѣтопись Самовидця (стор. 1—76).

Стиль сей лѣтописи єсть простой и ясный, а въ языкѣ єи видно богато прикметъ живої мовы люду украиньского. Одаткъ и правопись часто приспособлена до выговору: именно замѣць *и* стоить по-найбѣльше самогласна *и*, та й буква *з* одкидує ся пѣсля согласной *у* приименикѣвъ, стоячихъ передъ своимъ падежемъ.

4. Григорій Грабянка²). Онъ живъ за панованя Петра I., Катерины I и Петра II. Коли бувъ судією Гадацькимъ, то наказный гетьманъ Павло Полуботокъ стоявъ въ оппозиціи до Степана Лукича Веляминова, котрый бувъ президентомъ „коллегіѣ малороссійской“, за-

¹) Лѣтопись Самовидця; стор. I.

²) Грабянка звавъ ся первѣстно „Гребѣнкою“.

снованою 16. мая 1722. р. въ тѣй цѣли, щобъ занаясти останки автономіѣ украиньскою. Тая-то коллегія захопила въ свои руки все права гетьманьскій и ѡдтакъ царь Петро I. не позволявъ выбирати гетьмана вольными голосами козаковъ. Полуботокъ бажавъ зберегти батьківщину ѡдъ російскою кормиги и выступавъ смѣло противъ самоволѣ Веляминова. Але царь дѣзнавъ ся небавомъ ѡдъ того диктатора на Украинѣ про мнимый непослухъ Полуботка супротивъ власти, и вѣзвавъ его, щобъ зъ писаромъ Семеномъ Савичемъ и зъ судією Иваномъ Чорнышемъ явивъ ся въ Петербурзѣ. Ще передъ выѣздомъ своимъ зъ Глухова Полуботокъ выславъ въ Петербургъ депутацію въ справѣ выбору нового гетьмана и зъ жалобою на занаящене декотрыхъ вольностей украиньскихъ урядомъ російскимъ. Членами тои депутаціѣ були: два наказні полковники, Стародубскій, Петро Кореккій, и Переяславскій, Иванъ Даниловичъ, бунчуковый товаришь Дмитро Володьковскій, судія Григорій Грабянка и вѣйсковый канцеляристъ Никола Ханенко. А вже-жь 3. серпня 1723. р. приѣхавъ до Петербурга такожъ Полуботокъ. Въ вересню т. р. тайна канцелярія взяла старшину козацку на допросъ, але Полуботокъ и его товаришѣ оправдали ся изъ всехъ замѣтовъ. Однакже въ падолистѣ царь велѣвъ всадити ихъ до вязницѣ. Полуботокъ умеръ въ крѣпости Петропавловскій (1724). Его товаришѣвъ, мѣжь ними Грабянку, освободила зъ тюрмы доперва царица Катерина I. Опѣсля доля Грабянки получшала, бо за панованя Петра II. заходами гетьмана Данила Апостола поставлено его (1729.) полковникомъ Гадяцкимъ.

Грабянка написавъ въ Гадячи лѣтопись пѣдъ симъ заголовкомъ: *„Дѣйствія презльной и отъ начала Поляковъ кравшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гет-*

мана запорожского, съ Поляки, за найяснѣйшихъ королей польскихъ Владислава, потомъ и Казьмира, въ року 1648. отправоватися начатою, и за лѣтъ десять по смерти Хмельницкого неоконченною.... Року 1710.“ Сесю лѣтопись выдано въ Кіевѣ 1854. р. заходами „временной комиссіи для разбора древнихъ актовъ“ (пѣдъ редакцію Ивана Самчевского).¹⁾

Лѣтопись Грабянки обѣймае оповѣданя про дѣя Украинны ѡдъ найдавнѣйшихъ часѣвъ ажъ до выбраня Скоропадского гетьманомъ въ 1709. р. Головнымъ же предметомъ своего оповѣданя авторъ выбравъ эпоху Богдана Хмельницкого. Такъ отже починае ся лѣтопись короткимъ переглядомъ дѣя историчныхъ до Хмельницкого. Передъ симъ переглядомъ замѣщено коротку росправу про зачатокъ козаковъ. Грабянка каже, що козаки одержали свою назву ѡдъ праотцѣвъ своихъ „Козаръ“, народа скитского, прозваного Козарами (ѡдъ рѣчки, що тече черезъ Бухарску землю „въ море Хвалинское“)²⁾ або Алянами (ѡдъ гѣръ Алянскихъ). Тѣ-то Аляны сидѣли первѣсно на побережю моря Азовского, и ѡдтѣль розширили ся на захѡдъ по берегамъ Чорного моря. Пѣдъ словомъ „Козары“ Грабянка розумѣвъ отже не тѣлько нарѡдъ, звѣстный въ исторіи пѣдъ симъ именемъ, але й Болгаръ, Аварѡвъ, Гуннѡвъ, Оботритѡвъ и декотрѣ инші народы. Ѡдтакъ подае авторъ поглядъ на исторію Козаръ, се-бѣ-то на давнѣйшу исторію козачины. Могуцѣсть Козаръ запропастилась въ часѣ нападу татарского въ начатку XIII. вѣку, и въ тѣмъ-то часѣ Козары стали называтись Козаками.

¹⁾ М. Максимовичъ, „Извѣстіе о лѣтописи Григорія Грабянки, изданной 1854. года Кіевскою Временною Коммиссією“. („Собраніе сочиненій...“, Кіевъ 1876., томъ I, стор. 217—231.)

²⁾ Моремъ Хвалинскимъ звалось море Каспійске.

Після сєи розвѣдки про зачатокъ козачини слѣдує переглядъ двѣи историчныхъ до Хмельницького. Сей переглядъ, хоча вельма короткій, єсть важнымъ изъ-за того, що въ нѣмъ описують ся тѣ подѣѣ историчнїи, котрыхъ не добачаємо въ лѣтописи Величка, по-за-якъ одвѣтна часть рукописи запропастилась. Одтакъ слѣдує заголовокъ: „Сказанїє, чєсо ради воста Хмельницькій на Поляковъ“ (стор. 31.), и починає ся оповѣданє про Хмельницького. Після сєго просторого оповѣданя лѣтопись Грабянки стає ся що-разъ менше интересною и наконець переходить въ сухе вычисленє важнѣйшихъ фактѣвъ историчныхъ.

Про жерела своєи лѣтописи згадує самъ Грабянка пишучи въ переднѣмъ словѣ отъ-се: „Умислїхъ исторїю сїю въ память послѣднему роду написати, собирая ово отъ *діарїюша* нашихъ воиновъ, въ обозѣ писанного, и отъ *духовнихъ и мерскихъ лѣтописцовъ*, елика въ нихъ возможо обрѣсти достовѣриѣ написанного, ово отъ повѣствованя *самобытнихъ* тамо *свидителєй*, еще въ живихъ обрѣтающихся, ихже повѣсть вѣроятно лѣтописцовъ утверждаєтъ“.¹⁾

Лѣтописецъ сєи хотѣвъ у своѣмъ творѣ користува- тись языкомъ церковно-славянськимъ, але не знаючи добре єго конструкторїи займавъ часто слова и формы зъ живои мови украиньскои.

5. Самбїло Величко. Се бувъ козакъ, що на самѣмъ початку 1690. р. ставъ служити въ вѣйску запорожкѣмъ за гетьмана Мазєны. Именно живѣ днѣ въ домѣ Василя Кочубєя, вѣйскового писаря генерального, и провадивъ секретнїи кореспонденцїѣ вѣйска запорожского зъ росїйскимъ царемъ Петромъ Олексеѣвичемъ та й зъ

¹⁾ Лѣтопись Григорїя Грабянки, стор. II.²

господарями волоскимъ и молдавскимъ. Коли послуживъ лѣтъ пятьнацать „въ такихъ премногихъ и неусыпныхъ трудахъ“¹⁾, вправлено его на початку 1705. р. до канцеляріѣ войскової генеральной, въ котрѣй онъ остававъ ся чотыри роки, с. е. до 1708. р., въ котрѣмъ добродѣви его, Кочубею, по приказу Петра Великого одрубано голову²⁾.

Ще въ 1728. р. Величко живъ въ полку Полтавскѣмъ, въ Диканцѣ, хуторѣ Василя В. Кочубея, и займавъ ся литературными працями, хоча втративши взѣръ очей не видѣвъ свѣта божого. Тогдѣ выручавъ ся помочію декотрыхъ своихъ „отрокѣвъ“, котрыхъ навчивъ писати.³⁾ Такъ велѣвъ имъ переписати збѣрникъ „Космографія“, въ котрѣмъ находить ся такожь статья про войну Хмельницкого зъ Поляками.

Величко написавъ : „Сказаніе о войнѣ козацкой зъ Поляками чрезъ Зьновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, въ осми лѣтахъ точившойся, а до дванадцати лѣтъ у Поляковъ зъ иными панствами провлекшойся, яко онъ Хмельницкій, при всемогущей помощи божественной, зъ Козаками и Татарами отъ тяжкого ига людского вибился, и подъ високодержавное пресвѣтлѣйшого монарха російского Алексія Михайловича владнїе добровольно поддался...“ Лѣтопись свою писавъ Величко въ селѣ Жукахъ, повѣту Полтавского, и датувавъ еѣ рокомъ 1720. Выдруковано-жь еѣ заходомъ „временной комиссіи для разбора

¹⁾ Лѣтопись Самоила Величка, томъ III., стор. 90.

²⁾ Кочубей и шуринь его, Полтавскій полковникъ Искра, подали Петрови В. доносъ на Мазепу, мабуть-то онъ задумавъ зрадити царя и передати ся королеви шведскому. Зъ причины же, що той доносъ трудно було ствердити доказами, засуджено Кочубея й Искру на смерть.

³⁾ Лѣтопись, томъ IV., стор. V.

древнихъ актовъ“ въ Кієвѣ 1848—1855. р.; именно напечатано перші два томы підъ редакцією Н. А. Ригельмана, а третій томъ підъ доглядомъ И. Самчевекого. Опісля (1864. р.) wydано ще четвертый томъ яко додатокъ до лѣтописи підъ редакцією И. Самчевекого и В. Антоновича.

Въ першомъ томѣ лѣтописи розказує авторъ про вѣйны Хмельницького и про послѣдуючі дѣѣ на Украинѣ до 1659. р., с. е. до мира Оливского. Другій томъ починає ся рокомъ 1660., и обіймає историчній дѣѣ до 1686. р. Въ третімъ томѣ находятъ ся оповѣданя про дѣѣ бѣдъ 1687. до 1700. р. Хоча же Величко окінчивъ свою лѣтопись рокомъ 1700., то можна однакожь догадуватись, що бнѣ єѣ и дальше писавъ. Се доказує вже рѣкъ 1720., поставлений въ заголовку лѣтописи; бѣтакъ въ другомъ томѣ (въ роздѣлѣ XXIII.) подає авторъ поглядъ на дѣѣ панованя Петра Великого до 1723. р., а наконецъ въ третімъ томѣ згадують ся деякі подѣѣ мѣжь 1700. — 1720. р.¹⁾

Рукопись лѣтописи доставивъ „временнѣй комиссіѣ“ академикъ М. Погодинъ. Она єсть украшена десятима портретами гетьманѣвъ: Богдана Хмельницького, Ивана Выговского, Юрія Хмельницького, Ивана Бруховецкого, Павла Тетеры, Петра Дорошенка, Демяна Многогрѣшного, Михайла Ханенка, Ивана Самойловича и Ивана Мазепы.

Въ єѣй рукописи появляются ся въ першомъ томѣ значні пропуски: на самѣмъ початку не достає пять картокъ; нема такожь кѣнця першої часті.... Въ загалѣ зъ дванацяти частіѣй першого тому збереглось лишь девять. Тѣ части дѣлять ся на роздѣлы. Въ другомъ томѣ не достає

¹⁾ Лѣтопись Величка, томъ I., стор. I—V.

тільки двохъ картокъ рукописи; ѳдтакъ третій томъ дѳйшовъ до насъ майже цѳлий, тѳлько не має кѳнця. Оба тѳ томы, другій и третій, не дѳлять ся на части, а тѳлько на роздѳлы.

Жерела лѳтописи Величка:

1. Короткѳ козацкѳ лѳтописнѳ записки, про котрѳ авторъ згадує въ II. томѳ, стор. 7. ¹⁾

2. „Дѳяріушъ“ Самѳйла Зорки зъ Воляня, котрый бувъ писаремъ въ кошу запорозкѳмъ. Про него пише Величко, що ѳнъ „чрезъ увесь часъ войны козацкой зъ Поляками бывшой, застаючи писаремъ и секретаромъ при Хмелницкомъ, о всѳхъ рѳчахъ и поведенѳяхъ совершенно вѳдалъ, а досконале и пространно въ дѳяріушѳ своемъ онѳе описалъ“. ²⁾ Сей „дѳяріушъ“ Зорки находивъ ся у Сильвестра Быховця, канцеляриста вѳйска запорозкого, що бувъ товаришемъ Величка. Отець того Сильвестра бувъ канцеляристомъ у Чигиринськихъ гетьманѳвъ и переписавъ собѳ „дѳяріушъ“ про вѳйны Хмелницкого. ѳдъ того-жъ Сильвестра Быховця вызычивъ собѳ Величко „дѳяріушъ“ Зорки и корыстувавъ ся нимъ яко жереломъ при написаню лѳтописи, однакъ зъ обширныхъ записокъ Зорки подававъ ѳнъ вѳсти тѳлько найпотрѳбнѳйшѳ. Въ томъ „дѳяріуши“ були помѳщенѳ кореспонденцѳ и листы Богдана Хмельницкого до декотрыхъ монархѳвъ и князѳвъ; ѳдтакъ тѳ листы подавъ Величко въ своѳй лѳтописи безъ змѳны.

3. Поетичный твѳръ польского писателя Самѳйла Твардовского п. з.: „Wojna domowa z Kozaki i Tatarzy, Moskwa, potym Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście... tocząca się“.... Calissii. A. D. 1681. Тая „вѳйна домова“ слу-

¹⁾ Порѳви. томъ III, стор. 516.

²⁾ Томъ I, стор. 54.

жила Величкови головнымъ жереломъ для першого тому лѣтописи. Першу часть сего поетичного твору переробивъ по-руски Степанъ Савицкій, писарь полку Лубеньского, и давъ їй отъ-сей заголовокъ: „*Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ чрезъ Зпновія Богдана Хмельницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, точившойся... отъ книги, названої Война Домовая, нарѣченіємъ Самоила Твардовскаго, ритмами полскими составленой и въ Кальшу року 1681. напечатаной, вкратцѣ малороссійскимъ нарѣчіємъ еписанная, въ року 1718. априлл.*“¹⁾ Сесея „Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ“ (въ рокахъ 1648—1651) доповнюе собою въ великой части затрачену часть зъ рукописи Величка (томъ I., стор. 100). А по-за-якъ Твардовскій для исторіѣ того часу бувъ головнымъ жереломъ лѣтописи Величка, то й твѣръ Савицкого може подекуды заступити затраченї листки рукописи нашего лѣтописця.²⁾

4. Историчный твѣръ Самѣйла Пуфендорфія, котрый по-нѣмецки „краткими словы“ описавъ войну Хмельницкого. Сего автора переложено навпередъ зъ мовы нѣмецкой на латиньску, а ѳдтакъ зъ языка латиньского на россійскій, и опѣсля выдруковано єго въ Петербурзѣ 1718. р. Про сию исторію каже Величко, що „любо (въ оной) не все такъ написано, якъ дѣялося, однакъ и праведнїе суть рѣчи, лядекую неправду а козацкую невинность изявляющїи“ (I., стор. 16.)

Впрочѣмъ служачи въ вѣйсковѣй канцелярїи генеральной Великой мавъ пѣдъ рукою важнї акты официальной, листы и грамоты, котрї ѳнъ въ лѣтописи своѣй безъ всякихъ змѣнъ замѣстивъ. Въ лѣтописи єго нахо-

¹⁾ Лѣтопись Величка, томъ IV., стор. 1—84.

²⁾ Сей твѣръ Степана Савицкого найдено въ „Космографїи“, збѣрнику, переписаномъ отроками Величка зъ рѣжныхъ авторѣвъ.

дять ся такожь статья польска пѣдъ заголовкомъ: „Rozmowa Białocerkiewska“ wielebnego Ojca Joanicjusza Galatowskiego, ordinis S. Basilii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym xiędzem Hadryjanem Piekarskim, societatis Jesu, kaznodzieją Jego K. Mości „de Hierarchia Ecclesiae“ (томъ II., стор. 42—76.)¹⁾ Одаткъ замѣстивъ авторъ въ творѣ своемъ вѣршѣ политичнѣй въ мовѣ рускѣй и польскѣй. Помѣжь рускими вѣршами вызначують ся отъ сѣ: а) „Епитафiонъ“²⁾ гетьманови Бруховецкому (II, 164. 165); — б) сатиричнѣй вѣршѣ, писанѣй тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана (III, 15—17). До важнѣйшихъ вѣршѣвъ польскихъ належать отъ сѣ: а) „Nagrobek jasnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojcu Jozefhowi Tukalskiemu Nielubowiczowi, metropolicie Kijowskiemu, Halickiemu, na rok 1675.“ (II, 384—388)³⁾; — б) Вѣршѣ „панегириста козарскаго“ Александра Бучиньскаго Яскольда, котрый прославивъ Русь, поборовшу Туркѣвъ пѣдъ Чигиринномъ въ 1678. р. (II, 434—449).

Лѣтопись Величка есть многоцѣннымъ историчнымъ памятникомъ часѣвъ Хмельницины. Ученѣй авторъ зажививъ на кождѣй сторонѣ своего твору велику любовь до Украины. Она зове ся „матка наша Малая Россiя“, „милая отчизна“, „отчизна наша украинская“ (II, 18. 32. 34. 36.). Въ „предмовѣ до чителника“ высказуе онъ глибокѣй жалъ изъ-за руины Украины; оновѣдае, що проходячи ѡдъ Корсуня и Бѣлои Церкви „тогобѣчну“ Украину, потѣмъ Волянъ, зайшовъ ажъ до Львова, Замостя, Бродѣвъ, и видѣвъ богато городѣвъ и замкѣвъ безлюдныхъ... Тогдѣ оглянувъ ся и бачивъ просторѣ поля й

¹⁾ Порѣвн. стор. 312.

²⁾ Епитафiонъ — надпись нагробна.

³⁾ Авторомъ сего нагробнаго стихотвору бувъ Лазарь Барановичъ.

лѣсы, сады, дубравы, рѣки, ставы, озера запустѣли, мохомъ и тростемъ поросли. Одакъ пише авторъ: „И не вчує Поляки жалюочи утрати України оная тогобочнея, раемъ свѣта полского въ своихъ універсалахъ ея наричаху и провозглашаху: пожеже оная предъ войною Хмельницкого бысть акы вторая земля обптованная, медомъ и млекоу кипящая...“ (I, 5). Хмельницкого зове онъ вторымъ Мойсеємъ, котрого пославъ Богъ, вывести Украину зъ неволѣ (I, 31). Землякѣвъ своихъ называе „народомъ козако-рускимъ, истиннымъ, простодушнымъ и правосердечнымъ“, „народомъ мужественнымъ и рицерскимъ“ (II, 8). Що Величко справдѣ любивъ завзятѣ и мужиѣсть козакѣвъ, можна именно дѣзнатись изъ поетичного опису вѣины Сѣрковой въ Крымѣ (II, 372—384).

Языкъ автора есть переважно малорускій, являючій богато украиньскихъ провинціонализмѣвъ. Самъ авторъ каже, що свою лѣтопись писавъ „простымъ стилемъ и нарѣчїемъ козацкимъ“ (I, 6).¹⁾ Про те й правопись его часто приспособлена до народного выговору. Такъ пише онъ майже всюды *и* замѣсть *и* и любуе ся въ согласныхъ здвоєныхъ такихъ формъ, якъ *огляданне, браття, челлѣддю* (замѣсьць *огляданіє, братія, челлѣдію*).

Въ кѣнци I тома находить ся „Придатокъ до книги Твардовского отъ Самойла Величка, зъ тоси-жъ книги коротко *виглятїй*.“ (стор. 450—454). Тутъ подавъ лѣтописецъ короткїй оглядъ цѣлого твору Твардовского. Одакъ въ сѣмъ томѣ слѣдує въ додатку друга частина Дневника Матвѣя Титловского про Хотинскїй похѣдъ Туркѣвъ противъ Полякѣвъ (стор. 1—51).

Въ IV. томѣ помѣщенї отъ-сїи статѣвъ:

1. „Повѣсть о козацкѣй зъ Поляками войнѣ чрезъ Зъ-

¹⁾ Мову своєи лѣтописи звавъ Величко такожъ „козацкимъ языкомъ“. (I, 4).

новія Богдана Хмельницького“ (стор. 1—84). Сю „повѣсть“ зладивъ (якъ выше сказано) Степанъ Савицкій, переробивши по-руски поетичный твѣръ Твардовского п. з. „Wojna domowa“.

Величко замѣстивъ сю „повѣсть“ въ збѣрнику своѣмъ „Космографія“. Статьѣ сего збѣрника переписували зъ готовыхъ творѣвъ „отроки“ нашего лѣтописця, коли ѡнъ втративъ взѣръ очей. Змѣсть той „Космографіѣ“ подавъ самъ Величко въ „предмовѣ до чителника“ (въ томѣ IV., стор. II—V.).

2. „Коммѣсія Гадляцкая, року 1658.“ (стор. 85—106).

3. „Ревстръ... имѣнія Семена Палля, учиненъ 1704. г. октября 12. дня“ (стор. 107—132).

4. „О войнѣ Остриановой зъ Ляхами на Украинѣ малороссійской“ (стор. 133—146). Оповѣдане про войну Острианина (Острианицѣ) заключае въ собѣ универсалъ, розбеланный симъ гетьманомъ по Украинѣ 1638. р., въ котрѣмъ высказуе ся недоля народу украиньского изъ-за напастей ѡдъ Полякѣвъ; ѡдтакъ находить ся тутъ коротка вѣстка про саму войну Острианицѣ.

5. „Записки Матвея Титловскаго“, 1620—1621. (стор. 147—182). Титловскій, „историкъ польскій“, написавъ исторію про войны Туркѣвъ зъ Поляками при Цецорѣ (1620) и пѣдъ Хотинѣмъ (1621). Тую-то исторію, „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ утвержденную“ переложивъ на руску мову „абшитованный полковый обозный Стефанъ Василевъ сынъ Лукомскій“ въ городѣ Прилукахъ 1770. р. — Записки Титловскаго въ польскѣмъ оригиналѣ не були печатані. Рускій же перекладъ зладивъ бувъ Самѣйло Величко¹⁾, а по-за-якъ початокъ

¹⁾ „Временная коммиссія для разбора древнихъ актовъ“ выдала той рускій перекладъ Записокъ Титловскаго въ I. томѣ лѣтописи Величка. (Додатки, стор. 1—51).

сеи праць запропастивъ ся, то „временная коммиссія“ корыстувалась другимъ перекладомъ, який найдено въ историчнѣмъ збѣрнику полкового обозного Степана Лукомеского.

6. „*Діаріушъ*“ Симеона Окольского¹⁾ зъ 1638 р. (стор. 183—296). Сей „діаріушъ“ надруковано въ томѣ четвертѣмъ изъ рукописи Величка. Въ тѣй рукописи помѣщено „діаріушъ“ передъ самымъ оповѣданемъ про вѣйну Хмельницкого. Повный твѣръ Окольского обѣймае въ I. части исторію вѣйны Полякѣвъ зъ гетьманомъ Павлюкомъ, а въ II. части оповѣдане про вѣйну зъ гетьманами Острианиномъ и Гунею. Однакже перекладъ рускій обѣймае лишь другу часть того твору. Величко принявъ въ свою лѣтопись готовый перекладъ, и осмотривъ его своими замѣтками та коментаріями (IV, 202—203. 205. 262—264. 290—296.)

7. „*Дополненіе Дневника Окольскаго*“ (стор. 297—313). Се есть додатокъ до другои части Дневника (діаріуша) Окольского. Онъ находить ся въ историчнѣмъ збѣрнику Степана Лукомеского. Тое „дополненіе“ обѣймае исторію Украины одъ 1638. до 1648. року.

6. **Степанъ Лукомескій.** Про его жите знаемо лишь се, що бувъ Прилуцкимъ полковымъ обознымъ. Коли ще бувъ сотникомъ полковымъ (1738) переложивъ онъ дневникъ Окольского зъ мовы польскои на руску, и доповнивъ сей лѣтописный твѣръ оповѣданемъ про дѣвъ Укра-

¹⁾ Симеонъ Окольскій, монахъ Доминиканскій, живъ въ першѣй половинѣ XVII. вѣку. Онъ бувъ провинціаломъ Доминиканского ордена на Руси и крѣмъ дневника про вѣйны козацкій писавъ ще иншій творы, повный клясичной ерудиціѣ, примѣромъ „*Russia florida*“. Дневникъ вѣйны зъ козаками (1638. р.) написавъ Окольскій, бувши капеляномъ вѣйска польского въ тѣй вѣйнѣ.

ини одъ 1638. до 1648. р. на основѣ „руськихъ достовѣрныхъ лѣтописей“. Опѣсля бувши вже „абшитованымъ полковымъ обознымъ“, переложивъ Лукомскій записки Титловского и доповнивъ ихъ такожъ подекуды „руською достовѣрною лѣтописію“. Оба тѣ переклады рускїй, по думцѣ Лукомского, мали бути неначе вступомъ до историчной поеми Твардовского „Wojna domowa“, котру бнѣ такожъ переложивъ на мову руску. Однакже перекладъ сего твору не дѣйшовъ до насъ. Наконецъ въ 1770. р. Лукомскій зладивъ лѣтописный збѣрникъ пѣдъ такимъ заголовкомъ: „Собраніе историческое изъ книгъ древяго писателя Александра Гвагина и изъ старихъ русскихъ вѣрныхъ лѣтописей абшитованнымъ полковимъ обознымъ Стефаномъ Василиевимъ синомъ Лукомскимъ сочиненное в малороссійскомъ городѣ Прилуцкѣ 1770. году“¹⁾. По думцѣ Лукомского сей збѣрникъ мавъ бути передньою частію лѣтописною, щѣ вводила бы читателя до дневника Окольского и до записокъ Титловского въ редакціи рускѣй.

„Собраніе историческое“ Лукомского обѣймае дѣѣ Русь-Украины одъ часѣвъ Гедимина до кѣнця XVI. вѣку. Оно починае ся розвѣдкою: „Что естъ козакъ?“ И сей-часъ розказуе лѣтописецъ за проводомъ Гвагина, щѣ „козакъ естъ слово татарское и значить по-русски рицеръ или воинъ а по-нѣмецки *фрейрттеръ*“. Одтакъ слѣдуе оповѣдане про козакѣвъ, котрыхъ зачатокъ авторъ добачае въ кѣнци XIII. вѣку. Въ кѣнци лѣтописи пише авторъ широко про справы церковнїй на Украинѣ и про унію, оголошену на соборѣ Берестійскѣмъ въ 1596. р.

Збѣрникъ Лукомского не естъ творомъ оригинальнымъ; бнѣ являє ся справдѣ компиляціею иншихъ историчныхъ творѣвъ. Авторъ корыстувавъ ся хроникою „древ-

¹⁾ „Собраніе историческое“ напечатано въ Лѣтописи Самовидця (Кіевъ 1878; стор. 321—372.).

няго писателя“ Гваґнина¹⁾ и „руськими старыми вѣрными лѣтописями“. Майже третя часть лѣтописи, именно же оповѣдане про унію церковну, основуе ся на „руськѣй достовѣрнѣй лѣтописи“. Шкода велика, що сеся лѣтопись запропастилась: своимъ змѣстомъ доповнила-бъ она лѣтописи Самовидця и Величка. Ёѣ знали ще въ XVIII. вѣцѣ деякі люде письменні, ба й самъ Лукомскій на основѣ сеи „руськой достовѣрной лѣтописи“ доповнивъ дневникъ Титловского и дневникъ Окольского,

Своѣй збѣрникъ историчный написавъ Лукомскій въ языцѣ книжнѣмъ, твердѣмъ, въ котрѣмъ збереглось мало прикметъ живои мовы украиньскои.

7. Микола Ханенко. Онъ родивъ ся на Украинѣ лѣвобережнѣй 30. падолиста 1691. р. Отець его Данило, братанецъ правобережного гетьмана Михайла Ханенка, бувъ генеральнымъ хорунжимъ и належавъ до невеличкого числа просвѣченыхъ людей свого часу. По смерти ѣтця (1697) малый Микола стоявъ пѣдъ опѣкою дѣда (по матери) Ломиковского. Ѡдтакъ учивъ ся въ Кіѣвскѣй академіи и навѣстивъ такожъ польскій школы у Львовѣ. Въ 1710. р. почавъ онъ службу вѣйскову, а въ 1717. р. вступивъ въ генеральну канцелярію и хѣснувавъ ся ласками гетьмана Ивана Скоропадского. Въ 1721. р. поставлено Ханенка старшимъ канцеляристомъ або ресентомъ, с. е. головнымъ помѣчникомъ генераль-

¹⁾ Александръ Гваґнинъ (Guagnino) бувъ родомъ Италианецъ. Въ молодѣмъ вѣцѣ прийшовъ въ Польшу и вступивъ въ службу короля Жигимонта Августа, и ѣдтакъ при Степанѣ Баторію бувъ комендантомъ Витебска. Умеръ въ Краковѣ въ 1614. р. Лукомскій корыстувавъ ся отъ-симъ историчнымъ творомъ Гваґнина: „*Verum polonicarum tomi tres*“. Выдано у Франкфуртѣ надъ Меномъ 1584. р., — польскій же перекладъ выйшовъ въ 1611. р

ного писаря. По смерти Скоропадского оставъ ся бнъ на своѣмъ становищи и придбавъ собѣ любовь Павла Полуботка, полковника Чернигѣвского, котрый пѣславъ его до царя Петра I. звѣщаючи про смерть Скоропадского. Одтакъ Полуботокъ, ставши наказнымъ гетьманомъ, нагородивъ Ханенка за вѣрну службу мастностями, се бѣ-то дарувавъ ему два села, Перегбнѣ и Дешковичѣ. Розумною вдачею Ханенка користувавъ ся Полуботокъ и тогдѣ, коли бнъ по царскому указу вразѣ зъ Савичемъ и Чорнышомъ мавъ бути вывезенымъ въ Петербургъ (22. мая 1723). Полуботокъ задумавъ пѣслати напередѣ депутацію бдѣ имени „всего народа“ зъ просьбою о вѣольный выбѣръ гетьмана. Тую депутацію (изъ пяти людей) выслано въ Петербургъ 24. мая 1723. Въ числѣ депутатѣвъ находивъ ся и Ханенко. Коли-жь Полуботокъ приѣхавъ въ царску столицю, то й тутъ Ханенко бувъ головнымъ его секретаромъ. Небавомъ опѣсля Полуботка и его товаришѣвъ замкнено въ „каменный замокъ Петербургскій“. Полуботокъ умеръ въ вязниці, а 8. лютого 1725. арештованыхъ Украинцѣвъ освобождено зъ тюрмы. Ханенко зъ декотрыми товаришами не мѣгъ бддалитись зъ Петербурга; ему приказано бути въ гарнизоннѣй школѣ учителемъ дѣтей офицерскихъ и солдатскихъ. Кажуть ¹⁾, що Ханенка водили и зъ крѣпости во дворець, давати кому-то лекціѣ. Зъ Петербурга выпущено Ханенка въ 1726. р., а вже въ 1727. р. поставлено его судію Стародубскимъ. Опѣсля й гетьманъ Данило Апостоль хѣснувавъ ся неразѣ помочію Ханенка въ важныхъ справахъ, уважаючи его своимъ секретаромъ. Въ 1738. р. Ханенко одержавъ урядъ полкового обозного, а въ 1741. р. поставлено его генеральнымъ

¹⁾ „Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка, 1727—1753. г.“. Кіевъ 1884 г., стор. VIII.

хорунжимъ. О́дтакъ и послѣдній гетьманъ Кирило Розумовскій цѣнивъ въ Ханенку чоловѣка талантливого и за вѣрну службу въ генеральнѣй канцеляріи нагородивъ его кѣлькома селами. Ханенко умеръ въ сѣчню 1760. р. у Глуховѣ.

Ханенко писавъ *Діаріуиз* або дневникъ мабутъ ѳдъ 9. падолиста 1719. р., але въ рукописи, котра находить ся у правнука автора, починає ся той дневникъ днемъ 3. лютого 1727. р., та й въ серединѣ его суть деякі пропуски. Такъ н. пр. нестаетъ въ нѣмъ записокъ про часъ ѳдъ 1734. до 1741. р. Въ тѣй рукописи доведено *Діаріушъ* до 1753. р.

Осипъ Бодяньскій випечатавъ частину сего дневника п. з.: „*Діаріуиз* или журналъ случающихся при дворѣ н. Іоанна Скоропадскаго гетмана оказій и церемоній, такожъ и въ канцеляріи войскової отправуемыхъ ѳплъ, наченій ся 1722. году и оконченній въ томъ-же году, въ мѣсяць іюль“¹⁾. О́дтакъ въ додатку до журналу „Кіевская Старина“ въ 1884—1886. р. випечатано „*Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка 1727—1753. г.*“

Ханенко писавъ свѣй „*Діаріуиз*“ въ такѣй мовѣ, щѣ вважає ся переходомъ ѳдъ мовы руско-української до російської. Всякі подѣѣ свого часу записувавъ ѳнъ вельми деталічно, изъ-за чого его записки являють ся по-декуды наивными. И такъ помѣчаючи всео тее, щѣ въ кождѣмъ дни мѣсяця прилучилось, записавъ ѳнъ н. пр. ось-таку нѣсенѣтницю: (1742) „30. іюня. Весь день съ похмеля пробавлялся въ домѣ и въ комиссіи не былъ.“ (стор. 160).

Були въ сѣмъ періодѣ ще инші лѣтописцѣ та исторіки на Украинѣ, але они по-неволи нахилились пѣдъ

¹⁾ „Чтенія въ моск. обществѣ исторіи и древностей“, 1858., кн. 1.

просвѣтну кормигу Россіѣ и намагались писати свои творы въ языцѣ державнѣмъ, хоча де-хто зъ нихъ любивъ щиро свою батькѣвщину. Сюды належать :

1. **Петро Симоновскій.** Се бувъ товаришь бунчуковый, котрый въ 1765. р. зладивъ сю лѣтопись : „*Краткое описаніе о козацкомъ малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій иностранныхъ, нѣмецкой — Бишсига, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русскихъ*“¹⁾. Симоновскій поясняя навпередъ слово „козакъ“ и ѡдтакъ подавъ поглядъ на исторію козачины ѡдъ першого гетьмана, князя Рожиньского, до выбору послѣднього гетьмана, графа Розумовского, именно до приѣзду его въ Глухѣвъ (1751). Сей авторъ писавъ свою лѣтопись объективно стильомъ ядренистымъ.

2. **Георгій Конисскій**²⁾. „Императорское общество исторіи и древностей россійскихъ“ выдало заходами редактора Осипа Бодяньского исторію козачины пѡдъ сямъ заголовкомъ : „*Исторія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конисскаго, архіепископа бѣлорускаго*“. Москва 1846. Сея исторія основеуе ся подекуды на переказахъ люду украиньского и написана вѣтхненѣмъ поетичнымъ. Про-те подобалась она славному россійскому поетови Пушкину, котрый про автора еи выразивъ ся ось-такъ похвально : „Множество мѣсть въ (его) исторіи Малороссіи суть картины, начертанныя кистию великаго живописца“³⁾. По причинѣ же, що въ сѣй исторіи деякі

¹⁾ „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ“. Годъ третій. Нр. 2. Москва 1847; II. „Матеріалы отечественные“; стор. 1—159.

²⁾ Про его жите гляди стор. 354; замѣт. 2.

³⁾ Порѣвн. „Собраніе сочиненій М. А. Максимовича“. Томъ I. Отдѣлъ историческій. Кіевъ 1876., стор. 239.

факты представлено невѣрно, найшлись остроумнй критики, котрй стали сумнѣватись, чи справдѣ ученый архієпископъ бѣлорускій бувъ ен авторомъ¹⁾. Питанє се поки-що не може уважатись оконечно рѣшенымъ. Все-жь таки сей твѣръ єсть важнымъ причинкомъ до исторіѣ козачины, изъ-за чого Н. Костомарѣвъ пишучи исторію про Богдана Хмельницкого замѣтивъ въ другѣмъ выданю сего твору „Исторію Русовъ“ мѣжь жерелами историчныхъ своихъ дослѣдѣвъ.

Въ „Исторіѣ Русовъ“ представляють ся двѣ Руси ѡдѣ Володимира Великого до гетьмана Розумовского. А вже-жь найкрасше змалювавъ авторъ образъ Хмельничины, и звеличивъ второго Мойсея именно сими словами: *„Такихъ людей судьба Божія вѣками только производитъ въ человечествѣ для нарочитыхъ ея намѣреній и устройствъ...“* (стор. 141).

3. Александръ Ригельманъ. Родина Ригельманѣвъ зайшла въ Россію зъ Нѣмеччины въ першѣй половинѣ XVIII. вѣку. Александръ бувъ инженеромъ генеральмайоромъ и живѣ довшій часъ на Украинѣ. Одружив-

¹⁾ С. М. Соловьевъ, „Очерки исторіѣ Малороссіѣ, до соединенія ея съ Велико-Россією“. („Отечественныя Записки“, 1848. г. Нр. 11. 12., и 1849. г. Нр. 2). — М. Максимовичъ, „Историческія письма о козакахъ придивпровескихъ“ („Кієвлянинъ“ за 1865. г. Нр. 23—25). — Порѣвн. отъ-сѣ слова П. Кульша: „Бувъ на свѣтѣ Кониській и своєю Исторією Русовъ мовѣ якою завѣсою мальованою закрывъ ѡдѣ насѣ старосвѣщину, ажъ поки Шевченко не роздравъ, не розпанахавъ тои завѣсы...“ („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. 1861. мартъ; „Листы зъ хутора“. III.). — Веблякй думки про автентичность „Исторіѣ Русовъ“ зѣбравъ Геннадій Карповъ въ ученѣй своей розвѣдцѣ п. з. „Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіѣ Малороссіѣ относящихся, за время: 8-е генваря 1654—30-е мая 1672. года“. Москва 1870.

шись зъ Украинкою полюбивъ ѳнъ нову свою батькѳвщину и запопадливо займавъ ся збиранемъ матеріалѳвъ до написаня исторіѳ украиньскои. Вже въ 1778. р. написавъ Ригельманъ „*Исторію малороссійскую или повѣствованіе о Козакахъ*“ въ двохъ частяхъ. Опѳсля переробивъ и доповнивъ свою исторію и написавъ єѳ въ чотырохъ частяхъ, именно першій двѳ зладивъ въ 1785. р., а послѳдній двѳ части въ 1786. р. Ѳдтакъ сей твѳръ Ригельмана выдано въ Москвѳ 1847. р. заходами „императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ“ пѳдъ такимъ заголовкомъ: „*Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще, отколы и изъ какогo народа оныя происхожденіе свое имьютъ, и по какимъ случаямъ они нынѣ при своихъ мѣстахъ обитаютъ...*“ Редакцією сего „лѣтописного повѣствованія“ занявъ ся Осипъ Бодяньскій¹⁾. До того выдана додано ще рисунки Ригельмана, а то портретъ Богдана Хмельницкаго и 27 типѳвъ украиньскихъ зъ рѳжныхъ станѳвъ. Ѳдтакъ замѳщено тутъ ще двѳ карты, се-бѳ-то карту новои и стародавной Украины.

Сеся исторія козачины єсть вельми обширна, однакже по мнѣню знатокѳвъ єсть она мало критична.

б) Лѣтописнѳ збѳрники.

1. Лѣтописъ Густиньска. Она зове ся такъ по головнѳй рукописи, щѳ зберегалась въ Густиньскѳмъ Прилуцкѳмъ монастырѳ на Украинѳ. Сю рукописъ зладивъ въ 1670. р. чернець Михайло Лосицкій. А вже-жѳ ѳнъ не бувъ авторомъ тои лѣтописи, а тѳлько переписавъ єѳ зъ давнѳйшой, первѳстной рукописи, котру уложено

¹⁾ Порѳвн. „Чтенія въ императорскомъ обществѳ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѳ“. Москва 1847. Нр. 5—9.

въ першій половинѣ XVII. вѣку. Заголовокъ лѣтописи есть такий: „Кройника, которая начинается отъ потоку первого міра и столпотворенія и раздѣленія языкъ и разсыпанія по всей вселенной, и о розныхъ народахъ, также и о початку славенского руссійского народу, и егда спде Кіевъ, и како крести благовѣрный князь Володимержъ рускую землю, и о великомъ княженіи Кіевскомъ, и о греческихъ царяхъ. Списася сія кройника въ Малой Россіи въ монастырю святой живоначальной Троици общежителномъ Густыньскомъ Прилуцкомъ... року 1670., мѣсяця августа 2. дня“.

Въ рукописи Густыньскѣй находятъ ся части слѣдующіи: 1) „Предмова до чителника“, написана „іеромонахомъ“ Михайломъ Лосицкимъ¹⁾; 2) лѣтописецъ о рускѣмъ народѣ; 3) руска лѣтопись; 4) наука св. Кирила философа, посланого зъ Царгороду одъ патріарха Николы въ Кіѣвъ, ко великому князю Володимиру; 5) про чуда одъ образѣвъ на Воляни въ Луцкѣмъ повѣтъ; 6) лѣтописецъ о начатку Густыньского монастыря, и 7) документы на недвижимый майна декотрыхъ украиньскихъ монастырѣвъ, и инші дробніи статѣи. — Зъпомѣжь тыхъ сѣмохъ статей третя статья, се-бъ-то руска лѣтопись, зове ся такожь окремо лѣтописію Густыньскою²⁾.

Лѣтопись Густыньска въ начатку своѣмъ основуе ся на лѣтописи Несторовѣй, Кіѣвскѣй и Воляньско-галиц-

¹⁾ Въ тѣй „Предмовѣ“ пише Лосицкій отъ-се про хосенъ исторіѣ: „Кѣждому чоловікови читанье гисторій есть барзо потребно; бо кгда бы не описано и свѣту не подано, заразъ бы зъ тѣломъ безъ вѣсти все сходило въ землю, и люде бы якъ у тмѣ будучи не вѣдали, що ся прошлыхъ вѣковъ дѣяло“. (Поли. собр. рус. лѣтоп. II., 233).

²⁾ Лѣтопись Густыньску надруковано заходами археографичной комиссіѣ въ другѣмъ томѣ „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей“. (Санктпетербургъ 1843; стор. 233—273).

кбй; бдъ XIV. вѣку хбснуетъ она хронографами та историками польскими (н. пр. Мартиномъ Бельскимъ, Кромеромъ, Гвагниниомъ, Длугошомъ) и такожь декотрыми затрачеными лѣтописцами рускими, именно же „русскою достовѣрною лѣтописію“. До важнѣйшихъ статей въ лѣтописи Густиньскбй належать отъ-ей: „*О идолахъ рускихъ*“¹⁾, „*О премыслии нового календаря*“²⁾, и „*О уиш, како почася въ русской земль*“³⁾.

Лѣтописъ Густиньска кбнчить ся рокомъ 1597., и доповное недостатокъ историчныхъ вѣстей про дѣвъ въ захбднбй Руси въ часъ бддѣленя еи бдъ вехбдной. Въ загалѣ представляе она досыть живый образъ сучасной Литвы и Польшѣ. Языкъ еи являе ся въ першбй половинѣ церковно-славянскимъ, почавши же бдъ XV. вѣку перемагае церковщину мова (мало)руска, въ котрбй замѣчаемо иногдѣ такожь полонизмы.

2. „**Краткое описаніе Малороссіи**“. Въ сѣмъ творѣ представляють ся дѣвъ Руси полудневои бдъ найдавнѣйшихъ часбвъ по рбкъ 1734. Незвѣстный авторъ хотѣвъ навязати историю козачины до давнѣйшого періода княжого. Бдтакъ хбснувавъ ся бнъ лѣтописію Грабянки, выбравши зъ неи всео тее, щб видѣлось ему важнымъ въ исторіи Украины. Свбй творѣ историчный списавъ авторъ въ стилю простбмъ и яснбмъ, въ мовѣ ядренистбй, котра прибрала вже богато прикметъ мовы россійскои⁴⁾.

Сей творѣ уложено мабутъ въ 1734. роцѣ, до котрого бнъ въ оповѣданю историчнбмъ простягае ся. Зъ первѣтної рукописи звелѣвъ гетьманъ Розумовскій зробити

¹⁾ Полн. собр. рус. лѣтоп. II., 256. 257. — ²⁾ *ibid.*, стор. 368. 369. — ³⁾ *ibid.*, стор. 369—373.

⁴⁾ „Краткое описаніе Малороссіи“ выдано мѣжь додатками до лѣтописи Самовидця (Кіевъ, 1878. р., стор. 211—319).

копію и ђдакъ оригиналь подарувавъ ђнъ Академіи Наукъ. Опѡсля въ 1777. р. членъ „вольного россійскаго собранія“ при Московскѡмъ университетѣ, Василь Григорієвичъ Рубанъ, выдавъ свою „Краткую лѣтопись Малыя Россіи“. Хоча-жь Рубанъ въ переднѣмъ словѣ каже, що записки той лѣтописи ђдъ 1506. до 1734. р. веденіи були генеральными писарями при гетьманахъ, почавши ђдъ Богдана Хмельницкаго ажъ до смерти Данила Апостола, и що ђнъ одержавъ тѣ записки ђдъ архієпископа Георгія Конискаго, то однако нема сумнѣву, що лѣтопись Рубана ђдъ початку ажъ до 1734. р. єсть лишъ копією того историчнаго твору, що єго списано пѡдъ заголовкомъ „Краткое описаніе Малороссіи“. Ба, Орестъ Левицкій гадає, що деякі частини сєго описаня Малороссіє увѣйшли въ лѣтопись Самовидця¹⁾. Се сталоє такимъ способомъ: Одинъ изъ переписовачѣвъ видячи, що сєся лѣтопись починає ся вѡною Хмельницкаго, а не раньше, выписавъ изъ „Краткаго описанія Малороссіи“ початокъ, де розказує ся про двѣ Руси-Украины ђдъ найдавнѣйшихъ часѡвъ ажъ до вѡнъ Хмельницкаго, и ђдакъ се писанє поставивъ въ творѣ Самовидця мовъ-то вступъ до оповѣданя сєго лѣтописця. Той переписовачъ доповнивъ тымъ „Краткимъ описаніємъ“ такожъ деякі пропуски въ лѣтописи Самовидця и розширивъ инші вельми короткі єи оповѣданя; наконецъ же на основѣ сєго збѣрника зладивъ ђнъ доповненє до лѣтописи Самовидця ђдъ 1702. до 1734. р.

3. Лѣтопись Хмельницка. Она єсть вельми коротка, бо займає лишъ пять сторѡнъ печатныхъ; однакъ подає намъ богато цѣнныхъ вѣдомостій, котрі єуть для насъ именно зъ-за того важні, що авторъ бувъ само-

¹⁾ Лѣтопись Самовидця, стор. VIII.

видцемъ тыхъ дѣй, котрѣ описувавъ. Сея лѣтопись zove ся Хмельницкою по тѣй причинѣ, що авторъ писавъ еѣ въ Хмельнику, мѣсточку подбѣльскѣмъ надъ рѣкою Богомъ недалеко Межибожа.

А вже-жъ годѣ дѣзнатись, хто бувъ авторомъ лѣтописи Хмельницкои, якъ онъ звавъ ся, и до якого стану тогдѣшньої суспѣльности належавъ? Корнило Заклинскій въ розвѣдцѣ своѣй про сю лѣтопись замѣтивъ, що авторъ сего твору мѣгъ бути священникомъ, а може бувъ и мѣщаниномъ¹⁾. Кругъ его вѣдомостій бувъ невеличкій, про-те й въ оповѣданю своѣмъ мало коли выходивъ поза Хмельникъ. Для него було найважнѣйшимъ лишъ тее, щѣ дѣялось въ тѣмъ гѣродѣ и въ его сусѣдствѣ; про всео ише розказувавъ онъ тѣлько загално.

Лѣтопись Хмельницку выдано въ Кіевѣ 1878. р. яко вступъ до лѣтописи Самовидця²⁾. Она записуе дѣѣ Украины ѣдъ 1636. до 1650. р. Мѣжь сими роками выначують ся особливо три важными подѣями историчными, а то роки 1637. 1648. и 1649. Изъ сеи лѣтописи довѣдуемо ся, що до повстаня въ 1637. р. готовились козаки зъ поспѣльствомъ подѣбно якъ въ 1648. р. Авторъ каже, що *„и серпы и косы козали на оружие, и не дармо земля тряслася: трясли и Ляхи козаковѣ“* (стор. 78). Поляки побороли козаковъ пѣдъ селомъ Кумейками, и ѣдтакъ замѣчае авторъ: *„На Украинѣ рѣки зафарбовалися отъ крыпъ (крови) людскои; повны были болота трупу лляцкого, а повны пали были трупу козацкого по мѣстахъ“* (стор. 78). — Про наслѣдки першихъ побѣдъ Богдана Хмельниц-

1) „Лѣтопись Хмельницка“. Критичный розбѣръ Корн. Заклинскаго. („Зоря“, 1881; ч. 19.; стор. 230. 231).

2) „Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ... Издана Кіевскою временною коммиссіею для разбора древнихъ актовъ“. Кіевъ 1878; стор. 77—81.

кого авторъ такъ розказуе: „А до орды безъ личбы панятъ пошло.... А козаки за Дяхами пошли и мѣста, где ся боронили, поплондровали, Дяховъ и жидовъ стинали, коморы и скрынъ лунали“ (стор. 79).

Важнымъ естъ той уступъ въ лѣтописи, де авторъ розказуе про осаду въ Збаражн: — „Мало не такойъ голодъ былъ, якъ въ Самаріи. Хлѣбъ одинъ былъ по 6 золотыхъ, по пять, а гарнецъ пива по 4 золотыхъ. Кони пли не толко худые хлопы, але и панове. Будутъ памяти тую экспедицію въ Збаражъ-мѣсти! И якъ ся поткалъ з кролемъ, много люду королевского стеръ и примирѣе взялъ, съ кролемъ ся виталъ гетманъ, заразъ отъ Збаражъ-мѣста отступилъ. Безчисленное множество мѣстъ барзо великихъ Татаре съ козаками повыймали и шкоды незликомыи починили; въ Литву ажъ засягли. Не душечка загинула, не душечка тежъ и въ орду пошла!“ (стор. 80. 81).

К. Заклинскій цѣнять лѣтопись Хмельницку именно зъ-за того, що она выеказуе устами самовидця погляды людей тогдѣшнихъ, — цѣлон массы народу, — на славнй побѣды Хмельницкого, що показуе, яка корысть прийшла цѣлому народови зъ мира Зборѣвского. „Мало людемъ бѣднымъ было отрады“, замѣтивъ лѣтописецъ (стор. 81), доказуючи сими словами, що Хмельницкій про долю „поспѣльства“ не журивъ ся.

4. Лѣтопись Чернигѣвска. Она естъ вѣдай частію тыхъ короткихъ козацкихъ лѣтописныхъ записокъ, про котрї згадуе Величко (II., стор. 7). Дѣйшла-жь она до насъ въ двоухъ рукописяхъ. Одна рукопись находить ся въ збѣрнику, писанѣмъ въ XVIII. вѣцѣ, що зберегае ся въ бібліотецѣ Чернигѣвской духовной семинаріи. Тая рукопись обѣймае дѣѣ Украины ѡдъ 1587. до 1750. р. и выначуе ся отъ-симъ заголовкомъ: „Лѣтописецъ зъ 1587. года, въ рускихъ, полскихъ сторонахъ што (ся) дѣяло

и якого року“¹. Друга же рукопись була замѣщена въ кѣнці книги: „о Варлаамѣ и Іоасафѣ гисторія“, надрукованон въ Кутевнѣськѣмъ монастырѣ 1637. р. Она кѣнчить ся рокомъ 1652. и має такіи заголовокъ: „Лѣтописецъ, въ рускихъ и полскихъ що ся сторонахъ дѣяло и якого року“. Властителемъ сего рукописи въ 1856. р. бувъ Н. Бѣлозерскій, котрый Чернигѣвску лѣтопись выдавъ въ книжцѣ п. з. „Южнорусскія лѣтописи, открытыя и изданныя Н. Бѣлозерскимъ“. Томъ I. Кіевъ 1856.¹). Въ сѣмъ выданю находятъ ся слѣдующіи статьи: I. „Черниговская лѣтопись“ (стор 11—44). II. „Краткое лѣтоизобразительное знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случаевъ описаніе“ (стор. 45—106)²). III. „Хронологія высокославныхъ яневелможныхъ гетмановъ“ (стор. 107—124). IV. „Имянная перепись малороссійскихъ гетмановъ“ (стор. 125—140). V. „Слово во время бездождія и глада и всякой пагубы“... (стор. 141—156). VI. „Ляментъ людей побожныхъ, що ся стало въ литовской земли“ (стор. 157—162).

Лѣтопись Чернигѣвска складае ся зъ двохъ частій: перша часть ѡдъ 1587. до 1692. р. була писана на Украинѣ правобережнѣй, мабутъ въ Кіевѣ; другу же часть, ѡдъ 1692. до 1750. р., зложено въ Черниговѣ. Сесея лѣтопись формою своєю естъ подѣбна до лѣтописи Львѣвской, але змѣстомъ своимъ являе ся она подекуды важнѣй-

¹) Порѣвн. критичну розвѣдку Михайла А. Максимовича п. з. „Извѣстіе о южнорусскихъ лѣтописяхъ, изданныхъ Николаемъ Бѣлозерскимъ въ Кіевѣ, 1856. г.“. („Собраніе сочиненій...“ Томъ I. Кіевъ 1876; стор. 231—247).

²) Се естъ коротенька лѣтопись про дѣѣя Украины ѡдъ 1506 до 1783. р., „наипаче кто именно когда былъ козацкимъ гетманомъ“.

шою; впрочѣмъ въ лѣтописи Чернигѣвскѣй добачаемо мову чистѣйшу, нѣжь въ лѣтописи Львѣвскѣй¹⁾.

Перша часть лѣтописи (1587—1692) єсть важнымъ жереломъ для исторіѣ Украины въ XVII. вѣцѣ. Въ нѣй находимо богато новыхъ вѣстей, якихъ нема нѣ въ лѣтописи Львѣвскѣй, нѣ въ ишихъ лѣтописныхъ творахъ того часу. До такихъ важныхъ записокъ належать н. пр. отъ-сѣ: а) вѣсть про смерть коронного гетьмана Жолковського: „1620. Турки гетмана великаго коронного Жолковського на Цоцори зъ войскомъ его збили. А самому Жовковському, гетманови, мужикъ сокирою голову оттялъ надъ Днѣстромъ противъ Могилева Подолского“ (стор. 13); — б) оповѣданє про стрѣчу Богдана Хмельницкого зъ королемъ Яномъ Казимиромъ пѣдъ Зборовомъ: „Потимъ кроль Казимиръ просилъ Хмельницкого, давши козакамъ семи сенаторовъ въ заставу за Хмельницкого. А Хмельницкій прихалъ у сту коней до обозу полского нарядно, бучно, збройно; а пришедши до кроля, палъ предъ нимъ на землю, и потимъ, гди за росказаніємъ королевскимъ подведено его, мовилъ єму король: „Если то годится сынови коронному, тобѣ, пане Хмельницкій, на пана своего руку подносити и воєвати на него?“ А Хмельницкій отказалъ плачучи: „Я на кроля, пана моего милостиваго, руки не подношу, тилко на его сенаторовъ, которые... такъ мнѣ самому, яко и всему народови малороссійскому незносные и невымовные чинили кривды; а теперъ, чого не дай Боже, гди бы насъ зламали, не зо-

¹⁾ А. Петрушевич оцѣняє ось-такъ лѣтопись Чернигѣвску: „Той лѣтописецъ, похожъ формою своею на Львовскій, содержитъ въ себѣ не мало новыхъ важныхъ подробностей, но притомъ имѣетъ много анахронизмовъ и ошибокъ, не исправленныхъ издателемъ ея“. („Науковый Сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы“. Во Львовѣ 1867; стор. 257. 258).

ставили бы и наслѣдку руского“ (стор. 20. 21); — в) оповѣдане про смерть Ивана Выговского: „1664. Татаре да Чернецкій и Маховскій Ивана Выговскаго казали разстрѣляти; а онъ на той часъ во избѣ поклякнувши, читалъ акафистъ Пресвятой Богородицы. Похованъ у великомъ скитѣ изъ женою своею Стеткевичовною, которой гди сказано, же пана забито, пала и умерла, оставивши сына своего единаго, еще невеликаго“ (стор. 29. 30)¹⁾.

Въ другой части лѣтописи (1692—1750), выпечата- ной на пяти сторонахъ, замѣщено самѣ коротенькѣ за- писки, котрѣ историки не подаютъ важныхъ вѣстей.

5. „Русская достовѣрная лѣтопись“.²⁾ Сесея лѣто- писъ запроцастилась мабуть въ другой половинѣ XVIII. вѣку; однакже знаемо еѣ изъ творѣвъ Самѣйла Величка и Степана Лукомского³⁾, котрѣ наводятъ еѣ мѣжъ же- релами своихъ лѣтописей. Она була звѣстна такожь ав- торови лѣтописи Густиньской въ вѣцѣ XVII., и безпе- речно заслугувала на велике поважане у рускихъ гра- мотѣвъ изъ-за богатаго змѣсту въ текстѣ историчномъ.

¹⁾ Порѣвн. лѣтописъ Самовидця, выдану въ Кіевѣ 1878. р.: „...„Выговского взяли, которого Маховскій полковникъ казаль ростиляти недбаючи, же воеводою былъ“ (стор. 84). — По думцѣ М. Максимовича поховано Выговского „въ обители Чигиринь- ской“ (Собраніе сочиненій, томъ I. Кіевъ 1876; стор. 238); однак- же А. Петрушевич пише, що того гетьмана похоронено „у ве- ликомъ Скитѣ“ близько села Манявы Станиславовского округа („Науковий Сборникъ“. Во Львовѣ 1867; стор. 258).

²⁾ Важну розвѣдку про „русскую достовѣрную лѣтопись“ написавъ покойный молодой историкъ Корнило Заклинскій въ статьѣ „Рускѣ лѣтописи и лѣтописецѣ XVII. столѣтія“. („Зоря“, рочникъ I, 1880; число 7.) Порѣвн. передне слово до лѣтописи Самовидця, яке написавъ Орестъ Левицкій; стор. XIV—XVII.

³⁾ Про Самѣйла Величка и Степана Лукомского гляди стор. 379—389.

„Руськая достовѣрная лѣтопись“ починає ся ђдѣ оповѣданя про козакѣвъ; згадує отже про гетьмана Предислава Лянцкороньского, якъ ђнѣ 1512. р. щасливо борѣ ся зѣ Турками, и що за те король Жигимонтъ I. затвердивъ козакамъ давнї ихъ вольности. Пѣдѣ рокомъ 1576. описує ся, якъ король Степанъ Баторїй заходивъ ся около организаціѣ козакѣвъ, якъ звелѣвъ имъ бути на сторожи противъ Татаръ, и якъ видячи ихъ лицарске завзяте сказавъ про нихъ отъ-сїѣ слова: „Буде-де из тѣхъ юнаковъ когдасъ Рѣчь посполитая волная“¹⁾. Дальше згадує лѣтопись, якъ той король пѣзнѣйше боячись, щобъ козаки, „укрѣпившись“, не були Ляхамъ „тяжкими“, загадавъ ихъ „внизъ около Днѣпра выгубити“.²⁾ ђдѣ року 1582—1599 розказує тая лѣтопись про введенє Григорїаньского календаря и въ загалѣ про всѣ подѣѣ, якї пѣдготовили и приспѣшили унїю церковну³⁾. Важнѣйшою єсть друга часть „руськой достовѣрной лѣтописи“. Она оповѣдає про дѣѣ ђдѣ 1606. до 1648. р. Сю часть лѣтописи находимо въ доповненїю записокъ Матвѣя Титловеского, историка польского, котрый написавъ историю про вѣйны Туркѣвъ зѣ Поляками на Цецорѣ (1620) и пѣдѣ Хотинѣмъ (1621). Звѣстно вже, що тую историю переложивъ на руску мову „абшитованный полковый обозный“ Степанъ Лукомскїй въ Прилукахъ 1770⁴⁾. Тѣлько-жъ не єсть се простый перекладъ, позаякъ Лукомскїй утвердивъ свою працю „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ“. Такъ отже Лукомскїй доповнив-

¹⁾ Лѣтопись Самовидця; Кїєвъ 1878. III. стор. 350.

²⁾ *ibid.*, стор. 351.

³⁾ Оповѣданями „руськой достовѣрной лѣтописи“ про перемѣну календаря и про унїю корыстувались авторъ лѣтописи Густиньской и Степанъ Лукомскїй, що зладивъ „Собранїє историческое“.

⁴⁾ Порѣвн. стор. 386.

ши записки Титловского, зладивъ опѣсля доповнене до дневника Окольского на основѣ той „руської достовѣрної лѣтописи“.

Одтакъ „достовѣрная лѣтопись“ розказує про похѣдъ Сагайдачного на Кафу (1606), про смерть гетьмана Самѣйла Кущка, щѣ по словамъ думы народної 54 роки мучивъ ся въ неволи турецкѣй. про смерть козацкого сотника Михайла Хмельницького въ битвѣ на Цецорѣ (1620)¹⁾. Важнѣ суть сѣ вѣсти про молодый вѣкъ Богдана Хмельницького: „Сина Зпновія отъ младихъ лѣтъ отдалъ (Михайло Хмельницкій) въ наученіе: перше въ Кіевѣ, а потомъ въ городѣ, что надъ рѣкою Саноу, въ Ярославле, до Ёзуитовъ, и тамъ въ наученіи проводилъ свои лѣта до совершеннаго возраста. Будучому-жъ ему тамъ еще отрокомъ, приключился такой случай удивленія достойный: Когда онъ около костела съ соучениками прохаживался, то вихоръ изъ той компаніи, его самага бѣгающаго, ногами подхватя, трижды въкругъ онаго костела обнесъ и на томъ мѣстѣ, изъ котораго подхваченъ, опять его поставилъ. Ёзуиты сѣе странное, небывалое приключеніе разніи розно разсуждали, однакожъ тѣмъ согласно заключили, провѣщавая: *Будетъ де отъ сего отрока великое на костелъ римскій гоненіе!*“²⁾.

„Достовѣрная лѣтопись“ розказує про прихильнѣсть королевича Володислава до козаковъ и про его прощане зъ гетьманомъ Сагайдачнымъ по вѣйнѣ Хотиньскѣй. Королевичъ высказавши, якѣ заслуги положили козаки для Польщѣ въ битвѣ пѣдъ Хотиномъ, выхлопотавъ для нихъ

¹⁾ Въ битвѣ на Цецорѣ Богданъ Хмельницкій, сынъ Михайла, попавъ ся въ неволю татарску. Достовѣрна лѣтопись замѣчає, що сотникъ Михайло Хмельницкій бувъ родомъ зъ Лысянки, и що зъ-бдеи перейшовъ до Чигирина.

²⁾ Лѣтопись Величка, IV. 158.

у короля Жигимонта III. велику похвалу и нагороду, по чѣмъ король выславъ похвальный листъ до Сагайдачного и до вѣйска запорожского. Оповѣдає дальше, якъ Сагайдачный передъ смертію въ Кієвѣ (въ цвѣтню 1622. р.) свое майно записавъ церквамъ, брацтвамъ и школамъ, и якъ дещо подарувавъ такожь Львѣвскѣй Ставропигіі¹⁾.

Незвѣстный авторъ сеи лѣтописи замѣчає, що коли рускїи паны „на Ляховицахъ“ (Ляшкахъ) поженились, то отступили ѡдъ благочестивои вѣры²⁾. Ѳдтакъ мѣжь иншимъ оповѣдає ѡнъ, якъ въ 1637. р. чотыри тысячѣ козакѡвъ, щѡ ляцкои неволѣ не могли вже стерпѣти, рѣшили ся пѡйти ажъ до Персѡвъ, щобы имъ помагати въ вѡйнѣ зъ Турками. По дорозѣ стрѣтились они зъ козаками Доньскими, котрїи ихъ намовили, остатись надъ Дономъ и разомъ зъ ними добувати Азова³⁾.

Хто бувъ авторъ „руськои достовѣрної лѣтописи“ и де ѡнъ пробувавъ, годѣ намъ дѣзнатись. К. Заклинскїи догадає ся⁴⁾, що авторомъ бувъ козакъ, по-за-якъ Величко каже wyraзно, що доповнявъ записки Титловского лѣтописцями козацкими. Ѳдтакъ замѣчає Заклинскїи, що першу часть лѣтописи мѡгъ написати священникъ, котрого вельми займала справа униѣ церковной. А вже-жь другу часть лѣтописи зладивъ безперечно чоловікъ свѣтскїи, котрый живъ въ першѡй половинѣ вѣку XVII.

1) Лѣтопись Величка I, „Приложенїя“, стор. 50. — Величко перекладаючи дневникъ Титловского на мову руску, доповнивъ его (якъ самъ каже въ тѡмъ „Приложенїю“ на стор. 33) „рукописными лѣтописцями козацкими“, се-бѣ-то „руською достовѣрною лѣтописїю“.

2) Лѣтопись Величка, IV. 179.

3) *ibid.* стор. 181.

4) „Зоря“, рочникъ I. 1880.; число 7, стор. 97.

IV. Литература суспільно-моральна и національна.

Коли автономію України занапащено кормигою російською и коли именно зруйновано Свчъ запорожеку (1775), то суспільний побуть въ примученій землі ставъ ся незавиднимъ и чи-мало тяжкимъ. На мѣсце колишнього лицарского змаганя вступила байдужнѣсть для новихъ порядкѣвъ, изъ-за чого по всѣмъ-усюдамъ ширилась апатія до всякого почину на полі національной и суспільной дѣяльности. Паны-козаки бажали бути аристократією и покидали зъ мовою рѣднїй звичаѣ та обычаѣ, мѣжь-тымъ коли простї козаки, не могучи погодитись зъ московскими порядками, безъ надѣѣ на лучшу будучнѣсть коротали жизнь бѣдолашну. Свои погляды національно-суспільнїй выказували они въ пѣсняхъ своихъ и такожъ въ вѣрсахъ рѣдвяныхъ та пасхальныхъ, въ котрыхъ добачаемо сумовиту згадку про давну бувальщину. Одакъ колишнїй лицарѣ ставались хлѣборобами и жиючи „въ безверхѣй хатѣ“ нудѣли безъ всякого проводу морального побѣчь панской старшины, щѣ дивилась зъ презирствомъ на нещасныхъ своихъ братѣвъ. Тогдѣ-то й грамотѣѣ йшли пѣдъ ладъ можнымъ панамъ, ба оденъ письменникъ, Климентїй Зѣновѣѣвъ, хоча живъ ще за часѣвъ Мазепы, у своихъ вѣршованыхъ творахъ поваживъ ся написати, що въ простого мужика простый есть обычаѣ, а въ письменного оеббнїй политичнїй звичаѣ!

Коли отжѣ по затратѣ политичной самостѣйности на Украинѣ апатія суспільности для всякой дѣяльности що-разъ бѣльше змагалась, выступивъ середь землякѣвъ зъ розумною наукою Григорїй Савичъ Сковорода, щѣ его звано украиньскимъ Сократомъ. Онъ бажавъ устнымъ словомъ одушевити Украинцѣвъ, приголомше-

нихъ недолею, и ѳдакъ наукою двигнути ихъ ко пѳзаню самыхъ себе. Хоча-жь ѳнъ для люду нѳчого не писавъ, та лишъ для просвѳченои веретвы суспѳльности моральнѳ деякѳ науки зладивъ въ языцѳ твердѳмъ, якимъ колись корыстувавъ ся Дмитро Ростовскѳй, — то все-таки въ исторѳи просвѳты украиньскои есть ѳнъ важною личностю, по за-якъ, жиючи мѳжь простымъ людомъ, не наче показувавъ Котляревскому дорогу, котрою треба ступати, щобы утворити словеснѳсть рѳдну, самостѳйну.

а) Писатель.

1. Климентѳй Зѳновѳвъ. ѳнъ живъ за часѳвъ гетьмана Мазепы и бувъ черцемъ „странствующимъ“, с. е. такимъ, щѳ не сидѳвъ постѳйно на однѳмъ мѳсци, але волочивъ ся по монастиряхъ и по всѳхъ-усюдахъ, та придививъ ся добре житю всякихъ веретвъ суспѳльности украиньскои. Бувавъ въ рѳжныхъ мѳстахъ Кѳвщины и такожь на Волини; вступавъ до дворѳвъ и хуторѳвъ, выпрошуючи жертвы на монастирь, а по дорозѳ не минавъ корчмы, де стрѳчавъ козакѳвъ, мужикѳвъ и ремѳеникѳвъ. Неразъ бувавъ и въ школѳ, котра пѳсля народного прислѳвья „всякимъ страннымъ дѳмъ есть вольный“¹⁾. Той отже чоловѳкъ, щѳ добре пѳзнавъ побутъ украиньскѳй свого часу, зладивъ збѳрникъ стихотворѳвъ вѳршами силябичными. Хоча-жь стихотворы Климентѳя Зѳновѳва не мають стѳйности литературнои, то важнѳи суть однакже по тѳй причинѳ, щѳ суть вѳрнымъ образомъ суспѳльного жита на Украинѳ въ першѳй половинѳ XVIII. вѳку. Рукопись ѳго твору, обѳймаючу 321

¹⁾ „Українські приказки, прислів'я и таке инше“. Збѳрники О. В. Марковича и других. Спорудив М. Номис. С.-Петербург 1864; стор. 119. а.

картокъ, ѳдкрыто недавно¹⁾, а ѳдтакъ основну розвѣдку про тѣ стихотворы написавъ П. Кулѣшь та замѣстивъ еѣ въ Основѣ Петербургскѳй²⁾).

Авторъ згадуе, що перетерпѣвъ въ житю тяжку скорботу, та що въ своихъ стихотворахъ думавъ найти пѳльгу „будучи въ гоненіи“. Своє писане починає ѳнъ ладомъ сходястичнымъ, се-бѣ-то роззираваи о правдѣ, о болѣзняхъ, о вѣтрѣ и огни, о Божѳмъ милосердію, о именахъ Божихъ, о смерти и т. и. ѳдтакъ зъображує ѳнъ жите реальне: говорить про побутъ рѳжныхъ клясѣ суспѳльности, про крилошанъ, черцѣвъ, козакѣвъ, панѣвъ, мужикѣвъ, цыганѣвъ, жидѣвъ, ремѣеникѣвъ. . Прямодушный чернецъ пише статью : „О волочащихся чернцахъ и черницахъ по мѣстахъ, по школахъ и по корчемныхъ дворахъ“ (стор. 184). Изъ стихотворѣвъ Климентія можѣ дѳзнатись, що ѳнъ не оказувавъ симпатіѣ церковнѳй власти; се бо пише, що архіереѣ брали хабарѣ, се-бѣ-то таляры або червоні золоті, коли кумови позволяли женитись зъ кумою, або зъ дочкою куминою (стор. 201). Авторъ дорѣкає крилошанамъ „збитне трунокъ горѣлчаный заживающимъ, и на утреньяхъ въ церквахъ небывающимъ“ (стор. 171). Коли-жѣ ѳнъ у своѣмъ судѣ бувъ вельми строгій супротивъ власти духовной, то панамъ пѳдлещувавъ ся не-въ-мѣру, и въ стихотворѣ „о веселости дворекѳй“ порѣвнує ѳнъ пана зъ Христомъ (стор. 201).

Въ ѳдномъ мѣсци своихъ стихотворѣвъ згадує Климентій похвально про козакѣвъ и велить ихъ неначе святыхъ шанувати (стор. 206); а вже-жѣ мужикѣвъ цѣ-

1) Въ рукописи Климентія Зѣновѣева не достає початку и кѳнца, та й въ серединѣ нема деякихъ картокъ.

2) П. Кулишь, „Обзоръ украинской литературы. I. Климентій“. („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. Петербургъ 1861. Январь; стор. 159—234).

нивъ ѡнъ дуже низько, уважаючи ихъ негѡдными жити въ товариствѣ людей просвѣченыхъ. Осъ его слова:

„Яко такожъ трезвому изъ п'янимъ обитать,
такъ и письменному изъ простимъ пробовать:

Бо въ простого мужика простий єсть обичай,
а въ письменного особний, політичний звичай“ (ст. 176).

Ќдтакъ ѡдзываетъ ся зъ презирствомъ про женщины, котрымъ по его думцѣ наука зовсѣмъ непотрѣбна:

„Дармо, ся видить, женскъ полъ звикль письма учити:
могла бѣ церковъ и безъ нихъ письма обходити;

Бо токмо мужемъ даль Богъ небезпотребно,
а имъ, здаєтця, яко-бы и непотребно.

Жена письменна мужемъ простимъ погоржаєть,
и якъ простака цѣле того знѣвчаєть.

Овшемъ бо праве женамъ письмо неприлично,
тільки оно меншизнамъ потребно и слично;

А женамъ, якъ пятого колеса, такъ треба,
а мужемъ всякимъ всюда на все то потреба“ (стор. 191).

Подаючи характеристику суспѣльного побуту на Украинѣ авторъ описує такожъ сѣльскіѣ бурсы, щѡ звались школами. Бурсакѡвъ въ такихъ школахъ звано „нищунами“, по-за-якъ они були круглыми сиротами, щѡ поступали пѡдъ опѣку церкви. Пѡдъ проводомъ дячкѡвъ и понамарѡвъ тѣ бурсаки часто ходили до дворѡвъ на добычу, изъ за чого звано ихъ „курохватами“¹⁾. Школа была захистомъ такихъ волокитѡвъ, якимъ бувъ такожъ Климентій; ба, дячки й понамарѣ зѡ своими приятелями

¹⁾ Въ Енеидѣ Котляревского Еней прирѡвнує ся бурсацкому „курохватови“:

Прибѣгъ къ Троянцямъ засапавъ ся,

Обмокъ въ поту, якъ бы купавъ ся,

Мовъ зъ торгу въ школу курохватъ.

(„Писання И. П. Котляревського“. С.-Петербургъ 1862; стор. 24.)

нили до-дуру въ такій святини наукъ. Илюстрацією тогдѣшньої науки служить статя; „О школярахъ, дрова крадущихъ, и о школѣ“ (стор. 173).

А вже жь погляды сего автора на моральнѣсть були вельми хитливѣ. Иногдѣ бувъ ѓнь строгимъ проповѣдникомъ покаянн, а небавомъ опѣсля не боронивъ грѣшити по-тай людскихъ очей (стор. 185).

Хоча-жь свѣтоглядъ Климентія бувъ подекуды дивовижнымъ, то все-таки збѣрникъ его стихотворѣвъ малюе досыть вѣрно Украину за гетьманованя Мазепы. Особливо-жь важна его характеристика сучасныхъ цехѣвъ и ремѣсникѣвъ (стор. 207--231). Справдѣ, ще въ першій половинѣ XVIII. вѣку процвітавъ на Украинѣ промыслъ не-абы-якій. Та отъ, пѣдъ чужою кормигою запропастилось добро землѣ, котра колись кипѣла медомъ и молокомъ¹⁾. Закрѣпощене люду лягло тяжкою недолею на примучену Украину, и ѓдтакъ колишній веселощѣ минулись безъ слѣду въ стѣнахъ, засвѣяныхъ могилами.

Изъ писаня Климентія Зѣновѣева можна дѣзнатись, що ѓнь бувъ Полѣщукомъ, по-за-якъ въ его мовѣ додачаемо прикметы нарѣчія полѣского.

2. Григорій Савичъ Сковорода²⁾. Сей славный мужь родивъ ся на Украинѣ въ Чернухахъ, селѣ Кіѣвскои

¹⁾ Лѣтопись Величка, I. 5.

²⁾ Литература: 1) „Сковорода, украинскій писатель XVIII вѣка“. Матеріалы для исторіи южнорусской литературы. Статя Ореста Халаявского („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ 1862; серпень и жовтень. — 2) „Украинская Старина“. Матеріалы для исторіи украинской литературы и народнаго образованія Г. П. Данилевскаго. Харьковъ 1866. I. „Григорій Савичъ Сковорода“ (стор. 1—96). — 3) „Житіе Сковороды, описанное другомъ его М. П. Ковалѣвскимъ“ („Кіѣвская Старина“. Томъ XVI. 1886; стор. 103—150).

губерніѣ, Лубеньского повѣту въ 1722. р. Родителѣ его були роду козацкого и звѣстні були въ повѣтѣ изъ-за честной своєї вдачѣ. По-за-якѣ Григорій визначувавъ ся гарнымъ спѣвомъ и оказувавъ охоту до науки, то отець ѿдававъ его въ Кіѣвску академію. Небавомъ потѣмъ поѣслано его въ Петербурgesку придворну капелю спѣвакѣвъ, и ѿтакъ живѣ ѿнѣ въ царскѣй столицѣ трохи-що-не три роки. Коли-жѣ цариця Єлисавета навѣщала Кіѣвъ, то забрала зъ собою такожъ своихъ спѣвакѣвъ. ѿтакъ Сковорода не вертавъ ся до Петербурга зъ придворными спѣваками, але лишивъ ся въ Кіѣвѣ, и въ академіѣ ставъ учитись языкѣвъ єврейского, грецкого и латиньского, та й вправлявъ ся въ реторицѣ, философіѣ, математицѣ, натуральной исторіѣ и въ богословію. Однакже не хотѣвъ бути священникомъ, и ось заблаглось єму побачити чужій краѣ. И справдѣ сповнилось его бажанє, бо генераль-майоръ Вишневскій, вѣдучи на Угорщину до Токайскихъ гѣрѣ, взявъ его зъ собою, щобы спѣвавъ тамъ въ грецко-россійскѣй церквѣ. Тогдѣ повелось тому талантовому Украинцеву звѣдати деякі угорскіє города и цѣсарску столицю Вѣдень. Кажуть, що ѿнѣ бувъ такожъ въ Польщи, Нѣмеччинѣ и въ Італіѣ¹⁾. Въ своѣй вандрѣвцѣ набувъ ѿнѣ багато вѣдомостій, и коли вернувъ ся на Украину, обявъ катедру поетики въ Переяславѣ, бувши покликанимъ на учителя тамошнимъ єпископомъ Никодимомъ Сребникимъ. Тогдѣ написавъ Сковорода для шкѣлъ „руководство о поезіѣ“ на основѣ новыхъ поглядѣвъ въ тѣмъ предметѣ, изъ-за чого єпископъ велѣвъ єму тує книжку переробити. Але Сковорода не послухавъ єпископа и въ оправданю своѣмъ написавъ: „Alia res sceptrum, alia ples-

¹⁾ „Украинская Старина“, стор. 21.

trum“, се значить: инша рѣчь управляти церквою, а инша — сѣвати пѣснѣ при лирѣ. О́дтакъ на справозданю консисторіѣ епископъ написавъ своею рукою сѣ слова изъ псалтыри: „Не живяше посредѣ дому моего творяй гордыню“.

Опѣсля живѣ Сковорода у своего пріятеля, а въ 1758. р. ставъ домашнимъ учителемъ у помѣщика украиньскаго Степана Тамары, въ селѣ Каврай. Слѣдующаго року поѣхавъ въ Москву, але затуживши за Україною вернувъ ся до родины. Опѣсля живѣ зновъ у помѣщика Тамары и займавъ ся выхованемъ его сына. Въ сѣмъ роцѣ епископъ Бѣлгородскій Іоасафъ Миткевичъ поставивъ Сковороду учителемъ поезіѣ въ коллегіи Харкѣвскѣй. Украиньскій философъ бувъ тогдѣ доволенъ своею долею; живѣ вельми повздержно, не ѣвъ нѣ мяса, нѣ рыбы, а тѣлько вечерѣ пивъ молоко и ѣвъ овочѣ. Якъ минувъ рѣкъ, приѣхавъ Сковорода до епископа Іоасафа для ѣдпочинку; ажъ ось ставъ сей іерархъ вразѣ зъ игуменомъ Гервасіемъ Якубовичемъ намовляти его, щобъ постригъ ся въ черцѣ, думаючи, що симъ способомъ удержити его довше при школѣ. Але Сковорода не услухавъ такои рады и пѣшовъ до новаго своего пріятеля, щѣ живѣ въ селѣ Старици, недалеко Бѣлгорода. Тутъ ставъ ѣнъ себе пѣзнавати и на сю тему написавъ кѣлька своихъ творѣвъ. Мѣжь-тымъ епископъ Іоасафъ Миткевичъ спонукавъ его вернутись въ коллегію Харкѣвску, де ѣнъ вчивъ въ синтаксимѣ. Въ 1766. р. по приказу царицѣ Катерины II. отворено въ Харкѣвскихъ школахъ клясы „прибавочнѣ“, въ котрыхъ студентамъ роду шляхецкаго выкладано „правила благодѣянія“. Урядъ поставивъ Сковороду учителемъ для тои новаи катедры. Тогдѣ написавъ ѣнъ учебникъ п. з. „Начальная дверь къ христіанскому добродѣянію для молодаго шляхетства Харьковской

губерніи". Та отъ, найшлись завистливій люде, щó автора сеи книжки обвинили о либеральній думки, изъ-за чого бдсуджено его бдъ катедры. Такъ отже Сковорода покинувъ Харкбвъ и живъ опята у своихъ приятелбвъ. Иногдб бувавъ бнб таки въ сбмб городб и навбствивъ такожь въ Основб дбмб Квбткабвъ. Григорій Квбтка-Основяненко мбгб его тогдб видбти, бувши молодикомбъ пятацятилбтнимб. — Сковорода вмеръ 29. жовтня въ 1794. р. въ селб Иванбвцб, щб бдалена бдъ Харкова сорокб верствб. На памятнику нагробнбмб казавъ бнб замбстити отб-сю надпись: „Мирб ловилъ мене, но не поймалъ“.

Сковорода бувъ прихильникомб „массонбвъ“, котрб вытычили собб цбль филантропичну и любувались такожь въ мистичизмб¹⁾. Наука либеральныхъ тыхъ моралистбвъ перейшла зб Англіб въ Россію (1731), и ширилась подекуды й на Украинб, именно тогдб, коли философви-аскету Сковородб подобалась мистична сторона „массонства“. Тблько-жь бнб умбвъ погодити науку „массонбвъ“ зб свбтоглядомб украиньскимб. Бнб старавъ ся двигнути землякбвъ зб упадку національного и суспбльного, и про-те ходивъ часто мбжь нарбдб та звбщавъ ему правды моральнб въ зрозумблбй мовб рбднбй. Хочъ отже пропаганда его була переважно мистично-релігійна и моральна, то однакó въ его наукахъ скривались такожь основы демократичнб. Тому-то звано его украиньскимб Сократомб и устнбй его науки уважано лучшими бдъ тыхъ лекцій, якб можна було учути въ академіи.

Наука Сковороды була лишь устна, и про-те за жи-

¹⁾ Н. Сумцовъ, „Житіе Сковороды, описанное другомъ его, М. И. Ковалбнскимъ“. Предисловіе. („Кіевская Старина“, томъ XVI. 1886; стор. 103—106).

тя не друкувавъ бнѣ своихъ творбѣвъ. Зѣ-по-мѣжъ писемъ, выданныхъ по єго смерти, важнѣйші суть отъ-сї:

1. „*Библіотека духовная, содержащая въ себѣ дружескія бесѣды о познаніи самага свѣдѣнн*“. Сю книгу выдавъ М. Антоновскій въ трохъ частяхъ въ Петербурзѣ 1798. р. при императорскѣй академіи наукъ.

2. „*Начальная дѣверь ко христїанскому добронравію*“. Написана въ 1766. р. для молодого шляхетства Харкѣвской губерніѣ, а перероблена въ 1780. р. Моральный сей творъ выдано въ „Сїонскѣмъ Вѣстнику“ 1806. р.

3. „*Три пѣсни Сковороды*“: а) „Ой ты, птичко желтобока“; б) „Ой поля, поля зелены“; в) „*Всякому городу нравъ и права*“. Выдано въ „Телескопѣ“ 1831. р., ч. VI., стор. 578—582.

4. „*Басни Харьковскія*“. Москва 1837.

5. „*Сочиненія въ стихахъ Григорія Савича Сковороды*“. С.-Петербургъ 1860.

Всѣ тї творы Сковороды писанї твердымъ языкомъ, щѣ приближує ся до языка російского. Ученый сей Украинецъ познакомивъ ся за-молоду зѣ методою схоластичною, котра любувалась въ языцѣ мертвѣмъ, книжнѣмъ, признанѣмъ для выешой науки.

Мѣжъ єго стихотворами выначує ся пѣсня: „*Всякому городу нравъ и права*“, въ котрѣй авторъ выказує свѣй поглядъ на тую суспѣльнѣсть, щѣ выховалась въ часѣ упадку національного житя на Украинѣ. Въ сѣй пѣсни важнї суть особливо слѣдующї слова:

„*А мнѣ одна только въ сердце дума,
Якъ бы умерети мнѣ не безъ ума*“¹⁾.

Сю пѣсеню спѣвають въ Россїи слѣпї лѣрники, хоча й змѣсть єи не всякому зрозумѣлый. Тому-то Котля-

¹⁾ „Украинская Старина“, стор. 84.

ревській переробивъ єѣ въ „Наталцѣ Полтавцѣ“ и вложивъ єѣ въ уста возному¹⁾.

Сковорода підносивъ протестъ противъ поганого крѣпацтва, пишучи мѣжъ иншимъ такій остроумнїй замѣтки: „Барская²⁾ умность, будто простый народъ есть черный, видится мнѣ смѣшная, какъ и умность тѣхъ названныхъ философовъ, что земля есть мертвая. Какъ мертвой матери рождать живыхъ дѣтей? II — какъ изъ утробы черного народа вылупились бѣлые господа?“³⁾.

Сковорода першїй справивъ отже Україну на шляхъ широкій, далекій, на шляхъ народнои просвѣты⁴⁾. Онъ бувъ справдѣ „предитечею“ Котляревского, щó явивъ ся творцемъ новой doby нашего литературного житя. Онъ бо навчивъ Котляревского ити мѣжъ нарѣдъ и просвѣщати своихъ землякѣвъ наукою здоровою, щó основує ся на переказахъ батькѣвскихъ.

б) Збѣрники та окремі твори.

На першїй поглядъ здає ся не-одному, що по затратѣ національного побуту на Украинѣ загибало руске слово, та що нѣхто вже не важивъ ся списувати своихъ творѣвъ въ рѣднѣй мовѣ, коли зъ реформами Петра Великого настало для нашої батькѣвщины тяжке лихолѣтє. Однакже любовь до народныхъ святощїй не завмерла

¹⁾ „Писання И. П. Котляревського“. С.-Петербургъ 1862; стор. 320. 321.

²⁾ барскїй — панскїй.

³⁾ „Украин. Стар.“, стор. 80. — Можна догадуватись, що самъ Сковорода не писавъ своихъ творѣвъ такимъ твердымъ языкомъ, якїй добачаємо въ печатаныхъ его письмахъ, та що доперва по его смерти позмѣнювано мову первѣстного тексту на тогдѣшнїй языкъ державный.

⁴⁾ „Правда“, письмо наукове и литературне. Рочникъ III., 1869; стор. 256.

була ще зовсімъ въ серцю потомкѣвъ славного козацтва. И въ часѣ кормиги російской списувано крадькома деякі суспѣльно-моральні и національнї творы та й пѣснї; тѣлько-жь годѣ було такї писаня печатати въ часѣ реакціи уряду противъ давнихъ порядкѣвъ украинськихъ. Такъ отже спочивали такї литературнї творы въ рукописахъ, або й стались духовымъ майномъ люду, та ажъ теперъ выдобувають ся рукописи зъ закутѣвъ, и списують ся пѣснї зъ устѣ люду, щобы свѣтъ дѣзнавъ ся про тї крушини давнѣйшихъ словесныхъ творѣвъ на Украинѣ.

1. Мѣжь рукописями XVIII. вѣку вызначуе ся збѣрникъ приповѣдокъ и афоризмѣвъ. Той збѣрникъ найшовъ Н. Петровъ въ рукописи, котру мѣжь 1738—1743. рокомъ зладивъ Иванъ Ушинскїй, ученикъ коллегіи Харьковской¹⁾. Въ порядку азбучнѣмъ списанї тутъ прислѣвья и остроумнї высказы, якї позбирано не тѣлько зъ кнїгъ духовныхъ и свѣтскихъ, але и зъ скарбницѣ народной устной словесности. — Важнѣйшимъ есть збѣрникъ пѣсень, щѣ его мѣжь рукописями Т. В. Кибальчича найшовъ И. Нейманъ²⁾. Сїи пѣснї списано въ XVIII. вѣцѣ и замѣщено ихъ въ збѣрнику досеть систематично. Навпередъ идуть пѣснї религїйнї, числомъ 61, а ѳдтакъ находить ся 26 пѣсень свѣтскихъ. Мѣжь пѣснями религїйними есть двѣ въ мовѣ польскѣй, а то на Рѣздво Христове и въ честь чудотворного образа Богородицѣ Пѣдкаменецкой. Пѣснї духовнї рускї уложено въ такѣмъ языцѣ, щѣ наближуе ся до мовы народной. ѳдтакъ мѣжь 26-ма пѣснями свѣтскими есть 14 пѣсень руско-украинь-

¹⁾ Н. Петровъ, „Очерки изъ исторїи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кїевъ 1880; стор. 2—5.

²⁾ „Малорусекїй пѣсенникъ XVIII. вѣка“. („Кїевская Старина“. Томъ IX., 1884; стор. 153—158).

скихъ, 10 пѣсень скомпоновано въ мовѣ польскѣй, а зъ двохъ прочихъ одну списано по-россійски, а другу въ мовѣ польскѣй и рускѣй, одвѣтно перемѣнивъ строфъ. Чисто-рускѣй пѣсень суть въ части плодомъ якогось письменника, въ части же творомъ самого народу.

2. Окремѣ творы, переважно поетичнѣй, зустрічають ся порозкиданѣ въ давныхъ лѣтописныхъ збѣрникахъ, або переходять въ рукописяхъ зъ рукъ до рукъ и бѣд-такъ стають ся звѣстными оповѣщенемъ одвѣтного тексту въ журналахъ, щѣ выдають ся именно въ Россіи.

Мѣжь стихотворами змѣту суспѣльно-морального ачейже найкрасшою есть „Пасхальная вирша“, котру говорили козаки-чорноморцѣ¹⁾ „великому гетману, князю Потемкину“²⁾ на свѣтлый день праздника пасхи (въ 1786—1787. р.). Сея „вирша“ есть творомъ якогось письменного козака, щѣ, хочъ корыстувавъ ся стихомъ сялябичнымъ, переймивъ духа поезіи простонародной. Чорноморцѣ ви-таючи князя Потемкина въ день воскресеня Христоваго заявили въ религійно-моральнѣмъ стихотворѣ гуморъ украинскѣй, смѣючись скрѣзь слѣзы, неначе-бъ сподѣ-вались, щѣ воскресне ще колись козацка воля, котру за-напалили могучѣи суностаты. Осъ и початокъ сеи „пас-хальной виршѣ“:

„Христось воскресъ! Радъ мѣръ увесь, дождавши Бо-
[жой ласки,
 Теперь усякъ наився въ смакъ свяченой паски.

¹⁾ „Чорноморцѣ“, се-бъ-то чорноморске козацке вѣйско, вы-творились изъ Запорождѣвъ въ 1786. р.

²⁾ Князь Григорій Потемкинъ бувъ за царицѣ Катерины II. генераль-губернаторомъ земель новороссійскихъ, — де нынѣ губернія Херсоньска, Катеринославска и Таврицка зъ провин-цію Бессарабію. Онъ бажавъ выгнати Туркѣвъ зъ Европы и но-

Все гуляють, выхваляють воскресшого Бога :
 Уже тая, що до рая, протерта дорога.
 Злыи духи, такъ якъ мухи, все уже послызли :
 Загнавъ Іеусъ въ пекло по усь, щобъ хрисьтянъ не
 [гризли,
 А смерть люта, що намъ тута дуже докучала,
 По болотамъ, очеретамъ, біжучи кричала,
 Тамъ суцига теперь бига, якъ шалена зъ ляку :
 Бо Богъ съ Христомъ чорта съ хвостомъ прогнавъ,
 [якъ собаку.
 Сей чортъ темный, князь пекельный, зъ смертю по-
 [лыгавъ ся :
 Всихъ зажерти, въ адъ заперти — такъ винъ умовлявся.
 Вони тое, вкупи двое, знюхавшись сацюють,
 Хоть старого, хоть малого, всихъ туды лабцюють.
 Була воля : хоть и кроля, у рай не пускають,
 Хоть бы святыхъ, вони и тихъ у пекло таскають...⁴⁾

Важні суть такожъ деякі стихотворы змѣсту су-
 сибѣльно-политичного. Такъ уже въ лѣтописи шляхтича
 руского, Іоахима Ёрлича, находимо пѣсеню про Миколу
 Потоцкого, гетьмана коронного²⁾. Одтакъ въ лѣтописи
 Величка читаемо именно сѣ стихотворы : а) „Епитафiонъ“
 гетьману Бруховецкому³⁾; б) сатиричный вѣршь, писа-
 ный тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана⁴⁾.

Коли-жь грамотѣѣ списували свои вѣршѣ мовь-то
 на-прихапци, то нарѣдъ руско-украиньскій звеличивъ

сивъ ся зъ пляномъ реставраціѣ колишнього царства византій-
 ского. Въ 1788. р. ставъ бнъ гетьманомъ козакобъ катеринослав-
 скихъ и черноморскихъ.

¹⁾ „Кіевская Старина“. Томъ II., 1882 ; стор. 168—171.

²⁾ Гляди стор. 256., замѣт. 2.

³⁾ Лѣтопись Величка, II., стор. 164. 165.

⁴⁾ *ibid.* III. 15—17. — Порѣви стор. 384.

именно Хмельницину чудовими пѣснями, гадаючи, що „второй Мойсей“ приверне цѣлѣй Украинѣ свободу й волю¹⁾. — Одаткъ богато стихотворѣвъ, списаныхъ козаками або й учеными грамотѣями въ XVII. и XVIII. вѣцѣ, увѣшли въ народѣ и стались пѣснями людowymi. Такъ пѣсеню „Бхавъ козакъ за Дунай“ въ начатку XVIII. вѣку уложивъ украиньскій козакъ Семень Климовскій²⁾.

А вже-жь просвѣтнй змаганя поодинокихъ Украинцѣвъ, що тихцемъ списували словеснй творы, не могли бути выразомъ литературного житя въ нашѣй батькѣвщинѣ. Треба було, щобъ тая искра, що тлѣла на згарници народнои святынѣ, запалахкотѣла яснымъ поломямъ, — треба було, щобъ утворились уста матери-Руси, замкненй вѣковою долею, чтобы жива мова сталась не наче водою цѣлющою для примученого народу. Та отъ, майже до кѣнця XVIII. вѣку наша зѣрка просвѣтна все ще покрывалась чорными тучами, поки не повѣяло животворнымъ леготомъ ѡдъ степѣвъ украиньскихъ, поки не загомѣло чарующимъ звукомъ рѣдне слово, якимъ Иванъ Котляревскій ожививъ духову мертвоту на руинахъ колишньої козачины. Такъ отже поблагословилося на свѣтъ, засвітала ясна денница, та й заблисла надѣя на лучшу долю матери-Руси.

И забудеться срамотня
Давняя година,

¹⁾ Про поезію простонародну напишемо одвѣтну статью въ додатку до исторіѣ литературы рускои. — Тй пѣснѣ про Хмельницину зѣбравъ Н. Костомарѣвъ, и выдалъ ихъ въ третѣмъ томѣ своего твору „Богданъ Хмельницкій“. С.-Петербург. 1884; стор. 307—417.

²⁾ „Старосвѣтскій Бандуриста“. Книга первая. „Избранныя малороссійскія и галицкія пѣсни и думы, собралъ Николай За-кревскій“. Москва 1860; стор. 31. 32.

И оживе добра слава,
Слава України,
И світъ ясний, невечерній
Тихенько засьяє...¹⁾.

¹⁾ Т. Г. Шевченко. „Кобзарь“. У Празі 1876. II., стор. 71.

ПЕРЕГЛЯДЪ.

	Сторона
Вступъ	V
Передні замѣтки про исторію литературы въ загалѣ.	
Подѣлъ исторіѣ литературы руской на періоды .	1

Періодъ першій.

Загальний поглядъ историчный и литературный .	5
I. Литература церковна.	16
а) Писателѣ.	
1. Иларіонъ	16
2. Теодосій Печерскій	17
3. Яковъ Мнихъ	18
4. Никифоръ	18
5. Кирило Туровскій	19
6. Данило Мнихъ	21
б) Збѣрки та инші памятники	23
1. Два Изборники Святослава	24
2. Патерикъ печерскій	26
3. Евангеліе Крилоское або Галицкое	28
II. Литература свѣтска	29

Збóрники, лѣтописи та инші памятники.

1. Правда русьская	30
2. Поученіе дѣтямъ Володимира Мономаха	39
3. Лѣтописи	42
а) Лѣтопись Несторова	45
б) Лѣтопись Кіѣвска	54
4. Моленіе Данила Заточника	56
5. Слово о полку Игоревомъ	60

Періодъ другій.

Загальний поглядъ историчный и литературный	76
I. <i>Литература церковна.</i>	85
а) Писателѣ.	
1. Кирило II.	86
2. Серапіонъ	88
3. Кипріянъ	89
б) Збóрники. Литература апокрифична.	
1. Кормчая книга	90
2. Пчела	91
3. Златая Цѣпь	92
4. Литература апокрифична	94
II. <i>Литература свѣтска.</i>	97
1. Лѣтопись Волинсько-Галицка	97
2. Грамоты	
а) Грамота князя Льва	102
б) Грамоты литовско-рускій	103
3. Литература апокрифична	105

Періодъ третій.

Загальний поглядъ историчный и литературный	106

	Сторона
I. <i>Литература церковна</i>	129
а) Писателѣ.	
1. Фотій	131
2. Григорій Цамблакъ	133
3. Симеонъ Будный	133
4. Христофоръ Бронскій	135
5. Мелетій Смотрицкій	136
6. Иванъ Вишенскій	139
7. Кирило Транквиліонъ-Ставровецкій	143
8. Захаръ Коныстенскій	145
9. Лаврентій Зизаній Тустановскій	147
10. Исаія Борисовичъ Кошинскій	148
б) Перші типографы. Выдана Библіѣ и книгъ церковныхъ. Рукописи.	
1. Швайпольтъ Фѣоль	151
2. Францискъ Скорина	154
3. Иванъ Федорѡвъ. Выдане Библіѣ Острожской	159
4. Михайло Сльозка	166
Рукописні переклады Библіѣ.	
1. Пересопницкое Евангеліе	169
2. Рукопись Дмитра изъ Зинкова	171
3. Рукопись Луки зъ Тернополя	172
II. <i>Литература свѣтска</i>	173
1. Граматики и словарѣ	
а) АДЕЛФОТНЕ	177
б) Граматика и лексиконъ Лаврентія Зизанія Тустановского	181
в) Граматика Мелетія Смотрицкого	184
г) Лексиконъ Памва Беринды	187
2. Лѣтописи	191

а) Лѣтописецъ рускій. Лѣтописецъ великихъ кня- зѣвъ литовскихъ	191
б) Лѣтопись литовска	195
в) Коротка Кіѣвска лѣтопись	196
г) Лѣтопись Львѣвска	198
Лѣтописи рукописнѣ.	
а) Лѣтописцѣ Волини и Украины	203
б) Лѣтописецъ великого князства литовского и жомонтъского	205
в) Діарій Федора Євлашовского	206
3. Законодательство	206
а) Судебникъ Казимира Ягайлончика	207
б) Статутъ литовскій	209
в) Право Магдебурске	214
4) Повѣсти и казки	216
а) Повѣсть про Соломона и Китовраса	217
б) Повѣсть про Александра Македоньского	221
в) Повѣсть про вѣйну Троянську	222
г) Приказки Пильная, або Стефанидъ и Ихни- латъ	224
д) Казка про Индію богату	227
е) Казка про купця Дмитра Басаргу	228
ж) Повѣсть про Девгенія Акрита	230
з) Повѣсть про Синагрица, царя Адорѣвъ	232
з) Исторія о Варлаамѣ и Іоасафѣ	232

Періодъ четвертый.

Загальний поглядъ историчный и литературный	235
I. Литература церковна	265
а) Писателѣ.	
1. Петро Могила	267

	Сторона
2. Сильвестеръ Коссѣвъ	282
3. Иннокентій Гизель	286
4. Лазарь Барановичъ	291
5. Іоанникій Галатовскій	303
6. Антонъ Радивилѣвскій	318
7. Симеонъ Полоцкій	319
8. Дмитро Туптало Ростовскій	327
б) Литература апокрифична	334
II. <i>Литература релігійно-драматична.</i>	
1. Генеза рускихъ мистерій	340
2. Розвѣй релігійної драми на Руси	342
3. Интермедіѣ або інтерлюдіѣ	354
4. Драмы вертепні	360
III. <i>Литература исторична</i>	
а) Писателѣ.	
1. Иннокентій Гизель	367
2. Леонтій Боболинскій	371
3. Самовидецъ	373
4. Григорій Грабянка	376
5. Самойло Величко	379
6. Степанъ Лукомскій	387
7. Микола Ханенко	389
8. Петро Симоновскій	392
9. Георгій Конискій	392
10. Александръ Ригельманъ	393
б) Лѣтописні збѣрники.	
1. Лѣтопись Густиньска	394
2. Краткое описаніе Малороссіи	396
3. Лѣтопись Хмельницка	397
4. Лѣтопись Чернигѣвска	399

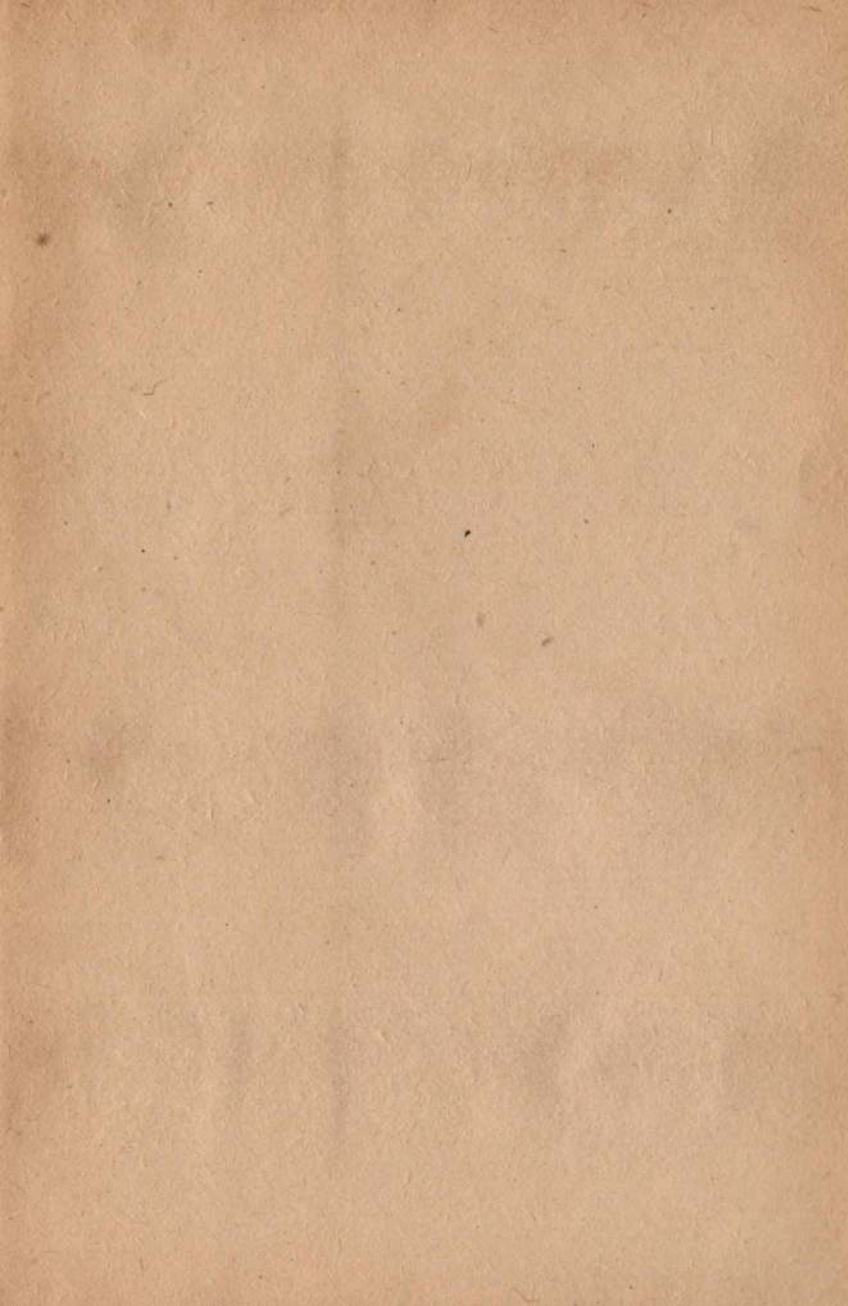
	Сторона
5. Руськая достовѣрная лѣтопись	402
IV. <i>Литература суспѣльно-моральна и національна</i>	406
а) Писателѣ.	
1. Климентій Зѣновѣвъ	407
2. Григорій Савичь Сковорода	410
б) Збѣрники та окремі твори	415

ПОПРАВКИ ЗАМѢЧЕННЫХЪ ПОХИБОКЪ.

Сторона 138.,	стрѣчка 5.	зъ горы читай	ΑΠΟΛΕΙΑ	замѣсь	
			"Απολλία"		
Стор. 167.	стрѣчка 11.	зъ горы читай	1638.	зам.	1538.
"	"	11. зъ дол.	" 1643.	"	1543.
" 182.	"	5. зъ горы	" хосенъ	"	хосенъ.
" 242.	"	1. зъ дол.	" 139	"	136.
" 244.	"	6. "	"	"	механичный зам. меха-
					ничный.
" 311.	"	3. зъ горы	"	"	<i>Скарбица потребная</i>
					зам. <i>Скарбица погребная.</i>
" 314.	стрѣчка 12.	зъ дол. читай	ƒaskę	зам.	ƒaską.
" 404.	"	6. зъ горы	" Кушки	"	Кушка.
" 413.	"	10. "	" вереть	"	веретвъ.

ВП. Читателѣ въ Россіи зволють въ вымовѣ самозвуковъ отъ-се наблюдати: а) **Ѣ** въ серединѣ й въ кѣнци слова або складу (силябы) = **i**, а въ начатку слова й складу = **ji**; отже: вѣкъ = вѣк, лѣдъ (лѣдъ) = лѣд, водѣ = водѣ, дѣло = дѣло, ѣхати = јихати, моѣмъ (моѣмъ) = мојим; — б) **Ѡ** въ серединѣ слова = **i**, а въ начатку слова = **vi**: кѣнь = кѣнь, Ѡвця = вѣвця; — в) **Ѡ** = **i**: добрый = добрый; — г) **и** по снѣвзвухахъ въ серединѣ й въ кѣнци слова та складу = **vi**, въ начатку слова = **i**, а по самозвухахъ = **ji**; отже: клинъ = клын, жито = жыто, робити = робиты, имя = імя, мои = мојі, поити = појіти. Такожъ по **г, к, х** вымовляе ся **и** (**i**) якъ **ы** именно тогдѣ, коли на сѣмъ самозвуху лежить наголосъ (accentus); прим. благій = благый, рѣдкій = рѣдкий, сухій = сухой.

B 2.322/1

inv. n. 36. 159

